Главни и одговорни уредник
Др Срђан Словић, научни сарадник

Уређивачки одбор
Доц. др Драшко Дошљак, Црна Гора
Проф. др Сунчица Денић
Проф. др Милојица Шутовић
Др Велибор Лазаревић, научни сарадник
Др Драгана Јањић, научни сарадник
Др Срђан Словић, научни сарадник
Др Албена Иванова, научни сарадник, Бугарска

Резимеи на енглеском језику
Срђан Словић

Лектура
Јасмина Вучетић
Марија Јефтимијевић Михајловић
Милоје Миливојевић

Компјутерска обрада
„Чигоја штампа“

Издавач
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

УДК 008

Штампа
„Чигоја штампа“ Београд

Сви чланци објављени у часопису „Баштина“ су рецензирани

Виньета на корицама
Призренско четворојеванђеље, јеванђелист Марко

Editor-in-chief
Ph. D. Srđan Slović, Scientific Associate

Editorial Board
Ph. D. Draško Došljak, Docent, Montenegro
Ph. D. Sunčica Denić, Professor
Ph. D. Milojica Šutović, Professor
Ph. D. Velibor Lazarević, Scientific Associate
Ph. D. Dragana Janjić, Scientific Associate
Ph. D. Srđan Slović, Scientific Associate
Ph. D. Albena Ivanova, Scientific Associate, Bulgaria

Summaries in English language
Srđan Slović

Lectors
Jasmina Vucetic
Marija Jeftimijevic Mihajlovic
Miloje Milojevic

Computer Text Processing
„Čigoja štampa“

Publisher
Institute of Serbian Culture
Pristina – Leposavic

UDK 008

Print
„Čigoja štampa“ Beograd

All articles published in the magazine Baština have been reviewed.

Vignette on the covers
The Prizren`s four Gospels
Evangelist Marko

ISSN 0353–9008

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 28

ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ
2010

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ

Чедомир Ребић, *Поезија покривена православним духовним животом* 11

Велибор Лазаревић, *Вучарски и ранилачки обреди и песме на Косову и Метохији* 27

Марија Јефтимијевић-Михајловић, *Власт и подаништво у роману* ***Сутра стиже господар*** *Петра Сарића* 39

Предраг Јашовић, *Косовски мотиви у песничком делу Алексе Шантића* 51

Ана Ђорђевић, *Фреска Симонида у српској поезији XX века (Реторичко, етичко и естетичко читање)* 65

Јасмина Вучетић, *Речник фразеологизама Григорија Божовића (Мој Колашин)* 75

Милоје Милојевић, *Питања међусобних веза и прожимања књижевне критике и науке о књижевности у приступу тумачења (видовима и врстама интерпретације) књижевноуметничког текста (****Сан и несан*** *Данила Николића)* 149

ИСТОРИЈА

Весна Зарковић, *Отварање прве српске књижаре у Приштини 1890. године* 167

Јован Симијановић, *Одбори друштва* ***Коло српских сестара*** *на Косову и Метохији између два светска рата* 183

ИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

Ненад А. Васић, *Почетак кампање за дечију штедњу Станојла Димитријевића у листу* ***Српско Косово*** 199

Саша Радовановић, *Алетиолошка основа хришћанског уметничког стварања* 207

Живорад Миленовић, *Образовање горанске етничке заједнице на Косову и Метохији од 1918. године до данас* 223

Мирјана Базић, *О значају Државне грађанске школе у Урошевцу* 231

ЕТНОЛОГИЈА

Александар Павловић, *Представе о вампиру као упозорење живима* 251

ПОЛИТИКОЛОГИЈА

Срђан Словић, *Косово и Метохија од 1900. године до почетка Првог светског рата* 277

Драган Танчић, *Положај Косова и Метохије од Балканских ратова до 1945. године* 293

СОЦИОЛОГИЈА

Милојица Шутовић, *Словеначка „Цестна афера“: трагање за аутономијом и пунолетством нације* 315

Ивана Аритоновић, *Неки узроци и последице друштвених сукоба на Косову и Метохији* 323

УМЕТНОСТ

Звездана Елезовић, *Успех српске скулптуре на светској изложби у Паризу 1900. године* 349

CONTENTS

LITERATURE

Čedomir Rebić, *The Poetry Covered with the Orthodox Spiritual Life* 11

Velibor Lazarević, *Wolf's and Getting up Early Rituals and Poems in Kosovo and Metohia* 27

Predrag Jašović, *Kosovo Motives and Themes in the Poetic Work of Aleksa Šantić* 39

Marija Jeftimijević-Mihajlović, *The Power and Citizenship in the Roman* ***The Master Is Coming Tomorrow*** *of Petar Sarić* 51

Ana Đorđević, *The Frescos Simonida in the Serbian Poetry of the 20th Century* 65

Miloje Milojević, *The Issues of Mutual Links and Pervasions of the Literary Critics and Science of Literature in the Approach of Interpretation (Ways and Kinds of Interpretation) of Literary-artistic Text ("The Dream and Non-Dream" of Danilo Nikolić)* 75

Jasmina Vučetić, *The Dictionary of Phraseologisms of Grigorije Božović (My Kolašin)* 149

HISTORY

Vesna Zarković, *The Opening of the First Serbian Library in Priština in 1890* 167

Jovan Simijanović, *Sections of the Society "The Dance of Serbian Sisters" in Kosovo and Metohia between the Two World Wars* 183

HISTORY OF CULTURE

Nenad A. Vasić, *The Beginning of the Campaign for Children's Caving of Stanojlo Dimitrijević in the Magazin "Serbian Kosovo"* 199

Saša Radovanović, *Aletheiological Grounds of Christian Artistic Creation* 207

Živorad Milenović, *The Formation of Goran's Ethnic Community in Kosovo and Metohia from 1918 until Now* 223

Mirjana Bazić, *On the Importance of the State Civil School in Uroševac* 231

ETHNOLOGY

Aleksandar Pavlović, *The Idea on Vampire as a Warning to the Alive* 251

POLITICAL SCIENCES

Srđan Slović, *Kosovo and Metohia from 1900 to the Beginning of the First World War* 277

Dragan Tančić, *The Position of Kosovo and Metohia from the Balkans Wars to 1945* 293

SOCIOLOGY

Milojica Šutović, *Slovenian "Cestna afera": The Quest for the Autonomy and Maturity of the Nation* 315

Ivana Aritonović, *Some Causes and Consequences of the Social Conflicts in Kosovo and Metohia* 323

ART

Zvezdana Elezović, *The Success of the Serbian Sculpture at the World's Exhibition in Paris in 1900* 349

КЊИЖЕВНОСТ

УДК 821.163.41.09-1”17/18”

Чедомир РЕБИЋ, научни савјетник

ПОЕЗИЈА ПОКРИВЕНА ПРАВОСЛАВНИМ ДУХОВНИМ ЖИВОТОМ*

Апстракт: Стара српска књижевност продужила је свој вијек трајања, и послије пада српских земаља, у Средњем Подунављу, гдје су настали нови културни центри и остварени значајни резултати. То је књижевност која је дубоко укоријењена у културној традицији српског народа; њене теме и идеје исходиле су из истине коју благовијести Јеванђеље, и која се у православном Предању чува у свој древности и свеобухватности.

У пјесмама Јована Георгијевића све мисли и сва осјећања усмјеравају се према животу оних који „имају ум Христов“ (1. Кор 2,16): који свој живот проводе по замисли небеске филозофије и светоотачке теологије. Пјесме имају есхатолошки карактер; на душама тих личности почива благодат Божија која их води према животу „са свима светима“ (Еф 3,18).

На пјесника Јована Авакумовића велики утицај имали су личности и догађаји из времена ауторовог живота. Ту се налазе свечане и похвалне пјесме, које имају обиљежја химне. У њима се од унутрашњих чинилаца ствара представа лика која израста у духовни портрет. Неке личности сматрају да су предодређене за нека служења, и кроз свете јеванђељске врлине стварају свој однос према овоме свијету.

У неким пјесмама поетски су уткане оне врлине које показују чежњу душе за Богом. Молитвом и псалмопојањем открива се личност која је трајно ушла у црквени живот; која се креће путем духовног узрастања према есхатолошкој перспективи.

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

Овдје се казује о пјесмама у којима лирски јунак улази у митопоетске сфере, гдје се на елементима националног обиљежја ствара поетска иконографија.

Кључне ријечи: Подунавска књижевност, духовни живот, поетска иконографија, Јован Георгијевић, Јован Авакумовић, Никола Нешковић.

Схватање Ђорђа Сп. Радојичића да се из наше старе књижевности нова постепено рађала, а да се заблуде о овоме још нису искорijениле, него се „тврди да између наше старе и нове књижевности нема никакве везе“[1], најпотпуније се може сагледати на дјелима српске грађанске поезије која припада књижевности Средњег Подунавља. Настала на изворним достигнућима византијске мисли и умјетности, у којима су Свето Писмо, Свето Предање и светоотачки списи творили њен дух и истину, стара српска књижевност понијела је највише умјетничке вриједности. Нека њена дјела, често писана руком Светитеља, садрже вјечно живе вриједности на којима се ум просвјетљује, срце чисти, а душа узводи према вјечном Добру, вјечној Истини и вјечној Љепоти.

Ова књижевност је продужила свој вијек трајања и развијања и послије пада српских земаља; она је и изван граница некадашње српске државе, у културним центрима помјереним са југа на сјевер, имала развијену дјелатност и остваривала значајне резултате. Она није самоникла и без традиције, она је дубоко укорijењена у духовној и културној прошлости српског народа. Њене вјечно живе теме и идеје водиле су човјеков ум у правцу истине коју благовијести Свето Писмо; схватања, учења и предања која су Свети Оци Источне Цркве објавили; хришћанског исповиједања које историја Цркве чува у свој древности и свеобухватности. На дјелима неких пјесника српске грађанске поезије могу се показати мостови преко којих су пренесене умјетничке вриједности које су стари српски писци, обузети православном вјером, апостолским учењем и сјећањем на животе светитеља – естетски пројектовали средствима византијске поетике.

Пјесма Јована Георгијевића *Радуј се многострадални*[2] сва је у духу јеванђељског учења, хришћанске истине коју ваља усвојити

[1] Ђорђе Сп. Радојичић, „Осамнаести век, када се нова српска књижевност рађала“, у дјелу: *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Матица српска, Нови Сад 1967, 310.

[2] Јован Георгијевић, „Радуј се многострадални“, у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд 1966, 114.

и у животу проводити; сав се њен тематски оквир може назначити ријечима Светог Апостола Павла: „Сјећајте се својих старјешина, који вам проповиједаше ријеч Божију; гледајући на свршетак њихова живота, угледајте се на вјеру њихову“ (Јевр 13,7). Све мисли и сва осјећања у овој пјесми усмјеравају према животу оних Божијих угодника који су својим живљењем посвједочили истину хришћанске вјере. Благодат Светога Духа утврдила је у њима вјеру и открила им хришћански смисао живота. „Утврђујући душе ученика и савјетујући их да остану у вјери, и да нам кроз многе невоље ваља ући у Царство Божије“ (Дап 14,22), ови „многострадални“ људи су показали да свака невоља коју човјек претрпи ради вјере хришћанске води у Царство Небеско. Зато их пјесник прославља и о њима овако казује:

„Радуј се многострадални,
Муже мудрени,
Сербски учитељу,
И нама наставитељу.“

Пјесма има есхатолошки карактер. Она садржи једну замисао по којој свака личност која схвата да је овај свијет пролазан, да „пролази обличје овога свијета“ (1. Кор 7,31), и да је вјечно станиште на небесима – таква личност почиње да превазилази све што је у њој биолошко, да тјелесне похоте и земаљске страсти замјењује подвижничким животом.

Када Свети Теофан Полтавски говори о ријечи Божијој као извору сазнања, полази од поуке Светог Апостола Павла која тражи молитвено расположење при читању Светог Писма, па да би се у њега уселиле свете силе које узводе душу по љествици духовног савршенства. У Апостоловим ријечима: „Ријеч Христова нека обитава у вама богато, у свакој мудрости учите и уразумљујте себе: псалмима и славопојима и пјесмама духовним, у благодати пјевајући Господу у срцима својим“ (Кол 3,16) – садржана су схватања како се стичу јеванђељска савршенства и постаје узоран учитељ. Ту мисао Свети Теофан Полтавски духовно развија и овако констатује: „Чудно је училиште Божије! Ученик на земљи; учитељ на небесима“.[3]

Да би ријеч божија живјела у срцу хришћана, они морају и ум и душу усмјерити према вјечности; према станишту гдје живе Све-

[3] Святитель Феофан Полтавский Новый Затворник, *Творения*, Православный Паломник, Санкт-Петербург 1997, 564.

ти Апостоли, који су били учитељи српским светитељима. И Светом Сави училиште је било на небесима; он је душу усмјерио тамо гдје јој је исходиште, према „Апостоловој престоници“.

Посебна строфа у овој пјесми посвећена је патријарху српском Арсенију IV, на чијој души почива благодат Божија; он је стекао унутарње дјелање па је постао „Всјех покорних желатељ, / И с воjинственим служитељ“, каже писац. Из овог казивања може се одредити физиономија аутора, и ова физиономија која се пројављује кроз стихове у потпуној је сагласности са оним што наводе мисли из потписа. У потпису стоји: „Архидијакон Иоан от нас прозван рукоjу“, а то неки тумаче да је он хтио да каже да је он само „прозван“ архиђаконом, а да се не осјећа достојним тога звања, и да ово „рукоjу“ значи својеручно.[4]

Све ово показује да је ауторов однос типичан за умјетнички метод старих српских писаца, и да се кроз његово поетско надахнуће пројављује понизност, кроз коју се припрема читалац да боље схвати вриједности лика о коме се казује.

Пјесма Николе Нешковића *Што је лепше овог света*[5] сва је написана по „душеполезним“ мотивима. Никола је био Стеријин дједа по мајци, и познатији је био као живописац и сликар. На поетско питање – „Што је лепше овог света / Него живит’ без навета?“ – писац одговара у духу светих тајни и врлина. Сваки наговор, насртај и напад ђавола; сваку злобу и лукавство човјек треба да одсијече од себе и искоријени из своје душе, и да се сав преда Богу:

„С душом љубит’ свога Творца,
Небеснаго Бога отца?
Свагда скупа с браћом бити
И из сердца се љубити?“

Пјесма уводи у Божију љубав, у схватање да је „Бог љубав“ (1. Јн 4,7), и да је „љубав од Бога, и сваки који љуби од Бога је рођен“ (1. Јн 4,7). Љубав је боготворна сила којом се просвјетљује ум, чисти срце и открива пут у Христову заједницу. Пјесник поучава да љубав обухвата не само браћу која су од оца једнога и мајке, не само оне према којима „крв вуче“, како каже пјесник, него са љуба-

[4] О овоме види тумачење Ђорђа Сп. Радојичића, у дјелу: *Антологија старе српске књижевности (XI – XVIII века),* избор, превод и објашњења Ђорђа Сп. Радојичића, Нолит, Београд 1960, 368–369.

[5] Никола Нешковић, „Што је лепше овог света“, у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд 1966, 122–123.

вљу се приступа и комшијама које је дужан помагати свагда колико може.

У завршном дијелу пјесме љубав се шири према свом хришћанском роду, према људима сједињеним истом вјером и истом надом. Са свима треба „скупа славити Божије име“, према свима ваља показати милост:

„Или здрав јест’ или болан,
Или брижан, ил’ невољан,
Или богат, ил’ сиромах,
Ти воздахни трезвен одмах,
Из сердца се сав возбуди,
И милостив сваком буди.“

(*Што је лепше овог света,* 122–123)

На српску грађанску поезију нису само утицали мотиви, догађаји и јунаци из старе српске књижевности; велики утицај имале су личности и збивања из времена ауторовог живота. На писца Јована Авакумовића, на стихове у пјесми *Високопреосвјашчењејшему и високодостојњејшему господину, господину Викентију Јовановичу од Видак*[6] утицао је догађај избора Вићентија Јовановића Видака за митрополита. У напомени уз наслов ове пјесме Јован Авакумовић је забиљежио да је ове стихове испјевао у вријеме „избранија на архиепископство“ темишварског владике Вићентија Јовановића Видака за митрополита у Сремским Карловцима.[7] Јован Авакумовић био је добро заинтересован за неке положаје у друштву. Истраживачи његовог поетског дјела и живота налазе да је он „крајем 1789. био инсталиран за диштриктуалног судију у Великој Кикинди“, а да је прије доласка у ову хијерархијску вишу дужност службовао у Старом Бечеју у „звању бележника Крунског потиског диштрикта“.[8] Као што се радовао свом избору у виша звања, тако

[6] Јован Авакумовић у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд 1966, 124–125.

[7] Боривоје Маринковић, *Српска грађанска поезија,* II, Просвета, Београд 1966, 291.

[8] О животу Јована Авакумовића, његовим друштвено-политичким позицијама, истицању у пословању у магистратској администрацији, и писмима људи који су „ценили његове нуке“, и истицали његове способности да он „с пером добро возити знајет“, види: Боривоје Маринковић, *Трагом нових података о Јовану Авакумовићу,* Зборник Матице српске за књижевност и језик, књига 12, св. 2, Матица српска, 1964, 277–284.

га је обрадовала вијест о избору на архиепископство темишварског владике.

Пјесма је сва исказана у једној форми којом се појачавају осјећања и истиче значај личности која се прихватила овог положаја. То је једна свечана и похвална пјесма која има сва обиљежја једне химне. У њој се мисли шире од Србије која „имја умилно радост и славу днес изобилно“ према Сиону на коме је Јерусалим, свети град.

„Видак, Сербији имја умилно,
Радост и славу днес изобилно
Тебе вјешчајет,
Тја прослављајет,
ТОРЖЕСТВУЈ.“

Сва је нада напаћених Срба окренута према Богу и његовој милости која је услишена да се за архиепископа изабере овај Божији угодник. Тако пјесник схвата и од низа унутрашњих чинилаца ствара представу лика која прелази у духовни портрет.

„Архиепископ новоизабрани,
Једнодушно и богодани,
Царем умилни,
Србији силни
ЗАСТУПНИК.“

Новоизабрани архиепископ и својом индивидуалношћу и хиротонијом потпуно је отворен према свом вјерном народу. Пјесник позива народ да се овоме душебрижнику окрену и управљају куда води његова улога. Он сагледава његову предодређеност, па овако позива:

„Теците к њему вси тишине,
Ликујте, појте весело нише;
Возопи војин,
Монах и всјак чин:
НА ВЕКИ!“

Да су неке личности предодређене за нека служења, да је њих Бог призвао, то је Јовану Авакумовићу било познато из Старог Завјета. У Књизи пророка Јеремије стоји: „Прије него те саздах у утроби, знах те; и прије него изиде из утробе, посветих те; за пророка народима поставих те“ (Јер 1,5). А све то показује да је Јован

Авакумовић био добро образован писац; да је знао да богословске мисли поетски уткива у дјело колико је то омогућавала развијеност књижевне традиције, и друге „норме књижевне условности, књижевног реда, које налажу да се писање стихова због узвишеног стила назове певањем песме“[9], како о литератури уопште расуђује Сергеј Аверинцев.

У пјесми *Хиљада седам сто седамдесет лето пето*[10], коју је Јован Авакумовић одиста испјевао баш 1775. године, садржано је виђење пјесника о врлинама неких личности, врлинама кроз које се ствара однос личности према свијету. Ова пјесма у једном препису сачувана је под једним чудним насловом *Пашхалија новаја*[11], гдје се не може утврдити значење оваквог спрега ријечи, што уводи у тајанствене дубине и ствара смисаоне асоцијације. Ту се налази низ духовних портрета, у којима се личност представља кроз оно што је карактеристично за њу. Љубица је представљена као усамљена личност, која „о љубави неће ни да чује“; милосника нема нити с другим разговара. Ту је и још једна личност сличног понашања – сека-Неда, увијек затворена у кући, стидљивог погледа, и њу никакве чари овога свијета не могу да привуку. Веома су занимљиве појединости које пјесник уткива у стварању духовног портрета госпође Марије. Она вријеме проводи у читању Библије, па је сваки њен разговор утемељен на мудрости коју стиче из светих књига. Из тих књига, она стиче сазнање да се мислима мора изаћи из овога свијета, и „мислити о ономе што је горе, а не што је на земљи“ (Кол 3,2). Лепа Фема свој смисао живота на земљи открива из Давидових псалми. Из тих светих списа она сазнаје како се стиче Божија благодат којом се чисти срце и сав ум узводи према животу „са свима светима“ (Еф 3,18). У њеном казивању – „сердце за чистоту умрети готово“ – открива се како се тајне Царства Божијег кроз вјеру сагледавају, и да Свето Писмо чисти срце и води путевима Богопознања. У Христовој заповијести – „блажени чисти срцем, јер ће Бога видјети“ (Мт 5,8) – уткан је смисао стиха лепе Феме и показано која јеванђељска врлина преноси човјека из пролазног земаљског живота у вјечни небески свијет.

Девственост је узвишена врлина испуњена благодати и она просијава тамо гдје је личност одсијекла своје страсти и свој жи-

[9] Сергеј Сергејевич Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, превод са руског, Српска књижевна задруга, Београд 1982, 207.

[10] Текст ове пјесме преузет је из дјела: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, 125–127.

[11] Види коментар Боривоја Маринковића у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, II, 296.

вот усмјерила чистоти. Познање љепоте ове врлине изазивало је осјећања поштовања и дивљења и побуђивало мисли како да се учествује у томе чак и у ситуацији када је „брачним животом као зидом одвојен од девичанства“.[12] Проматрајући ту љепоту, и дивећи се онима којима је Бог подарио такво добро, Купидо, Сена и Ружа често желе да „извуку на видело опште страхоте овог живота које сви људи знају из искуства“ и да се кроз љубав „превазиђе друга страна“ брачног живота.[13] Купидо размишља како себе да покори и да силној љубави одоли; Сена, кад схвати сву садржину брака, „од стида црвени“, а Ружа се од сваких чари склања и брани.

Поука Светог Апостола Павла – „молите се без престанка“ (1. Сол 5,17) води сабирању мисли и уподобљавању Богу, чува ум од расијаности и сав живот кроз ово узвишено призвање усмјерава бескрајном духовном усавршавању. И дању и ноћу, Савка „на небо уздише“, и чим чује звона преда се молитви; она „и кад спава, само о молитви снива“, казује нам пјесник.

Овдје су поетски уплетене и друге врлине које чувају личност да не упадне у гријех, у поноре зла и таме. Све се те врлине стичу читањем Светог Писма и светоотачких списа. Молитвом и псалмопојањем исказана је чежња душе за Богом; ту се открива да је Бог у тим личностима поставио жељу за животом „са свима светима“ (Еф 3,18). Све су те појединости нераскидиво везане за одређене личности, и помоћу њих се исказује спој тјелесног и духовног, на чему се темељи суштина портрета.

Песн на „песн“ Алексија Везилича о славних славено-сербских мужех[14] – открива нам једног писца који је „код савременика уживао глас признатог уметника-стихотворца“.[15] Као извор за ову пјесму послужио је један анонимни рукопис који се чува у фонду рукописа Народне библиотеке, до кога је Светозар Матић дошао и објавио. Матић биљежи да је испред пјесме анонимни биљежник оставио овакав запис: „Сочињено господином Авакумовичем Јованом, привилегиратог потијскаго диштрикта великим нотаријем 20. декембра 1788“.[16]

---

[12] Како да се пробуди жеља за животом по врлини коју има девственост, и како они који су у брачном животу спознају узвишеност ове врлине, види у дјелу: Свети Григорије Ниски, „О девствености“, у дј.: *Красота девствености*, превели хиландарски монаси, Манастир Хиландар, 1994, 16.

[13] Нав. дјело, 17.

[14] Пјесма је преузета из дјела: *Српска грађанска поезија,* I, 127–130.

[15] Боривоје Маринковић, у дјелу: *Српска грађанска поезија,* II, 295.

[16] Исто, 294.

Ови подаци помажу да се многе појаве из живота овога пјесника потпуније сазнају. Није само овај писац обавијен велом таме; ово је карактеристично за многе пјеснике српске грађанске поезије. Како се трагањем за новим подацима открива још довољно непозната личност Јована Авакумовића, казује нам Боривоје Маринковић. Његово схватање о начину разоткривања нејасноћа овог писца могли бисмо узети као модел за многе друге. Он каже: „Све више и, срећом, све подробније улази се у мраком заклоњене просторе животних лутања и поетских надахнућа грађанског песника Јована Авакумовића. Ако се пре тридесет и нешто више година није знало ни оно што се тада већ морало знати, с обзиром да је одиста било тешко у узајамну везу доводити усамљеничке информације из старије литературе с личношћу на коју су се оне односиле, у међувремену се ушло у траг, након у мукама сазданих и у условима за рад више него тврдокорних истраживања, већем броју нових података помоћу којих тек можемо рачунати на потпуније захвате у дешифровању проблема који нас одавно муче својом загонетношћу. Временом се, неосетно, сабрала мала литература о Јовану Авакумовићу и у њој, као у пукотинама посне земље, указао свод сазнања који сведочи да се и замршено клупко песникова живота може расплести ако се потраже заборавом скривени подаци на пожутелим и од стајања истрошеним документима почесто далеког нам XVIII столећа“[17].

И ова пјесма открива нам личност грађанског пјесника Јована Авакумовића; његово поетско надахнуће побуђено стиховима Алексија Везилића о њему. У првој строфи као „лирског јунака“ пјесник узима Србљина, и улази у митопоетске и традиционалне сфере кроз које се може сагледати његова унутрашња структура. Он поетски позива сваког Србина да се весели што су из његовог рода хероји опјевани.

„Србљине! Србљине!
Весели с’ ниње
Ено хероји
Спевани твоји
По роду!“

Из тог умјетничког уопштавања, који садржи неке етикеције које исходе из традиције, пјесник са великом естетском еластичношћу и индивидуалним начелом прелази на опис митрополита који

[17] Боривоје Маринковић, „Трагом нових података о Јовану Авакумовићу“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига дванаеста, свеска друга, Матица српска, 1964, 277.

је постао „дика сербских владика“. Овдје би се могло поетски казивати о великом реду српских јунака и змајева који су са мачем у руци стекли велико поштовање међу Турцима. То су јунаци којима би се и митолошка богиња вјештине и мудрости дивила.

Кретање мисли и осјећања од узвишених особина јунака пјесник усмјерава према ономе што је видљиво сад на земљи и што изазива тугу и саосјећања. Пјесник то чини стиховима: „Ал’ сербске музе / У црним туже / Облаци“. Као да се пјесник креће и у том процесу кретања настаје текст у коме су описани људи слабог социјалног стања. Ту су људи које је покрила општа сиротиња, трговци који су куповином и продајом сав уложен новац изгубили, властелини којима је билијар разнио све богатство. Али нада пјесника не напушта. Он вјерује у оно што „школе проричу“, вјерује да ће им, за крв коју су Срби пролили, и за заслуге које су стекли, сам цар Јосиф узвратити добрим, па настају строфе у којима преноси сваку поруку:

„Тако су и стари,
Наши милитари,
Заслуживали,
Крв проливали
За себе,

За царске правице,
Свете Раванице,
Нам’ Богом дани,
Јосифе славни,
Велики!“

Ови стихови, као и неки други подаци из живота овог пјесника, показују да је пјесник Јован Авакумовић усаглашавао садржај својих дјела са политичко-друштвеним позицијама које је обављао или према којим је тежио. Његови „смисаони продори у маглама замрачене реалности“[18], његово кретање у служби од звања биљежника у Старом Бечеју до биљежника у Крунском потиском диштрикту, захтијевало је, поред велике способности и умјешности у обављању послова, и велику подобност. Изгледа да је пјесник Јован Авакумовић то исказивао кроз своја књижевна дјела.

Мотив који није везан у овој пјесми, који је као један слободан, бочни мотив уткан у пјесму да би пјесма добила дубљи умјет-

[18] Исто, 284.

нички карактер, налази се у ласкавим стиховима посвећеним Алексију Везилићу.

„И које он списал,
Брижљив музе сисал,
Списатељ стални
Твој достахвални
Везилић.“

Тумачењем мотива који садрже ови стихови долази се до унутарњег стања онога који пише. Ту се сагледава психологија личности, и улази се у поетски систем „ЈА – ОН“, у коме се „мења носилац информације“.[19] Овдје се порука усмјерава од Везилића према самом пјеснику, па се аспект пјесме са кога он говори о Везилићу преноси на сагледавање унутрашњег стања онога који пише.

О пјесми *Нарав мати време дели*“[20] потпунија казивања имамо код Радмиле Ненин-Пешић. Истичући да ова пјесма припада рефлексивним пјесмама у којима се „човечји живот пореди са годишњим добима“, да је „лепа по мотиву“ и поетски „прилично углађена“, што показује да је аутор такве пјесме „неки талентовани песник“[21], Радмила Ненин-Пешић је овим окарактерисала цјелокупно стваралаштво овога пјесника. Истраживачи су, подстакнути размишљањем Р. Ненин-Пешић, дешифровали друге појединости везане за Јована Авакумовића.

Пјесник је започео пјесму казивањем о односу према свијету, смислу коме тежи човјеков живот у овоме свијету. Човјек живи у свијету у коме дејствује Божија љубав која свакога по заслузи награђује.

„Нарав, мати, време дели,
Сваког поучава;
И послушног, сам что жели,
С оним награждава.“

У пјесми су истакнуте духовне основе живота. О тој појави један знаменити хришћански филозоф каже овако: „Дакле, у вишем смислу света (као света) сједињује се све за чим ми жудимо: и срећа, и истина, и лепота. Немогуће је да свеобухватни смисао света буде само у нашем мишљењу. То јединство којим се држи

[19] Јурij М. Лотман, Семиосфера, У свету мишљења, Човек – текст – семиосфера – историја, превод с руског, Светови, Нови Сад 2004, 31.

[20] Текст преузет из дјела: *Српска грађанска поезија,* I, 130–132.

[21] Радмила Ненин-Пешић, види у дј.: *Српска грађанска поезија* II, 295.

и повезује васељена не може бити само апстрактна идеја. Оно је жива лична сила Божија, а свеујединујућа природа те силе нам се открива у богочовечанском лицу Христа, у Коме сва пуноћа Божанства обитава телесно.“[22]

Та „жива лична сила“ Божија, која све уједињује и која свакога просвјетљује, преображава и обожује – то је Божија љубав, „Бог је љубав“ (1. Јн 4,7), како каже Свети Јован Богослов. И та љубав награђује човјека да живот проводи по светим јеванђељским врлинама и да се креће у сусрет Христу.

Пјесма казује о односу времена и живота. Ако се човјеков живот подијели на прошлост, садашњост и будућност, онда се мора схватити да је неко вријеме „неухватљиво“ и да нема „стварног постојања“. У животу „садашњост се не може посматрати као временско трајање, јер у том случају и она треба да се подели на прошлост, садашњост и будућност“ и да је при томе „прошлост увек изгубљена, док је будућност још непостојећа“.[23] Јован Авакумовић је био добро образован писац. Однос живота према појединим годишњем добу, доживљај времена јесени, зиме и пролећа је јединствен; све води своме крају и смрти.

„Зором росном, жар у подне,
Под ноћ хладно бива;
Младост роса, муж јест донде,
Докле смерт не снива.

Пролетије сада прима,
Лепо возрастава;
Јесен богат плод излива,
Зима упражњава.“

Бог је на „неописив начин у човеку сјединио духовно и чувствено (вештаствено)“, и тако „створио биће које је уједно и духовно и видљиво“[24], каже Свети Григорије Палама. У том бићу Бог је створио ум који га води путевима Богопознања, и који га од чулног опажања земаљских ствари води иза граница видљивог свијета; у просторе небеске сфере. И тако је Бог даровао „двојаку, односно разнолику моћ познања“, „ум и чувства и оне способности које се

[22] Владимир Соловјов, *Духовне основе живота*, превод с руског, Логос: Ортодос, Београд 1994, 28.

[23] Георгије И. Мандзаридис, *Време и човек*, превод, Богословски факултет, Београд 2003, 42.

[24] Свети Григорије Палама, *Господе, просвети таму моју,* Изабране беседе, превод, „Образ Светачки“, Београд 1999, 144.

налазе између ово двоје“.[25] Човјеков живот по Јеванђељу сагледава се кроз пројаву ових моћи које се налазе између ово двоје. А те моћи одвајају га од онога што је плотско и устремљују према ономе што је небеско. Поука Светог Апостола Павла – „и ријеч моја и проповијед моја не би у убједљивим ријечима људске мудрости, него у показивању Духа и силе“ (1. Кор 2,4) – представља најбољи начин како човјек да стиче оно што је јеванђељско и свето; да усваја оно што је „плод Духа: љубав, радост, мир, дуготрпљење, благост, доброту, вјеру“ (Гал 5,22).

Јован Авакумовић поетски је исказао како се просвјетљује ум којим се одсијецају страсти и стичу плодови Светог Духа.

„Трудом младост проведена,
Скоро процветава,
И науком напојена
Разум просвјештава.
.....
Тако често читајући,
Глупост ишчезава;
Мудрог мудро внимајући,
Мозак изоштрава.“

Христове ријечи – „Не сабирајте себи блага на земљи, гдје мољац и рђа квари, и гдје лопови поткопавају и краду; него сабирајте себи благо на небу, гдје ни мољац ни рђа не квари, и гдје лопови не поткопавају и не краду“ (Мат 6,19-20) – показује да су сва блага овога свијета бескорисна, трошна и пролазна, и да се праве вриједности стичу трудом и муком, и те вриједности воде вјечном Добру.

Пјесник је схватио јеванђељску поуку, и поетски је уткао у ове стихове:

„Није зато мудра глава
Гди тек новце броји;
Нит је глава дична слава
Сав у свили што је.“

Спаситељеве ријечи: „Трудите се не за јело које пролази, него за јело које остаје за живот вјечни“ (Јн 6,27) откривају каква је главна брига човјеку док је на овоме свијету. Нахранити душу јеванђељским светим врлинама, Христовом Љубављу и Добротом,

[25] Исто, 145.

– то је храна за живот вјечни. Том храном човјек треба да се храни у младости, па да би се њени плодови могли скупљати у зрелим годинама.

„У младости док је роса,
Трудно расејавај,
И в мужестве, већ кад коса
Бела, умножавај.“

Духовна блага уводе у живот вјечни. Старати се да се душа нахрани том храном – то је дар Божији који се стиче кроз молитву и друге свете врлине. Човјек који је своју душу прерадио светим тајнама и врлинама и припремио се за живот у Христу постаје „нова твар“ (2. Кор 5,17); он се „обукао у новога човјека, сазданога по Богу у праведности и светости истине“ (Еф 4, 24).

Поука Светог Апостола Павла: „Јер ми смо Божији сарадници, а ви сте Божија њива, Божија грађевина“ (1. Кор 3,9) – пројавила се у неким стиховима ове пјесме *Нарав, мати, време дели.* Човјек је „Божија њива“ по чијој се души сију јеванђељске свете тајне и врлине да би се духовно усавршили и да би их „познао Господ“ (2. Тим 2,19). Духовно усавршавање почиње од раног дјетињства. Још је пророк Давид поучавао: „У устима мале дјеце и која сисају чиниш себи хвалу“ (Пс 8,2). Пјесниково схватање да оно што се у младости посије, у зрелом добу „заплави“, набуја, нараста, а у старости то постаје чист плод, садрже ови стихови:

„Јуност, њива посејана,
В мужестве заплави;
Просед зерна, овејана,
За старост остави.“

Пјесме о којима смо говорили, њихове идеје, тумачили смо унутрашњом структуром православних појмова. Између пјесниковог схватања смисла стваралаштва и путева који воде човјека спасењу кретале су се анализе ума. Ријечи Светог Апостола Петра – „сваки као што је примио благодатни дар, њиме служите једни другима, као добри управитељи разноврсне благодати Божије“ (1. Петр 4,10) – служиле су као основно начело метода којим су се откривале врлине онога ко казује и обиљежја онога што је исказано. Благодатни дар Божији, дар вјере, дар језика, које је пјесник примио, поетски су уплетени и стављени у службу културног добра. На плану сагледавања просторно-временских карактеристика ове поезије тумачени су и други фактори на којима се стварају основни појмови ове

поетике. Пут којим се открива како је вјечну јеванђељску Истину и вјечно јеванђељско Добро пјесник духовно сагледао, и поетским умијећем пројектовао, – уводи у матицу постојања ове поезије.

У овој поезији откривене су дубље везе између схватања смисла живота и поетских категорија. Поетске слике изван смисла живота распадају се; јер оне ум не усмјеравају према есхатолошкој перспективи. Знамења времена показују се као нови путеви једне културе и једне цивилизације која је показивала знаке пропадања. Појављују се нови социјални простори у којима су, поред обичних грешника, и људи који представљају неко „величанство“. Ту су људи које је Божији зов обукао ризама свјетлости; подвижници који у сферама божанског траже метод духовног усавршавања и преображавања. Ту су људи који су савладани чарима овога свијета, потпуно утонули у гријех; њих морална свијест вуче према злу.

И на крају, потребно је истакнути да се неки мотиви ове поезије који исходе из историјских догађаја могу схватити само у контексту хришћанске есхатологије; ту се сва догађања показују као „јављања Божија у свету“[26], и по тим догађајима се одређује и описује карактер и смисао времена; ту се све сагледава под „знаком вјечности“ и „у односу на крај“.

Литература

Аверницев 1982: С.С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, превод са руског, Српска књижевна задруга, Београд.

Георгијевић 1966: Ј. Георгијевић, „Радуј се многострадални“, у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд.

Лотман 2004: Ј. М. Лотман, Семиосфера, У свету мишљења, Човек – текст – семиосфера – историја, превод с руског, Светови, Нови Сад.

Мандзаридис 2003: Г. Мандзаридис, *Време и човек*, превод, Богословски факултет, Београд.

Маринковић 1964: Б. Маринковић, „Трагом нових података о Јовану Авакумовићу“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига дванаеста, свеска друга, Матица српска.

Нешковић 1966: Н. Нешковић, „Што је лепше овог света“, у дјелу: *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, I, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд.

[26] Георгије И. Мандзаридис, нав. дело, 63.

Палама 1999: Св. Г. Палама, *Господе, просвети таму моју,* Изабране беседе, превод, „Образ Светачки“, Београд.
Соловјов 1994: В. Соловјов, *Духовне основе живота*, превод с руског, Логос: Ортодос, Београд.

Čedomir REBIĆ

The Poetry Covered with the Orthodox Spiritual Life

Summary

The literature of the Middle Podunavlje by its motives, ideas and artistic values represents a continuation of the old Serbian literature. The author states that such literature contains eternally alive values of the Byzantine thought and art. It is in new cultural centres displaced toward the North beyond the borders of the ancient Serbian state where a civil poetry is being created. Furthermore, often preserved in the old hand written song-book, these poems have more cultural importance in order to understand what literary spirit ruled in that époque, although their artistic value is of less importance. A great importance is given to the morals and advice which lead to a deed-related life and spiritual perfection in this poetry.

The author further states that the poetry of Jovan Georgijević is founded on the Gospel's learning; the Christian truth on which God's testified by religious confession. The comprehension of personality on which this poetry is talking and that the world is temporary and the man's eternal habitat is in the heaven represents the key in the learning of sanctity as a category of spiritual life. The poetry of Nicola Nešković is introducing us in such spirit of creativity. Nešković's poetry is the creativity of love; a God created force by which the road to the Christ's community is revealed.

The poetry of Jovan Avakumović is bearing much more details on the characters and events from the time in which the author lived. These are the characters who realize they are predetermined to be of use for their people, and who introduce their procedures into the Gospel's morals. The poet had the gift to reveal virtues of such characters and talk on them poetically. This is the poetry having a great impact on readers; inspired by the thoughts of some characters, the reader wishes to take part in it by his thoughts and feelings. One poetic iconography is being created, and a portrait in which both moral and spiritual characteristics are unified is also being created.

УДК 821.163.41.09-14:398
398.4(497.115)

Велибор ЛАЗАРЕВИЋ

ВУЧАРСКИ И РАНИЛАЧКИ ОБРЕДИ И ПЕСМЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

Апстракт: Рад је посвећен вучарским и ранилачким обредима и песмама које су малобројне. Захваљујући записимаТатомира Вукановића у Средачкој жупи и Владимира Бована у Сиринићкој жупи успели смо да реконструишемо вучарски обред, а захваљујући описима Ивана Јастребова ранилачки церемонијал на Косову и Метохији. Оба се до данас нису сачувала у обредној функцији.

Кључне речи: вучарски обред, песме, обредни контекст, ранилачки обред, песме, обредни контекст.

Вучарски обред и вучарске песме припадају зимском усменом лирском циклусу. Без обзира на то да ли је обред иницран тек убијеним вуком или раније убијеним, вучарске песме су увек биле пригодне: посвећене домаћину и жељама вучара да заштите мал домаћина од вукова и да се умноже кућевна добра.

У селима Ибарске долине вучаре називају „именом ’вучарија’, а поворке младића ’као сватови’ (Сочаница).“[1]

Вук се сматра култном животињом „код већине балканских народа: Срба, Хрвата, Црногораца, Македонаца, Бугара и Арбанаса

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века (број 148020)* који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Татомир Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији,* Војноиздавачки завод и VERZAL pres, Београд 2001, 72.

(...) којој се придају натприродна снага и моћ па је он одавно ушао у народну религију ових народа.“[2]

„Познати су и утврђени многи заједнички елементи у фолклору балканских народа, као што је случај са култом вука, али је порекло тих заједничких елемената врло тешко, понекад немогуће утврдити, то јест разлучити шта је старобалканско, наслеђено од прасловенских балканских народа и тим путем ушло у фолклор свих балканских народа које су усвојили и суседни народи путем међусобних контаката.“[3]

По Боривоју Дробњаковићу вучарски обичај се „са више детаља подудара са римским обичајем ’luperkalia’, па неки мисле (Шневајс, Нодило) да је отуда и примљен. Нодило указује да је „diskursus luperkorum“, што је некада вршено у Риму, у ствари обилажење домова по селима које врше наши вучари, односно *чаројци*, како их називају у задарским Котарима.“[4]

По Татомиру Вукановићу „о Божићу, у меснице, уобичавало се од старине код Срба у Метохији и на Косову да кроз села иду маскиране поворке вучара. Један млађи мушкарац ’направи се као сналша’, уз њега иду младожења, девер, гочобија и један од млађих сељака који вучју кожу, сасушену, а напуњену сламом, носи на једној мотки. Ова група ритуалних играча и певача зауставља се пред свачијом кућом, где уз свирку на неком музичком инструменту и ударање тупана отпева:

’Иде вук из планине,
Да му даду комад сланине’

Кад вучари иду кроз село, они напросе пуне вреће меса, сланине, пита, а неко им подари и неки хаљетак.

Вучари се називају и именом ’вуча сналша’. Каткад би понека група вучара сељацима продавала и понеку длаку од вука коју су сељаци употребљавали у мађијске сврхе и за чаролије.

У Средачкој жупи вучари би трипут село обилазили и ’нешто бајали’, па би тек онда прошли кроз село и сабирали дарове.

Било је случајева да су се и по два-три ’вука’, испунила сламом, налазила у поворци вучарија. Сељаци су вучаре даривали нај-

---

[2] Радмила Кајмаковић, *Обичаји у вези са вуком код балканских народа*, Рад XIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Призрену 1967, Београд 1974, 631.

[3] Радмила Кајмаковић, исто, 631.

[4] Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије,* Научна књига, Београд 1973,190.

чешће сувом сланином, али су добијали као подарак и 'тежину' – повесма, вуну, новац, лук (Сочаница).“[5]

У селу Севцу у Сиринићкој жупи група вучара је обилазила село. Сачињавали су је пет одраслих мушкараца. „Двојица су се звала *дедије*. Они су се необично одевали: били су омотани изокренутом кожом, обично овчјом или козјом, на очима су имали обојак са отворима за очи, а нагарављени су били (...) 'као коледари'. Један *дедија* је певао, или обојица. Они су имали дрвене сабље и играли су по дворишту са сабљама у руци. Један од коледара је представљао *бабицу*. Он је носио кудељу и вретено и љубио је руке људима. Четврти вучар носио је вука натакнутог на мотку а пети је водио коња и скупљао дарове: сир, месо, масло, пасуљ, јаја и друге намирнице.“[6]

У селу Врбештици у Сиринићкој жупи упамћени су вучарски обреди с краја 19. века. „Група је била такође од пет чланова и распоред улога је био исти као код оних у Севцу, само што су вучара који је представљао женско чељаде звали 'млanеста'. Ову 'невесту' момци су нападали са намером да је 'отму', али су је она два вучара са сабљама бранили од нападача. Домаћини су их даривали намирницама (...). 'Ово се дарује да Бог чува од свако лоше'. Вучари су одлазили пред сваку кућу, осим куће 'која има гроб', која је у жалости годину дана. У Врбештици вучари су обилазили куће у селу и после ослобођења 1945. Касније су вучарење забраниле власти (...).'Били су ка коледари'.“[7]

Као што је Веселин Чајкановић утврдио вук представља божанство мртвих, божанство доњега света.[8] Као такво познато је и другим народима.[9] Њему су се у Сиринићкој жупи приносили дарови. Домаћице су „спремале посебне колаче, величине симита којима су даривале вучаре када би дошли пред њихове куће. Оне

[5] Татомир Вукановић, исто, 71–72.

[6] Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, 1977, 39. (Казивао Милосав Станковић из села Севца у Сиринићкој жупи. (Исто, 39))

[7] Владимир Бован,1977, 39–40. (Казивала Петкана Стојановић (рођ. 1885) из села Врбештице у Сиринићкој жупи. (Исто,39))

[8] Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба,* (приредио Војислав Ђурић), СКЗ, Београд, 1973, 323.

[9] „Религијски значај вука познат је. Он је демонска животиња која стоји у вези са доњим светом. За то можемо наћи довољно доказа у многим религијама: у грчкој, римској, германској, галској, и у религијама других народа средоземнога света какве су етрурска и мисирска. Хтонична божанства и демони јављају се често у вучјем облику: етрурски бог доњега света има вучји облик (...)“ (Чајкановић, исто, 321)

су свакако некада имале свој пуни обредни смисао, али је он временом веома замагљен.“[10]

Код балканских народа „у опходима са вуком постоје извесне разлике, па се могу утврдити две основне варијанте ових опхода. I – опходи са вучином који се врше када се убије вук, дакле, директна награда за убијену штеточину. Ова варијанта је најчешћа и констатована је код већег броја становништва динарских предела, код Срба, Хрвата, Црногораца и Арбанаса. Другу варијанту чине овакви исти опходи са вучином, само се они не врше када се убије вук, него су везани за одређене периоде у години, најчешће се врше у току божићњег поста. Ова варијанта запажена је у западним динарским крајевима код Срба и Хрвата.“[11]

Вучарски обред био је једноставан, без великог церемонијала, те у њему и није било много времена за песму и разноврсност мотива.

Вучарске песме су устаљене композиције које се састоје од обраћања домаћину, представљању улова (вука), тражењу поклона – награде и изражавању добрих жеља. Разлике у овим песмама огледају се у различитим набрајањима и дескриптивним елементима.

У студентским записима са Космета спомињу се вучарски поздрави домаћину на почетку песама: *Домаћине роде мој; Домаћине газдо наш; Добро јутро газдо мој.*[12] У једној песми се за вука тражи сочице, сланине и сиренце; у другој вучица, масленце, ракија, мед, сира; у трећој: меда, крушке и вунице.[13] Све су у седмерцу и осмерцу са парним римама.

Пуно значење о заштитној улози вучарског обреда за стоку дочарава песма у којој се набрајају све врсте домаћих животиња које су изложене нападима вука и за сваку врсту се тражи одговарајући дар и ово је типична композиција вучарских песама са Космета:

Домаћине газдо мој,
ето вука у двор твој.
Подај вуку сочице,
да не коље овчице;
подај вуку сланине
да не дође с планине;
подај вуку вуницу
да не коље јуницу;
подај вуку масленце

[10] Владимир Бован, *Српске народне песме са косова и Метохије*,1977, 40.
[11] Радмила Кајмаковић, исто, 632–633.
[12] *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39.
[13] *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39.

да не коље теленце;
подај вуку сиренце
да не коље јагњенце.[14]

Поред ранијих записа, вучарске песме записиване су и у периоду 1975–1992. у Гори (Шарпланинска жупа код Призрена), у Подујеву, Бресју и Угљару код Приштине[15], али није познато да ли је и вучарски обред тада постојао.

Данас је вучарски обред сасвим изумро на Косову и Метохији а песме се памте фрагментарно код старијег живља или су заборављене а сећање на обред било само у траговима.[16]

Ранилачки обред и ранилачке песме

Песме на ранилу имале су магијску и симболичку улогу изазивања сунца. То доказује махање угарцима у косовском Поморављу и ранилачке песме које су биле и божићне у Призренском Подгорју.[17] Певале су их девојке и жене водоноше, или оне у колу и на седељкама по кућама.

То се по Јастребову догађало у селима Призренског Подгорја на први дан Божића, а у Косовском Поморављу на Св. Тодора Тирона, Младенце и Благовештење.[18] По Вуку, песме на ранилу певане су на „Цвијети“, „о Благовијести и о Мученицима“[19]. То значи да су певане 9. и 25. марта по старом календару и недељу дана пред Ускрс, када падају ови празници. *Ранило* се у источним крајевима Србије одржавало „на Младенце, у девети уторак, на Благовести, а и на Цвети“[20], а у срезу бољевачком још и на Беле покладе[21]; у Левчу и Темнићу после Петровдана[22]; у Неготинској крајини сваког

[14] *Народна књижевност Срба на Косову,* лирске песме, I, (приредио др Владимир Бован), Јединство, Приштина 1980, 60.

[15] *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39, 120.

[16] Према узорковању на терену у Косовском поморављу и Ибарској долини аутора овог рада почетком овог века.

[17] Иван Степанович Јастребов, исто, 93.

[18] Иван Степанович Јастребов, исто, 41, 93.

[19] Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме,* I, Сабрана дела, књ. четврта,Просвета, 1975, 148–149.

[20] М. Ђ. Шкарић, *Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком гором*, СЕЗб, СКА, LIV/1, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд 1939, 94.

[21] Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког,* Београд 1909, 331.

[22] Станоје М. Мијатовић, *Левач и Темнић*, Обичаји народа српског, књ. прва, СЕЗ, књ. седма,1907, 153–154.

пролећног празника до Ђурђевдана[23]. Сремски Планинци су овај обичај одржавали на Благовести и Цвети.[24]

Најстарији и највернији опис ранилачког обреда на Косову и Метохији забележио је Иван Степанович Јастребов у време свог конзуловања у Призрену између 1870. и 1886. године. По њему, у селима Косовског Поморавља „хришћани су од својих прадедова сачували обичај: на дан Св. Теодора Тирона, 40 мученика и Благовештења до сунчевог изгрева, рано у зору, запале поред села крављу балегу која гори целог дана. Нико ми није умео објаснити због чега и зашто то они чине.

Уочи тих празника, а уједно и уочи других празника, пре страсне недеље по селима све девојке окупљају се у две-три куће.“[25] Ово зато што се у страсну недељу није смело певати.[26] „Домаћин куће, код кога су дошле девојке, припрема по могућности најбољу вечеру. После вечере девојке играју коло уз песму, до првих петлова. При последњем пољу петлова оне истрчавају из куће у двориште и труде се да се попну на кров куће и других зграда.

Ако се догоди да је нека од девојака пре тога заспала онда јој њене другарице везују крадом ногу за клупицу и тако је остављају дотле док се она сама не пробуди.

Обичај да истрчавају из куће и да се пењу на кровове – назива се – *на ранилу.* Девојке седећи на крову куће и других зграда наизменично редом певају (...) песме“[27]: *Диг се попе на ранило, Која неје на ранило, Колци ми се повезаше, Скоч коло да скочимо.*[28]

Ове девојке „у зору, пре појављивања сунчевих зрака (...) силазе са кровова и улазе поново у кућу да би се опростиле са домаћином. Пре одласка из куће оне прилазе огњишту и узимају запаљени угарак. Излазећи из куће са угарцима у рукама оне певају следеће:

---

[23] Момчило Златановић, *Лирске народне песме из јужне и источне Србије*, избор, Београд 1982, 6.

[24] Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, први део, Научна књига, Београд 1960,198.

[25] Иван Степанович Јастребов, исто, 90.

[26] „У Старој Србији ни девојке ни жене никако не певају песме прве недеље поста, као ни на страсну недељу нигде се неће чути песма ни у кући, ни у пољу. Само у недељу, прве недеље поста, почињу да певају, а и за друге празнике пре страсне недеље. У селу Галичник, а такође и у другим селима Дебра, певају у „недељу православља“, то јест у прву недељу великог поста следећу песму: *Берите се си девојки на собор* (...).“ (Јастребов, исто, 94).

[27] Иван Степанович Јастребов, исто, 90–91.

[28] Иван Степанович Јастребов, исто, 91–93.

Скоч коло да скочимо!
Кој може, кој не може;
Ми обадве да можемо.

При томе бацају угарке у речицу, ако се кућа налази поред реке или потока или у корито напуњено водом, нарочито за ту прилику.“[29]

И у Македонији је забележен ранилачки обред. „У свим селима Дебарског округа, а посебно у селу Галичник, на чисти понедељак, све девојке и младе устају пре зоре, иду до извора и бунара који су најближи и певају...“[30]

Др Владимир Бован је у селу Готовуши од старих жена забележио „да се добро сећају да се при крају зиме, а то је отприлике почетак марта у овој планинској жупи састајале девојке и жене, али у кућама, и певале ранилачке песме. Обичај је био да се до тога дана заврше сви послови домаће радиности, и они ситнији у плетењу, а и они крупнији у ткању, и други који су били започети с јесени. Песме пуне хумора, биле су намењене оним девојкама и женама које нису биле завршиле започете послове на разбоју, иглама, на преслици. Ови послови су дакле имали време до када их је требало завршити јер је настајало пролеће и наилазили други послови, ратарски и сточарски.“[31]

Изласком „на ранило“ називао се и обред који се пре зоре на први дан Божића изводио у кућама у селима Мушутиште, Љубижда, Кориша и другима у Призренском Подгорју када се у домовима седело око огња и певале песме „на ранило“. „Обично жене и девојке тада играју главну улогу у томе. Мушкарци ретко узимају учешће у песмама“.[32] Тада певају песме: *Ој убава ми девојко/ чије ведро рано звони?; Шајка лађа ора'ова; Узблејала бела овца;Старац оре на планину; Диг се Като, мајке злато!* А кад се најави зора певачице певају: *Д'н д'ница огрејала;Нинковица л'н сејала; Три се друге друговане; Што ј'убава Ивина планина.*[33] Од ових девет песама које је Јастребов забележио у Призренском Подгорју, прве две би заиста биле ранилачке, а у онима из Косовског поморавља, као што је приметио и Владимир Бован, само две су праве ранилачке.[34]

---

[29] Иван Степанович Јастребов, исто, 93.

[30] Исто.

[31] Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина 1977, 43.

[32] Иван Степанович Јастребов, исто, 41.

[33] Иван Степанович Јастребов, исто, 44–47.

[34] Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије,* 42–43.

Ранилачке песме су махом у седмерцу и осмерцу. Разнородних су мотива који су се заједно са песмама инфилтрирали из других подврста усмене лирике (чобанске, сватовске)[35] а ранилачке би биле само по томе што се певају на ранилу. До те позајмице је вероватно дошло након разарања првобитног посленичког и певајућег контекста којим је створен погодан простор за позајмице. Да није било описа Јастребова и Владимира Бовна не би се ни знало како је изгледао.[36]

Праве ранилачке песме чији су мотиви очувани ретке су на Косову и Метохији као и у другим крајевима. Такве су:*Устај снашо танана*,[37] *Скочи коло да скочимо*,[38] *Ој убава ми девојко, Шајка лађа ораова, Која неје на ранило, Д'н Д'ница огрејала*[39].

У једној од ранилачких песама које је Јастребов забележио у Косовском Поморављу позива се на ранило прво поп, потом попадија и најзад кнез Иван:

Ej Иване, кнеже Иване!
Рано, најрано!
Устај рано на подранак!
Рано, најрано!
Све се овце изјагњише!
Рано, најрано!
Свака овца по јагњета,
Рано, најрано!
Преоткина два јагњета
Рано, најрано!
Свака овца по карлицу!
Рано, најрано!

---

[35] Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина, ... 42.

[36] Јастребов, исто, 41, 93; Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије,* 1977, 43.

[37] *Обредне народне песме са Косова и Метохије*, студентски записи (приредио др Владимир Бован), Институт за српску културу, Приштина, Бесједа, Бања Лука, Дом културе „Свети Сава", Исток 2000, 43 (записала Радојка Забуновић, Гатње, Гребно и Неродимље код Урошевца).

[38] *Српске народне умотворине са Косова и Метохије на страницама „Цариградског гласника*" (приредио Владимир Бован), Дом културе „Свети Сава", Исток, Хвосно 2006, 20. (Првобитно објављена у броју 18/1905, „Цариградског гласника", а записао је Станимир Станимировић у Белом Пољу код Пећи). (Исто,160)

[39] *Народна књижевност Срба на Косову*, лирске песме I (приредио др Владимир Бован), Јединство, Приштина 1980, 61–63.

Преоткина две карлице
Рано, најрано![40]

„Кад се појави зора“ девојке певају песму пуну симболике и прикривеног еротског набоја:

Колци ми се повезаше,
невесту нам однесоше.
Скочи момак гологлав,
Необучен, распасит:
Он је добар орач,
Он ће љубу откупит, отхранит.[41]

Песма *Ој убава ми девојко / Чије ведро рано звони ?/Најрано је девојкино!(...)* на најбољи начин одсликава један од амбијената – крај извора и бунара – у којима су се ове песме певале.

Ту су и позиви у ранилачко коло:

Шајка лађа ораова,
лепша љуба Јованова.
Ej, Јоване, домаћине!
прађај мене жут папуче,
мене ми се докидале,
играјући, појајући,
искачући на ранило.[42]

Ширу варијанту Јастребовљеве песме[43] забележио је учитељ Митар К. Вучковић из Горњег Села у Средској жупи и објавио у *Цариградском гласнику* 1902. године:

Скочи коло да скочимо,
који више, који ниже,
попадија понајвише
која ије поскурице
и Петрове грудичице
Ђурђеве јагњичице
и божићне сланинице[44]

[40] Јастребов, исто, 91–92.
[41] Иван Степанович Јастребов, исто, 92–93.
[42] Исто, 44.
[43] Исто, 93.
[44] *Српске народне умотворине са Косова и Метохије са страница „Цариградског гласника“,*20, 224.

У Косовском Поморављу „девојке певају (...) песму оној од девојака која је заспала за време кола у кући, а такође и оној која није дошла на седељку“.[45]

Која неје на ранило,
рано, најрано!
сипите јој мало воде,
посипите лењивицу,
и дајте јој ћурје јајце
да омије русе косе,
што не дошла у другачке.
Другачке ју претекоше,
сваку песму испеваше
и све књиге прочиташе,
лењивица у чергици,
у чергици још спава.[46]

Или се песмом позива снаша да се угледа на вредну свекрву:

Устај снашо танана,
свекрва је устала,
три вретена опрела,
и четврто почела.
Устај снашо танана.[47]

Ранилачки обред и ранилачке песме су, према нашим сазнањима, замрле на Косову и Метохији. Њихово време је прошло као и патријархално доба.

Нажалост, вучарским и ранилачким песмама на Косову и Метохији није посвећена нарочита пажња од ранијих истраживача (сем Ивана Јастребова који је доста простора посветио ранилачким, док вучарске и не спомиње). Тако да и данашњи истраживачи и проучаваоци обредне лирике трпе последице тог површног односа.

[45] Јастребов, исто, 92.
[46] Јастребов, исто, 100.
[47] *Народна књижевност Срба на Косову,* лирске песме, I, 63.

Литература

Бован,1977: Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина.

Вукановић, 2001: Татомир Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања на Косову и Метохији*, Београд.

Дробњаковић,1960: Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научно дело, Београд.

Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба* (приредио Војислав Ђурић), СКЗ, Београд.

Извори

Јастребов 1886: Иван Степанович Јастребов, *Обичаји и песни турецких Сербов* (в Призрени, Ипеки Морави, Дибри), С. Петербург.

Вук 1, 1975: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, 1, Сабрана дела, књ. четврта, Просвета.

Грбић 1909: Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, Београд.

Златановић 1982 (б): Момчило Златановић, *Лирске народне песме из јужне и источне Србије*, избор, Београд.

Мијатовић 1907: Станоје М. Мијатовић, *Левач и Темнић,* Обичаји народа српског, књ. прва, СЕЗ, књ. седма.

Шкарић 1939: М.Ђ. Шкарић, *Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком гором*, СЕЗб, СКА, LIV/1, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд.

Velibor LAZAREVIĆ

Wolf's and Getting up Early Rituals and Poems in Kosovo and Metohia

Summary

There used to be a custom in Kosovo and Metohia in „Mesnice" that, during patriarchal time (before the Second World War), groups of people were going through villages carrying the skin of the killed wolf on the pole. During that ritual the occasional wolf-related poems were sung for the protection of cattle from wolves over the year and for the well-being of the master of the house. Some of the mentioned poems were written down during the 70-ies and 80-ies of the 20th century.

Getting up early-related poems were sung in Kosovo and Metohia at the first day of Christmas, Saint Todor Tiron, Mladenci (The Youth Celebration) and Blagoveštenje. The girls were singing them in the houses, on the roofs, by the springs, in the dance... They are to be invitation-related, occasional, teasing, well-meant, praiseworthy...

Both rituals had become now extinct, but the memories of the people survived them.

УДК 821.163.41.09-31 Сарић П.

Марија ЈЕФТИМИЈЕВИЋ-МИХАЈЛОВИЋ

ВЛАСТ И ПОДАНИШТВО У РОМАНУ *СУТРА СТИЖЕ ГОСПОДАР* ПЕТРА САРИЋА*

Апстракт: Полазећи од психолошке анализе концепта слободе Ериха Фрома и примера из светске и домаће књижевности (Достојевски, Киш, Селимовић), аутор у раду осветљава релацију *деспотизам-подаништво* у роману Петра Сарића *Сутра стиже Господар*. Такође је показано како се одређени ставови Достојевског из „Легенде о Великом инквизитору" о слободи и подаништву могу препознати као парадигматичан образац у понашању Сарићевих јунака.

Кључне речи: Сарић, Достојевски, слобода, власт, подаништво, деспотизам.

„Без хљеба народ може остати, без власти неће"

Меша Селимовић

У књизи *Простори романа* Никола Ковач је записао да је „роман дјело колективне свијести као и поприште индивидуалних искушења, сукоб историјског ума и човјекових моралних осјећања".[1] Човек и његова људска драма одувек су били предмет књижевних истраживања, али истовремено и основа свих моралних и психолошких дилема у којима писац проналази говор суштина и крајњи

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Никола Ковач, *Простори романа*, Јединство – Приштина, Просвета – Београд 1991, 25.

смисао човекових поступака. За свако књижевно дело, а нарочито роман, може се рећи да трага за изворним садржајима човековог искуства и у складу са посебним законима своје технике и своје психологије „представља синтезу свијести о човјековом положају у свијету и смислу његовог дјеловања у историји“[2]. Писцу је, за разлику од социолога или историчара, дозвољено да изграђује властиту периодизацију историјских догађаја и властиту типологију духовних и моралних вредности. У тој креативној представи историјских збивања, био учесник или сведок збивања, човек се увек појављује „као џелат или као жртва“[3], који у себи носи само личну драму, јер се у њему прелама драма читаве епохе или читавог људског рода.

У светској и домаћој литератури безброј је дела у којима је дата слика сурових и бескрупулозних тирана, властодржаца и господара који су своју апсолутну моћ демонстрирали над слабим и немоћним народима и појединцима. Истовремено, универзална људска жеђ за слободом одувек је била предмет интересовања писаца. Намеће се закључак да су људи одувек желели слободу без ограничења, али су истовремено признавали нужност поретка. У том парадоксу треба тражити корен *подаништва*. Психолог и теоретичар друштва Ерих Фром, у књизи *Бекство од слободе* из 1941. године, дао је психолошку анализу концепта слободе. Он тврди да је човек, с једне стране, оптерећен осећањем жудње за слободом, али се, с друге стране, ничега тако не боји као слободе. Процес ослобођења, индивидуализације, изазива у појединцу осећање усамљености, изолације и страха. До тога долази зато што није у питању ослобођење *од* нечега, већ *за* нешто. Слобода је, дакле, одговорност и бреме, и човек тежи да побегне од ње. Како би се ослободио страха, насталог услед „ослобођења“, он често бежи у нека привидна решења, међу којима је и ауторитаризам. Ауторитарна личност преокупирана је јаким ауторитетом, влашћу уопште, управо због снажног осећања сигурности које, како верује, може да добије од њих.[4]

У једном од највећих дела светске књижевности, *Браћи Карамазовима,* Достојевски је проблематизовао феномен слободе али и феномен подаништва, у чувеној „Легенди о Великом инквизитору“. Расправљајући о слободи и љубави коју је Христос подарио чо-

[2] Исто, 9.

[3] Исто, 10.

[4] Ерих Фром, *Бекство од слободе*, превели Александар И. Спасић и Љуба Стојић, Нолит, Београд 1978.

веку, Велики инквизитор тврди да је Христ прецењио човека дајући му „претешко бреме слободе“:

> „Ти хоћеш да идеш у свет, и идеш голих шака, са некаквим обећањем слободе, које људи, у својој пропасти и у својој рођеној разузданости не могу схватити, и којега се они боје и плаше – јер ништа и никада није било за човека и људско друштво неподношљивије од слободе! А видиш ли ово камење у овој голој и врлетној пустињи? Претвори га у хлебове, и за тобом ће потрчати човечанство као стадо, захвално и послушно, премда вечно у страху да ћеш повући руку своју од њих и да ће им нестати твојих хлебова. Али ти не хтеде лишити човека слободе и одбио си предлог, јер каква би то била слобода – закључио си ти кад би послушност била купљена хлебовима?“[5]

Српска књижевност обилује песничким и прозним делима у којима доминира тема власти. Читаву епску поезију карактеришу слике мучења, тираније и тлачења српског народа од стране турске власти. Касније, код Змаја срећемо сатиричне песме са темом власти, и што је још интересантније, са темом подаништва и поданика („Јутутунска народна химна“). Домановићева сатира се у историји српске књижевности издваја као јединствена по својим карактеристичним сликањима властодржаца, моћи и тираније, с једне, и слуга и поданика, с друге стране („Вођа“, „Данга“, „Жигосање“). Међутим, тек је XX век донео праву експанзију литературе са темом власти и владања. Разлози за то могу бити политичке и идеолошке природе, будући да је историја прошлог века обележена вишедеценијском политичком, верском и идеолошком тиранијом од стране једног човека или читавог система. Али се разлози могу тражити и у развијенијој свести човека о потреби јавног испољавања жеље за слободом, која је урођена сваком мислећем бићу.

Меша Селимовић је у својим романима више пута писао о друштвеном феномену званом власт, проблематизовао природу тираније и природу подаништва. За разлику од других прозних стваралаца, он је политичку власт често посматрао кроз призму моралности. На пример, у роману *Тврђава*, власт је стављена у функцију једне више инстанце – морала. Његови судови о власти и владању постали су универзална оцена власти у читавој историји, вечно жива истина да власт не може бити поштена и да мења сваког ко се њоме служи: „Поштене и мудре власти нема, јер је жеља за моћи безгранична. Човјека на власти подстичу кукавице, бодре ласкав-

[5] Фјодор Михајлович Достојевски, *Браћа Карамазови*, превео Јован Максимовић, Новости, Београд 2006, 264.

ци, подржавају лупежи, и његова представа о себи увијек је љепша него истина. Све људе сматра глупим, јер крију пред њим своје право мишљење, а себи присваја право да све зна, и људи то прихватају. Нико на власти није паметан, јер и паметни убрзо изгубе разбор, и нико трпељив, јер мрзе промјену. Одмах стварају вјечне законе, вјечна начела, вјечно устројство, и вежући власт уз Бога, учвршћују своју моћ. И нико их не би оборио, да не постају сметња и пријетња другим моћницима“[6].

Кишова *Гробница за Бориса Давидовича* представља најиндикативнији пример слике система тоталитарне власти. Киш је сликао свет који почива на страху и насиљу, човека који постаје жртва бесмисленог истражног поступка због фиктивне оптужбе. Човек је само „доказни материјал“ за изнуђена признања у монтираном процесу. И оптужени и његов иследник жртве су истог система, јер оптужени не зна какви су мотиви лажне оптужбе која је против њега подигнута, нити иследника интересује права истина на којој би се таква оптужба заснивала.[7]

Роман косовског писца Петра Сарића *Сутра стиже Господар*[8] из 1979. године сасвим се уклапа у ону врсту литературе која се „обрачунава“ са темом власти. Иако је радња романа временски смештена у тридесете године XIX века, а просторно у планински крај Бањана у Црној Гори, чини се да је тема обрађена романом *свевременска* и *свепросторна*, јер је жеља за влашћу и господарењем над другима присутна од памтивека до данас, свуда и на сваком месту на свету.

Роман *Сутра стиже Господар* јесте слика власти и владања, слика деспота и деспотизма, али је истовремено и слика народа – поданика, неспремног да се власти супротстави. Заправо, снази деспотизма доприносе сами поступци поданика, њихова жеља да се увек буде у сенци, да се буде „већи“ и бржи у понизности и служењу. Стиче се утисак да је писац више желео да се обрачуна са подаништвом него са тиранијом, јер су понизност, послушност и лична обезличеност особине којих би требало да се стиди сваки људски створ, поготову ако је реч о људима из храбрих и јуначких црногорских племена, познатим по „чојству и јунаштву“. На то указује цитатом преузетим од Бранка Ћопића, који му је послужио за мото романа:

---

[6] Меша Селимовић, *Тврђава*, „Веселин Маслеша“, Сарајево 1982, 138–139.

[7] „Гробница за Бориса Давидовича“, *Најлепше приче Данила Киша*, избор и предговор Михајло Пантић, Просвета, Београд 2001, 103–149.

[8] Петар Сарић, *Сутра стиже Господар*, Просвета, Београд 1979.

„У свести наших људи још увек је заостала и веома је присутна психологија грађанина поданика и послушника. Вековима је та психа као коров израстала, саплитала се и пуштала корене под турским, аустроугарским и другим тиранима. Из душа наших људи тешко је ишчупати то верноподаничко корење и људе учинити истински слободним.“

Сарић је овим романом показао наличје историје, јер Господара каквог слика обликују више поступци поданика него само његово господарење. Зато је Стеван Кордић у предговору романа записао да „нису деспотски владари односно господари једини кривци за неслободу ближњих: кривица је и до самих људи који често пожуре да горко воће слободе замене за тамне и ниске сласти робовања и подаништва“[9]. Сарићев роман зато није само слика и критика деспотије, већ у исто време слика и критика подаништва. Односно, Господар и поданици два су лица једне исте појаве, узрочно-последичне повезаности, јер нити би Господар господарио да му сами поданици то не дозвољавају, нити би поданици били послушни да сам Господар од њих то не захтева.

Особине које карактеришу Господара типичне су за све деспоте: Господин Којадин живи у Кули, на највишем врху Бањана, одакле има поглед на своје мало господарство којим влада помоћу убица и доушника. На извесно „обоготворење“ деспотове личности писац указује већ самом употребом великог почетног слова сваке речи којом се означава „његово“ име: Господар, Он, Њега, Њему... Господарево име Којадин доводи се у везу са истоименим претком који је из инцеста са сестром зачео братство Којадиновића. Он је, дакле, обележен инцестуозним пореклом и тај терет носи као крст. Осим тога, њега сламају и физичка болест и полна немоћ. Легенда о инцесту као зачетку братства неповољно утиче на ауторитет и углед самог Господара, па је он, као сваки свемоћни и самовољни властодржац, забрањује. Он је, дакле, тај који креира историју према својим мерилима и свом нахођењу. Чак покушава да промени назив топонима Црвена Стијена, чије се име везује за ову легенду. Наравно, поданици се утркују ко ће брже и боље измислити нову и другачију причу о стени.

Име Господара Којадина не помиње се међу послушном светином или се помиње уз страхопоштовање и бојазност: „Сваки Бањанин плаши се да прича о Њему, једнако је страх и оног што говори и оног што слуша. Ризик је исти кад прича отац сину или син

[9] Стеван Кордић, „Кажа о господарењу и подаништву“, *Сутра стиже Господар*, VIII.

оцу“[10]. Разлог томе је страх за сопствени живот. Када је под чудним околностима нестао кнез Твртко, нико се није усуђивао ни да нагађа разлоге његовог нестанка. Једино је из куће Ерцега Мирашева процурило: „Па црног кнеза смакао ОН, Његови људи, сметало му што га толико пјевају!“[11] Ерцег Мирашев освануо је убрзо мртав на кућном прагу. Истога дана престале су све приче о кнезу Твртку и његовом загонетном нестанку.

У Бањанима је све у знаку Господара: „Питај Бањанина шта ти је мило, питање окрени како ти је драго, у одговору мора стајати: *чекамо Господара*, а то значи: *добро смо, срећни смо, уроди, Боже, овако да потраје, док Њега чекамо, добро смо и ништа нам не фали, тисни прст у уво и пјевај*.“[12] На весељима се пило *Господарево вино*, орила се *Господарева песма*. Свака и најмања победа над Турцима приписивана је Господару („Побиједио си на Црном Куку, Господару“), јер „у Бањанима нема ни Бога, ни народа, постоји само – Он“, закључује писац. Имао је своју *Господареву столицу* у Кули, на Пандурици, али и у свакој знаменитој кући у коју је одлазио. На свакој је био уклесан *Господарев грб*, на који је он био посебно поносан. Чак и када Господар није био на неком скупу, увек се износила *Његова столица* која је присутне опомињала на послушност и покорност: „Он вазда може да се појави у њој, може бити и сад је у њој, невидљив“[13]. Господар је увек седео у столици, наслоњен на јастуке које му је нека од понизних сељанки извезла. На сваком је била исписана нека посвета: „Волимо те, Господару, твоји смо, Тале Огњанов Елезовић са синовима Веком и Леком“. На једном је чак писало: „Господару Којадину, небеском изасланику“, чиме се у свести поданика губи граница са реалним и стварним. Господар за њих више није човек; он је божији изасланик који је дошао да их изведе на пут спасења, мали Бог који кроји њихове животе. На једном од јастука који се описује већ на самом почетку романа стоји посвета коју је извезла „саката Милисавова кћер Милуша“[14]! Стављајући акценат на епитет *саката*, писац је посебно хтео да укаже на границе људске понижености и обезличености. Ако је *саката* Милуша могла да извезе јастук, шта очекивати од осталих људи?!

Иако је у роману представљено да власт чине Скупштина племенских првака и Господар, јасно је да је улога скупштине само

[10] Петар Сарић, нав. дело, 26.
[11] Исто, 48.
[12] Исто, 278.
[13] Исто, 43.
[14] Исто, 11.

фиктивна. Праву власт представља сам Господар Којадин, а скупштина је ту не да доноси већ само да подржава одлуке свог деспота, певајући *Господареву песму* којом почиње и завршава се свака скупштина:

„О највећи, бањски сине,
Господару Којадине!
Донеси нам ти Слободу!
Са Слободом сваку згоду!“[15]

Господареву песму којом народ изражава своје обожење, сам Господар назива *народном химном*, јер „кад се крене коло, или се у било којој прилици запева, она је прва“[16]. Којадина свуда дочекују и испраћају *Његовом песмом*, песмом на чије оглашавање све мора да стане („путник је стао тамо где га је затекла песма... ратар ће јочнути волове, пушач ће угасити цигарету... све људско што живи и креће, на глас Његове песме, обустави ход и рад“).

Кулминацију у портретисању лика Господара Којадина Сарић је постигао сликањем скупштине на којој је изгласана *доживотност његове власти* („на овој историјској скупштини изгласајмо Којадина Машанова за вјечитога Господара Бањана“). Овај свемогући владар не креира, дакле, само историју. Он мења и законе природе, ако му постојећи нису по вољи!

Међутим, Господар Којадин, као и сваки деспот, постаје жртва властитог система, али и жртва мрачних страсти, мутних нагона, зле крви. Сарићев Господар, нимало случајно, обележен је полном немоћи. Он, силник, деспот и џелат, има једног јединог Господара – сеоску куртизану Кавуну, пред којом је остао поражен и сломљен:

„Није лако бити Господар над проклетим и пасјим племеном! Ономадне сам шетао главним путем поврх Пандурице и молио Бога да никога не сретнем, да ме нико не сустигне. Толико ми је требало да будем сам. И нико се није појавио. Ипак, догодило се најгоре (Све што се мени догађа, најгоре је). Гледао сам у своје ноге, у кољена што се подижу, и: била су њена кољена, пода мном корачају њене ноге! Она је свуда! Ноћас је мој Господар!“[17]

У описаној парадоксалној ситуацији, писац је сугерисао на то да власт увек има слабе тачке, и то обично оне на које би најмање по-

[15] Исто, 24.
[16] Исто, 24.
[17] Исто, 34.

сумњали. Служећи се оваквим поређењима (владар страхује од куртизане!), аутор открива и потпуно нову страну Господареве личности – он је ипак само човек који се плаши властитих неуспеха! А то наличје његовог деспотског држања остаје дубоко скривена тајна.

У односу према својој жени Сокни, Господар је такође представљен као жртва. Иако је „господарица, а прва робиња“, иако живи у страху од његових непредвиђених реаговања, његовог набуситог карактера, за разлику од свих људи у његовом непосредном окружењу, она бар покушава да живи сопствену а не Господареву слободу. Потајно се виђа са слугом који је отац „Господаревом“ детету. Приказујући слику неверне Сокне на једној и превареног Господара на другој страни, писац је сугерисао идеју да није увек могуће подвргнути се једној апсолутној власти, па макар носилац те власти био и преварени Господар. Могуће је, дакле, избећи том жрвњу апсолутне Господареве моћи и остварити сопствену, личну слободу, али је већина на то неспремна.

Господар Којадин је усамљеник и несрећник посебно због тога што је обележен инцестуозним пореклом. Њега раздире болесна љубав према сестри баш као и његовог далеког истоименог претка, зачетника нечисте лозе Којадиновића. Ова љубав ће га одвести у убиство сестре, у крај његове власти и крај свега онога што га је раздирало. Али, ово убиство неће означити и крај његовог господарења: и након Господареве смрти поданичка маса се понаша – поданички, јер је то народ који без власти не може.

Другу страну механизма деспотске владавине у роману представљају поданици. Сликањем њихових поступака Сарић је верно приказао и механизам самог господарења, будући да су подаништво и деспотизам узрочно-последично повезани. Рекло би се да подаништво више производи деспоте него што деспоти производе поданике. Природу подаништва најбоље је разумети на основу следећег цитата Достојевског:

> „Нема непрекидније и мучније бриге за човека него, кад остане слободан, да што пре нађе онога коме ће се потчинити. Али човек тражи да се потчини оном што је већ неоспорно, толико неоспорно да се сви људи наједном сложе да се томе сви потчине. Јер брига тих бедних створова не састоји се само у томе да се пронађе оно чему ћу се ја или неко други потчинити, него да се нађе нешто такво да сви поверују у то да се потчине, неизоставно *сви заједно*. Ето, та потреба за *заједничким* потчињавањем и јесте најважније мучење свакога човека лично, као и целог човечанства од почетка векова.“[18]

[18] Фјодор Михајлович Достојевски, нав. дело, 265.

На основу овога закључујемо да је потчињавање урођена људска потреба – човек је сувише слаб да би био сам и свој; радије ће служити ономе ко је незаслужено изабран за вођу, него да буде слободан. Овај парадигматски образац послужио је Сарићу као полазна тачка у осветљавању односа Господар – поданици. Он слика људе којима је подаништво „у крви“, људе који су верни до самопоништења. Природном склоношћу ропству поданици су створили не само Господара са свим његовим типичним деспотским особинама, него и „строј међу чијим су се точкићима нашли: тај строј је касније стварао њих, тако да то паклено коло изгледа нераскидиво“[19].

Описано понашање поданичке масе у роману *Сутра стиже Господар* указује на њену неразвијену свест о слободи. *Слободом* називају ослобођење од Турака, али не узимају у обзир тортуру којој су изложени у стеченој *слободи*. То своје ропство они називају *слободом*, радују јој се и певају јер „слобода не може без песме“[20]. Безброј је примера који указују на то да народ своје подаништво не доживљава као неслободу, већ напротив као награду што имају баш таквог Господара. Јер „нема ништа важније од тога, и од свега: бити вјеран своме Господару!“ То тврди и Лазар, Господарев синовац и „Господарев човек“, што је далеко важније. Бити „Господарев човек“ значи бити његов шпијун, али се та улога доживљава као повереньем стечена заслуга. Колико је свест о (не)слободи неразвијена код овог народа Сарић је најбоље показао описујући понашање након убиства Господара. Иако је тада био у прилици да се слободно и без размишљања о последицама коначно обрачуна са свиме што је Господар представљао (*његовим* људима, *његовим* наредбама, *његовој* вољи), народ се и даље понаша као да је Господар жив. Сахрањују га са тугом (коју Кордић назива „глумљеном“, а пре би се рекло урођеном!).

Сарић је покушао да ту мрачну слику бањског народа бар донекле осветли увођењем ликова који су свесни положаја у коме се налазе. Иако њихово присуство у роману умногоме мења ток радње, они углавном бивају или поражени или убијени, тако да завршна реч не припада њима. То су: Миљан Прентов, Јоле Дукин и Стеванија, Господарева снаха. Миљан је представљен као известан филозоф романа чије се речи преносе и усвајају у народу и након његове смрти. Иако писац експлицитно не саопштава да су Миљан и Јоле убијени, њихов мистериозни нестанак постаје очекивани по-

[19] Стеван Кордић, нав. дело, XVIII.
[20] Петар Сарић, нав. дело, 11.

тез Господареве апсолутне моћи. С друге стране, Стеванија је представљена као истински слободан човек. Своју слободу она најпре остварује вишегодишњом ванбрачном везом са Миљаном, за коју знају сви Бањани, па и сам Господар. Она је једина личност романа која се слободно, без страха и устезања обраћа Господару, пред којом и Он сам осећа одређену несигурност. Зато нимало не чуди да Сарић управо Стеванију, мушкобањасту и слободну жену, приказује као убицу Господара. Међутим, иако мења ток романа, она није моћна да мења и природу самог бањског човека.

Роман се завршава сликом Господареве сахране, дакле, крајем свега онога што је представљало деспотизам, али чини се како то није и крај онога што писац романом поручује. Наиме, представљен поданички народ најсличнији је ономе кога описује Достојевски. А то значи да ће овај описани мали црногорски народ већ сутра наћи новог Господара и потчинити му се. Јер, слобода је човеку претежак терет. Указујући на ове слабе стране човекове личности, и то на начин великих мајстора пера, Сарић се сврстава у доброг познаваоца човекове природе. Истовремено, могуће је овог косовског писца убројати у ред малобројних стваралаца који су имали смелости да прикажу не само наличје човека већ и наличје историје.

Лектира

Сарић Петар, *Сутра стиже Господар*, „Обод“, Цетиње, 1994.

Цитирана литература

Достојевски 2006: Фјодор Михајлович Достојевски, *Браћа Карамазови*, Новости, Београд.

Киш 2001: Данило Киш, „Гробница за Бориса Давидовича“, *Најлепше приче Данила Киша*, Просвета, Београд.

Ковач 1991: Никола Ковач, *Простори романа*, Јединство – Приштина, Просвета – Београд.

Кордић 1994: Стеван Кордић, „Кажа о господарењу и подаништву“, *Сутра стиже Господар*, стр. VII-XXIII.

Селимовић 1982: Меша Селимовић, *Тврђава*, „Веселин Маслеша“, Сарајево.

Фром 1978: Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд.

Литература

Бахтин 1982: Михаил Михајлович Бахтин, *Теорија романа: изабране расправе*, Цанкарјева заложба, Љубљана.
Бјукенан 2002: Џејмс Бјукенан, *Границе слободе: између анархије и Левијатана*, Дерета, Београд.
Лукач 1958: Ђерђ Лукач, *Историјски роман*, Култура, Београд.
Лукач 1968: Ђерђ Лукач, *Теорија романа*, Сарајево.
Зборник 1998: *Легенда о Великом инквизитору*, ЦИД, Подгорица.
Зборник 1979: *Модерна теорија романа*, Нолит, Београд.
Миловић 1980: Момир Миловић, *Петар Сарић: „Сутра стиже Господар“*, „Летопис Матице српске“, бр. 2, Нови Сад.
Палавестра 1986: Предраг Палавестра, *Историја српске модерне књижевности*, Београд.
Пелеш 1989: Гајо Пелеш, *Значење и прича*, Загреб.
Штанцл 1987: Франц Штанцл, *Типичне форме романа*, Нови Сад.

Marija JEFTIMIJEVIĆ-MIHAJLOVIĆ

The Power and Citizenship in the Roman *The Master Is Coming Tomorrow* of Petar Sarić

Summary

The problem of human freedom, as the author says, has always been a challenging theme for literary creators. In “The Legend of the Great Inquisitor“ in The Brothers Karamazovi, Dostoyevsky problematized the phenomenon of freedom and citizenship. The essence of his considerations consists of the following: man is much too weak in order to endure “ponderous burden of freedom“; he would rather join a citizenship mass than become on his own and free.

Furthermore, the author introduces the roman of Petar Sarić *The Master Is Coming Tomorrow,* and states that it largely relies on these attitudes of Dostoyevsky. This is not only his image of power and reign, but the one of citizenship and citizen as well. In fact, it is not only the Master who makes the mechanism of the absolute power as the holder of power but the people of subject to whom almighty Master is indispensable as well. By taking pictures of the citizens, Sarić managed to show the mechanism of mastery itself bearing in mind the fact despotism and being of a subject are to be connected in a cause-effect manner. By this roman, Sarić is classifying himself in the rank of gifted creators who had courage to confront not only with the inside of human nature but with the one of the history as well.

УДК 821.163.41.09-1 Шантић А.

Предраг ЈАШОВИЋ

КОСОВСКИ МОТИВИ У ПЕСНИЧКОМ ДЕЛУ АЛЕКСЕ ШАНТИЋА*

Апстракт: Алекса Шантић је у историји српске књижевности упамћен као један од најзначајнијих родољубивих песника. У раду тежимо интерпретацији родољубивих песама косовске тематике. Утврђујемо меру у којој су косовска тематика и мотиви учествовали у обликовању родољубивог осећања Алексе Шантића и у којој су мери они битни за поетику овог песника. Проучавањем родољубивих песама Алексе Шантића, поред тога што сагледавамо меру у којој његова поезија почива на књижевној традицији усменог стваралаштва, сагледавамо и развијање косовске тематике и мотива мимо оних постојећих који су већ задати усменом поезијом. То доказује додатну поетичку сврсисходност Шантићевог песништва и српске модерне у целини.

Кључне речи: Алекса Шантић, српска модерна, поетика, косовска тематика, косовски мотиви.

Алекса Шантић је један од најзначајнијих песника српске модерне. Његово песничко дело представља структурални беочуг између песништва претходних епоха и песништва које тек треба да добије пуни замах поезијом Јована Дучића и Милана Ракића. Шантић, као најдоследнији лирском изразу у српској модерни, пре свега, остаје упамћен као песник родољубивих узлета и меланхоличних осећања. Ову дихотомијску карактеристику, као његово поетичко обележје, експлицирао је још Скерлић.[1] Ова тематско-поетичка карактеристика биће касније истраживана и одређивана и

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности,* Рад, Београд 1953, 178.

код других књижевних историчара и тумача Шантићевог песничког опуса.

Тако Војислав Ђурић налази, као и Јован Скерлић, да су два основна осећања која тематски одређују Шантићево песништво *родољубиво* и *сетно* осећање. Родољубиво осећање је представљало понос херојском прошлошћу, протест против мучне садашњости и веру у бољу будућност.[2]

За Шантића је „херојска прошлост оптужба против мучне садашњости и јемство боље будућности. Душан, Лазар, Милош, Марко и друге личности из историје и народне песме у исти мах су тужиоци и предводници.“[3] То је резултат утемељености Шантићевог бића у традицију и народ који је он осећао дамарима срца у целини народног постојања и опстајања.

Зато Перо Слијепчевић у Шантићу не проналази великог песничког виртуоза, већ човека који је, како би рекао Црњански, „био богат и тајно дубок“.[4] Слијепчевић се враћао Шантићу као код „последњег витеза романтике као што се сврађа у Дечане и Грачаницу. И доста доћи њему, то је као доћи на острво доброте, и то ће задуго бит потребан нежних и честитих, нарочито у временима погане поплаве сурове и живинске себичности.“[5]

Тин Ујевић је у Шантићевој патриотској поезији проналазио неисцрпан извор „енергије мужа“[6] и родољуба који се не предаје. Извор те енергије лежи у једноставности и детињој искрености[7] којом су родољубиви садржаји изречени. То је допринело да Антун Барац закључи да Шантић као човек надраста све недостатке својих стихова.[8]

Ишчитавањем Шантићевих сабраних дела намеће се убеђење да је Шантићев родољубиви опус највећим делом опстао као уметнина која се и данас потврђује. Обиљем родољубивих песама (*Око ватре*, *Пред Битољем*, *Повратак*, *Балада*, *На мртвој straжи*, *Згариште*, *Отац, Кајмакчалан*, *Песма јединства*, и многе друге),

---

[2] Војислав Ђурић, „Шантићева поезија“, у: Алекса Шантић, *Песме,* ед. Српска књижевност у сто књига МС, СКЗ, Нови Сад, Београд 1971, 7.

[3] Исто, 9.

[4] Милош Црњански, *Слика Алексе Шантића,* Нова зора, јесен-зима 11-12/2006, Билећа Гацко, 103.

[5] Перо Слијепчевић, „Алекса Шантић“ у: Алекса Шантић, *Претпразничко вече*, Просвета, Београд 1974, 5.

[6] Тин Ујевић, *Пјесме Алексе Шантића*, Нова зора, 137.

[7] Јован Дучић, *Моји сапутници*, Штампар Макарије, Блиц, Београд 2008, 70.

[8] Антун Барац, *Некролог Шантићу*, Нова зора, 143.

Шантић је опевао невероватни слободарски полет Срба, њихово непоколебљиво кретање ка коначном ослобођењу свих поробљених српских крајева. Шантић је, поред развијеног осећаја за неопходност свих поробљених народа у Босни и Херцеговини, безобзирне етничке и верске разлике, имао и изузетно развијен осећај за материјално и социјално пропадање обичног малог човека. „Он је први широм отворио врата лирике знојавом народу, његовим тешким радовима и мукама.“[9] Његове песме, *Хљеб*, *Рибари*, *Ковач*, *Угљари*, *Вечерња звона*, *Јутра жетве*, *Жетеоци*, *О класје моје* и многе друге, „живом“ сликом беде и мука српског човека, дубоким лиризмом и искреним саосећањем са патњама својих сугрђана и народа у целини и данас се налазе у самом врху родољубиве српске поезије.

Родољубива поезија Алексе Шантића је христолико горостасна јер више опева љубав према свом народу[10] него мржњу према туђину и непријатељу. Зато је Јован Дучић био потпуно у праву кад је констатовао да ће Алекса Шантић као песник најдуже остати упамћен по родољубивим песмама,[11] јер овим песмама се приказује и једна ванредна алтруистичка христолика физиономија човека који ниједнога тренутка није могао да мрзи, јер је неизмерно волео свој народ. Утемељен у љубави, Шантић није могао да мрзи чак ни непријатеља.

Поред тога што су његови стихови инспирисани босанско-херцеговачком историјом слободарства, њихова свесрпска вредност и национална обојеност долазе од заступљености косовске тематике и косовских мотива. Значај песама ове тематике је узгредно истакнут у неколико песничких зборника који су рађени са антологијским претензијама.[12] Тумачи су углавном прихватали косовску тематику и мотиве као узгредну вербално-патриотску амблематику којом се постиже ефектнији лирски израз. Интерпретацијом песама које су непосредно везане за косовску тематику показаћемо

[9] Војислав Ђурић, нав. дело, 15.

[10] Јован Дучић, нав. дело, 86.

[11] Исто, 93.

[12] Ти зборници су углавном тематског карактера и својом садржином су непосредно везани, било за косовско страдање, топонимију, односно конкретне градове у Метохији, било за српску духовност у целини. Ми знамо за следеће зборнике овакве садржине, где је и Алекса Шантић заступљен својим песмама: Војислав Ђурић, *Косовски бој у српској књижевности*, СКЗ, Београд 1990; *Жртвено поље Косово*, Рад, Јединство, Београд, Приштина 1989; Милорад Јеврић, *Царски Призрен у српској уметничкој поезији*, Нови свет, Приштина 1998; *Осам векова светосавског песништва*, Лира, Београд 2003.

ширину Шантићевог родољубивог осећања и дубину понирања у историју и традицију које су за њега биле једно.

Шантић је Косово и Видовдан доживљавао као велику српску трагедију. Зато је Видовдан *тужан* (*Пред иконом светог Саве*) и *црн* (*Нови српски мач*). Гусле су слободарски инструмент који ће памћењем косовске трагедије и слављењем „Милошевог соја“ (*Рањеник*), чувањем сећања на Лазара и Марка (*Гуслама*) омогућити будућим поколењима да се спере „Вукова љага“ (*Сеоба*).

Без обзира на силину косовске трагедије која је задесила српски народ, Шантић не напушта своју веру у бога и божију промисао. Он не заузима пасиван дефитистички став са предубеђењем да је све у рукама јачег. Напротив, у косовској трагедији проналази дубоко значење божје промисли, сврсисходност божијег деловања:

„Патили смо петсто љета
Ал’ је тако хтио Бог:
Да нас судба гони клета,
Да окуша да л’ ће знати
Србин борбу одржати,
И ко соко са врлети
Поразит’ ланац врага злог.“

(*Србадији*)

У тематским песничким зборницима, углавном антологијских претензија, до данас су од Шантићевих песама косовске тематике углавном истицане следеће песме: *Призрене стари*, *Призренска ноћ*, *Јутро на Косову*, *Ловћену*, *Празник*. Прегледом сабраних дела Алексе Шантића ми смо наишли на двадесет и једну песму, где се песник непосредно дотиче косовске тематике и где доминирају косовски мотиви.

У песмама *Једна ноћ деспота Ђурђа Бранковића*, *Ловћену* и алегоријској песми *Свијетли дан*, косовски мотиви имају тек вредност симбола. У песми *Свијетли дан* симбол Косова песник ће на хабитусу усмене поезије метаморфозирати у лик Виле Косовске која ће говорити у име поробљеног Косова Карађорђу, који је симбол свесрпских слободарских врења.

Сагледавањем Шантићевог песништва можемо закључити да је његово родољубиво песништво добрим делом инспирисано косовском тематиком. У неким песмама је реч о развоју појединих косовских мотива, лик Косовке девојке, напуштена црква и друго. Негде је косовски мотив коришћен тек да би се приказ слободарске тежње пластично истакао и на емотивном плану појачао. Има песама које у

целини почивају на усменом стваралаштву и, практично, теже доградњи, својеврсном уметничком улепшавању већ испеваног.

Хронолошки гледано, највећи број песама које су непосредно везане за косовску тематику Шантић је певао 1912. и 1913. године. Свакако, то не значи да песама са овом тематиком није било раније, као и да неке од њих нису настале касније, јер их је било и раније, а и касније. Све песме које су испеване пре овог периода углавном су везане за змајевско осећање слободарства и своје основно семантичко, стилско и версификаторско утемељење имају у усменој и романтичарској поезији. Песме које су испеване касније, почетком XX века, већ увелико наговештавају нов књижевни правац српске модерне.

Поред устаљених мотива који су везани за косовску тематику код песника српске модерне срећемо један нови мотив. То је мотив ***напуштеног храма***. Овај мотив срећемо код Мирка Королије и Милана Ракића, а има га у различитим модификацијама различитих вредности симбола и код других модерниста.

Код Алексе Шантића наилазимо на развијени мотив порушеног храма који у дискурзивном облику песме има историјску и метафизичку димензију. Песма ***Порушени храм*** представља једну врло сложену песничку структуру. Изграђена је од једанаест секстина. Стихови су спевани у дванаестерцима са богатом женском римом, где је римовање на крају стиха остварено углавном отвореним слогом, а тек понекад затвореним слогом.

Читава песма је структурирана пажљивим кадрирањем простора, зумирањем и смењивањем односа горе-доле у простору, које се углавном тиче кретања одозго наниже и од стајне тачке ка посматраном објекту.

У представљени свет песме песник рецепцију уводи зумирањем ноћи од приказивања општег – таме, па оног што је горе, „даљне горе“ и лахор, зум се спушта према доле – потоку и гласу славуја. „Месец плави“ који се каткад појави, па се „за облаком губи“, скреће пажњу на кретање доле, где се налази „српско момче“. Ту се завршава зум имагинарне камере.

Трећа строфа представља структурални чвор и омогућава прелазак из описа општег – ноћи – ка опису појединачног – доживљаји српског младића, који је „без рода и друга“. Рецепцији је омогућено саживљавање са његовим осећањем самоће управо истицањем тог осећања.

Четврта строфа је у служби омеђивања простора на којем се нашао младић. Истицањем река Лаба и Ситнице и персонализова-

њем јунаштва именима кнеза Лазара, Милоша и Југовића, врши се конкретизација простора, јер постаје јасно да је младић деловањем невидљивих сила у представљеном свету песме пребачен на простор Косова.

Одређивање простора *доле* омогућиће успостављање додатне тензије. Пошто је младић пун „благе вере“ пољубио све гробове у петој строфи, у шестој строфи он „сјетан поглед у даљину врже“. Дакле, он подиже поглед. Сада се у оквирима простора *доле* врши нови тип зумирања од стајне тачке младића, ужег простора ка даљем, ширем простору са тенденцијом његовог приближавања до потпуног препознавања датог објекта.

У даљини је младић опазио зидине порушеног храма. Зидинама које је у даљини уочио у шестој строфи, у седмој строфи „стиже.“

Завршни зум је остварен стихом „са питањем поглед по зидинам' блуди“. Зум је заустављен на храм. Тако је лирски субјект – српско момче, из једног простора – гробља, пребачен у други простор – храм и одређена је семантичка сврсисходност насловног знака песме. Тематски песма још није заокружена.

У осмој строфи имамо још једно зум кадрирање, које иде из општег простора – васионе – горе, ка конкретном простору – храму – доле. Овог пута, циљ зумирања није одређивање простора, већ препознавање лика анђела који се ражалостио над „срушеним храмом Србинове слоге“.

У тим стиховима је садржана централна тема песме. Она представља освешћеност песника да је српски народ растрзан дубоком неслогом и да је неслога извор свих његових усуда и патњи.

Наредним зумирањем, од конкретног простора – храма – и лика анђела ка општем простору – небесима, омогућава се несметани прелазак лирског субјекта из једног стања свести – сна, у друго стање свести – јаву.

Није мали број песама које су мотивима непосредно везане за циклус песама о косовском боју из јуначке народне епске поезије. Тако су у песми *Косовско цвијеће* заступљени мотиви који су непосредно везани за учеснике у косовском боју (Лазар, Вук) и косовске топоними (Ситница, Голеш, Шар-планина). Ова песма је инспирисана китицом цвећа са Косова, коју је Сима Ј. Аврамовић послао Шантићу као знак пријатељства и решености Срба да истрају на Косову. У неверици да је цвеће заиста стигло са Косова које је у ропству пет векова, Шантић песму почиње словенском антитезом

Ил' је јава, ил' је санак
Што га виле мени даше?
Ил' заиста видим цв'јеће
Са гробнице славе наше?

Није санак, хај на јави
Ја косовско гледам цв'јеће.

Кад је разбијена неверица, лирски субјект љуби цвеће и ако му „сузу креће" и почиње дијалог са цвећем. Међутим, дијалог је привид, јер уистину цвеће не одговара на постављена питања. Зато после краће паузе сам лирски субјект мора да изрекне страшан закључак на крају песме „ох, још туђин тамо влада".

У песми *Србин живи* мотив Косова је узет као симбол слободарске тежње. Иако је Косово узрочник ропства и што отима од славе Душановог царства, како је певао Шантић, он верује да има наде, јер „још мисао живи света". Могућност коначног ослобођења биће остварена „кад Србин слоге жаром/ Причести се једног дана". Дакле, и овде песник антиципира слогу као једини предуслов чије испуњење води до слободе.

Сонети *Призрене стари* и *Призренска ноћ* за централни мотив имају Призрен, као царску престоницу која је, коначно, након пет векова робовања, ослобођена. Први сонет је спеван у свечаној атмосфери еуфорије због коначног ослобођења, које треба да врати стару славу царском граду: „ Призрене стари, капије раствори,/ По праговима сагове разгрни/ Скерлетом тешким доксате огрни./ Твоје се Царство враћа! Гле, у зори,". Ослобођен, Призрен у тој зори није сам. Бог и тад над њим бди, као да га чува од слободе, као да жели да му потврди осећај сигурности.

У другом сонету, поред доминације косовске тематике, која је више антиципирана него експлицирана, доминира *мотив Косовке девојке* који је осликан ликом попове кћи Динке која неуморно бди „и једнако гледа" „на Бистрицу, гдје коњица поји/ Одоцњели војник... Све јој срце бије – ".

Међутим, овде је мотив Косовке девојке, у односу на народну поезију, приказан само у делу њене појаве која се тиче љубави. Док се у усменој песми *Косовка девојка* љубав тек наслућује, и то, пре свега, као етичка норма, код Шантића је девојка приказана путено у плотској чежњи за драгим: „јао, како дрхти – ко лишће на грани!/ Тресу јој се њедра, куцкају ђердани/ И трепте у сјају мјесечеве зоре."

Песма *Младој Косовљанци* је производ грчевите жеље за ослобођењем Косова. То је једна од првих песама са косовском тематиком коју је Алекса Шантић записао. Упућена је имагинарној девојци са Косова која је ништа друго до трансцендиран лик Косовке девојке, који је преко традиције остао као жива слика у свести песника. Том трансцендираном лику песник се сада обраћа.

Млада Косовка пати, али на њене патње небо није остало немо. Оно поручује девојци да истраје, да подигне „бедем вере своје", јер „што Косово некад узе,/ Косово ће опет дати!..." Оваквим ефектним, оштрим а топлим, домољубним и верољубним завршетком песме, песник истиче своје дубоко уверење да се само са вером у бога може доћи до коначног ослобођења.

И у песми *Косовка* наилазимо на развијање мотива Косовке девојке. То није скрушена, несрећна девојка из песме *Марко Краљевић укида свадбарину*, нити је то Косовка девојка, вереница Топлице Милана, која ће живети са дефетистичким убеђењем у одређеност њене судбине: „ Да се, јадна, за зелен бор ватим,/ И он би се зелен осушио". То није ни девојка чије чињење има сакрални значај.[13] То је једна нова Косовка девојка пред којом стоји оптимистичка визија будућности, јер њена перцепција и осећање живота креће из слободе. Зато је њен позив животворан. Позива све несрећнице са Косова да прекину жалост: „Сестре! Црни вео скинимо са главе –".

Слобода има другачије захтеве. Она захтева да се несрећна „душа у свилу обуче" и да се у нови живот крене са песмом: „Пођмо! Откад сунце рађа се и грије,/ Све откада звезде у висини броде,/ Још Косово нигда лепше било није". Цела песма је спевана у свечаном духу, где је успостављена симфонијска хармоничност између песме хора, звоњаве црквених звона и искрене молитве захвалности свим жртвама чије су кости положене у темеље дуго очекиване слободе.

[13] О сакралном значају лутања Косовке девојке по крвавом разбојишту писао је Миодраг Павловић: „У разговору Павла Орловића и девојке са кондирима описује се причешћивање српске војске у цркви Самодрежи на које се Кнез обавезао у свом дијалогу са небесима преко посредника св. Илије. У том опису обреди су збљижени: причест, заруке, најава свадбе, све је згуснуто до неизвесности предстојећег косовског сукоба. [...] Певач је хотимично или не појачао свечани обредни карактер читаве песме тиме што девојка на пољу међу рањеницима чини исто што је и свештеник чинио пре битке, у цркви. Она рањеницима у агонији даје хлеб и вино, још једну причест како се изриком каже: „причешћује вином црвенијем". Аналогија може бити ненамерна, али не може бити случајна, нити без дубљег значења." (Миодраг Павловић, „Епско певање о косовском боју", у: *Бој на Косову*, народне песме, Просвета, Ниш 1989, 13).

Коначно, од средњовековне Косовке девојке, скромне и надасве чедне српске девојке Милице, песнички дух, понесен модерним тежњама у Европи и извојеваном слободом у Србији, размахнуо се и допустио је женској природи да се потврди у сваком сегменту постојања. Јасно, истрајност Косовке девојке и скромност Милице биће постављени као основни нормативи којима ће се руководити генерације нових девојака ослобођеног Косова, па и Србије у целини.

Песму *Србима у Митровици на Косову* Шантић је спевао још 1896. године када су Срби почели да зидају храм Светог Саве. Ова његова песма представља несебичну подршку и саосећање са патњама српског народа на Косову и са развијеном свешћу о значају подизања храма на том простору. Зато Шантић тамошње Србе доживљава као „зажижнике српске зоре“ и „свијете сјене са Косова“.

Песма *Видовдан 1389–1919.* представља дијахрону вертикалу која креће од пропасти српског царства и момента кад Србија постаје „гроб“ и „тамница пуста, где мемла дави и бије“, до момента кад се „песмама наше радости враћа век“ као коначно ослобођење из стега петовековног ропства.

Централно место заузима опис кнеза Лазара и значај његове жртве за целокупно српство. Тако истиче сакрални значај Видовдана, косовске битке и Косова.

Иако је кнез Лазар трагично завршио и после њега је Србија постала „тамница пуста“, он се не осуђује као кривац. Напротив, он „поста наше свештено Врело,/ где крепке вере зашумље свети пој“. Коначно, у овој песми, Косовка девојка добија своју нову улогу. Она својим „чудесним појем“ слави васкрс кнеза Лазара кроз ослобођење и српско јединство:

„Осана, вечни! Царствуј и господари,
Нек вечно наших победа хори се глас!
И нек свуда јединства свети олтари
Са брегова грију нас!“

У песми *Празник* Шантић даје једну живу слику о јутрењу на празник. Док народ срећан пролази кроз грачаничке двери „и звона, звоне, љуљају се сама“, некад бахати Арбанас сада пролази „погнуте главе“ као да се сопствене бахатости стиди.

Песма *Јутро на Косову* даје живу слику јутра на ослобођеном Косову. Све је дато у покрету. Виде се орачи док из тек разораних „бразда пара бије.“ Цела слика је представљена у покрету на једној широкој панорами где на хоризонту Бошко с алај-барјаком још

увек језди, као да нешто заостало разгони, или оно што је преостало чува.

И песма *На Косову* почива на јунаштву косовских јунака кнеза Лазара, Југовића и Марка Краљевића. Испевана у скоро наизменичном смењивању четвераца и осмераца и завршним ускликом *ура*, као завршетком обеју строфа, представља својеврсни бојни поклич ратника који крећу у битку сигурни у извесност победе, јер у битку не крећу са било којег простора, нити се барјак као полазна тачка на јуриш побија било где. То је место Косово одакле сада мора да се отпочне битка за слободу, као што некад није било. Сама битка није тек сукоб две непријатељске војске. То је битка која сад за Косово представља Васкрс и Цвети. Могућношћу успостављања новог живота, та битка представља све:

„На твој Васкрс, твоје Цвети
Ко богови знамо мрети:
Пред барјаком
Хорде наше
Силан Марко Шарца јаше!
Ура!“

Песма *Српче пред сликом Обилића* представља песму која је спевана под очигледним утицајем Јована Јовановића Змаја. Отвореном тенденцијом да поучи и начином на који је узначена, песма је блиска дечјем узрасту.

Код Шантића наилазимо и на песме којима је народна епска поезија представљала непосредну инспирацију, али и тематски оквир у којем је песма настала. Песма *Сукоб између Вука и Милоша* непосредно почива на предању и народној јуначкој поезији. Тематски оквир за ову песму је преузет из народне епске песме *Кад се свадио Милош Обилић и Вук Бранковић*.[14] У поеми, која ништа друго није до уметничко уобличавање и доградивање сукоба између Вука и Милоша, наилазимо на заплет који узрокују две сестре: Вукосава, љуба Милоша Обилића, и Мара, љуба Вука Бранковића. Заплет је настао јер се Мара успротивила речима мајке, кнегиње Милице, која је подједнако хвалила зетове. Она каже мајци: „мудра јеси, али

[14] Рукописна збирка *Попијевке словинске скупљене г. 1758. у Дубровнику (Дубровачки рукопис)*, приредио Дубровчанин Иван Марија Матијашевић (1714–1791), бр. 24; види и: Бошко Сувајџић, *Народна књижевност, епске песме у старијим записима*, Филолошки факултет Београд, Нова светлост, Београд, Крагујевац 1998, 49–51.

збориш лудо!/ Где је гавран налик на сокола?/ Где је слузи бити господаром?/ Где се Милош може мерити са Вуком.“

Руководећи се средњовековним етичким нормативима и хијерархијом, Мара није могла да допусти огрешење своје мајке о њеног мужа, који уистину јесте, по хијерархији, био значајнији од Обилића, за којег се зна да је био незнатног порекла. Руководећи се народном поезијом, Шантић није водио рачуна о евентуалном Миличином огрешењу, већ је у потпуности, као и народни певач, подржао Милоша и приказао га као јунака.

И у песми *На врху Качаника* преузет је готов тематски оквир из народне епске песме *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*. Исти је случај и са песмом *Пораз Турака на Плочнику*. Ова песма испевана у епском десетерцу за тематски оквир има историјски догађај, односно прву победу кнеза Лазара над Турцима.

У песништву Алексе Шантића косовска тематика и косовски мотиви били су основно поетичко средство за испољавање родољубивих осећања. Поред тога што је Косово песнички представљао као тамницу српског народа, Косово је било и једина могућност вазнесења и коначног ослобођења српског народа. За Шантића Косово није било само симбол слободе и јунаштва, већ и вере и места где је могуће поново успоставити слогу међу Србима.

Шантић је своје виђење Косова градио на традицији усмене поезије. Кад су у питању општа места која се тичу издајства, жртве, јунаштва и вере, Шантић није одступао од усменог стваралаштва. Он одступа у развијању лика Косовке девојке и осећаја слободе. То одступање се углавном креће ка једном секуларнијем схватању жене, али и потребе за ослобођењем. Реч је о томе да потреба за коначним ослобођењем није руковођена само религиозним убеђењем, већ и потребама увелико формираног грађанства које је тежило секуларној либерализацији у свим сегментима егзистенције.

Цитирана дела

Шантић 2008: А. Шантић, *Сабрана дела*, Филип Вишњић, Београд.

Литература

Скерлић 1953: Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности,* Рад, Београд.

Ђурић 1971: В. Ђурић, „Шантићева поезија“, у: Алекса Шантић, *Песме,* ед. Српска књижевност у сто књига МС, СКЗ, Нови Сад, Београд.
Црњански 2006: М. Црњански, *Слика Алексе Шантића,* Нова зора, јесен-зима, 11-12/2006, Билећа, Гацко.
Слијепчевић 1974: П. Слијепчевић, „Алекса Шантић“ у: Алекса Шантић, *Претпразничко вече*, Просвета, Београд.
Ујевић 2006: Т. Ујевић, *Пјесме Алексе Шантића*, Нова зора, јесен-зима, 11-12/2006, Билећа, Гацко.
Дучић 2008: Ј. Дучић, *Моји сапутници*, Штампар Макарије, Блиц, Београд.
Барац 2006: А. Барац, *Некролог Шантићу*, Нова зора, јесен-зима, 11-12/2006, Билећа, Гацко.
Ђурић 1990: В. Ђурић, *Косовски бој у српској књижевности*, СКЗ, Београд.
Војводић 1989: Р. Војводић, *Жртвено поље Косово*, Рад, Јединство, Београд, Приштина.
Јеврић 1998: М. Јеврић, *Царски Призрен у српској уметничкој поезији*, Нови свет, Приштина.
Осам векова светосавског песништва, Лира, Београд, 2003.
Павловић 1989: М. Павловић, „Епско певање о косовском боју“, у: *Бој на Косову*, народне песме, Просвета, Ниш.
Рукописна збирка *Попијевке словинске скупљене г. 1758. у Дубровнику (Дубровачки рукопис)*, приредио Дубровчанин Иван Марија Матијашевић (1714–1791), бр. 24.
Сувајџић 1998: Б. Сувајџић, *Народна књижевност, епске песме у старијим записима*, Филолошки факултет Београд, Нова светлост, Београд, Крагујевац.

Predrag JAŠOVIĆ

Kosovo Motives and Themes in the Poetic Work of Aleksa Šantić

Summary

By monitoring the patriotic poetry of Aleksa Šantić, and taking into account the fact he is a structural …… which connects the époque of Vojislav with the upcoming one, and will be founded itself with Dučić and Rakić, the author says it is possible to make an overview of the importance of Kosovo

themes and motives for patriotic poetry in the transition from Vojislavism into the Serbian modern. Kosovo themes and Kosovo motives were a basic poetic means for the expression of patriotic sentiments. Kosovo was not only the symbol of the freedom and heroism, but the faith and possibility to establish unity among Serbs.

The author also explains that Šantić built his view of Kosovo on the tradition of oral poetry. Šantić did not deviate form oral creativity in general senses: betray, heroism, sacrificing for belief etc. He deviates from the character of Kosovka girl and feelings of freedom. The deviation mainly deals with the secular comprehension of woman and freedom as well. It is about the fact that in his need for a final liberation, Šantić, as a poet, was not guided himself by religious belief, but the needs of the largely formed citizens which had aspired to secular liberalization in all segments of existence.

УДК 821.163.41.09-1

Ана ЂОРЂЕВИЋ

ФРЕСКА СИМОНИДА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ XX ВЕКА*
(Реторичко, етичко и естетичко читање)

Апстракт: Развој књижевне науке у прошлом веку наводи на то да „о књижевности размишљамо у склопу целог модела културе“. Осветљавајући поетску слику једне слике, каква је фреска Симонида у Грачаници, задужбини Краља Милутина, у поезији српских песника 20. века, одговарамо на питање: шта показује аналитички преглед идеја песника и семантика тог симбола/знака у етици читања, реторичком и естетичком читању.

Кључне речи: српска поезија, Симонида, фреска, етичко читање, реторичко читање, Косово и Метохија

Развој књижевне науке у прошлом веку наводи на то да „о књижевности размишљамо у склопу целог модела културе“.[1] Осветљавајући поетску слику једне слике, каква је фреска Симонида у Грачаници,[2] задужбини Краља Милутина, у поезији српских песника 20. века, одговарамо на питање: шта показује аналитички преглед

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Новица Петковић, *Словенске пчеле у Грачаници*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2007, 12.

[2] „Проучавање Грачанице у контексту сложених политичких и културних збивања у Србији под краљем Милутином, а у оквиру касновизантијске црквене архитектуре, принуђује нас да одбацимо укорењено схватање о Грачаници као једном од најбољих остварења српске градитељске традиције под византијским утицајем. Грачаница је, у ствари, једно од врхунских дела касновизантијске архитектуре уопште.“ Видети: Слободан Ћурчић, *Грачаница историја и архитек-*

идеја песника и семантика тог симбола/знака у етици читања[3], реторичком, и естетичком читању?

Уводно место у антологији Ратка Поповића *Страшни суд*,[4] у циклусу *Фреска* који сабира песме посвећене Симониди,[5] Јовану Грачаничком, Страшном суду и фресци Анђео, дакле, сликарству као уметности, припада култној мисаоној песми *Симонида* Милана Ракића. Та лирска структура је означила тему која отвара бројне аспекте сазнавања не само косовскога мита и историје. Српски конзул у Приштини сведочи и маркира пострадање фреске – као уметничког дела и као пострадање и неслободу народа:

Гледам те тужну, свечану и белу,
Док мирно сносиш судбу своју грубу,
(...)
Ископаше ти очи лепа слико!

Ракићева *Симонида* иницира инспирацију осталих песника Грачаницом и активира енергију уметничке и националне симболизације у свести и културном бићу народа. Напомињемо да је Косово, као и његови манастири, вечита тема о којој су расправљали сви велики писци. Тако је и Исидора Секулић тврдила, говорећи о националном идентитету и његовом очувању, да „Косово, нити је престало нити је настало, нити ће икада док је нас“.[6] Ту идеју уметнички дословно казује и Живојин Михаиловић у структури *Именујем Грачаницу*: *Ти си зрелија од песме/И биће у бићу*, и зато су његови стихови основни кључ за разумевање и тумачење теме.

Највећи песник модерне рефлексије, Милан Ракић, означио је драму фреске и народа: *Ископаше ти очи* и перцепирао будућност у којој ће трајни бити само лепота и дух који је створио народ Грачанице. На парадоксу и контрасту разапета је та идеја симболиком

тура, Музеј у Приштини, Народна и универзитетска библиотека Приштина, Универзитет у Приштини, Јединство, Просвета, Приштина, Београд 1999, 162.

[3] Видети: *Књижевна реторика*, приредио Миодраг Радовић, Службени гласник, Београд 2008. Избор доноси текстове: Ц. Тодорова, Ж. Дикроа, В. Бута, Ж. Женета, Пол де Мана, Ж. Бесјера. Ми апострофирамо текстове Х. Милера *Етика читања* и Н. Лусија *Реторичко читање.*

[4] Ратко Поповић, *Страшни суд* (Песници Грачаници), Јединство, Просвета, Приштина, Београд 1989.

[5] Симонидин „портрет у Грачаници из око 1320. Приказује је као младу, лепу и самосвесну краљицу.“ Видети: Милош Благојевић, Сретен Петковић, *Србија у доба Немањића*, ТРЗ „Бајат“ – ИРО „Београд“, 113.

[6] „Исидора Секулић о косовском завету“, у: Павле Зорић, *Исидора Секулић о косовском завету и други есеји*, СКЗ, Београд 2006, 28.

стилског израза и интерпункцијским знацима, посебно трима тачкама на крају последњег стиха:

Сијају сада, тужна Симонидо,
Твоје већ давно ископане очи.

Дух лепоте за чију се будућност страхује, континуитет неимарства предака са којима нас спајају кости и вредности које се граниче са савршенством у фресци и Грачаници, која је *укопана у ту земљу и нас саме*[7], опева и народни песник Десанка Максимовић. У њеном симболу/знаку и слици именовано је јединство језгра мисаоног и језгра емоционалног које се остварује и доживљава као естетичко:

да бар светитељи с твог иконостаса
немају наших неимара руку
ни анђели Симонидино лице.

Симонидине ископане очи означене у Ракићевој реалистичко-мисаоној пројекцији постале су доминантна тема и симбол драме и историјског пораза Срба и страдања њихове културне баштине на Косову и Метохији на крају 20. века. Исидора Секулић је, наговештавајући косовску драму, говорила да „Косово, живи и живеће и сутра и прекосутра, иако увек као нешто друго и треће политичко, културно, уметничко, научно“.[8] Милорад Ђурић, по структури песме истовремено класични реалиста и модеран песник, за подлогу мисаоног певања узима најдубља историјска сазнања и слутњом, најмоћнијим оружјем песничке имагинације, такође, потенцира националну будућност у *Симонидиним очима:*

Нема краја
ни фресци, ни песми, ни народу
(...)
У та два гроба могу да легну
све Србије што су биле.

Чућемо једне ноћи
да су Симониди ископане ископали очи.

---

[7] Анализу *Грачанице* Десанке Максимовић и њене идеје и симболе/знакове дали смо у огледу *Грачаница као инспирација песника новијег доба*. Видети: Ана Ђорђевић, *Грачаница као инспирација песника новијег доба,* Баштина бр. 27, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић 2009.

[8] Исидора Секулић, нав. дело, 28.

Кратку мисаоно-лирску структуру, у којој је означен супстрат историје, он је ослонио и на Ракићеву идеју: *Арбанас ти је ножем избо очи!* Песниково исходиште и искуство доказују да су *други, незнанци, туђини, иноверци*, иако нису именовани, узрок етноцида. На Ракићево *Ископаше ти очи,* као свест о културном и националном наслеђу, он надовезује слутњу: *Чућемо једне ноћи/да су Симониди ископане ископали очи.* Та ноћ се већ увелико догађа, чиме је посведочен континуитет историјског искуства као сукоба вера и нација на Балкану именован у песниковој иницијалној идеји и сазнању: *Нема краја.* Док је Ракић присутни *сведок/реторик*: *Гледам те*..., Ђурић се појављује као скривени и *свезнајући читач историје* на грачаничкој мапи и у Симонидиним очима као знаку и доказу. Он оглашава поруку и поуку историје као учитељице живота: *Нема краја* ... и ... *Чућемо једне ноћи.*

Незнанце, туђине и друге као зло у историји у дијалогу са фреском именује Раде Павловић у структури *Јован Грачанички*. Кључни семантички стих гласи: *Видиш, време у себи жалосно звер злочина њише*. Као и Ракић, он полази од сведочења које се не пориче: *Видиш* ... и тако сведочи истину и потврђује културу наслеђа.

Миле Ристовић не иде даље од већ означеног Ракићевог приступа и модела певања и мишљења. Мотив *ископаше ти очи, лепа слико* померен је из објективистичке ка личној и психолошкој равни: *Ископаше ми сва гледања.* Но, његова песничка структура и модел мишљења су за нас значајни зато што се ослања на историјско наслеђе. На такав закључак нас упућује посвета Оливери, кћери кнеза Лазара.

Најдубљој култури хришћанског и словенског наслеђа припада и централна идеја *Симониде* Милосава Славка Пешића у слици *у златној одежди између земље и неба, између хлеба и вина*. Непотребно је тумачити симболику два света или два царства: земље и неба или хлеба и вина, као суштости хришћанства, на пример, коју призива и представа „тајно освећење".

Инспиративно полазиште и *Симониде* Милене Јовановић јесте историјско наслеђе. Она је: *Превелика за благо Немањића*. Велика српска династија, којој су црква и држава биле једно, именована је управо знаком вере у стиху: *Прелепа за свеце од малтера*, међу којима је и Симеон Мироточиви (Стефан Немања) или фреска Светога Ђорђа који убија аждају. У перцепцији песникиње, дакле, уткани су сви битни слојеви културног и историјског памћења који одређују биће српског народа и његову историју, јер, Симонида асоцира на слику да ту *Историје барјак лежи.*

Филозофска основа поезије Исмета Марковића у мисаоној структури *Украдене очи,* посвећене и инспирисане најдубљим слојевима Симонидине појаве, судбине и постојања, већ у наслову означава песникову примарну перспективу: *Друмови те изводе у шетњу/кад си сама.* Најдубљи смисао песме исијавају њени иницијални стихови. И Марковићева порука именује туђинце као насилнике: *Безочнице ти очи узеше/у прах смотане*. Остављамо по страни историјску истину: *Ко и како је оштетио фреску*? Његово критичко и песничко становиште према ископаним очима је филозофско и сазнајно, у знаку *митолошке семиозе*. Он се позива на паганску културу и има разумевање за њу. Митолошка семиоза значи „да се знак још не издваја, већ се потпуно поистовећује са значењем. Исто су, рецимо, реч и оно на шта нас она упућује“.[9] У том поретку сазнања налази се Марковићева слика/идеја о праху у марами. То доказује како се фреска изједначује са свецем, али и како у Марковићевој визији туђинац није и свесни злочинац. Туђа позиција, из које ми никад ништа не превреднујемо у својој култури, и у поезији као њеном саставном делу, јесте „родно место многих наших немилих неспоразума“[10] прескупо плаћених у историји.

На сродном фону значења је и средишња идеја/слика Љубе Поповића: *Слепоћа оста/ да гледа/ ко друмом/ путује.* То су слике које наш језик и наша култура памте – прецизно уочава Новица Петковић, тумачећи везу и однос поезије и културе кроз призму културних и духовних дилема. Његова мисаона структура, као и бројних других песника, остаје недоречена и неизведена до краја, па су, изван ове, слике остале мутне.

Симонида Светислава Влаховића је структурирана као портрет: њен лик: „цвет јединствен“, „мирис сна бивствен“, „божанствен пупољак“ стварала је „песникова круна“. Вредност уметничког дела као културног националног наслеђа померена је дубље: *од бића ка битку*, што апострофира песников знак *сан бивствен.* И још више: суштина и вредност фреске се не опажа чулом вида или чином сведочења, што доминира у пројекцијама и перцепцијама Милана Ракића и његових следбеника, већ поетиком мириса. *Симонида* на фресци је: *мирис сна бивствен* и као „песникова круна“ рукотворен лик човековог духа. „Стихови нису ништа друго до спрезање супротности. Супротности се смењују у непрекидном ланцу нестајања, што јесте *само бивање*“ (подвукла А.Ђ.), тумачи суштину поезије Новица Петковић, позивајући се на мисао Јована

[9] Новица Петковић, нав. дело, 23.
[10] Исто, 11.

Дучића да се поезија „јавља у судару двеју супротности, у додиру двају полова“.[11]

Док Влаховићева *Симонида* слави моћ стварања, *Симонида* Драгана Ничића Циноберског почива на идеји да је *човек човеку невичан*, а акценат је на идеји одбране од етноцида, односно разарања наслеђа које дух ствара. У жижи смисла су, наравно, опет, ископане очи као већ митски симбол:

Никада ти нећу донети обећану љубав
са дна даљине
за твоје две
камене празнине.

Песник који је косовски мит узео за основу своје родољубиве поезије, Александар Деспотовић, почиње тамо где је мисао поентирао Циноберски: *Колико ископаних очију/ овејава време/очију што из камена/виде?* Свест о ископаним очима јесте свест о божурима и Косову као *Светопољу* „што крвари од сеоба“. Његова *Симонида* и њено ћутање сведоче континуитет косовске драме и објашњавају услове и узроке: зашто је настао и како траје косовски мит, па и сам мотив *Симониде,* који је у српску књижевност увео Милан Ракић.

Чежња Грачанице Радомира Стојановића отвара актуелну идеју о изгубљеном „смислу завичаја“. На идеју сеоба фокусира се и мисао Момира Војводића, *Не одоше, никуд, искре твог камена*. У епском стилу песник пева:

Одоше – куд који – однијеше прње,
посуђе, иконе, сјеме, труле зубе,
а ти оста да бдиш: да нам штир и трње
не никну из лица, што их твоје кубе
окупља и чува од мржње што дува.

Симониду, као *ране уместо очију на зиду* и *у фреску претопљен век* у *Грачаничком сликару* доживљава Радосав Стојановић. Пред питањима: *Али куда ћу ја без Симониде* и *Али како ћу без Симониде?*, он је немоћан, јер „не помаже ни да окрилатим“, али слути нове српске сеобе као завршни чин историјске и националне драме и пораза:

Како тај лик сопствене сенке на своду
Одвојити од коже, распарати за сеобу.

[11] Исто, 84.

За српске песнике мотив *Симониде,* као креативна операција суштином, није само поглед на минуло, већ и поглед на стварност и у будућност. Они су из прошлости тачно прочитали и прорекли будућност, али они који воде народ нису их чули.

Сложеном структуром наслова мисаоне песме *Садашњост или како ме види Симонида*, Милош Ђорђевић упућује на то како тај мотив временом усложњава семантику идеја. Очи којих нема, или ископане очи су његова стварност и он је види као историју. *Слепа слика* Ракићева његова је *лепа слика*:

Окамењена лепа слико
не остављај ме
лучиш ме.

Она је, дакле, и окамењена и вечита, прадревно сећање на којем почивају лични свет и колективно памћење света: *Оружје прамисли у души је радост/упознај очи пријатеља*. Песникова је мисао, сва на хоризонту хуманизма, у знаку призивања побратимства лица у свемиру и међу људима и међу народима. Други, туђи, незнанци именовани су апелом, рекло би се модерним и политичким акционим језиком: *Упознај очи пријатеља.* Очи, тај централни мотив Симониде, у Ђорђевићевој перцепцији су очи пријатељства и добрих намера, јер „све друго мућа је/сумње што сева“. Он мисли идеју времена које лечи од злог дела и сећања и неправедних друштвено-историјских односа. Поводом ископаних очију којих нема, камеру усмерава на очи као огледало душе:

време скине рђу с ковине
баци семе заборава и робова
прва је јава кад очи певају

плач нема
сна ни века.

Историја је, међутим, показала да је и његова хуманистичка визија за праксу сукоба вера и нација на Косову и Метохији остала утопија наде. Али, централна идеја Ђорђевићеве поетике: *Лепа слико/не остављај ме/лучиш ме* открива националну карактерологију и позицију културе народа којем припада и као таква остаје велика и једина нада народу који још живи са Симонидом у Грачаници и на Косову и Метохији.

Наша елегија Милоша Црњанског је сва у знаку резигнираности. Он баца светло на српски дух малодушности и малокрвности,

онај и онакав какав је презирао Ђура Јакшић у свом романтичном патосу песме *Падајте браћо: Ми нисмо браћа, ми Срби несмо/ Или ви несте Немањин сој*? Елегичним тоном Црњански констатује стварност: *Не боли нас* и *Нама је добро* и слути историју: *Грачанице више нема*.

Предраг Јашовић, у својим стиховима о Симониди,[12] такође сведочи страшну судбину, не само Симониде, већ и српскога народа на Косову и Метохији. Ослепљена вечница

бесног не куне;
клетва је људска,
опроштај је Божији.

У том смислу наслов исповедне структуре *Пред Симонидом* Драгослава Живадиновића, у којој је акценат значења у питању: ... *како да докотрљам/огромно Сунце до твог вида*? јесте сложенији него што на први поглед изгледа. Бити осведочен пред Симонидом, онаквом какву је мисле и осећају српски песници новијег доба, показује наша естетичка анализа, значи бити у средишту косовскога мита и српске културе као упоришта и одбране (а) и бити непрестано пред Страшним судом у симболичком и историјском смислу (б). Страшни суд фреско-композиције у Грачаници, о којој пева Милан Комненић, почива на хришћанској култури. Библијски тон којим је отворена мисаона целина, почев од уводног стиха и његове слике идеје: *Зауздавши гмаза од седам потопа* до закључне мисли: *страшни смо се запутили суд/да с гресима пред Бога иступимо* – све афирмише биће српске културе, при чему је доминантно осветљено религиозно биће као њен стуб. Стари записи и натписи и народна поезија тај стуб реалистички наративно и дидактички јаче и непрестано осветљавају.

Симонида, дакле, није само мотив. Она је знак распознавања који не заводи и бусола у времену, којег Радослав Војводић у песми *Нарцис на фрески препознаје свој лик* именује као судбину: *О, усуду нежни што ми миловаше лице*! Ископане очи и отуђење од њих у вези су и са променом карактера владајуће идеологије у српском друштву, што представља битну песникову мисао. Она сведочи да је био „заведен знаком“ који је оспоравао значење крста као знака.

[12] Песма *Симонида* награђена је 2003. и 2006. године. Предраг Јашовић је добио награду Удружења књижевника Србије *Златни Орфеј* за најбољу песничку збирку *Житије Никовића из Ништића*, објављену у Поморављу за 2006. годину.

Филозофски интониран наслов Адама Пуслојића *На путу*, у структури која је својеврсна расправа са сопством, контекст је за питање: *Куда нас води овај пут, моја Грачанице?* У фресци модерни српски песници препознају свој пралик. *Видех, на дну мога сна, унутра* – пева Радослав Војводић. Он упућује на сан као израз личног, колективног и фамилијарно несвесног. Несвесно у сну је јаче од свесног, уче психолози као тумачи снова.[13] Оно са дна сна, изнутра, што постаје још, по песнику, и визија, није измишљено, већ израз суштине коју „фреска лудо збори". Како у свести српских песника функционишу Симонида као фреска и сâмо манастирско здање као знак и топос, при чему је очигледно да се смислови и значења Грачанице као места и уметности запремина и фреске као дела њене целине и ликовне уметности преклапају и прожимају, илуструју идеје Моше Одаловића: *Лако ти је оставити мајку/остави Грачаницу/ако те мајка родила* и: *Одемо ли сви, ко ће Симониди/ ... да зацели вид*?

Анализа показује да се функција и значај једне теме у српској поезији у прошлом веку, каква је фреска Симонида, тичу њене историје и културе и да временом она постаје све значајнија, ако се чита реторички, етички и естетички. Симонида се тиче српског наслеђа као вредности.

Цитирана дела

Благојевић, Петковић 1989: Милош Благојевић, Сретен Петковић, *Србија у доба Немањића*, ТРЗ „Бајат"–ИРО „Београд".

Зорић 2006: Павле Зорић, *Исидора Секулић о косовском завету и други есеји*, СКЗ, Београд.

Настовић 2004: Иван Настовић, *Психологија снова и њихово тумачење*, друго издање, Прометеј, Нови Сад.

Петковић 2007: Новица Петковић, *Словенске пчеле у Грачаници*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Поповић 1989: Ратко Поповић, *Страшни суд*, Јединство, Просвета, Приштина, Београд.

Ћурчић 1999: Слободан Ћурчић, *Грачаница историја и архитектура*, Музеј у Приштини, Народна и универзитетска библиотека Приштина, Универзитет у Приштини, Јединство, Просвета, Приштина, Београд.

[13] Видети: Иван Настовић, *Психологија снова и њихово тумачење*, друго издање, Прометеј, Нови Сад 2004.

Литература

Аристотел 1987: *О песничкој уметности*, превео Милош Ђурић, Завод за издавање уџбеника и наставна средства, Београд.

Ђорђевић 2009: Ана Ђорђевић, *Грачаница као инспирација песника новијег доба,* Баштина бр. 27, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић.

Макуљевић 2006: Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Матицки 2003: Миодраг Матицки*, Језик српског песништва*, Прометеј, Нови Сад.

Милосављевић 1997: Петар Милосављевић, *Теорија књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Милосављевић 1996: Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Народна и универзитетска библиотека Приштина, Приштина.

Милошевић 1968: Десанка Милошевић, *Грачаница*, „Туристичка штампа“, Београд.

Тодић 1999: Бранислав Тодић, *Грачаница*, (друго издање), Музеј у Приштини, Народна и универзитетска библиотека, Универзитет у Приштини, Приштина.

Књижевна реторика, приредио Миодраг Радовић, Службени гласник, Београд 2008.

Ana ĐORĐEVIĆ

The Frescos Simonida in the Serbian Poetry of the 20th Century

Summary

Being convinced in front of the Simonida such as Serbian poets of new age are considering and feeling it, as our aesthetic analysis shows, as per the author's opinion means being in the focal point of the Kosovo myth and Serbian culture as foothold and defence, and permanently in front of the *Frightful court* in the symbolic and historic sense. The Simonida's plucked out became a dominant theme and symbol of the drama and historic defeat of Serbs and suffering of their cultural heritage in Kosovo and Metohia at the end of the 20th century.

The author's analysis shows that the function and importance of one theme in the Serbian poetry in the past century, as the frescos of Simonida really is, is concerning its history and culture and it is becoming more important, in case it is being read from rhetoric, ethic and aesthetic point of view. The Simonida is concerning the Serbian heritage as a value.

УДК 811.163.41’373.7(038)
821.163.41.08 Божовић Г.

Јасмина ВУЧЕТИЋ

РЕЧНИК ФРАЗЕОЛОГИЗАМА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА (Мој Колашин)*

Апстракт: *Речник фразеологизама Григорија Божовића* представља један део обимнијег истраживања фразеолошке грађе поменутог писца која је изузетно богата, обојена локалним колоритом и коју краси мноштво архаизама, турцизама и албанизама, што је чини додатно примамљивом за лингвистичку, социолингвистичку и психолингвистичку анализу. Истраживање је спроведено на корпусу прича и путописа које чине збирку *Мој Колашин* (Стари Колашин, Зубин Поток, 2005), на коме је, на свега 269 страна, ексцерпирано око 580 фразеолошких јединица. Под појмом ’фразем’ подразумевала сам сваку мање или више устаљену говорну формулу која је у свести припадника исте говорне заједнице имала подударно значење, тако да су у речнику нашли места изреке, узречице, говорне формуле, благослови, клетве, заклетве и заклињања, цитати и понека псовка. Они су у речнику наведени азбучним редом, према формалном критеријуму.

Кључне речи: Григорије Божовић, речник, фразеологија, фразеологизам

Предговор речнику

Речник фразеологизама Григорија Божовића представља скроман покушај да се побележи и од заборава сачува богат и драго-

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

цен инвентар фразеолошких јединица којима писана заоставштина овога писца обилује. Мало је људи вичних перу код којих би се на свега 269 страна побележило око 580 фразема, колико их броји *Мој Колашин,* збирка прича и путописа из Старог Колашина, која је послужила као материјал за прикупљање фразеолошке грађе. Иако ми живимо у свету бројева, и њихов се значај не може и не треба занемарити, оно чиме Божовићева дела плене су не само обиље фразеологизама, већ поетичност и раскошност писаног израза који је пажљиво осмишљаван, а при том непатворен, и у њему нема ничега артифицијелног. Природан је, као што су природни људи који су насељавали крајеве које описује, а који су сада остали да живе у његовим причама. Лексика коју краси локални колорит, као и богатство архаизама, турцизама и албанизама управо је оно што његовим делима даје аутентичност, како времена која настоје да нам приближе, тако и амбијента из кога су поникла. Фразеологизми, који представљају онај устаљени, окоштали, утврђени део језичких формула која се понављају, а у свести савременика и сународника који их употребљавају бивају препознате и декодиране на један исти, устаљени начин, у великој мери доприносе лепоти и драгоцености Божовићевих прича и путописа. Као и пређе, и сада сам се неретко налазила у дилеми шта да подведем под одредницу ’фразеологизам’, па сам се, као и претходних пута, определила за њено схватање у најширем могућем значењу. То значи да су у речнику који Вам се нуди на читање нашле места пословице, изреке, узречице, говорне формуле, благослови, псовке, клетве, заклетве и заклињања, и цитати. Други проблем са којим сам се суочила тицао се распореда прикупљене грађе. Сматрала сам да ће најбоље бити ако фразеологизми у речнику буду наведени углавном у основној форми (у инфинитиву или номинативу), или у оном облику у којем се уобичајено (или пак искључиво) у српском језику употребљавају (у перфекту, футуру, презенту, императиву, и др.) У левој колони болдом је написан назив фразеолошке јединице, а курзивом испод њега дефиниција, која представља покушај да се описно, у најширем могућем значењу а опет довољно прецизно и јасно приближи његово значење у датом, или у неком другом могућем контексту. У десној колони дати су примери, уз које су у загради наведени назив дела из којег су ексцерпирана, као и страна на којој се налазе.[**]

[**] Као што је у тексту наведено, а стоји и у наслову, материјал на основу којег је прикупљена грађа јесте збирка прича и путописа из Старог Колашина, објављена под називом *Мој Колашин* (Стари Колашин, Зубин Поток, 2005). Приче и путописе је изабрао, приредио и поговор написао др Драгиша Бојовић. У заградама

Током распоређивања прикупљене грађе применила сам формални критеријум, што значи да су фразеолошке јединице навођене с обзиром на прву реч, по азбучном реду. Због поменутог локалног печата којим су неретко обележени, а који је и мени спорадично отежавао читање, сматрала сам да је најупутније ако се одважим и сама покушам да дефинишем њихово значење, односно значења. Током рада сам помоћ понекад тражила у *Фразеолошком рјечнику хрватскога или српског језика* (Школска књига, Загреб, 1982) Јосипа Матешића, а често сам консултовала и *Велики речник страних речи и израза* (Прометеј, Нови Сад, 2006) Ивана Клајна и Милана Шипке; *Речник српскога језика* (Матица српска, Нови Сад 2007), као и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд 1973).[1]

А	
ако невољу знаш *ако имаш животно искуство и током живота су те сналазиле најтеже невоље, па ћеш и мене разумети*	„– А куда ћемо вечерас?... Конак?... [...] – Код Рам-Љутана. – Каквога Рам-Љутана, **ако невољу знаш**?“ (МК: 250)
ако не милом, онда силом *на било који начин, по сваку цену*	„– Хоћу да те узмем за жену. [...] Ограбићу те и потурчити. [...] **Ако не милом, онда силом**, Вујка?“ (МК: 74)
ако се крстом крстиш, **и не клањаш кому свецу иње[1] вјере!** *ако си православни верник и не признајеш другога Бога осим тога*	„Попиј је, мајковићу, **ако се крстом крстиш, и не клањаш кому свецу иње вјере**!...“ (МК: 251)
ако си/сте крштен(и) (х2) *1. ако си нормалан; 2. ако си крштен по православном обреду*	„– Рећи ћу једну **ако сте крштени људи**; срамота је да се на нас зажденете!“ (МК: 66) „А?... Шта је то, **ако сте крштени**?...“ (МК: 181) „– Брзо, све на совру, па ћемо видети ко је јунак!... Брзо, **ако сте крштене**!...“ (МК: 186)

уз примере наведене у десној колони речника користила сам скраћеницу МК, што значи да су примери који су наведени ексцерпирани из поменуте збирке, будући да је ово само почетак истраживања, а речник ће претрпети допуну на основу проучавања остатка писане заоставштине нашега писца.

[1] Видети: **иње,** -ā, -ē заст. *в. други (2-б);* исп. ини (Вук, Рј.; Р–К. 2). У: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига VIII,* САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд 1973, 111.

ако ти је до гласа и образа *ако ти је стало до сопствене части и угледа* **ако ти је мила (чија) глава** *ако желиш да останеш/да неко остане у животу*	„Дођи ти чешће у Колашин, жив био, па не бој се, **ако ти је до гласа и образа**!“ (МК: 250) „– Ћевојко, напријед!... Полази **ако ти је мила братска глава**!“ (МК: 66)
ако ти очи помажу (x2) *ако си у стању да видиш; ако си стекао могућност да разликујеш ствари*	„– Јесте, доцкан је, **ако ти очи помажу**...“ (МК: 47) „Не збори више, Турчин сам и већ турски син, ља иљ-Алах, Алаху еһбер! Тур-чин, жено, до вијека и амина, **ако ти очи помажу**!“ (МК: 125)
Б	
бацати/бацити поглед *накратко се осврнути; летимично погледати*	„Крупно плаво око **баца поглед**, дубок и питом, нимало мрзовољан, час да одмери пртину, час снежне даљине“. (МК: 104) „Божана **баци** још један **поглед** на све, па затражи још чашу ракије“. (МК: 170)
бежати од чега као од живог огња *бежати од чега у паничном страху*	„Нити ће му њу, знао је он, потражити добар домаћин, нити за сина поћи девојка какву заслужује: као клетва је од старина на овој кући **да се од ње као од жива огња бежало**“. (МК: 65-66).
бежати као од ђавола *у великом страху бежати; бежати непрекидно, без предаха*	„Па грдна невоља: ракију попила и просула војска, а жене се крију и **беже као од ђавола**“. (МК: 80)
без душе (као без душе учинити шта) *бесомучно; унезверено; хитро; узрујано; усплахирено*	„А Миља Пресјечанка пољубила свога заштитника у чело, покрила га својим рупцем, па **без душе** побегла кући“. (МК: 83)
без задњих намера *без лоших, рђавих намера*	„А барјактар би га питао, дуго и **без задњих намера** о тој земљи, њеном уређењу, богатству“. (МК: 90)
бије кога глас *прича се (најчешће негативно) о коме, постоји (углавном лоше) уврежено мишљење о некој особи*	„Но опет кад је домаћин срећан **и кад га** због тога **глас бије** по заслузи!“ (МК: 188)

б(иј)ели св(иј)ет (х7) *људство, народ; далеки крајеви, туђина, стране земље*	„Навали у кућу **бели свет**, старији ударе у ракију, а млађи у песму и коло“. (МК: 44) „Па почео да плаче, да се крадом кроз још ноћни мрак кида, као да иде **преко белога света** и као да ту мајку неће никада више ни видјети“. (МК: 112) „... Ваљало ми је најзад посетити и ту добру, врло болећиву и вазда плачљиву тетку по мајци, за коју се у својти говорило како је удомљена **преко белог света**“. (МК: 128)
бијели данак *1. доба дана од свитања до сумрака; 2. дан у општем, основном значењу те речи; раздобље од 24 часа*	„А сад: ко те од овога часа у овој кући буде прекорио, криво погледао, или те увриједио ђелом и ријечју – **не имао**, Господе Боже, ни **бијела данка** ни мојега проштења“. (МК: 154-155)
било милом било силом *по сваку цену, на било који могући начин*	„А пијани се Колашинац бусну у груди као сваки хвалисави горштак да ће му наћи прилику и довести **било милом било силом**“. (МК: 67)
бити до Бога радостан *бити изузетно, неописиво срећан*	„Мало га косе чакширице, стеже саја, притиска капа, клизи нова крута тканица низ незаобљене кукове, а **оно** опет **до бога радосно** што у цркву на тако свечан чин иде у све новом, од конца откинутом, са стана скинутом, из чаршије донетом...“ (МК: 97)
бити домаћин на гласу *бити познат као добар домаћин, бити гостољубив*	„Пречи су и јачи завети старине од његова расположења, а он је **домаћин на гласу** са гостољубља“. (МК: 183)
бити коме дужан крв *бити виновник нечије смрти, сносити одговорност за чију смрт*	„Нашао Вучицу на дубу, згрчену у ракљама, са конопцем на врату, готову само да обисне. Брзо пресекао уже, помогао јој да сиђе и повео је кући њена оца и брата. Па почео као **да им је крв дужан**“. (МК: 152)
бити коме невјера *изневерити, издати кога*	„Иако ти је вјера старија, **невјера ти бити нећу**, а турковању ти част...“ (МК: 27)

бити коме под ногом *бити коме потчињен, бити побеђен од стране кога*	„– **Да би јој** Белош **био** свакад **под ногом**, селе...“ (МК: 71)
бити коме при руци *бити коме од користи, од помоћи; бити у чијој близини, на дохвату руке*	„Швиковић већ бејаше сазвао приличан број људи **да му буду при руци**, само су сви морали посакривати оружје, осим момака око њега“. (МК: 38)
бити на големој муци *бити у великој невољи, у неприлици*	„А **ми на муци големој** што не можемо да пуцамо на њих: жао нам је да се распршти овако лепа слика, [...]“ (МК: 226)
бити ногом у гробу *бити на ивици смрти; бити веома стар и болестан, онемоћао* **бити одговоран за крв** *бити одговоран за нечију смрт, бити виновник нечије смрти*	„А у његовој кући није јој више места; Станислав Косибара **је ногом у гробу**, остају жене и деца“. (МК: 152) „Цело је село једно родство и **за крв је одговоран свако** на кога прво наиђу“. (МК: 30)
бити при новцу *имати новаца*	„Бег му уступа да бира педесет оваца и два овна по дукат за главу, а Рако пристаде и поручи част, само рече да **није сад при новцу**“. (МК: 26)
бити рад госту/гостима (x4) *бити гостољубив*	„Прости, боже, дојадило већ оно „добро дошао“ и „бог ти поклонио берићет, домаћине“... **Па још да си вазда рад госту**, иако једва чекаш да прилегнеш“. (МК: 179) „– О, домаћине, **јеси ли рад гостима**?“ (МК: 183) „Убрзо су из помрчине настала кликтања домаћину, **је ли рад** ненадним **гостима**“. (МК: 214)
бити старога кова *бити старомодан, класичан, одгојен на начин старински*	„Свестан је **да је последњи заточеник старога кова**, верује да ће млађи бити бољи, свакако бољи кад се мало среде прилике, па му је за све патње довољна награда ако га мало раскравите да поприча што је некад било“. (МК: 238)
бити танак од имања *бити сиромашан, слабог имовног стања*	„Ти ме жалиш **што сам танак од имања**“. (МК: 246)
бити тврда уха *1. не хтети чути; 2. немати слуха; 3. немати разумевања за туђе невоље*	„И да покажу осталим планинцима, **тврда уха** за оваку песму“. (МК: 60)

бити у голој води *бити потпуно мокар, презнојен*	„У неко доба, видех само да лампа већ гори, пратилац ме откри и нагна да се пресвучем, **јер сам био**, како се каже, **у голој води**“. (МК: 199)
бити у дину[2] *бити одан својој вери*	„– Ништа, скини мараму, наш је ово поп – почео домаћин да саветује. – Пред Влахом? ... **Јесте ли у дину**, људи?“ (МК: 232)
бити (чија) десна рука *бити нечији најближи сарадник, особа од поверења*	„Слушај, могао сам и умио убити боље но твој Лалош, мирније но Аган из Црниша, **твоја десна рука**“. (МК: 108)
бити чија крв *бити са киме у најближем, крвном сродству*	„Вучица **је ваша крв**, ваша жалост и радост, а само моја срамота или част“. (МК: 152)
бити човек *бити хуман, племенит, саосећајан* **бити широке руке/имати широку руку** *бити дарежљив*	„[...] без праштања под сводом небесним двоножац не би могао **бити човек**...“ (МК: 153) „О, јунаци, **будите људи** и не учините још већу срамоту: водимо је у конак да јој цар суди кад наш арнаутски закон то не допушта!“ (МК: 78) „– **У цара је широка рука**, па ћемо се Богу и њему вазда покорно молити, ефендије, а ти причекај мало...“ (МК: 37)
Благо нама данас и до вијека! *каже се када кога обузме превелика радост која не јењава и за коју не могу тренутно да се нађу речи*	„**Благо нама данас и до вијека**!“ (МК: 10)
блед као платно *изразито блед, услед болести, превеликог страха или запрепаштења*	„Кнез, као да му се неки велики камен свали с душе, младићски устаде, али још **блед као платно**, загледа народ и три пута му се поклони, дотичући рукама земљу: [...]“ (МК: 15)
блед као смрт *изузетно, крајње, неприродно блед, услед болести, превеликог страха или запрепаштења*	„И кад се све уђута, она клече крај сина и поче да га глади по образима. [...] **Бледа као смрт**, а пркосна“. (МК: 175)

[2] Видети: **дин, -ина** м [тур. din, од ар. din, од перс. din вера] *вера, вероисповест* (обично исламска). У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 360.

Бог да коме душу прости *Бог је тај који све види, све зна и који је једини позван да прашта. Људске моћи праштања су ограничене, а Божје неограничене, зато се он и моли за опрост*	„Па ви овако у прикрајку без мајке, као каква никоговина, као да сам вас у увијаници из бијела свијета донијела вашем оцу, **бог да му душу прости**!...“ (МК: 180)
Бог да (га) прости *нека му Бог опрости*	„**Бог да прости** моје дијете!...“ (МК: 149) „Махнит бјеше, **бог да га прости**!...“ (МК: 234)
Бог да сачува *нека Бог спречи да до чега дође*	„Сељачке су то работе и **бог да сачува** да оне освану једнога дана у новинама!...“ (МК: 267)
Богу шућур[3] *хвала Богу!*	„Ту под ћивотом постојала је мало и ето – **богу шућур**!“ (МК: 233)
Боже прости! *нека Бог опрости*	„Као да је овде Прокупље а не Рогозно и као да је, **боже прости**, о Крстовудне“. (МК: 255)
Божја (ти) је најтврђа *Божја реч је неопозива, она се не мења*	„[...] гледаш како ти се пече кава, па у Бога љепота! [...] Налијеш је у филџан, па се пуши на пријеклади, а ти мислиш, није друге, бег си правцати, ако не из Нова Пазара а оно, **божја је најтврђа**, из Бихора или Пештери...“ (МК: 21) „Ти ме жалиш што сам танак од имања. А нијесам, **божја ти је најтврђа**: [...]“ (МК: 246)
Божја је тврда *Божја реч је неопозива, она се не мења*	„Да сам јуче умро, отишао бих, **божја је тврда**, без ове ране у гроб...“ (МК: 213)
Боље једном пијевац но кокош до вијека, брате![4] *пословица: боље је макар и накратко живети као господар, него читав живот као роб*	„**– Боље једном пијевац но кокош до вијека, брате**!“ (МК: 33)
борити се с душом *бити на самрти*	„**Он се** на одру **бори с душом**“. (МК: 242)

[3] Видети: **шућур** и **шућур** м (об. индекл.) [тур. şükür од ар. šukr] покр. хвала (Богу). У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1491.

[4] У питању је партијархални, фалоцентрични поглед на свет.

бранити (свој) образ *бранити углед, част, достојанство*	„Велик и снажан, **умео је** некад **да** пресавије руке на прси и поклони се злому као светому, али и да са секиром код врата **брани свој** праг и свој **образ** и громко посаветује свога нуријаша да је боље да се из корена истржи но да допусти да му ћерку иноверац одведе и превари“. (МК: 238)
бранити (свој) праг *бранити свој дом, кућу* **брже-боље** *хитро, брзо* **будибог с нама (x2)** *ово је у исто време молитва, клетва и чуђење: ствари су се у тој мери испремештале, да више ни сâм Бог не зна шта је право, а шта неправо*	„Велик и снажан, **умео је** некад **да** пресавије руке на прси и поклони се злому као светому, али и да са секиром код врата **брани свој праг** и свој образ и громко посаветује свога нуријаша да је боље да се из корена истржи но да допусти да му ћерку иноверац одведе и превари“. (МК: 238) „**Брже боље** у једну арнаутску кулу“. (МК: 243) „Смркло се дунђерину као каквом Арнаутину, онако **будибог с нама**“. (МК: 131)
буснути се у груди *хвалити се, разметати се*	„А пијани **се** Колашинац **бусну у груди** као сваки хвалисави горштак да ће му наћи прилику и довести било милом било силом“. (МК: 67)
B	
валахи и биљахи[5] *тако ми Бога, Бога ми*	„Да твоју Бегзу сретне кроз рибарићске лугове онај мој чипчија Мартин Вранић из Мојстира, **валахи и биљахи**, ончас би постала таква Влајиња какве ја ни у Цариграду нијесам могао наћи, ђе готово столују све четири влашке патрике!...“ (МК: 266)
вером окренути *променити вероисповест, прећи у другу веру*	„Побогу, зар може Колашинац **вером окренути**?“ (МК: 121)

[5] Видети: **вā̀лахи, билā̀хи!** [тур. vallahi, billahi, в. валахи, билахи] узв. свечана заклетва у муслиманском свету, која би значила: тако ми бога, бога ми. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 245.

вером преврнути *променити вероисповест, прећи у другу веру*	„– Никад!... Никад **не бих вером преврнула**!“ (МК: 74)
виђен гост *угледан гост*	„Никад није заборавио да **пред виђеним гостом** у кући или на сабору код манастира не нагласи целокупним својим држањем према брату да је овај глава куће, домаћин“. (МК: 178)
виђен домаћин *угледан и имућан човек*	„Горњи Колашин послао је кнезове, кметове и **виђеније домаћине** са слугама и на добрим парипима [...]“ (МК: 10)
виђен човек *угледан, поштован човек*	„Чисто им жао што није Арнаутин, што је Дреница лишена једнога таквога **виђенога човека**“. (МК: 91)
викати из гласа (x2) *свом снагом викати, викати да се што даље чује*	„– А ове наше будале причају и десно и лево како је то слаба државица, војска нејуначна и неизучена: тобоже обично бежи тај војник и **виче из гласа** не обазирући се: – „Немој ме, Турчине, даћу ти прасе!...““ (МК: 90) „На ово загрлио Стеван Дрехо сад му мила Аустријака, зграбио му пушку и опалио из ње свих пет метака увис, **вичући из гласа** да похрле сељаци к судници јер је опет настало *наше царство*“. (МК: 95)
в(ј)ера и Бог! (x2) *заклетва: јемчи се са два камена темељца националног бића*	„**Вјера и Бог**!“ (МК: 222)
вјере ти *заклетва*	„Поврати се, чича Рујо, и остави оружје, **вјере ти**!“ (МК: 64)
водити бриге/рачуна о коме, о чему (x3) *бринути, старати се о коме, о чему; пазити/припазити на кога, на шта*	„А **о њему нико није водио бриге ни рачуна**, колико да Вида и није, по греху, била његово дете“. (МК: 57) „Пију и **о женама не воде бригу**: тешко тима ако их на сабору не часте мајке или тетке!...“ (МК: 61) „А **ко о том** стално **не води бригу**, може се запарложити, запустити и ослабити, и врло лако дочекати да му какав зајапурен дрехо, са до голе коже заденутим пиштољима, подвикне: [...]“ (МК: 87)

	„Жели да има мир и радост у својој кући, а не **да води** тешку **бригу** и о сваком божјем празнику гледа удовичке сузе“. (МК: 171)
врана врани очи не вади[6] *свој са својим не ратује и не завађа се; свој своме не чини штету*	„**Врана врани очи не вади**: арнаутске буљугбаше не окрећу пушке на своје, турске власти као да желе да се тако продужује“. (МК: 62)
вратити образе низ ријеку *учинити према туђим очекивањима, а мимо своје воље*	„[...] море, до деобе молитве и гробља би дошло кад их он не би послушао **и такве *образе* вратио низ реку** без мушке речи, без поклањања увреде...“ (МК: 185)
вргнути на душу[7] *примити шта на душу; преузети туђе обавезе, грехе... на своју душу*	„Да право подели, не што је брат у питању, него као да су га позвали у цркву **да** ту пред светињама **вргне на душу**“. (МК: 180)
вргнути прилику[8] *искористити прилику*	„Скупили се старци и рекли му да црква не трпи његова махнитања и да су свеци божји **вргли прилику** да се он опамети“ (МК: 225)
врела крв *темпераментна, ватрена, нагла, страствена особа*	„Иако изгладнела и заплашена, кроз њено жутињаво лице опет пробијаше бујна младост и **врела крв**“. (МК: 80)
врћи/вргнути шта на себе[9] *обући се; ставити шта на себе*	„[...] чим би се њихова главна одаја напунила гостију, били то Срби или Арнаути, она би **вргла на себе стојничко рухо** и излазила пред њих да подвори или пече каву“. (МК: 73)

[6] Упореди: **врана** ж зоол. ~ **врани очи не вади** *истомишљеници не раде један против другога.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 167.

[7] Видети: **вргнути** и **врћи**, **вргнем** свр. **1. а.** *бацити, хитнути:* ~ камен у воду; **б.** *стрпати, затворити:* ~ (некога) у тамницу (у ропство). **2. а.** *ставити, метнути:* ~ круну на главу; **б.** *ставити на некога окове, оковати, спутати (у ланце):* ~ на некога гвожђа (ланце). **3. а.** *дати некоме место, сместити, посадити (некога):* ~ госта у врх софре; **б.** *набити, натаћи (на колац, точак и сл.) у циљу мучења:* ~ на колац. **4.** *(нечим) замахнути, махнути, потегнути:* ~ сабљом. **5.** *добацити, досегнути (о пушчаном метку, ватреном оружју).* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 170.

[8] Видети напомену број 7.

[9] Исто.

Г	
газити обичаје *понашати се мимо прописа који владају у одређеној друштвеној/племенској/родовској заједници*	„Какве су ми то старешине **које газе обичаје**?“ (МК: 184)
гиздава као пауница *урешена, накићена, дотерана*	„**Гиздава као пауница**, а поносна као властелинка“. (МК: 73)
глава куће *домаћин, газда, прва и одлучујућа особа у породици*	„Никад није заборавио да пред виђеним гостом у кући или на сабору код манастира не нагласи целокупним својим држањем према брату да је овај **глава куће**, домаћин“. (МК: 178)
главом шта учинити *лично шта учинити*	„– Вујка, дај ми руку и не сагори ме огњем: **ја сам ти главом убио Белоша**!“ (МК: 76)
гладне године *године немаштине и глади; неплодне, неродне године*	„Љутица је био тврдица и за њега је жито било скупље од злата, јер **је памтио гладне године** [...]“ (МК: 119)
гласита кућа *чувена, угледна кућа*	„У зли и најцрњи час **за гласиту кућу**, за целу породицу“. (МК: 151)
гледати на кога испод ока *гледати неповерљиво, сумњичаво*	„Затим неверица**, гледање на њега испод ока** од стране сваке Колашинке“. (МК: 98)
гледати својим очима *1. сâм, лично гледати; 2. имати своје мишљење о чему*	„Као да ово **не гледају** они **својим очима** и не преживљују“. (МК: 161)
године траже своје *сваки узраст у развоју човека захтева одређено животно искуство; у различитим животним добима људи имају различите потребе*	„Ваљда **године траже своје**, натурају старачки дах...“ (МК: 255)
го као прст *изузетно сиромашан, без игде ичега*	„Измучена раја, сакаћена и мрцварена страхом од Турчина, беше готова да заборави на муке, на остављени иметак, на то што је пошла по свету **гола као прст**“. (МК: 32)
гост намерник *неочекивани гост*	„Види моје око и чита свима из повија: не радују се **госту намернику** и готово би им милије било да је разминуо“. (МК: 53)

грдан не био! (x2) *да не останеш по злу памћен!*	„– Не лажи, **грдан не био**! –“ (МК: 27) „– Шта ћеш то, **грдан не био**, Злице!“
(о)грешити душу (и гријешити душу) (x3) *учинити коме нажао, наудити коме, нанети коме штету*	„Патријарх је доста покретао народ и бунио га, али више **неће да греши душу**“. (МК: 10) „– Станите, људи браћо! **Не гријешите своје душе** и не хитајте као по мећави у плијевне за сламу!“ (МК: 102) „Зар цијели Колашин твој не роди крмскога сина да ми пред очи изиђе, но још **хоће да ми гријеши душу** са твојом старошћу?“ (МК: 138) „Ново је доба и нове бриге: страх ме је за вас – **огријешићете душу** и оставићете Сопоћане да се са њих и даље котрља свето камење у Рашку...“ (МК: 234)
гријех и крв кроз кољена[10] проговарају *исконски грехови се не укидају једном генерацијом, него се преносе кроз низ генерација које их наслеђују*	„Али **гријех и крв кроз кољена проговарају**“. (МК: 120)
гријех на нас и нашу ђецу *заклетва: ако нисам у праву и не мислим добро, нека смо грешни моја деца и ја, нека на нас падне клетва*	„**Гријех на нас и нашу ђецу**, Иво браће и сине!...“ (МК: 63)
гроб ти се прокопао *клетва: не имао гроба!*	„– Хеј, Ракићу, Ракићу, **гроб ти се прокопао**, иако те цио Колашин сматра за свеца: [...]“ (МК: 224)
грохотом се насмејати *насмејати се гласно, чујно, грлено, од срца*	„Али се Рако опако сети, **грохотом се насмеја**, па се благо испрси: [...]“ (МК: 25)
грунути у смех *изненада се и силовито почети смејати*	„Усправи се и подбочи рукама, па **грну у смех**: [...]“ (МК: 93)

[10] Видети: **кòлено** јек. **кòљено** с **4. а.** *људи који живе у једном временском периоду, поколење, генерација, нараштај:* два људска колена. **б.** *сродник који с другима чини исти степен сродства, један наследни ред:* рођаци из другог колена. **5. а.** *породица, породична лоза, род; генеалошко потомство.* **б.** *порекло; друштвени положај с обзиром на порекло:* господскога колена, краљевскога колена. **в.** *потомак, изданак породичне лозе:* јуначко ~, витешко ~. У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 553.

губити памет *губити разум, почети се нагонски, инстинктивно понашати, без расуђивања*	„– Само да узмемо ову ђевојку, добар човјече!... **Не губи памет**, умири ову ђецу, Срби смо...“ (МК: 66)
Д	
да је просто и хвала домаћину! *благослов: пашта се домаћину ако је нешто нехотице, без властите кривице учинио и упућује му се хвала*	
да коме јесте/није просто *благослов: пашта се/не пашта се коме*	„– Опростите, оци и браћо! –**Да ти је просто**, кнеже! – **Да им није просто**!“ (МК: 15) „– Ех, **да вам није просто**: ја мислио да ћете ме данас засути камењем и послије закопати код Циганскога Гробља, да се прича појас по појасу, а ви – да прићем крсту?!“ (МК: 102)
далеко било *апотропејско средство за одбацивање сваке врсте урока*	„Као да није било девојака у нашој Метохији, но узимље саматога нечастивога из крша... У, друге, **далеко било** од нас!...“ (МК: 72)
да ми се нађе за душу и образ *прижељкивање да се и у најтежим данима нешто човеку нађе при руци да не би згрешио према Богу и према људима*	„– Како да нема, кад сам ту скоро цијелу оку донио **да ми се нађе за душу и образ**?“ (МК: 21)
данас је нечији дан *некоме је свануо дуго чекани дан, срећан дан када су околности на његовој страни*	„[...] – **данас је њихов дан**; нека се веселе, не дирајте никога“. (МК: 62)
да није урока (x2) *1. у дословном значењу: да не буде урекнут (упућује се оном ко је изузетно леп и напредан, као и малој деци); 2. може да има иронијско значење*	„– Само такве остављају или име или пород: **да није урока**!“ (МК: 134) „**Да није урока**, велим, мојем сиромашном Колашину“. (МК: 269)
дар-мар *неред, хаос*	„Моја дружина као бубрег у лоју, а за мене права мука: желим и све да уочим и да опет каквом омашком не унесем **дар-мар** у ову дивну, старинску и горштачку литурђију“. (МК: 209)

да се прича појас[11] по појасу *да се прича из генерације у генерацију, из наранштаја у наранштај*	„– Ех, да вам није просто: ја мислио да ћете ме данас засути камењем и послије закопати код Циганскога Гробља, **да се прича појас по појасу**, а ви – да прићем крсту?!“ (МК: 102)
да се свет преврне *шта год да се деси, по сваку цену, у сваком случају*	„Па је крвнички тресну на дно куће, псујући и кркљајући како је Турчин, како ће то остати **да се свет преврне**“. (МК: 126)
дати бесу[12] *обећати, заветовати се*	„Кривио се и узимао **бесе**, као што их је и **давао**“. (МК: 242)
дати коме веру *заклети се* **дати коме р(ij)еч** *обећати*	„Насмејао се стари лисац, одобрио му тако витешко држање, па га после неколико дана заједно са Касалом послао у отети млин, да тамо буду настојници и да се на тај начин сачува побратим **кад му је већ дата вера**“. (МК: 174) „**Ево ти моја реч**: нека се црни Циганин јави и докаже ми да га је убио – сутра ћу поћи за њега, само ако ме хтедне!“ „**Ево ти моје ријечи** пред свијема овијем образима у божјој и мојој кући!...“ (МК: 68)
дахнути душом (x2) *опустити се, одахнути* **дели се коме душа од снаге** *умире ко*	„Светина већ слободније поврвље за њима низ долину, **дахнувши душом**“. (МК: 31) „Цела вечера тецијаше овако, **да сам** истински **дахнуо душом**, кад иза совре поустајасмо и поседасмо на мекан простирач“. (МК: 209) „Звати крвника у кућу **кад се још дели душа од снаге**, да га гледа и он и синови и чељад – то досле није могло бити у свету“. (МК: 159)

[11] Видети: **појā̂с** м (мн. појасеви и појā̂си) (уп. пâс) **5.** фиг. *рођаци, сродници истог ступња сродства с обзиром на заједничког претка, колено, покољење.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 959.

[12] Видети: **беса[1],** -ē ж, ген. мн. бêсā̄ [алб. besë вера] дата реч, обећање које се сматра светињом и мора се одржати. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 202.

делити правду *судити, пресуђивати*	„Он **је делио правду** по Богу, а не по роду и знанству“. (МК: 12)
дим у дим *без ијединог милисекунда размишљања један другом одговорити брк у брк; инстинктивна, превремена реакција*	„Ево још по једну – **дим у дим**: овесели, боже, а здрав си, мој Милоје!“ (МК: 125)
добар као добар дан *изузетно добар, предобар*	„Русим Вранчевић бејаше зрео човек, здепаст рогожњански сељак, телесно јак као мађед, а духовно као земља: душеван рајетин, груб споља и дивљ, питом и **добар као добар дан** на Рогозни, а мрачна нагона кад би му се у светињу такло“. (МК: 54)
добра воља (бити добре воље/при доброј вољи) *воља и спремност да се другима помаже*	„Да управо види јесу ли и данас они **при** расположењу и **доброј вољи** да опет по селу поручују погаче и пржене пилиће као што су научили, и као што им је, уосталом, остало од онога Арапина из Солунскога Поља који је и Болана Дојчина најзад дигао на бојнога коња...“ (МК: 95)
до вијека и амина[13] *заувек*	„Не збори више, Турчин сам и већ турски син, ља иљ-Алах, Алаху ећбер! Тур-чин, жено, **до вијека и амина**, ако ти очи помажу!“ (МК: 125)
док кога ноге буду носиле *догод је ко жив и може да хода*	„А она – она се још не да **докле је ноге буду носиле** а две руке, додуше доста сухе, служиле!...“ (МК: 168)
док кога руке буду служиле *догод је ко жив и способан да ради*	„А она – она се још не да **докле је** ноге **буду** носиле а две **руке**, додуше доста сухе, **служиле**!...“ (МК: 168)
домаћинска кућа *имућна, добростојећа кућа у којој се радо дочекују гости*	„Вођ чак уђе наново у кућу и дарова неком ситнином децу, мазећи њихове чупаве главе и светујући их да се не плаше, јер ће њихова сека отићи недалеко **у** врло добру **домаћинску кућу**“. (МК: 67)

[13] Видети: **а́мин** узв. [хебр. amen] **1.** рел. нека тако буде! тако је!, уобичајена реч на завршетку молитве. **2.** фиг. свршено! готова ствар! У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 105.

до последњега даха *до последњега животног трена*	„А Брњачани се на ово осмешкују. Некако им мало разумљива ова лепа старост, која се труди да таква остане **до последњега даха**“. (МК: 257)
доћи к себи (x5) *уразумити се, опаметити се*	„Он клечаше поред ње самаријански држећи чашу воде и чекајући **да дође к себи**“. (МК: 86) „– **Да дођем к себи**, је ли?“ (МК: 102) „– **Дођи к себи**! Какав си ми ти Турчин!“ (МК: 126) „И најприбранији људи не виђаху излаз, **нити могаху да дођу к себи**“. (МК: 157) „И док се синови размишљаху шта да раде, његова баба брзо узе на посипку жара и, шапћући нешто унакрст, погаси угљевље и изиђе да их баци где треба **да би** њен старац **дошао к себи**“. (МК: 159)
доћи на памет *уразумити се, опаметити се*	„– Ево прекрсти се и ти и... **дођи на памет**!“ (МК: 252)
доћи на себе (= доћи к себи) *уразумити се, опаметити се*	„Прекрсти се и **дођи на себе**!“ (МК: 21)
дошао је коме судњи час *дошао је коме пресудни животни моменат, умире ко*	„– Мислио сам **да је дошао судњи час**“. (МК: 201)
држати кога као баницу[14] *опходити се према некоме са много поштовања, љубави и пажње* **држати коме свијећу** *бдети над ким; стражарити над ким; надгледати кога; бити присутан*	„Шта јој ко може кад она зна себе, **кад је** Белош воли и **држи као баницу**?“ (МК: 73) „– А јесу ли је они тражили? – Јесу, али коме је могло бити до тога **кад ти** непрестано **држимо свијећу више главе**!“ (МК: 158)
душе ти! *заклетва* *саговорник се заклиње у душу да говори истину*	„– Промијени, Зећиру, **душе ти**! – благо му паша ипак“. (МК: 266)

[14] Видети: **бàница** ж. **1.** *банова жена.* **2.** фиг. *угледна и уважавана жена.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 61.

Ђ	
ђаво би га знао *узречица* *ко би знао; нико не зна*	„**Ђаво би га знао** кад је све бивала на пералу, тек на њој кошуља сваког дана из ковчега, а јелеци – као да су сви колашински шавци само за њу шили...“ (МК: 131)
ђаво те однио! *казује се против урока, због сујеверја*	„Хеј, хеј, Колашине, колац ти се не познао, **ђаво те однио**!...“ (МК: 225)
ђаво те/их/га понео! *узречица*	„А људи нека се овако лудо носе било и до зоре, **ђаво их понео**!...“ (МК: 186)
ђаво ти књигу и бијели свијет! *узречица*	„О, **ђаво ти књигу и бијели свијет**!...“ (МК: 222)
Ђе вам је образ[15] и памет! *чуђење* *где вам је част и памет*?	„– Хеј, **ђе вам је образ и памет**!...“ (МК: 167)
Е	
Ж	
жарити и палити (x2) *остављати пустош за собом, правити/изазивати неред, чинити насиље над становништвом, понашати се осионо и бескрупулозно*	„Председник, његови ћатиби из града и пандури Арнаути из околине, утекли ноћас по мраку да их ко не види и оставили општину, у којој **су** три године **жарили и палили** по својем нагону и овлашћењу аустријских господара“. (МК: 95) „Улагивао се Аустријанцима само да не допусте Арнаутима **да жаре и пале**“. (МК: 98-99)
жедан као смук[16] *изузетно жедан*	„**Као смукови жедни** ракије, а као вуци облапорни кад су испод стрехе видели још свежу брављу кожу, ови се људи одиста нађоше на грдној невољи и почеше да премишљају шта да се ради“. (МК: 184-185)

[15] Видети: **òбраз** м **2.** *фиг. част, поштење, понос.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 849.

[16] Видети: **смȗк** м зоол. *неотровна змија* Coluber flovescens *из пор. смукуља* (Colubridae). • **пити као ~** *претерано, превише пити.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 1248.

жив био! *здравица*	„Дођи ти чешће у Колашин, **жив био**, па не бој се, ако ти је до гласа и образа!“ (МК: 250)
живе ти очи *узречица* *жив ти мени био и дуго ме гледао*	„Виде ли, **живе ти очи**?“ (МК: 71)
живети као глава и узглавље *живети складно, у хармонији и љубави*	„**Међу собом су живјели као глава и узглавље**“. (МК: 11)
живо сећање *још увек активно сећање, нешто што је присутно у свести, није се заборавило*	
живјела ти лоза и кољено[17] до вијека! *благослов*	„– Благо нама за наше аге и бегове!... **Живјела ти лоза и кољено до вијека**!...“ (МК: 26)
живога ми Бога *заклетва*	„[...] проклињем и девећем онога ко поби први колац у овом нашем Колашину. Али опет, **живога ми бога**, не може се без њега!...“ (МК: 225)
жив ти ја! *заклетва*	„– Не љути се, ђедо, **жив ти ја**: – ја убих Турчина!“ (МК: 115)
жут као восак *веома, изразито жут у лицу*	„А **жут бејаше** у лицу **као восак**, као самртник“. (МК: 97)
жут као смиље *веома, изразито жут у лицу*	„Обазро се и спазио Богдану Утвића како лежи уз цркву на ираму, **жута као смиље** и сува као сушка“. (МК: 46)
З	
завити коме памет *завести, обрлатити кога*	„Нијесам ја крива **што си ми памет завио**, те не знам куд ударам“. (МК: 46)
загазити у шта *уплести се, упетљати се у шта*	„ Беше обртом врло задовољан, јер је тек на делу осетио **како је у веома грубу ствар загазио**“. (МК: 67)
задавати коме бриге *бринути кога, секирати кога*	„Нека ни за урок не остане од тога проклетога накота, који би се опет помамљивао и **бриге им задавао**!...“ (МК: 174)

[17] Видети напомену бр. 10.

за деветоро гора и вода *веома далеко, у најдаљу даљину*	„**За деветоро гора и вода** отићи ће његова баба да га не остави без каве, ако се код куће није задесила...“ (МК: 21)
зажагрити (с) очима *погледати кога топло, страсно, ватрено, врело*	„Арнаутин устаде на једно колено, погледа око себе и, сав у незнани, **зажагри с очима**, готов да скочи и да је зграби“. (МК: 75)
заиграо је коме брк *насмејао се ко*	„Видно му би пријатно кад сагледа сва четири сина, **те му један брк живо заигра** као да хтеде да се осмехне“. (МК: 158)
заклети се на све четверо часних поста *заклетва* *толико има постова у години*	„[...] е **заклели би се они на све четверо часних поста** да и церибаши озбиљније стоји на дервишком ћулаву онај крајичак лисичјега репа но њихову тужном Милоју она смешна угужвана зелена кићанчица!“ (МК: 121-122)
закона ми! *заклетва* *(мисли се на веру)*	„Није хтео да чује да разминем код другога на преноћиште: – Нећеш, **закона ми**!...“ (МК: 258)
закрвавити очима *погледати кога раздражено, бесно, непријатељски, разјарено, крвнички*	„При том пијаница као какав пропали балија, јер не пијаше ништа осим ракије, а кад би отпочео, **закрвавио би очима**, шкргутао зубима, гризао срчу и насртао на жене без обзира на њихово доба и где се налазе“. (МК: 80)
залити (чији) праг крвљу *одузети живот члану неке породичне заједнице, убити некога*	„Кнез не даде да се село зове: о својој слави ваља свако само своје пепелиште **да залива крвљу**“. (МК: 52) „Домаћин се поколебао и рекао му да остави његову кућу и **да му праг не залива крвљу**“. (МК: 243)
замагле/замаглиле су се коме очи *засузио је ко; очи су му се испуниле сузама; овлажиле су коме очи*	„**Замагле се очи** сељаку кад се одваја од онога што је до тога тренутка било и његово, те и рођена брата заборави“. (МК: 166)
зао дан, а још гори час *најнеповољније могуће време, доба*	„У ствари он се једва бораше **са злим даном а још горим часом**...“ (МК: 104)
запети по концу *у потоњем часу изабрати прави пут да се спаси душа; уложити крајњи напор да се нека ствар изведе до краја; у неповољним околностима истрајати у настојању да се буде правичан*	„Затекао се Раде пред осећањем правде као на тешком мегдану, па **запео по концу** као кад душа одговара“. (МК: 180)

за тили душак (= за тили час)[18] *хитро, брзо, за најкраћи могући временски период* **за тили час (x2)** *хитро, брзо, за најкраћи могући временски период*	„И **за тили душак** све се, обузето бескрајним страхом, у гомилама наже косом ка Олуновици“. (МК: 30) „У хану **за тили час** окружише деда господа турска и српска са добродошлицом“. (МК: 113) „Па **за тили час** једни у подрум, други у млекар, трећи у тор“. (МК: 186)
за трен ока *хитро, брзо, за најкраћи могући временски период*	„А кад се **за трен ока** искупи огромна гомила Арнаута, вичних на смрт као на најобичнију ствар и готових да брзо реше шта им ваља чинити, настаде најчуднији тајац и немо забезекнуће“. (МК: 78)
затурати шалу (са неким) *почети се шалити са неким; зачикивати, задиркивати кога*	„Преко утврђенога обичаја, потпуно сама ишла је на сеоски кладенац, силазила на воћњак и обесно **затурала шалу** са сваким“. (МК: 72)
здравити коме главу *изјавити саучешће*	„Иђасмо у походе на *жалбу*, великој кући и задрузи Марашевића, **да им** овако у име целога краја **здравимо главе**, изјавимо жалосно саучешће поводом несрећне смрти једнога младића из њихове куће“. (МК: 143)
здраво ми био *здравица, поздрав*	„– Чуо сам ти глас, **здраво ми био**; а турковања ти, јеси ли ти чуо за мене?“ (МК: 25)
зинуло је коме срце *неко је нечега постао жељан*	„Гази тај Колашинац по снегу још са узмахом као да му је тоболац пун новаца, **а срце зинуло** на ханску литру попут какве немани“. (МК: 104)
зла срећа (бити зле среће, имати злу срећу) *несрећа; незавидна, тешка ситуација*	„А манастир се налази између толиких нахија којима је судбина доделила ту **злу срећу** да око старога Раса чувају завештане спомене“. (МК: 59)
зло ти је јутро! *упозорење, да није добро и неће добро бити*	„Шта ће ти то, **зло ти је јутро**, старче?“ (МК: 243)

[18] Видети: **тили** и **тили** прил. *за појачавање у изразима:* **за (у) ~ час(ак), за (у) ~ трен(утак)** *одмах, врло брзо, зачас;* **дýшак,** -шка м **а.** *једном удахнут ваздух при дисању, дисај, удисај, дах*; **б.** *време које прође између једног удисаја и издисаја;* **в.** *време за које се без предаха врши нека радња.* **• на ~ (из душка)** 1) **испити, попити, искапити** *попити у једном даху, без предаха, наискап.* 2) (урадити нешто) *без предаха, без одмора, не прекидајући (урадити нешто).* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 1318 и 335.

зубато сунце *зимско, „лажно“, варљиво сунце, од којег се човек слабо огреје*	„**Сунце није зубато**, као што се обично каже за зимско сунце; оно ваистину топло греје, но кроз моја расположења струје зимски поветарци“. (МК: 255)
зулум[19] мјере ни кантара нема! *насиље и неправда немају границ*а	„Узми мало лучине, запали и да пођемо кад знаш лијепо да **зулум мјере ни кантара нема**!...“ (МК: 67)
И	
и без хака[20] и без опанака *без икакве накнад*е	„Буди и у нашој работи поглавица и судија, кад то можеш да будеш другима посведневно **и без хака и без опанака**!...“ (МК: 179)
и вјера и беса[21] *заклетва* *обавезивање обема верама: православном и исламском*	
играју коме живци (заиграли су коме живци) *нервозан је ко; устрептао је ко; неко је на прагу узбуђења*	„Кад је други пут сркнем, **сви ми живци заиграју** као у момчета...“ (МК: 21)
иде коме шта од руке (x2) *неко је у одређеном послу/науму/прегнућу веома успешан*	„Бејаше то велики богомољац **да му је молитва ишла од руке** као и једном старом молитвенику, а велика шаљивчина да се и гора тресла од његове духовитости, нарочито кад би био мало поткрепљен“. (МК: 117) „Говори се стилски, беседи само онај **коме то иде од руке**“. (МК: 240)
иди с миром *узречица* *помири у себи своја разноврсна осећања и макни ми се с очију; мани ме се; остави ме на миру; иди, и нека завлада мир*	„– **Иди, иди с миром**, Вујка“. (МК: 75)

[19] Видети: **зулум, -**а м, мн. –и [тур. zulüm од ар. zulm] насиље, неправда, безакоње, терор. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 480.

[20] Видети: **хак, -**а м [тур. hak од ар. haqq право, истина] **1.** ист. део прихода имања који су кметови давали спахији у Османском царству (давати; дуговати). **2.** заслуга, плата, рачун. **3.** власништво. **4.** право, правда. • **доћи хака (коме или чему)** упропастити кога, учинити нечему крај, савладати. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1365.

[21] Видети напомену бр. 12.

изаћи из коже *изнервирати се, разјарити се, наљутити се, пасти у афекат*	„Пије врло мало. Чак и на преноћишту мимо одређену чашу неће више устима принети, па **било домаћин из коже изашао**“. (МК: 228)
из гласа ((по)викати) *гласно; што је гласније могуће*	„Дин је узалудно на њега опалио неколико пута, па потрчао низа село **из гласа вичући** да потече ко је Турчин и турски син, јер уби Турчина Рако Козаревац...“ (МК: 30) „Најзад се накостријешено усправи и **из гласа повика**: [...]“ (МК: 234)
изгубити главу (x2) *погинути, настрадати*	„– **Није право да** за мене **изгубиш главу**, Бато...“ (МК: 67) „А одоздо, уз Ибар, душе нека чудна струја, која ти пуни груди и њиха цело заморено биће, јер осетиш да си сишао у крај где ћеш бити слободан; да си прешао преко целога дана жељене међе, одакле ће неко потражити рачуна за твоју **главу**, **ако** је случајно **изгубиш** од ненадна плотуна из какве густе честе“. (МК: 204)
изгубити памет (x2) *полудети, шенути памећу*	„Оканите се онога *Црнојевића* у Вучјем Пољу **што је памет изгубио**, црн му дан до вијека!...“ (МК: 14) „**Све изгубило памет**“. (МК: 125)
издала је кога снага *онемоћао је ко*	„Он се заљуља на ногама, **снага га издаде** и клече.“ (МК: 14)
из дана у дан *свакодневно; дан за даном*	„[...] некако им се све чинило да **из дана у дан** задоцњавају на то клето Косово, које окрћкује да поново дође...“ (МК: 162)
из корена се истргнути *остати без завичајне припадности*	„Велик и снажан, умео је некад да пресавије руке на прси и поклони се злому као светому, али и да са секиром код врата брани свој праг и свој образ и громко посаветује свога нуријаша **да је боље да се из корена истржи** но да допусти да му ћерку иноверац одведе и превари“. (МК: 238)

измолити и за под нож *и у највећој опасности ризиковати сопствени живот*	„Домаћине, ваистину ти вељу: да сам јуче промијенио свијетом, не бих вјеровао да поп-Алексије и кнез-Арсеније од ове куће, било и на овакој жалости, не могу **и за под нож измолити** још једнога ђетића!...“ (МК: 148)
изнети живу главу *спасити се, преживети*	„А стока им не ваља ништа: **главе нека живе изнесу**, па ће у Србији бити свега“. (МК: 31)
имана[22] ми и рамазана[23] *заклетва*	„– Ада лијеп је дин наш, људи, **имана ми и рамазана**: привољеле се оне лијепе кучке за дин!...“ (МК: 266)
имати бијели образ *бити частан, поштен, честит*	„Боље је **с бијелијем образом** и раја бити но потурица, но крстов издајник, Милоје!“ (МК: 126)
имати/дати тврду бесу[24] *обећати, заветовати се*	„– [...] **Моја је беса тврда**, а не као твоја, витеже“. (МК: 177)
имати златне руке *имати дара за какав мануелни посао; каже се за онога ко све што прегне да уради и уради*	„Тога дана се показивало имовно стање и поноситост домаћина и очева, **златне руке** нежних и сујетних мајки, које су, освештано и право, желеле да њихова деца имају најлепшу сају или увијанку, најкитњастије врнчанице на опанчићу и најурешенији сарајевски ножић за појасом...“ (МК: 162)
имати кога, шта на души *огрешити се о кога; лоше се понети у некој ситуацији и због тога имати терет на души*	„**Да ме имаш на души** тога и овога света!“ (МК: 75) „Дела казуј **што имаш на души**!“ (МК: 118)
имати образ *бити частан, поштен*	„**А мој образ**?“ (МК: 45)
имати образ на својем мјесту *бити частан, поштен, честит*	„– Да ти је мајка родила још четири брата – узвикнула она тога јутра пред целом задругом: – **твој би образ**, дијете, јутрос још прије сунца **био на својем мјесту**!...“ (МК: 182)

[22] Видети: **иман,** имана м [тур. iman од ар. iman] рел. вера, закон, ислам. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 496.

[23] Видети: **рамазан,** -ана м [тур. ramazan од ар. ramadan] рел. у исламском календару девети месец у години, месец великог поста. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1027.

[24] Видети напомену број 12.

имати орловски нос (x2) *имати крив нос, налик орловом кљуну*	„Очи још севају, а **испод орловског носа** зелени пуни бркови као код каквога малисорскога барјактара који већ не излази из куле; а припасао би ипак оружје као какав младић, само да чује пуцањ“. (МК: 150) „Стоји он снажно преда мном, зачешљан, прибране пророчке браде, **орловскога носа** и оживелих плавих очију“. (МК: 200)
имати/показати тврдо срце *бити неосетљив за туђу патњу, немилосрдан, безосећајан; умети суздржати емоције и не показати бол у тешком часу*	„Од ових чудних речи домаћин сасвим претрну, а Арнаути се сасвим збунише. Не бејаху они навикли досле да се једна Српкиња овако држи, нити овако **тврдо срце покаже**“. (МК: 176)
имати последњу реч *одлучивати, бити особа чије мишљење остали чланови породице уважавају и слушају*	„Јер му је, као важном дреничком поглавици, било потребно да, [...] чује све потребне ствари за једнога народнога првака који води политику краја, који је дужношћу и наслеђем позван **да његова реч буде последња** [...]“ (МК: 87)
имати реч *односи се на онога ко је на реду да говори*	„– Ето, питај домаћина, **он има реч** – [...]“ (МК: 93)
имати срца *бити саосећајан, хуман, племенит*	„Зар може бити несрећније мајке, а онако дивна и заслужна жена? **Има ли срца** да јој приђе и рекне реч утехе?“ (МК: 145)
имати шта на уму *имати какву идеју, намеру; мислити на шта, не заборавити*	„Нисам погрешио **што сам ову околност имао на уму**“. (МК: 236)
искапити чашу *попити у једном даху, без застоја*	„Па **искапивши чашу** окрену се својем најстаријем сину: [...]“ (МК: 158)
искезити зубе (на кога) (x2) *направити фацијалну претећу гримасу*	„А **он** још једном **искези зубе**, ђаволски закикота, па као авет проби људску лесу и шмугну низ сурдулину“. (МК: 35) „Турче **искези на њега** још више **зубе** и суну му се право у очи са невероватном дрскошћу и неприличношћу“. (МК: 114)

исколачити очи *избечити се, гледати кога застрашујуће*	„– Но? – **исколачи** на брата Рако своје злочесте **очи**“. (МК: 33)
искривила се коме душа *неко је изгубио хумане, људске квалитете; постао је окрутан, неосетљив, свиреп, себичан*	„Стврдне му се срце, **искриви душа**: ни крв ни заједничка дојка ништа не помажу...“ (МК: 166)
испијати чаше на искап *испијати чаше једну за другом, без станке*	„А после, кад је утолио зинулу халу за пићем, присетио се свога новога положаја и **испијао чаше на искап**, онако турски, у једном гутљају“. (МК: 124)
испод руке учинити шта *тајно, криомице, кришом*	„Па најзад, сва подрхтавајући да не би зајецала, за појас му нежно, [...], заденула тучани старински дивит, нов и сјајан, који му је дјед заједно са београдским букваром недавно купио на Рашки... и онако **испод руке пренео** преко границе да се не опази...“ (МК: 111)
испод судбине нема се куд *оно што треба да се деси, десиће се, шта год ми чинили*	„А прве недеље помислила на своје дете, узела га за руку и сишла у Дубоки Поток. Тамо се у старинској црквици помолила Богу и свецима и за њега и за свој разум: **испод судбине нема се куд** – [...]“ (МК: 122)
испратити вјеру *дати обећање*	„– А **јеси ли**, соколе, **испратио вјеру** онијема доље?“ (МК: 158)
испратити кога роду *односи се на жене у патријархалној заједници: када се женско чељаде из одређених разлога врати/бива враћено првобитној, примарној породици*	„А чељаде је од куће и образа: жао ми је било **да је роду испратим**“. (МК: 233)
испустити дух *умрети*	„И свети старац нечујно клону, пољуби земљу и **испусти дух**“. (МК: 13)
испустити кога из шака *изгубити кога; остати без кога; изгубити контролу/власт/утицај/моћ над ким*	„Шчепала га снажно, зајектала се као над мртвим, ухватила се за њега као за земљу, па му нешто неразговетно шапуће, богорада и преклиње, бесвесно већ решена **да га не испусти из шака**, да га отме не само од силних Турака но и од самога ђавола“. (МК: 126)

истурити коме хабер[25] *послати коме поруку, обавестити кога*	„Па **Лалошу хабер истурио**: у недељу која прва дође, кад Млијечњак сунце обаспе, да се обојица на Доброј Води сретну и мегдан поделе“. (МК: 230)
ићи у походе *посетити, обићи кога/шта*	„**Ићасмо у походе** на *жалбу*, великој кући и задрузи Марашевића, да им овако у име целога краја здравимо главе, изјавимо жалосно саучешће поводом несрећне смрти једнога младића из њихове куће“. (МК: 143)
J	
јак као земља *изузетно јак; земља оличава целокупну енергију, цивилизацијску, планетарну и космичку* **јак као међед** *изузетно јак* **јеси ли крштен?** *јеси ли нормалан?*	„Русим Врančевић бејаше зрео човек, здепаст рогожњански сељак, телесно **јак као међед**, а духовно **као земља**: душеван рајетин, груб споља и диваљ, питом и добар као добар дан на Рогозни, а мрачна нагона кад би му се у светињу такло“. (МК: 54) „Куда те ђаво заинтачио?... **Јеси ли крштен**?...“ (МК: 246)
јеси ли у памети? *јеси ли при себи?*	„**Јеси ли у памети**: зар му не видиш кућу?“ (МК: 247)
K	
кад до јуче сит огладни *кад неко ко је донедавно био имућан спозна немаштину* **кад се среде прилике** *кад буде повољније време, када услови буду били бољи*	„А ништа на селу црње но **кад до јуче сит огладни**...“ (МК: 169) „Свестан је да је последњи заточеник старога кова, верује да ће млађи бити бољи, свакако бољи **кад се мало среде прилике**, па му је за све патње довољна награда ако га мало раскравите да поприча што је некад било“. (МК: 238)
како је коме драго (како ти је драго) *по чијој вољи, како неко жели*	„Или, чујеш ли, помози, или доцније нећеш имати кому, па **како ти је драго**...“ (МК: 51)

[25] **хабер,** -а м [тур. haber од ар. hhabar] **1.** глас, вест; порука, извештај. **2.** сазнање, спознаја; осећај, обазирање. • **учинити ~** обавестити, известити, поручити. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1361.

камен[26] му под лево колено *клетва* *урицање ђавола; клетва да споменути ђаво не прекорачи кућни праг*	„Рађаше то само да је у работи, зар да не гледа својега страшнога мужа, чија јој се осенчена прилика, час светлија час мрачнија, чинила као да није човечја него онога што је подвио реп и плази свој нечастиви језик тамо негде по Беримском кршу – **камен му под лево колено**!“ (МК: 20)
као без душе (x2) *помахнитало; хитро; унезверено*	„Престављено заустави коња пред кућом и сиђох **као без душе**“. (МК: 129) „Дотрчао је пред нас **као без душе** Раденко Мојсиловић, те настаде на улици читава гужва“. (МК: 246)
као бубрег у лоју[27] *бити у свом елементу, у природном окружењу, добро се осећати; осећати се удобно, угодно, сигурно, заштићено*	„Моја дружина **као бубрег у лоју**, а за мене права мука: желим и све да уочим и да опет каквом омашком не унесем дар-мар у ову дивну, старинску и горштачку литурђију“. (МК: 209)
као гладни вуци (→ гладан као вук) *неко је изузетно гладан и једва способан да контролише своју глад; халапљиво*	„**Као гладни вуци**, гости залагаху сваку чашу и сукаху бркове од задовољства“. (МК: 253)
као мутна Марица однети шта *однети бестрага, у неповрат*	„Једно злонамерно срачунавање царскога нахијскога данка по турским тевтерима може **да однесе цело имање као мутна Марица**“. (МК: 179)

[26] О култу и симболици камена у српској и словенској митологији и религији писали су наши истакнути познаваоци ових области, Војислав Чајкановић и Сретен Петровић. Тако у *Српској митологији* (у оквиру поглавља **Основи демонологије** из I тома **Систем српске митологије**) Сретен Петровић вели: „У српској народној религији постоји већи број примера везивања душе за камен. [...] Камен станац је, у ствари, стан умрлој души. Због тога у тежњи да се душа умрлога учини непокретном, да се смири и скраси, тачније да би се уталила и нашла себи мира, престала да лута, односно уколико је зла и чинила неугодности људима, потребно је да се веже за камен. Врло често се преступник везује за камен станац, са јасним магијским циљем да се трајно прикује недолично понашање: [...]“.

[27] Упореди: **живјети** ипф. **као бубрег у лоју** *живјети у изобиљу/у великом благостању, врло добро живјети, уживати*. Јосип Матешић, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Школска књига, Загреб 1982.

као нездрав (зверати) *раздражено, хистерично гледати*	„Чим је ушао у кућу, **почео је зверати као нездрав**, не називљући Бога, не поздрављајући госте“. (МК: 29)
као од шале (учинити шта, х 2) *лако,олако, без напора учинити шта; без размишљања о могућим последицама учинити шта*	„По сабору су ишле у гомилама као срне, пробијајући се кроз младиће **као од шале**, претећи продавцима да ће им пограбити сав трг“. (МК: 70) „Погледају се само попреко два Арнаутина и – **плане пушка као од шале**!...“ (МК: 77)
као под каменом крити шта *љубоморно, пасионирано шта крити*	„Чудни су брђани. Али воле да сакрију своје незгоде да их друге околице не би разнеле нејуначким гласом. Па то **крију као под каменом**“. (МК: 69)
као поручен *адекватан, одговарајући, баш такав какав треба да буде*	„Управо **као поручен** за строга буљугбашу и, у исто време, за отмена царска измећара“. (МК: 61)
као последњи просјак (живети) *живети бедно, бити на ивици егзистенције*	„Ето тако је дочекао **да** већ под старе дане **живи као последњи просјак**, да му се све живо почело смејати и уклањати се од његове куће као од нечега уклетога“. (МК: 23)
као пред главу *као да се коме ради о глави; као да је коме судњи час*	„Али једнога Госпођина-дне пошла она са осталима на сабор, а њен Петроније стигао тек око подне из печалбе, јер је био дунђерин, онако непреобучен. Она, **као пред главу**, никад ни лепша ни накићенија“. (МК: 131)
као човек учинити шта *поштено, честито, одговорно, коректно шта учинити*	„– Ха, помози боже, да се и ми, једном **као људи**, прекрстимо!...“ (МК: 252)
књиге староставне *древне књиге из давнина*	„Отворио је, ваљда, **књиге староставне** и прочатио да је дошло време да се укупном снагом поробљенога племена удари на крвника [...]“ (МК: 9)
књиге цароставне (х2) *древне књиге из давнина*	„Ја мним, свети оче, да тако не пишу **књиге цароставне**, које су теби у завјет предане [...]“ (МК: 10) „Опанке ваља на ноге, децу у кошеве, па за патријархом у нову слободну земљу, да се не би изгубила вера. Тако је воља светога оца, а и **књиге цароставне** веле да то ваља чинити“. (МК: 12)

кобити[28] **огњиште** *клети, призивати зло, несрећу*	„Она махну штапом другом сину да јој потури столицу до домаћинске: женска је страна иако мајка, **неће да коби** праг и **огњиште**“. (МК: 168)
кобити праг *клети, призивати зло, несрећу*	„Она махну штапом другом сину да јој потури столицу до домаћинске: женска је страна иако мајка, **неће да коби праг** и огњиште“. (МК: 168)
кобити слеме[29] *клети, призивати зло, несрећу* **кобити (чију) кућу** *клети, призивати зло, несрећу*	„Људи тихо плакаху осим јединога домаћина који није у том тренутку ваљао **да коби слеме**“. (МК: 146) „**– Не кобите ми кућу** и не турајте ме у причу!...“ (МК: 184)
ко зна шта носи дан а шта ноћ *пословица* *нико не зна шта нас чека у наступајућим данима*	„**Ко зна шта носи дан а шта ноћ**: види он и братске побуде и осећа стварност – нека детињи Крсто кад му је он, Раде, брат...“ (МК: 180)
колачити очима *бечити се, правити фацијалну гримасу очима* **колико је неко дуг** *читавом дужином*	„Још не беше пијан, али **почео да колачи** и крвави **очима**, а да потмуло као из каце проговара“. (МК: 84) „Међутим, он је и у ходу био у полусну и ништа није чуо, те кад стигосмо на поточину код Кривога ораха, где се у глухо доба нашим сељанима показују свакојаке прикојасе, испружи се преко ње у снег **колико је дуг**, ипак не испустивши пушку“. (МК: 216)
ко преломио моју ријеч, преломило му се свако добро *заклетва: ко се оглуши о оно што сам рекао/рекла, нека му све по злу крене*	„И: **ко преломио моју ријеч, преломило му се свако добро**, а ово нека му је проклето и овога и онога свијета!“ (МК: 172)

[28] Видети: **кобити,** -им несвр. **а.** (некога, нешто) *слутити некоме или нечему зло, несрећу, нестанак, смрт.* – Што ми кобиш сина?; **б.** *слутити, предвиђати неко зло, несрећу.* У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 547.

[29] Видети: **слеме** јек. **сљеме,** – ена с **1. а.** *спој бочних страна крова куће;* **б.** *греда која се пружа тим правцем и на коју се наслањају кровне површине куће;* **в.** фиг. *кров, кућа.* – Ми пуштамо свакога под своје слеме. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1238.

кора хлеба *врло мало хране*	„Миљко пониче главом као човек који је свестан своје рођене беде, а остали га погледаше готови да се не љуте више на њега, само кад је овако јуначки дао повод да више не вадају по Козареву турске хатове, па било и трећи дан имали **кору хлеба**“. (МК: 34)
крвавити очима *пасти у јарост, претећи кога гледати, разбеснети се*	„Још не беше пијан, али **почео да** кола-чи и **крвави очима**, а да потмуло као из каце проговара“. (МК: 84)
крваво је коме на души *тешко је и мучно коме*	„**Крваво је на души јунаку**“. (МК: 62)
крв вас попила *клетва*	„– Па ђе је?... Попила си је сама, попили сте је ви у кући, **крв вас попила**!“ (МК: 21)
кресати истину у очи *говорити коме истину отворено, у лице, без устезања и задршке, без длаке на језику*	„Зато је био отворен, **кресао истине у очи** и често без муке извалио и такву ствар за коју би други ко било после новога изласка сунца био дочекан плотуном...“ (МК: 90)
криво кога погледати *погледати кога завидно, прекорно, непријатељски*	„А сад: **ко те** од овога часа у овој кући **буде** прекорио, **криво погледао**, или те увриједио ђелом и ријечју – не имао, Господе Боже, ни бијела данка ни мојега проштења“. (МК: 154-155)
крсно име (x2) *или крсна слава, прослављa се само међу Србима. У питању је светац, заштитник породице, који се сваке године слави и преноси се са оца на сина.*	„Дошло му најзад тешко и од тољаге и за кућу и злосретно **крсно име** које ће се крвљу а не вином прелити“. (МК: 30) „При оваквим трабуњањима жена и деце дочекао је колашински кнез навечерје свога **крсног имена**“. (МК: 50)
крст часни (x2) *најсветији знак и симбол хришћанске вере*	„Народе и ђецо моја! С вама сам се родио, живио и трудио се за вас и **крст часни**“. (МК: 13) „Да трпе, очисте своје душе и сачувају ову нејач и **крст часни**“. (МК: 105)
крупно зборити *гласно, јасно, важно и паметно говорити*	„**Крупно зборе** као да се дозивљу с брда на брдо и све некако певајући“. (МК: 60)

кршити бесу *кршити дато обећање, прекршити дату реч*	„Али Јосиф закључао врата, принео домаћину грлић под коталац и опомену га на тај начин **да не крши** арнаутску **бесу**“. (МК: 243)
Куда ће ти душа?! *реторско питање којим се изражавају у исто време неверица и разочарање због нечијих поступака, као и опомена особи да то неће изаћи на добро.*	„Али погледај ову ђецу, ове анђеле божје, **куда ће ти душа**?!“ (МК: 33)
куд би ми/нам образ *реторско питање којим се говорник пита шта би било са његовим/њиховим образом да...*	„**Куд би нам образ** испред твојега Милана да остане непонуђен и без вечере, [...]“ (МК: 201)
кућити кућу *опремати кућу, богатити се, стицати иметак*	„Запели они с њом, а Бог помогао. Полако, полако **па се** поново **кућа почела кућити**“. (МК: 169) „– [...] **Нека свако кући своју кућу**...“ (МК: 170)
кућни праг *поетска синтагма којом се именује дом*	„Други се веселио и заплакао кад је она у невестинском руху пољубила **кућни праг**, а он, отац, није за то ни знао...“ (МК: 56)
Л	
лаке руке бити/чинити шта (x2) *без осећаја одговорности; олако; без гриже савести* **ламати чије шљеме** *растурати чију имовину, заоставштину, наследство*	„Генерал Шњарић, [...], мирно је седео у Митровици украј Косова као дивизијски заповедник и по наговору месних бегова **лаке руке** издавао дојучерашњим качацима отворене заповести [...]“ (МК: 79) „[...] оштетиће га, узеће више и боље као што је дан бео!... Хоће, јер ено како прима **лаке руке** бољу њиву и коју козу више“. (МК: 180) „Крсто дијете, шта сте мени за укоп одредили, **кад сте** тако домаћински **почели да ламате очево шљеме**?...“ (МК: 181)
лепа као за урок *изузетно, нестварно, готово неприродно лепа*	„Отмена као да је вајана, у бујном обличју, поносна а да не може бити корена, а **лепа као за урок** и туђу помаму“. (МК: 134)

лепа као јабука *веома лепа; једра*	„За живота се стари Кривчевић није много радовао ни ваљаном сину Симијону, ни **лепој као јабуци** најстаријој кћери“. (МК: 65)
лепотица на гласу *чувена лепотица*	„Била је то **на гласу лепотица**“. (МК: 130)
лијепога ми дина[30] *заклетва* *зазивање муслиманске вере као јемца да је оно што се говори истинито*	„[...] – докле ови твој Милан буде ишао с тобом, **лијепога ми дина**, ћерај коња колико ти драго и не бој се да ће те оставити на путу!...“ (МК: 227)
Љ	
љута сиротиња *изузетно сиромаштво; беда* **љуто се крвити** *улазити у отворене сукобе, ратовати, обрачунавати се*	„Ако не умједнемо дочекати како требује, опрошћавај: планина смо и **сиротиња љута**; али срцем хоћемо, знадни“: (МК: 39) „Тврдо држе све четворо поста и **љуто се крве** са сваким ко то жели...“ (МК: 60)
М	
мајка му стара *узречица, поштапалица*	„Чекни мало, **мајка му стара**... Дуга је ноћ, биће времена за јело...“ (МК: 252)
мерити коме залогаје *злурадо посматрати колико ко једе*	„Не може она **да јој деци мере залогаје** и да прве вазда пружа другој, туђој донекле, да је само не би прекоравали“. (МК: 171)
мерити танко *прецизно мерити*	„**Мери танко**, јер је домаћин, јер је примио на себе велику одговорност“. (МК: 180)
метнути главу у торбу *изложити се опасности, ризиковати властити живот зарад кога или чега*	„У Колашину смо... А то може да осети само онај кога је невоља нагнала **да** за владавине Абдула Хамида **метне главу у торбу** и прође кроз по злу чувена села Ђерекаре и Црниш у Рашкој Области, или Истиниће у Метохији“. (МК: 204)

[30] Видети напомену бр. 2.

мимо свијет учинити шта *учинити нешто на начин који није у складу са обичајима који владају у одређеној друштвеној заједници*	„О њему је остала прича да му је највеће веселье било **да дочека госта мимо свијет**...“ (МК: 250)
мицати/макнути се коме с очију *изаћи из чијег видокруга, склонити се/склањати се од кога, избегавати кога*	„– Шта гледаш? – повикну ми он. – Ако си тај, скини ту бунду и огрни дората, а ако нијеси, **мичи ми се с очију**!“ (МК: 227)
мркнула је коме св(иј)ест (x2) *пао је у несвест; обезнанио се (од страха)*	„За причу је где би је он све нагнао да прође и да јој се, кад се на дугом путу умори, не скине са рамена нити где је дупке ниже **да човеку мркне свест**“. (МК: 217) „Рекао сам ти вазда на испраћају: не усједи се у Биограду, не зачами по свијету, е ћеш обогаљити као нико твој, да те послије дижемо на коња као снашу, а покрај провалија вежемо очи **да ти не мркне свијест**“. (МК: 250)
Н	
на брзу руку учинити шта *хитро, брзо, брзоплето учинити шта*	„Зато се опет **на брзу руку** пажљиво оденула, пристојно забрадила и тек онда пошла“. (МК: 175)
навршило се време *дошао је час*	„Па је још озбиљно уверавао како **се навршило време** да се збуде по оној народној: „Од зла рода да није порода, од зла дела нек није колена...““ (МК: 79)
на гласу (нпр. момак, човек, јунак) *чувен, познат*	„Био је **момак на гласу**“. (МК: 44) „Пре три године на Велики Петак освануо је у овом истом манастиру по позиву кнеза и проте колашинскога Иван Војиновић из села Вођника у Дреници, **на гласу човек и јунак** и још из чувене куће“. (МК: 62) „Дан Кајтаз био је већ **на гласу јунак** и најлепши човек у Подгору, управо неодољиве спољашњости за жене“. (МК: 73)
на дуго и широко (причати) *опширно, лагано, са задовољством и без журбе причати*	„После **ће причати на дуго и широко** а сад нека беже“. (МК: 29)

назвати коме Бога (x2) *јавити се коме, поздравити кога*	„Чим је ушао у кућу, почео је зверати као нездрав, **не називљући Бога**, не поздрављајући госте“. (МК: 29) „Рачунам да ћемо човека грдно оштетити, па само **назвах Бога** и разминусмо“. (МК: 246)
назвати коме добро вече *јавити се коме; у питању је вечерњи поздрав*	„Станислав Косибара униђе унутра, не прислонивши по обичају штап уз врата и **назва добро вече**“. (МК: 154)
на једване јаде *са тешком муком и напором, једва*	„Тако бих га ја чешће подмлађивао, да бих после тога изненадно подранио из села, наравно на другом коњу и са другим пратиоцем, да ме види тек после месец-два дана и да ми **на једване јаде** опрости тек на вечери у својој кући...“ (МК: 213)
намера је кога намерила *Божја промисао, усуд или случај комедијант хтели су да буде како је било*	„Но кад већ осети да нема што више да рећа, он одједном преврну кожух, узе жалостиван изглед и стаде живо да казује зашто га **је** овамо **намера намерила**“. (МК: 26)
напокон вам било! *напослетку; иза свега што је било; на крају крајева*	„**Напокон вам било**! [...] **Напокон вам било** ако хоћете да се дијелите!“ (МК: 170)
на правди Бога *каже се када се са неким честитим и недужним створењем неправедно поступа наочиглед свих, без страха од Бога и његове одмазде*	„Осим два човека, њега цео овај свет презире и ненавиди **на правди бога**“. (МК: 63)
на равној нози *равноправно*	„Расположен беше и Војин Ковачевић. Сркуташе лагано добро подримско вино као у својој кући и разговараше са свима, мирно али и **на равној нози**“. (МК: 91)
на своју руку *самоиницијативно; особено; на властити, специфичан, себи својствен начин*	„Осим тога, Војин Ковачевић је имао духа и ведрине. Храбар без показа, философ **на своју руку**, [...]“ (МК: 89)
насмејати се у грохот *насмејати се гласно, грлено*	„**Па се у грохот поново насмеја** да би нашао какав излаз за обојицу: [...]“ (МК: 94)

наћи души одишке[31] *наћи себи олакшања, опустити се, одахнути*	„– Тек вазда по нешто да **ја мојој души не могнем** никад **наћи одишке**...“ (МК: 57)
наћи се коме на невољи *бити уз кога у тешким тренуцима*	„Вучитрнци кнеза беху на време известили да се приготови и чека, па још пре капетана стиже неколико ага **да би се** човеку **нашли на невољи**, кад су га већ сами наговорили на ово одметање“. (МК: 38)
наћи се на грдној невољи *наћи се у тешкој, незавидној ситуацији*	„Као смукови жедни ракије, а као вуци облапорни кад су испод стрехе видели још свежу брављу кожу, ови **се** људи одиста **нађоше на грдној невољи** и почеше да премишљају шта да се ради“. (МК: 184-185)
научити књигу *завршити школу; стећи образовање; описменити се*	„Син јој растао, **научио књигу**, замомчио се, а она све јача, веселија и раднија у кући“. (МК: 145)
на чији рачун учинити шта *учинити шта на чију штету; испоставити своје трошкове другоме*	„Хеј чујте и разберите, колашински крчмари: дајте Јевту Радашиновићу из Вељега Бријега **да на мој рачун попије** које отрове...“ (МК: 221)
нашалити се на нечији рачун *збијати шалу са ким; извргавати смеху чије особине*	„Није избегавала момке, није се увијала од њих ни по усамљеним местима; но зато опет није се нико и никад могао **нашалити на њен рачун**“. (МК: 134)
нашла је кога жалост *неко је остао без члана породице или блиске особе па тугује за њим/њом, у жалости је*	„Но **нашла нас жалост**; умрла је једна наша одива“. (МК: 56)
неарно[32] **јој било и напокон** *нека јој је на зло*	„Ево... купила бака и теби... Не љути се... знаш, стара баба па заборавила... **неарно јој било и напокон**!...“ (МК: 164)
не било злијех очију *каже се против урока, да се отера зло, јер су очи познате као огледало душе, а она је та која благослови или куне*	„Море устајте, Немањићи, да видите, **не било злијех очију**!“ (МК: 243)

[31] У савременом стандардном српском језику каже се ’наћи/дати души одушка’.

[32] Од ’арно’, у значењу ’добро’ изведена је реч ’неарно’, што би значило ’лоше’. У питању је стара словенска реч коју још увек срећемо у македонском и бугарском језику.

(не) бити при себи *изгубити контролу над собом; изгубити моћ расуђивања; понашати се инстиктивно, нагонски, заумно*	„Као на жени **која није при себи**, или која је бескрајно убога, па јој није стало до одевања“. (МК: 130) „Намргођено би спустио покривен путир на разваљени олтар, обукао стару одежду, стао да метанише у тој рушевини, плачући и јекћући **као да није при себи**“. (МК: 162)
(не) бити човек *(не) бити хуман, племенит, саосећајан*	„Он рече да је земља, где се човек родио, светиња. Ко је оставља, тај нема ни крста ни поста. **Тај није човек**, но је бесан пас који лута по незнани да отрује где год дође“. (МК: 13)
не видети кога ни очима *не подносити кога, не трпети кога*	„Тај зликовац данас тобож проказује властима јатаке, али по свој прилици све оне **који Фериза ни очима нису видели**“. (МК: 231)
не дати ни четири паре за шта *не марити за шта, не обраћати пажњу на шта, не придавати чему значаја*	„[...] он је умео да господски преко рамена погледа сваку арнаутску напућеност и изазваним лаким осмехом преко усана покаже како **за ту њихову работу не даје ни четири паре**“. (МК: 90)
не дочекати ни прве певце *врло рано, сабајле, у зору, пред свитање*	„Невероватно, али преда мном ваистину стојаше огромна појава Попа Војковчанина, онога вечерашњега самртника, за којега сам излазећи из собе мислио **да ни прве певце неће дочекати**!...“ (МК: 200)
нежељени гост – грђи од Татарина *пословица*	„**Нежељени гост – грђи од Татарина**“. (МК: 198)
не зна ракија шта хоће кадија *не зна се ко шта хоће*	„Мучни су, буљугбаша, ови наши сабори: **не зна ракија шта хоће кадија**...“ (МК: 61)
нека је коме проста крв *опраштa се коме убиство ближњега*	„– Убиј, убиј, **нека ти је проста крв**!...“ (МК: 151)
нека је коме просто (x4) *праштa се коме*	„Али ја сам њега убио а не он мене: Курто, брате рођени, сад ћемо се угријати и измирити – **просто нека је и Скендеру а и мени** за овако убијање уочи божјега дана...“ (МК: 108-109) „– **Нека је просто** – узбуђено одговори домаћин: – још за једну главу нашу, али ово што тражите, не могу дати!...“ (МК: 148) „Богом, законом и људима **нека је просто**“. (МК: 152)

нека је коме халал[33] *нека је коме опроштено; праштам ти; нека ти буде*	„[...] иди на оно мјесто – остале су ми пуне бисаге новаца за војску. Ако их нађеш, **нека су ти халал**, а ако не – онда се опет наврати до мене да ти још нешто дам...“ (МК: 190)
некоме је нешто на срцу *некога нешто мучи, притиска му душу*	„[...] па би му доња усна и подрхтавала да је мушки није стиснуо на горњу и покрио седим брковима: ни дрво ни камен да не би спазило **што му је на срцу**...“ (МК: 150)
нема друге *нема другог излаза, нема другог решења*	„И ви да јој опростите. Заповиједам!... [...] **Нема друге**!!!“ (МК: 154)
нема живе душе *нема никога, пусто је*	„Падине су врло стрме, дубодолине страшне, а беспуће као да у околу **нема живе душе**“. (МК: 236-237)
нема коме равнога *неко је изузетан, без премца*	„[...] **Војину Ковачевићу није било равнога**“. (МК: 88)
немало тебе! *клетва* *неко се куне у сам живот, да умре, да га нестане*	„**Немало тебе**, скорељачо проклета...“ (МК: 21)
немати ни крста ни поста *немати светиње, не веровати ни у шта*	„Он рече да је земља, где се човек родио, светиња. Ко је оставља, тај **нема ни крста ни поста**“. (МК: 13)
немати срца *бити безосећајан, свиреп*	„Седам удовица што их имам у кући – седам је невоља и беспамети, седам јадница **које** више **немају срца**, нити га могу имати: пријатељи, до Бога вас молим, примите и склоните Вучицу!...“ (МК: 152)
нема шале (с неким) *ситуација је озбиљна; има се посла са крутом, нефлексибилном, ригидном и строгом особом*	„Видех да **с њиме нема шале**, те простајах на месту читава три часа, докле му није пало на памет да ми приђе и да ме поведе у ову колибу колико да се мало откравим“. (МК: 42)

[33] **халал,** -ала м = **алал,** -ала м [тур. helal од ар. halal] **1.** благослов, опроштај. **2. а.** имовина стечена поштеним радом; **б.** оно што је вером допуштено. **3.** опрост (-ти вера). • ~ **ти било** праштам ти, ~ **ти вера!** свака ти част!; супр. **харам** (в.). У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 1365.

не мијењати прага *не мењати породицу, не преудавати се*	„– Овако је од Господа Бога речено, а ја сам се једном вјенчала и **не мијењам прага**!...“ (МК: 144)
не мили се коме *нема ко воље, нити жеље*	„**Не мили ми се** више другога коња да узјашем“. (МК: 212)
(не) остати коме дужан *реванширати се коме, осветити се коме*	„**Али му ни Крсто дужан не остаје**“. (МК: 180)
(не) полази коме шта за руком *не успева ко у некоме науму*	„Само би прави домаћин, Кариман Кошутан, [...], хтео да изгледа ожалошћенији. [...] **Тек му то не полази за руком**“. (МК: 173)
не помаљати се/не помолити се коме на очи *не излазити/изаћи пред кога, не суочити се са киме*	„Ако му разминеш кућу кад је време ручку или конаку, **више му се немој на очи помаљати**, веће му срамоте и увреде не можеш нанети“. (МК: 245)
не хитајте као по мећави у плијевне за сламу! *пословица* *журити где; нестрпљиво се упутити; хитати*	„– Станите, људи браћо! Не гријешите своје душе и **не хитајте као по мећави у плијевне за сламу**!“ (МК: 102)
Ни Бог душу на брзину не вади *пословица* *превелика журба не даје добре резултате*[34]	„**Ни Бог душу на брзину не вади**, сједни!“ (МК: 40)
ни дао Бог! *узречица* **ни за урок** *ни у ком случају*	„– Не ја, пашо, **ни дао бог**: чујеш ли, Цанкове ми душе, на дин су се привољеле!“ (МК: 266) „Нека **ни за урок** не остане од тога проклетога накота, који би се опет помамљивао и бриге им задавао!...“ (МК: 174)
ни Ибар га не може опрати *неко је изузетно поган и лош човек*	„А причали су да је човек мучан и осорљив, особењак и набусита љутица: плане за ситницу на ловца, изружи га **да га ни Ибар не може опрати**, па избаци из дружине као неку никоговину“. (МК: 42)
није ти на мјесту *не приличи ти, није у реду*	„– **Није ти на мјесту**, ја ти то као свештеник кажем!“ (МК: 101)

[34] Упореди са једном другом пословицом, која гласи: „Што је брзо, то је кусо“.

ни колико је опна на луку *нимало или врло мало*	„Између наших вјера нема **ни колико је опна на луку**, а она се ту велича...“ (МК: 232)
ни крив ни дужан *не својом кривицом, невин настрадати*	„Да **ни крив ни дужан** погине овакав детић, овакав понос и куће и села“. (МК: 144)
Њ	
О	
обадва ти свијета *заклетва*	„Доцкан је и заборави ме кад умрем, **обадва ти свијета**!“ (МК: 48)
обијати с мора на Дунаво *потуцати се по свету, скитати, лутати*	„Да те је мајка срећна родила, **ти не би обијао с мора на Дунаво**, но би мајци чувао овце по Куртову Гробу и Смилову Лазу иза Млијечњака“. (МК: 222)
обијелити образ *вратити част и поштење*	„– Шта ћеш то, грдан не био, Злице!“ „– **Да обијелим образ**, иако су Турци, Љутице“. (МК: 119)
облапоран као вук *алав, незасит*	„Као смукови жедни ракије, а **као вуци облапорни** кад су испод стрехе видели још свежу брављу кожу, ови се људи одиста нађоше на грдној невољи и почеше да премишљају шта да се ради“. (МК: 184-185)
обратити пажњу на кога, на шта *припазити на кога, на шта; имати кога/шта на оку, у фокусу*	„Радно је доба, па све на њиви и гумну, његови укућани **не обраћаху** толику **пажњу**, јер бејаху у веровању да њему не може бити ништа“. (МК: 117)
обузео је кога огањ *обузела је кога велика страст, занос*	„Кад на чардаку веза Коса Смиљанића и „пјева из грла бијела“, **да је сердара обузео** такав **огањ**, те је заборавио рашта се ту нашао, па занет у карасевдах попут каква тетреба на високој букви „све палио двије кубурлије“, докле га Власи нису жива ухватили, [...]“ (МК: 245)
огр(ij)ешити душу (x2) *неправедно се понети према коме у каквој ситуацији*	„Али у оваквим околностима и тренуцима сваки јахач од већега искуства нагонски прво погледа коња и то са страхом. Можда га је прегнао, можда одвише преморио и **огрешио своју душу** према најплеменитијој животињи и великом својем пријатељу“. (МК: 196)

огријало је кога сунце *обрадовало је некога нешто, прилике су постале повољне*	„Ради смо као и вазда царском човјеку: **да и нас** кадгођ **сунце огрије**...“ (МК: 39)
огријешити се о кога *скривити шта коме, причинити коме какву неправду*	„Зато су оваки пред тобом били: хтјели би да те весело дочекају, а опет **да се не огријеше о мене**... кад ми није до веселља?...“ (МК: 56)
од Бога му берићет[35] *благослов, жеља* *нека му Бог да благостање*	„– Е, **од бога му берићет**, нека се роди и по шуми, али нека иде к врагу: Абазе, одвише су дуги наши пости, нећу ти на пасуљ, и не мењам ти *пасуљ за пасуљ*!“ (МК: 93)
од главе до пете/а (х3) *цео, сав*	„Ропски услужно они је доведоше пред Фрида, који је полако одмери **од главе до пете**, задовољно намигну пандурима“. (МК: 80) „Но у том истом тренутку изненадни жмарци **од главе до пета**, у прсима као да нешто пуче као кад часовник престаје да ради, нешто ми затресе сву снагу као страшна грозница, а удари зуб о зуб“. (МК: 197) „Господин **од главе до пете**, али човек од народа, сељак и отмени властелин“. (МК: 265)
одговарати главом *јамчити животом*	„– Јави бинбаши да ти поврати знаке, па иди у Колашин. **Али ћеш ми** и за свако говече рајинско **одговарати главом**“. (МК: 142)
од данас до вијека *заувек*	„[...] **од данас до вијека**, остао овом приликом жив или не, Дмитар син Таљов, за себе и свој пород појас по појасу, поклања рану и своју крв Костадину сину Јевтову, кнезу кола брњачкога за љубав лијепе вјере ришћанске!“ (МК: 160)

[35] **берићет** м тур. нар. **а.** *добар принос плодова, обилан род, летина*; **б.** *изобиље, обиље*; **в.** *фиг. успех, срећа, напредак; добит; корист.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 78.

Од зла рода да није порода, од зла дела нек није колена... *клетва* *куне се неко у потомство, да му се затре сваки траг*	„**Од зла рода да није порода, од зла дела нек није колена**...“ (МК: 79)
Од мене да ти није просто ни тога ни овога свијета! *клетва* *увреда је толика, да се некоме не жели опростити нити на овом, нити на оном свету*	„– Анатема те било и кад си ми дошао у кућу... [...] Добро, тек **од мене да ти није просто ни тога ни овога свијета**, а ракију носите!...“ (МК: 254)
однети коме вјеру *обећати, заветовати се*	„Одмах, из овијех стопа са мојега прага нека пође доље Здравко Поповић и **однесе им вјеру** за мјесец дана!...“ (МК: 158)
од суђена дана нико не побјеже *нико није побегао од онога што је суђено, што је писано*	„Но свеједно, **од суђена дана нико не побјеже**!“ (МК: 40)
окаљати коме/чији образ (x2) *осрамотити кога*	„Отац га отпратио до помола и рекао савет: тешко је а образито деверство у Колашину, па **нека му не окаља образ**“. (МК: 44) „Не, бог је истина, другога греха нема он на души осим те срамотности којом **је** пијан и малодушан **окаљао свој образ**; ништа осим те псовке на његовој савести“. (МК: 100)
оквасити грло (x2) *попити шта (најчешће се мисли на алкохол)*	„Ако је домаћин јак, не носе ништа, а ако је слаб – нико без ракије не креће: тек не пропуштају ниједну прилику **да оквасе грло**...“ (МК: 183) „– **жељан сам грла оквасити**! – настављаше он по неком својем уобичајеном реду, како се тобож мучи без пића“. (МК: 252)
око соколово *имати изузетан вид, бити оштровид*	„Храбар и мудар, питом и великодушан дори и по положају, **он је имао око соколово** да види и слабе људе, и незгодне прилике свога доба [...]“ (МК: 87)
окрени, Господе, на ону другу страну!	„**Окрени, Господе, на ону другу страну**!“ (МК: 125)

окретати/окренути главу од кога *стидети се кога, зазирати од кога*	„Нимало **није бринула што свет окреће главу од ње** и што је рачуна за праву уклетву и мрзост“. (МК: 83)
окренути разговор на шалу *прећи на веселе и безбрижне теме*	„Беше му веома драго што не спази ниједан непријатељски поглед, па му брзо паде на памет да поштеди и њих и домаћина и **да** некако **окрене разговор на шалу**“. (МК: 92)
омекшати као памук *разнежити се, размекшати*	„Сад **ће омекшати као памук**, те ће се он са славом моћи вратити у Вучитрн“. (МК: 41)
онај свет (x3) *свет куда иду душе након напуштања физичког тела*	„Иначе поштован као светитељ и поп који може и да укуне и да **с онога света** поврати...“ (МК: 117) „Кад је стари прота уверавао на једном сабору у Дубоком Потоку да то освећено мазиво продире кроз кожу и на самој чеоној кости урезује Христов печат као на поскурнику, те да се и **на оном свету** зна ко је овамо у чијем тору био, [...]“ (МК: 121) „Значи одоцнила је, причешће је свршено а чекати до другога Великога четвртка – ох, тешко њој, може још стићи на **онај свет** без покајања и причешћа...“ (МК: 165)
осванути у новинама *појавити се у новинама; обнародовати шта*	„Сељачке су то работе и бог да сачува **да оне освану** једнога дана **у новинама**!...“ (МК: 267)
осветити водицу *обредни верски чин очишћења*	„Из суднице изиђе поп са крстом у руци са епитрахиљем о врату, па прође припремљеном столу **да освети водицу**“. (МК: 100)
осветити чије кости *осветити се за чију погибију; по оној старој библијској „око за око, зуб за зуб“ проливену крв наплатити крвљу*	„Отворио је, ваљда, књиге старостав-не и прочатио да је дошло време да се укупном снагом порobљеног племена удари на крвника, [...], **осврте** поруга-не **кости** јединога заступника својега пред Богом [...]“ (МК: 9)

осветити чију крв *осветити се за чију погибију; по оној старој библијској „око за око, зуб за зуб“ проливену крв наплатити крвљу*	„Никад њихова **крв** није нигде пропала. Ако није могао да је освети један, **светио је** други: ако није могао да стигне Брњачанин, стизао је Ганић или Хамзагић, или опет Брњачанин за ове...“ (МК: 157)
оскрнавити земљу *опоганити, обесветити, десакрализовати, загадити*	„А неко чудо, налик на утвару, непрестано јој и дању и ноћу дошаптавало како је за овај покор, за овај срам, за ново ропство крива баш она, Миља Пресјечанка из Колашина, јер **је оскрнавила земљу**, јер се погано давала свакој вери и крштеној и некрштеној...“ (МК: 84)
осмехнула се коме срећа *неко након многих претрпљених мука и покора напокон има среће*	„По општинској судници и њеном плотом ограђеном дворишту настала је чудна журба, без вике и граје, тиха и радосно озбиљна као вазда кад се измученом пањенику изненада **осмехне** мало вероватна **срећа**“. (МК: 95)
осрамотити чије шљеме *осрамотити читав род, породицу, породичну заједницу*	„Вићи, вићи копилана а не сина!... Ће ми потури и **осрамоти шљеме**!...“ (МК: 158)
оставити главу *погинути, настрадати*	„– Ти си чула да се прича како се на оваком путу или **остави глава**, или задобије ђевојка... Бирај!...“ (МК: 66)
оставити кога на миру (x2) *манути се кога, престати кога узнемиравати*	„– **Што ме** ти **не оставиш на миру**, дијете?“ (МК: 23) „– Немој да лудујеш и **остави ме на миру**!“ (МК: 74)
оставити коме на вољу *пустити кога да чини како је наумио*	„Знали смо добро **да му** донекле **ваља оставити на вољу**, јер је ћудљив и лако се вређа“. (МК: 222)
оставити ријеч *укунути кога; призивати коме шта*	„Није имао куд Церовић, тек му је сутрадан поклонио гарабин и **оставио ријеч** да му нико паметан не сврати у кућу“. (МК: 251)
остати без крова (над главом) *остати без куће и сигурног склоништа, остати без игде ичега*	„Није се могло оставити да гост не буде дочекан како ваља, па било што било. [...] Тешка народна прошлост ово је натурила готово сваком од нас, јер смо сви новосели и знамо шта је **остати на друму без крова**“. (МК: 203)

отворити очи *бити опрезан*	„Ваља **очи** добро **отворити**!“ (МК: 101)
отићи на уроке *нагазити на нешто лоше; набасати на урок*	„Јамачно му се примиче суђени час, или **је** старац мало онако од болова ударио у страну, или **отишао на уроке** кад се онако мушки разабрао“. (МК: 159)
отићи по злу гласу *компромитовати се, осрамотити*	„И још да ведро и душевно гледа на видело божје, на људе и на своје село, па да таква благост и милост обасја све живо, и доброга и рђавога, те да би сваком двоношцу на земљи било добро и, у најмању руку: – **да не би** његов Колашин **отишао по злу гласу** и постао прокуда продевећена међу нахијама...“ (МК: 212)
отићи са чијег прага *напустити чији дом*	„... И знадните од данас до вијека да Мијат Леповић није Латинин, но крштеник у име божије. Не може он пожељети сретнога пута онима који газе православну вјеру и **отиду човјеку с прага** без ручка“. (МК: 260)
отићи у крв *починити злочин, убиство*	„Иако је млађи, од старих је слушао да људи свему могу да нађу крај и ред, и да је њихова дужност да ришћанској руци не даду **да отиде у крв**!“ (МК: 148)
оћерати кога на вјешала *нанети коме велико зло, бити виновник нечијег страдања и смрти*	„**Нијесам никога оћерао на вјешала**?“ (МК: 102)
П	
пала је коме тама на очи *разјарио се ко, разбеснео се, наљутио, губи контролу над собом*	„**На очи ми је пала тама**, а огањ ме сподбио“. (МК: 46)
пала је о чему реч *почело се причати о чему*	„Брзо браћа одлучила да се одвајају **кад је** већ **о том пала реч**“.
пало је коме шта на памет (x13) *(до)сетио се ко чега; (при)сетио се ко чега*	„Запали свећу, почне да се моли богу и свецима, али му **падне на памет** да је сам, да његова деца, доле у кући, свакако и не знају да имају оца“. (МК: 55) „А барјактар би се насмејао **кад год би му ово пало на памет**“. (МК: 87)

	„Беше му веома драго што не спази ни један непријатељски поглед, па **му** брзо **паде на памет** да поштеди и њих и домаћина и да некако окрене разговор на шалу“. (МК: 92)
пало је коме шта у дио *остављено је коме шта у аманет, наследио је неко нешто, додељено је коме шта, дошао је ко до чега*	„Онда ево: **ја сам ти пао у дио**!...“ (МК: 181)
пасји син *псовка, пејоратив*	„А, вала, ко овом свецу не вјеровао, не био Турчин, ни турски син, но скапао као најкрмскији и **пасји син**: иншалах и амин!...“ (МК: 233)
пâс појасу прича *један нараштај прича другоме*	„Најзад му патријарх рече да је од агарјанских старешина наређено да народ вером преврне, али ће он, у случају непослушности, [...], призвати проклетство, те да од Колашина постане сиње море, **да пâс појасу прича** за његову непокорност...“ (МК: 11)
пасти коме у руке *бити у чијој власти, бити на милост или немилост препуштен коме*	„**Пао домаћину у руке** и овај му нашао нешто фишека“. (МК: 243)
пасти на крв *пред смртном опасношћу потражити спас тамо где се у нормалној ситуацији то никада не би чинило*	„Чак су и Арнаути, **пали на крв**, бежали к њему да се склоне. [...] Кад су **пали на крв**, па их власт и крвник погнали, побегли су к њему у Брњаке. Јер су крвни рођаци“. (МК: 242)
пасти на постељу *тешко се разболети, онемоћати*	„Занемогао нешто Гвозден Компирица, вукао се тако неколико дана по својој окутњици и најзад **пао на постељу**“. (МК: 117)
пије као неман *изузетно пуно пије, пије без мере и задршке*	„Домаћице им спремају саборске цицваре а они **пију као немани**“. (МК: 60)
писнути као гуја *огласити се криком услед беса или каквог запрепашћења*	„Примеривши га још једном од јеменија до смешне кићанке, Богдана **писну као гуја**, потрча те заклони снагом своје дијете и шчепа из огњишта велики ожег“. (МК: 123)
пити наискап *пити у једноме даху, испити све, до дна, без станке*	„**Он је пио наискап** и захтевао то исто од мене“. (МК: 215)

платити/плаћати крв (x2) *дати новчану надокнаду за почињено убиство породици страдалог*	„– Не љути се, ђедо, жив ти ја: – ја убих Турчина! Ено, лежи на сокаку!... – Срећно ти било, синко!... Има доста Влашковића **да плате крв**!“ (МК: 115) „И тек много доцније, кад је почео помишљати о синовима, послао је у Малисеју људе за умир, **платио крв** и вратио пушку...“ (МК: 243)
плаћати божје Богу а царево цару *уредно извршавати обавезе и задужења, како световна, тако и духовна*	„Остало му још да се у добру не понесе, као што се некад ни у злу није поништио, да чува кућу и децу, **да плаћа божије Богу и царево цару**“. (МК: 212)
плашити се за чију главу *бојати се за чији живот, стрепети над ким*	„Па ми жао што пода мном није никакав плаховит пунокрвац, који би низ пут везао колаче као под свирком свадбених бубњева **да се** старац непрестано **буде плашио за синовљеву главу** низ оваке сурдулине“. (МК: 260)
пљунути на нечије сиједе косе *омаловажити неку времешну особу; презрети мудрост и искуство старијих*	„Ко ме не послуша, **ко пљуне невјерством на сиједе косе моје**, ниједна земља кости да му не прими.“ (МК: 14)
повикати у глас *повикати у исто време*	„– Трипко! – **повикаше сви у глас**, и поп и председник из гомиле“. (МК: 102)
повраћати/повратити душу *опоравља се ко, долази к себи; враћа се коме снага*	„На крају разоружани и застрашени Радојица **повраћа душу** из мешине на колену хајдукову“. (МК: 209)
погазити очево име *осрамотити оца/родитеље*	„Не дам **да ми се погази очево име**...“ (МК: 22)
погазити (чији) закон (x2) *не (ис)поштовати чије обичајне кодексе*	„[...] како би нас обојицу сјутра, кад бисмо остали живи, ова моја снаја орјаткиња прекорила **што смо јој закон погазили**: да не постави совре кад су јој гости прешли преко прага!...“ (МК: 201) „Поколебали се и опсађивачи и позвали старце да кажу како пише у закону Леке Дукађинца. [...] **Да се не погази закон**“. (МК: 243)

погледати кога попреко *погледати кога прекорно, са пребацивањем* **погле́дати кога с висока** *погледати кога с презиром и омаловажавањем*	„**Погледају се** само **попреко** два Арнаутина и – плане пушка као од шале!“ (МК: 77) „Рако их из реда поче **с висока погледати**, злурадо и задовољно, само што им не проговори као и брату – желе ли још штогод од њега“. (МК: 33)
подвити реп *покуњити се; притајити се*	„Рађаше то само да је у работи, зар да не гледа својега страшнога мужа, чија јој се осенчена прилика, час светлија час мрачнија, чинила као да није човечја него **онога што је подвио реп** и плази свој нечастиви језик тамо негде по Беримском кршу – камен му под лево колено!“ (МК: 20)
поделити мегдан *сукобити се; борити се; изаћи на двобој*	„Па Лалошу хабер истурио: у недељу која прва дође, кад Млијечњак сунце обаспе, **да** се обојица на Доброј Води сретну и **мегдан поделе**“. (МК: 230)
подићи главу *осоколити се, повратити (изгубљено) достојанство*	„Ех, није то ништа што је мој син погинуо на твојем прагу. **Подигни главу** и не жалости се, јер ја имам још синова, а ти побратима, [...]“ (МК: 176)
подићи глас (x2) *почети гласније причати*	„Она га прибрано одмаче, па још више **подиже свој глас**: [...]“ (МК: 172) „Она то опази па ми приђе ближе и **подиже глас**: [...]“ (МК: 247)
подићи се на ноге *устати*	„Али старац дубоко хукну, **подиже се на ноге** и тврдо рече: – За мном, Вучице!“ (МК: 153)
подишли су кога жмарци (x2) *најежио се; срси су га спопали; узбудио се*	„Малишана **подиђоше жмарци** и он се стресе, па промрмља самоме себи, колико да се како било осоколи: [...]“ (МК: 114) „Кад пред домаћина спустише гласовиту чашу, **мене подиђоше жмарци**“. (МК: 252)
под једним шљеменом остати *остати у истом домаћинству, у истој породичној заједници*	„– А ја, Раде, – почео он нежно и готово тужно кроз усиљени осмех: – мислио до вијека **остати** с тобом **под једним шљеменом**“. (МК: 178)

под старе дане *у старости*	„Па сад ова трећа и најтежа рана **под** сасвим **старе дане**, јер је дукат година не баш тако скоро навршио“. (МК: 156)
појас по појасу *с једне генерације на другу, с колена на колено*	„[...] од данас до вијека, остао овом приликом жив или не, Дмитар син Тањов, за себе и свој пород **појас по појасу**, поклања рану и своју крв Костадину сину Јевтову, кнезу кола брњачкога за љубав лијепе вјере ришћанске!“ (МК: 160)
покајати грех *испаштати за властите грехе*	„Кад је дошао кући, најстарија снаха му казала да су укућани одржали веће и пресудили: дали Вучици конопац у руке, изагнали из куће по свима старим обредима и упутили је у осоје да се обеси и **покаје грех**“. (МК. 152)
поклонити/поклањати коме чију крв *опростити коме чије убиство*	„А знали смо да се још сасвим недавно у овом крају и **крв поклањала** кад се овако у кућу дође...“ (МК: 146) „[...] домаћине, **поклони нам крв** вашега братанца!“ (МК: 147) „– Али, честита браћо и људи наши, наша породица **не може поклонити ову крв**!“ (МК: 147)
поклонити рану и своју крв *опростити коме што га је ранио и пролио му крв*	„[...] од данас до вијека, остао овом приликом жив или не, Дмитар син Тањов, за себе и свој пород појас по појасу, **поклања рану и своју крв** Костадину сину Јевтову, кнезу кола брњачкога за љубав лијепе вјере ришћанске!“ (МК: 160)
полагати наду на кога, на шта *веровати у кога, уздати се у кога, рачунати на кога*	„Био он на кнежинском седнику код Крња, негдашњих дворова Краљице Брњаче, и заспорио са младим кнезом Костадином Ковачевићем, [...], **на којега су** у целом Колашину **полагане велике наде**“. (МК: 156)
померити памећу (x2) *полудети*	„Зазорно би кнезу од самога себе: једва два заостала предња зуба задржаше страшну помисао да рекну светоме оцу како је он издајник и отпадник и **како је памећу померио** – [...]“ (МК: 11) „Што си се смрзао и гледаш у мене **као да си померио памећу**?“ (МК: 67)

понети се у добру *узохолити се*	„Остало му још **да се у добру не понесе**, као што се некад ни у злу није поништио, да чува кућу и децу, да плаћа божије Богу и царево цару“. (МК: 212)
поништити се у злу *морално поклекнути у тешким временима* **по образу је кога блато ошинуло** *осрамотио се ко, изгубио је част и достојанство*	„Остало му још да се у добру не понесе, као што се некад **ни у злу није поништио**, да чува кућу и децу, да плаћа божије Богу и царево цару“. (МК: 212) „Град им се у пакао претворио, а **по образу блато ошинуло**, те један мимо другога појурили горе ка Калудри“. (МК: 122)
попадати/пасти/падати с ногу *страшно се уморити, бити на ивици снаге*	„Жене **да попадају с ногу** само од мешења, а најамницима се брзо смркне прихватајући и распремајући туђе коње и терњије да неће у најаму да остану више од три месеца“. (МК: 179)
попреко кога погледати *прекорно кога погледати; погледати кога са подозрењем и омаловажавањем*	„Јаблана **неће смети** нико **ни попреко погледати**“. (МК: 174)
поручити част *организовати славље; почастити госте*	„Бег му уступа да бира педесет оваца и два овна по дукат за главу, а Рако пристаде и **поручи част**, само рече да није сад при новцу“. (МК: 26)
последњи неваљатник *најгори од свих*	„У заседи треба да останем све док ме он лично не смени, а друкчије – одузеће ми пушку **као последњем неваљатнику**“. (МК: 42)
по слемену је ударио најстрашнији гром *неку породицу, газдинство је снашла страшна невоља*	„Али убрзо после тога **удари по слемену најстрашнији гром**“. (МК: 151)
пост ти женски[36] *узречиц*а	„Није да се надам но слутим баба, **пост ти женски**!...“ (МК: 243)
потегнути колац на кога *нападати кога, претити коме*	„Па **да** свакога дана **потежете колац на мене**?“ (МК: 33)

[36] У питању је омаловажавање жене, илити сексизам, карактеристичан за патријархалне заједнице.

поткресана крила у сокола *неко је осујећен у својим настојањима, заустављен у развоју и напретку*	„Међутим, **поткресана крила у сокола**“. (МК: 104)
поћи (Богу) на истину *умрети*	„Ко зна, мислило се, дочекаће ова тврда душа и боље дане, и обрадоваће се свакако **пре него што пође на истину**...“ (МК: 164)
поћи за кога *удати се*	„Ево ти моја реч: нека се црни Циганин јави и докаже ми да га је убио – **сутра ћу поћи** за њега, само ако ме хтедне!“
правити лом *изазивати нереде, сукобе, хаос*	„Долазе. И **праве лом** по Бечу“. (МК: 209)
прав као светац *честит, поштен*	„Дори и Стеван Дрехо га пријатељски погледа као да му хтеде рећи како је **прав као светац**“. (МК: 102)
први домаћин *најистакнутији имућан човек/газда у одређеној друштвеној заједници*	„Али ја сам син Обрена Козаревца, некад **првог домаћина** у нахији“. (МК: 22)
први човек/први људи (x2) *најистакнутији човек/људи у одређеној друштвеној заједници*	„Ето, кад сједим овако, све ми се види како се преда мном руди кава и жути шљивовица, а ја као бесједим све **с првијема људима**, све с кнезовима, поповима и кметовима, који су ми дошли на част и гозбу...“ (МК: 22) „... Њихов отац, а њен муж, такође је био из велике и богате куће. Виђен и чувен вазда **међу првим људима**, али ловац и по мало левента“. (МК: 169)
пребити на двоје *поделити*	„Сабља **се преби на двоје** као крто дрво“. (МК: 41)
преварила су кога очекивања *десило се онако како ко није очекивао; догодило се супротно чијим очекивањима*	„**Очекивања је нису преварила** у Љубожди“. (МК: 72)
превести душу *преиначити чију намеру*	„Брзо, док још Турци **нијесу** ни **душу превели**, Злица зграбио зобнице њихових коња и пошао у амбар“. (МК: 119)
преврнути вером *променити вероисповест, узети другу веру*	„Најзад му патријарх рече да је од агарјанских старешина наређено **да** народ **вером преврне** [...]“ (МК: 11)

преврнути кожух *променити понашање; почети се представљати у другачијем светлу*	„Но кад већ осети да нема што више да ређа, он одједном **преврну кожух**, узе жалотиван изглед и стаде живо да казује зашто га је овамо намера намерила“. (МК: 26)
предати душу *умрети, упокојити се*	„Брзо ћу умријети, а ти отиди до Митра, доведи га да се опростимо, осоколи га да се не боји и нека остане покрај мене **докле не предам душу** [...]“ (МК: 120)
предати коме шта у завјет *оставити шта коме у наследство*	„Ја мним, свети оче, да тако не пишу књиге цароставне, **које су теби у завјет предане** [...]“ (МК: 10)
преко обичаја (у)чинити шта *учинити нешто на начин који није уобичајен у датој друштвеној заједници*	„Село јој се није ни чудило што једна тако млада жена **преко обичаја** силази у град, јер откако се пре недељу дана вратила из Дријена, камо је у роду оставила оба своја детета, била се чудно променила“. (МК: 76)
преко срца (у)чинити шта *невољно, нерадо учинити шта*	„Докле су млађи драли једну мечку његовом латинком оборену, Вилотије Копиловац ме погледа, некако се болно осмехну и **преко срца ми добаци**: – Знаш ли ђегођ какву држећу удовицу?“ (МК: 48)
пренети преко главе *преживети* **пресећи кога у речи** *почети причати усред туђег излагања*	„Жуто светачко лице, по челу издубљене боре као змије казиваху све **што је** овај човек **пренео преко главе** у тешкој прошлости, служећи народу и носећи у души ону велику слутњу која је данас стварност и која је била једина снага и душе у крви наше да се не поклекне“. (МК: 238) „– Не лажи, грдан не био! – обрецну му се кћи и **пресече га у речи**“. (МК: 27)
претворити се у ухо *почети пажљиво слушати*	„Око бреста светина се прикупи и **претвори у** једно **ухо**“. (МК: 12)
прећи чији праг *доћи код кога*	„Али ћеш вићети да жива **нећу прећи твој праг**!“ (МК: 81)
пречистити рачуне *изгладити неспоразуме; разговором разјаснити међусобне размирице и несугласице*	„– И ја тебе тражим, Дан-Кајтазе!... **Да пречистимо рачуне** и да ти данас дам обележје да сам твоја“. (МК: 77)

прибирати се као вуци на стрв *незасито, облапорно, алаво се окупити око чега (нпр. око трпезе)*	„И сељани **се као вуци на стрв почеше прибирати**“. (МК: 183)
привести кога у памет *опаметити се; постати разборит; уразумити се*	„Бог се драги смиловао на мене да останем до овога часа у животу, да бих свакако могао као ришћанин умријети. И **привео ме у памет** да као српски син ово рекнем“. (МК: 160)
пригрлити посао *почети радити* **пригрлити своју сиротињу** *саобразити се/помирити се са сопственом сиротињом*	„Кад је све осим нешто њива упропастио, видео је да га беда мучки притискује, али **није умео** да јој се отме, нити **посао да пригрли**“. (МК: 23) „Уместо **да пригрли своју сиротињу**, да се смири и укроти, он се, напротив, опет разметао и хвалио пред људима како још има, трошећи на част беспосленима по колашинским крчмама и последњи трогрошац што би га његова жена на преслици зарадила“. (МК: 23)
примирити се као јагње *утишати се, притајити се, смирити се*	„Али овај одмах седе и **примири се као јагње**: [...]“ (МК: 75)
примити кога на бесу *примити кога на реч; заветовати се, обећати коме шта*	„А затим кроз прозор узвикнуо опсађивачима да неће изићи док не побије домаћинове одраслије мушкарце, **јер га је примио на бесу** иако му је пре тога казао да је убио Арнаутина“. (МК: 243)
примиче се коме суђени час *примиче се коме самртни час*	„Јамачно **му се примиче суђени час**, или је старац мало онако од болова ударио у страну, или отишао на уроке кад се онако мушки разабрао“. (МК: 159)
притећи коме у помоћ *помоћи коме; бити уз некога у невољи*	„До саме обале Иброве, доле где је данас зелена стена, стајао је патријархов заменик, неки владика, **који је имао да притекне у помоћ** против непослушника...“ (МК: 11)
притисла је кога беда *осиромашио је ко; неко живи у изузетно лошим егзистенцијалним условима*	„Кад је све осим нешто њива упропастио, **видео је да га беда мучки притискује**, али није умео да јој се отме, нити посао да пригрли“. (МК: 23) „А сад га сасвим **притискао** снег и **беда**“. (МК: 105)

причати надугачко и нашироко *причати опширно и лежерно, дуго причати*	„Лепо, истински, како **су** иноверци **надуго и нашироко причали**, отишао код кадије, дао пред сведоцима изјаву да се одриче од своје *слабе* и хоће *јаку* турску веру, па се у петак пре подне уз бубњеве и зурле, уз велико турско веселье и радовање, потурчио“. (МК: 121)
причати појас по појасу *причати из генерације у генерацију*	„Све ћу ти кости у брашно самљети, затворићу те у овој колиби са оно обадвоје ђеце, запалити и послије узети свијет на очи, **да се прича појас по појасу**!...“ (МК: 22)
причувати памет *остати разуман и разборит, присебан; не допустити да осећања превагну над разумом*	„Ујаку иде у сватове, нека пије пиво, али **нека причува памет**; пазећи невесту, младу својега ујаковића, нека запази да се штогод безредно не учини на свадби“. (МК: 44)
проговорила је кроз кога чија крв *особине некога претка јавиле су се у коме*	„Ваљда **ће** кроз којега сина или унука **проговорити** благослов божји и **њена крв**, да се не догоди грех и поруга...“ (МК: 171)
продати душу *изневерити некога или нешто за материјалну надокнаду*	„Ко зна, грешна је и мрачна душа човекова, а новци су ђаволье семе: може бити да **је** под старост **продао душу** и намислио да опогани сироти народ“. (МК: 12)
прозборити као у ветар *говорити узалуд, некорисно, у празно, да нико не чује*	„Има ли срца да јој прије и рекне реч утехе? Зар то не би било право обесвећење, оно сељачко, тек **да се као у ветар прозбори**?“ (МК: 145)
прозборити коме уз нос *супротставити се коме; дрско и препотентно разговарати са киме*	„[...] на овом временском прелому кад се ни пољак не снебива да одличнику **дрско уз нос прозбори**, – да ли је у нашој толико глашеној нахији остало још што од онога доброга старога што јој се налазило у невољи, или је сад као какву мрзост напустило?...“ (МК: 143)
проказати коме бесу *издати кога и чији завет, обећање*	„Али Арслану преко ноћи жена **проказала** страшну **бесу**, те овај изишао пред стрица одлучно и честито: само ће се мртав одвојити од Јаблана!...“ (МК: 174)

проклето јој име[37] *клетва*	„Отишла Аустрија, **проклето јој име**!“ (МК: 96)
проливати/пролити крв *убити кога*	„Да као први људи ожалимо несрећнога младића, да тешимо кукавну мајку и да проговоримо потребну реч: да се суду без тужбе остави ствар и **да се крв не пролива**, пошто је несрећа дошла нехотично“. (МК: 146)
проломило се коме слеме над главом *срушила се чија кућа, пропао је кров чије куће*	„– Не тако, људи, браћо! – узвикну домаћин **као да му се слеме над главом проломи**“. (МК: 184)
пром(ај)енити св(ај)етом (x2) *умрети, упокојити се*	„Домаћине, ваистину ти вељу: **да сам** јуче **промијенио свијетом**, не бих вјеровао да поп-Алексије и кнез-Арсеније од ове куће, било и на овакој жалости, не могу и за под нож измолити још једнога ђетића!...“ (МК: 148) „Затим срамежљиво и пристојно подви под себе своје широке запреге, метну обе руке у крило, погледа пут свога села и дубоко дахну, зарорившиказао да се гуши: кад јој притрчаше, Ристосија Бањова **беше променила светом**!...“ (МК: 165) „Код куће, у Колашину, рекоше ми да јављам за свако своје преноћиште да би ме брзо могли наћи **кад ми отац промени светом**“. (МК: 256)
пропала је чија крв (x2) *није осveћено нечије убиство*	„– Побратиме, **крв мојега Белоша пропаде**?“ (МК: 76) „Никад **њихова крв није** нигде **пропала**“. (МК: 157)
прснути у смех (x4) *почети се смејати* **пусто им име остало**[38] *клетва (у овом случају је употребљена у шаљивом значењу*)	„Аге **прснуше у смех**, а он сасвим озбиљно погледа једну половину; па другу у другој руци и ђаволски махну главом [...]“ (МК: 41) „Вујка му дубоко загледа у очи, па **прште у** грохотан **смех**: [...]“ (МК: 76) „Домаћин **прште у смех**, а за њим и сви гости“. (МК: 92)

[37] Имену и његовој симболици одувек се придавао велики значај. „Nomen nest omen“, тврдили су стари Латини, тако да се, када се некоме куне име, проклиње и затире биће у корену. О овој тематици се детаљније можете обавестити у *Кембричкој енциклопедији језика* Дејвида Кристала (Београд, Нолит 1996).

[38] Исто.

	„Ти знаш оне моје Нике и Драгуне, **пусто им име остало**, смрзле се сад, па ти ни крушку из руке не смију пружити...“ (МК: 221)
пуцати од здравља *бити изузетно здрав, бити доброг здравља*	„**Пуцају**, пусте, **од здравља** и устрептале младости“. (МК: 60)
пуцати од радости *бити изузетно срећан, радостан*	„Па му и то мало било, но повео собом наредника и пошао кући старога председника општине, који беше тек тих дана дошао из ропства, свуд **пуцајући од радости** и непрестано вичући да се код општине купе Колашинци“. (МК: 96)
Р	
разминути коме/чију кућу *проћи крај чије куће не заставши и не јавивши се*	„**Ако му разминеш кућу** кад је време ручку или конаку, више му се немој на очи помаљати, веће му срамоте и увреде не можеш нанети“. (МК: 245) „У Чечеву нађох поруку од Јосифа Јанића из Брњака **да не разминем његову кућу** и да се још једном видим са њиме“. (МК: 256)
расту коме зазубице *расту коме прохтеви; расте коме апетит; неко постаје нечега или некога све више жељан*	„Има у Колашину неколико слободнијих младих горштакиња **за којима многима расту зазубице**“. (МК: 223-224)
речено-свршено *брзо, хитро обављен посао*	„– Није друга, Станиша: **речено-свршено** као што је Бог истина!...“ (МК: 184)
ријеч по ријеч *мало-помало; повећање тензије међу саговорницима до којег долази сменом реплика*	„И **ријеч по ријеч**, ту пред Турцима, док ти Љутица не извуци иза силава леденицу, па не пресамити мртва Злицу преко пријесјека и не окрвави све жито у амбару!“ (МК: 119)
родни праг *праг куће у којој је неко рођен; породично огњиште*	„Међутим, **родни праг** био је јачи од нове заповести“. (МК: 123)
С	
сâм главом чинити шта *лично шта учинити*	„**Сâм главом уходио** Равне Котаре буљугбаша Мујо“. (МК: 245)

самљети чије кости у брашно *убити кога, наудити му*	„**Све ћу ти кости у брашно самљети**, затворићу те у овој колиби са оно обадвоје ђеце, запалити и послије узети свијет на очи, да се прича појас по појасу!...“ (МК: 22)
само преко мене мртва *ни у ком случају, макар и животом платио*	„**Само преко мене мртва**!...“ (МК: 66)
самртнога ми издиха *заклињање у последњи животни трен који представља suta sumarum читавога живота и у коме је сабрано наше целоживотно искуство*	„–Хе, само да нијесте свратили?! А вићели би низ брдо вашу лаку ноћ, **самртнога ми издиха**!...“ (МК: 248)
сачувати главу *спасити се, преживети*	„Ваљало је **сачувати главу** и кућу, јер су га лако могли и убити и прогнати у Мађарску да скапље од глади као и многи други“. (МК: 98)
свалио се коме камен с душе *лакнуло је коме*	„Кнез, **као да му се неки велики камен свали с душе**, младићски устаде, али још блед као платно, загледа народ и три пута му се поклони, дотачући рукама земљу: [...](МК: 15)
све је као Косово равно *свеједно је коме*	„Са свога коњића никад и нигде не силази: лед, узбрдице, кршеви, понори, стрмени – **све му је као Косово равно**“. (МК: 227)
све је као поручено *све је онакво какво баш треба да буде; све је потаман*	„Испада **све као поручено**“. (МК: 260)
све је у нечијим рукама *све зависи од кога* **све нека је пусто** *на страну све друго; све на једну страну, а ово на другу*	„Па **је све било у Радовим рукама**, а он у кући само гост и послушан брат, иако старији и поглавица“. (МК: 178) „Јер **све нека је пусто**, али пањка да смо цару невјерни до Бога је тешка“. (МК: 142)
све ником поникло *цитат из народне епске песме одсуство храбрости и одважности да се у одсудном часу опасности погледа у очи и суочи са њом*	„Као по песми, **све ником поникло**“. (МК: 230)
свести рачуне (са животом) *измирити се; помирити се; прихватити стварност онакву каква јесте и успоставити унутрашњу хармонију и мир*	„Као код срећна уравнотежена старца, **који је** задовољно **свео рачуне са животом** којем је дао што је могао и од којега је на крају добио готово колико је желео“. (МК: 211)

светао ти образ! *благослов* *благослове се нечије поштење и част*	„Хвала, Абазе, **светао ти образ**!“ (МК: 92)
Свете ми/ти Руке! *заклетва*	„Нећеш, **Свете ми Руке**!“ (МК: 119)
својим очима видети/виђети *лично видети, сâм се уверити*	„А ви никад не би могли повјеровати да ја могу овако нешто учинити. Па, ето **виђесте својим очима**“. (МК: 34) „**Виђели смо својим очима**...“ (МК: 122)
с времена на време *повремено*	„**С времена на време** очи му јако блесну, сину тајанственим огњем, преко усана му се развуче чудан осмејак, па се све то брзо замагли и утрне као да се спусти каква црна копрена“. (МК: 19)
севати очима *љутито гледати*	„Он устаде и поче да се осврће, страшно **севајући очима** и уверавајући себе да је правилно поступио [...]“ (МК: 35)
сила Бога не моли *пословица; у свету и међу људима преовлађује сила, а не правда*[39]	„Значи да **сила Бога не моли**, ваља се мирити, Турћија је ово и закони су њени такви“. (МК: 115)
сиротиња раја *сиромашан народ; представници ниже друштвене лествице*	„Доње кнежине опет их потпуно не послушаше: доношаху по неке јаде, тек колико да се види да се нису од цара одметнуле, изговарајући се да су године омахнуле, да је **сиротиња раја** гола и гладна, па ће молити султана да се смилује и поклони: [...]“ (МК: 37)
скаменити се од чуда *запрепастити се; устукнути; стати непомично*	„**Скуп се скамени од чуда**, тим више кад му је кнез, самртно блед, бацио своју кнежевску палицу и злочиначки револвер, па се до земље поклонио и покуњено пошао својој кући да се ваљда тамо затвори“. (МК: 157)
скаменити срце *суздржати емоције, потиснути осећања*	„Прота поменуо Колашин, народне слутње, веру православну и **скаменио срце** те га замолио за опроштај“. (МК: 242)

[39] О томе пише и Јован Дучић у својој *Причи о јаком.*

скапати од глади *умрети од глади*	„Ваљало је сачувати главу и кућу, јер су га лако могли и убити и прогнати у Мађарску **да скапље од глади** као и многи други“. (МК: 98)
скинути бригу с врата *растеретити се, престати бринути*	„Зато врло радо и некако саможиво ту бригу **скида с врата** кад год му је то могућно“. (МК: 260)
склањати се коме с пута *узмицати пред ким, не улазити са киме у конфликт, заобилазити кога*	„**Све му се склањало с пута**, све га немо и дубоко поздрављало“. (МК: 114)
скочити као опарен *нагло, изненада, силовито скочити*	„Затражих чашу и призвах домаћицу. – Шта ћеш то? – **скочи као опарен** наш Рам-Љутан“. (МК: 253)
скочити као помаман *острашћено, хитро скочити*	„Неписано сажаљење га је ошинуло по срцу и, да не би заплакао, **скочио је као помаман** и вратио се у село“. (МК: 47)
скочити као рис *помамно, раздражено, хитро скочити*	„**Као рис скочи** с вреће и хитро обема ручицама шчепа држалицу која је покрај нарамка стојала за углед“. (МК: 115)
скупа је чија глава *пуно ко вреди*	„Баш данас **кад је свака српска глава толико скупа**“. (МК: 157)
скућити кућу (x4) *стећи имовину, опремити домаћинство*	„**Скућили су били кућу**, постали добри домаћини, али их околина овако прозвала, јер се није знало ко је од њих опакији кад их ко нађути“. (МК: 119) „**У њену кућу**, снажно **скућену** и богату, ударио изненадан стравичан помор од велике красте“. (МК: 163) „Петорица снажне и сложне браће **скућили су** велику **кућу**, изградили многе зграде, праве сараје за планинско село, да им станиште више личи на какав заселак“. (МК: 166)
слатко се насмејати *радосно, задовољно се насмејати*	„Било је невоља, али и чудних ствари. Понекад и **да се слатко насмејеш**“. (МК: 232)
слепо дати чему на вољу *непромишљено, без задршке и расуђивања, вођен(а) инстинктима*	„Сакупљена женскадија са свих страна претопи се у једну чудну заједницу, која се без пића опије, помами и хоће да прекорачи преко свих заповести и **да слепо дадне на вољу** врелој крви и сељачкој непосредној простоти“. (МК: 44)

смак света *катаклизмичан дан; судњи дан; дан када ће свету на коме живимо и бићима која га насељавају доћи крај*	„По свем Колашину полегла стравична пустош као да је настао **смак света**“. (МК: 79)
(смети/не смети) изаћи/излазити коме пред /на очи *(смети/не смети) појавити се пред ким, суочити се са киме*	„Зар цијели Колашин твој не роди крмског сина **да ми пред очи изиђе**, но још хоће да ми гријеши душу са твојом старошћу?“ (МК: 138) „**Пред очи ми излази** обличје чудне Канде Ђевојке“. (МК: 269) „Председник општине **не сме да му изиђе на очи**, а његови пандури дрхте од његове псовке и претње да ће их повешати“. (МК: 80)
смиловати се на кога *сажалити се*	„**Смилујте се на мене**“. (МК: 22)
смркло се коме (x2) *сневеселио се ко, онерасположио се; пресело је коме шта, доста је коме чега*	„Жене да попадају с ногу само од мешења, **а најамницима се брзо смркне** прихватајући и распремајући туђе коње и терћије да неће у најаму да остану више од три месеца“. (МК: 179) „Наступи и други час. **Сељанима се смрче**“. (МК: 186)
с ногу учинити шта *стојећи; брзо, хитро*	„Кад ме посади, он се усправи да по обичају **с ногу** још једном упита за здравље и изрекне снажну добродошлицу“. (МК: 237)
соколити кога погледом *храбрити, подстицати, мотивисати кога*	„Синови и одрасли унуци **почеше да** се згледају и **соколе погледом један другога**, али ни један не мога да се накани, те баба понови питање, на које жене, бојећи се да људи не попусте, у глас повикаше: [...]“ (МК: 168)
с очију ми! *бежи, склони се, иди од мене*	„**– С очију ми**, крмска кћери!... **С очију**!...“ (МК: 170)
спасити чији образ *спасити чију част и поштење*	„Трчао је у потере, отимао зајмљена стада од Арнаута, тукао се са њима, чекао их по бусијама и често лично његова пушка **спасавала образ колашински** и његову улогу на Косову“. (МК: 242)

срамотити/осрамотити образ *нанети љагу на чију част; угрозити чији углед*	„Чим си оковао нашега буљугбашу, поручили су нам арнаутски прваци да ће још у путу убити свакога ко покуша да ти под милосни скут прође. Да ти не би сазнао какви се јади по нахији чине и царски **образ срамоти**...“ (МК: 141)
срце од камена *неосетљиво срце*	„Као да му је **срце од камена**“. (МК: 120)
старост је највећа пакост *пословица* *старост је најгора казна и највећа животна одмазда која човека може да задеси* **стати као укопан** *непомично стати; стати и не померати се више*	„**Јер је старост највећа пакост**, нарочито на селу, где обично и немају времена да погледају на своје око себе“. (МК: 168) „Па би кадгод **као укопан** на пречац **стао** пода мном и страшно задрхтао, да би тек после мога гласнога тепољења и сокољења опрезно поново опружио корак: [...]“ (МК: 196-197)
стврдло се коме срце *постао је неосетљив, безосећајан*	„**Стврдне му се срце**, искриви душа: ни крв ни заједничка дојка ништа не помажу...“ (МК: 166)
стегло се у кога срце *ражалостио се ко; пробудила су се у коме осећања*	„**Стегло се срце у девојке**, потрчала у кућу, узела из наћава последњу пројu и плоску ракије, па попут оне из десетерца девојке прихватила војника и окрепила хлебом и пићем“. (МК: 83)
стегнути срце *суздржати, потиснути осећања; не реаговати емотивно*	„**Стеже срце**, на силу разведри лице, викну на млађе да прихватају и распремају коње и по најтананијим обичајима дочека незване госте и уведе у пространу брвнару“. (МК: 183)
стеже се/стегло се коме грло *обузеле су кога емоције; тешко је коме*	„**Њему се почело стезати грло**, мрежити испред очију“. (МК: 47)
стојничко рухо *свечана одећа*	„Сељак Јосиф Јанић, болесник на постељи, чувши да ћу му доћи, тражи одмах да га обрију, **да га пресвуку у стојничко рухо**“. (МК: 257)
стрељати очима *гледати некога продорно, провокативно, изазивачки*	„**Очима су стрељале** као непристојнице, певале по цео дан и кикотале као да нису девојке које су дошле у светину да се допадну и удаду“. (МК: 70)
сув као сушка[40] *изразито мршав и сув, готово бежживотан*	„Обазро се и спазио Богдану Утвића како лежи уз цркву на ираму, жута као смиље и **сува као сушка**“. (МК: 46)

[40] Видети: **сушка** ж. *комад сувог дрвета.* • **сув као** ~ *врло, веома сув, мршав.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 1295.

сунце је ударило на заранке *свануло је; свиће; зора је*	„**Кад би сунце ударило на заранке**, он пијан и охол, подбочен и замишљен као Стењка Разин на својој атаманској галији, вазда би већ са засићеношћу погледао на сабор, на девојке и снаше, и узвикивао да су долине одјекивале: [...]“ (МК: 224)
Т	
тако ми Бога (великога)! (x4) *заклетва*	„Хоћу, **тако ми Бога великога**!“ (МК: 119) „– Нећеш разминути, **тако ми Бога**!...“ (МК: 247) „Још мало па ћеш као Трајко из Стрмца уза сваку реч „по-и-паша зотин!“ (**тако ми бога**!)“. (МК: 262)
тако ми/ти вере *заклетва и заклињање*	„**Тако ти вере**?“ (МК: 76)
тако ми дина[41] *заклетв*а	„Светац је он прави, **тако ми дина**, и рсуз је и имансуз сваки који му не верује!...“ (МК: 232)
тако ми задњега часа *заклетва* *особа се заклиње у последњи животни трен*[42]	„Или стани или ћу сад пиштољем, **тако ми задњега часа**!...“ (МК: 246)
тако ти душе *заклињање*	„– **Тако ти душе**, Војине, зашто се већ не потурчиш, кад ти је место међу нама?“ (МК: 92)
тако ти обадва свијета *заклињање у све постојеће, видимо и невидимо*	„Не осрамоти ме мимо свијет и за причу!... Не, соколе, **тако ти обадва свијета**!...“ (МК: 246)
тако ти све у напредак пошло *заклињање и благослов у исти мах саговорнику се призива благостање под условом да казује истину*	„– Још једном, Иване Војиновићу, право и здраво, **тако ти све у напредак пошло**; јеси ли Србин?“ (МК: 62)
тврдо држати пост *бити дисциплинован у извршавању верске обавезе часног поста четири пута годишње*	„**Тврдо држе све четворо поста** и љуто се крве са сваким ко то жели...“ (МК: 60)

[41] Видети напомену бр. 2.

[42] Упореди са фразеологизмом **самртнога ми издиха**.

тврдо се закунути/заклети/заклињати (x3) *одлучно се и неопозиво закунути и своју заклетву не погазити*	„– Али ћеш вићети да жива нећу прећи твој праг! [...] **Тврдо ти се заклињем**, господине!“ (МК: 81) „Хтео је и сам да се обрадује и да другима покаже то, премда **би се** у сва чуда **тврдо заклео** да му поздрав из гомиле нико није прихватио, [...]“ (МК: 97) „А **ја ти се** у сва чуда **тврдо заклињем** да турскога страха у вијеку осјетио нијесам“. (МК: 108)
тешко мени (x2) *узречица* *није ми лако; у невољи сам*	„Е, **тешко мени**!...“ (МК: 23)
тешко њему мимо свет данас и до века! *није њему лако*	„Хо, и жене су, значи, биле јаче од њега, **тешко њему мимо свет данас и до века**!“ (МК: 100)
тешко тима *узречица* *како ли ће; шта ли ће чинити*	„Пију и о женама не воде бригу: **тешко тима** ако их на сабору не часте мајке или тетке!...“ (МК: 61)
тичије млијеко *нешто што уистину не постоји, што је немогуће пронаћи*	„–У Раковој кући ваља све да има, баба... Обрен оставио, ја радио, па треба **све осим тичијег млијека** одмах да ми нађеш.“ (МК: 22)
топло је коме на души *драго је коме, мило је коме, радостан је ко*	„Тако топло пече зимско сунце, а овуда сам често усред лета огртао кабаницу и увијао колена на седлу од ћудљивих планинских струја. Покрај свега тога **мени** нешто **није топло на души**“. (МК: 255)
тргнути се као попарен *нагло, силовито се тргнути*	„Војин **се трже као попарен** и хтеде нешто плахо да заусти, али се још боље загледа у домаћина и виде колико му је болно што је онако поступио“. (МК: 94)
трчати око кога као овце на солило *помамно и усплахирено се гурати око кога; насртати на кога у великом броју*	„Био је момак на гласу. Девојке и снаше **трчале су око њега као овце на солило**“. (МК: 44)

Ћ	
ћутати и трпети *не пружати отпор, не бунити се, повиновати се; не реаговати на туђе провокације и омаловажавање*	„**Ћутиш и трпиш** и свакојаку дрскелу, која ни на узду није научила, водиш уз Рогозно, тек да ти свијет не рекне да идеш пешице“. (МК: 212)
ћутати као заливен *не проговарати ни реч*	„Деца се већ издвојила украј лева преклада да им се постави, а друго осим редуша поседало око огња **па ћути као заливено**“. (МК: 154)
У	
уверити се својим очима *бити присутан и видети; поверовати у нешто видевши то*	„Али **се** и ти прости сељаци који овако наивно мишљаху брзо **својим очима уверили** да је то истина што су људи на тргу причали“. (МК: 121)
уврети себи шта у главу *1. прихватити шта, помирити се са чим 2. умислити нешто што нема реалне основе*	„**Не могу да уврти себи у главу** немање“. (МК: 22)
у глас нешто чинити (x2) *истовремено се оглашавати*	„– Колац да убијемо пса! – **гракнуше сви у један глас**“. (МК: 35) „Настаде **у глас** нарицање да се и камен раствори“. (МК: 146) „По двоје и двоје **певају у глас** наизменице: [...]“ (МК: 244)
у глуво доба/у глухо доба (x3) *у касне ноћне сате када сви спавају, у ситне сате*	„Пошто се прибрах, имао сам шта погледати, згранувши се као да сам на прикојасу нагазио, и то не у по дана, но **у глуво доба**!“ (МК: 128) „Међутим, он је и у ходу био у полусну и ништа није чуо, те кад стигосмо на поточину код Кривога ораха, где се **у глухо доба** нашим сељанима показују свакојаке прикојасе, испружи се преко ње у снег колико је дуг, ипак не испустивши пушку“. (МК: 216)
ограбити прилику (x2) *искористити погодан моменат за деловање*	„Поп-Алексије **ограби ту прилику** и отпоче ради чега смо дошли“. (МК: 147) „**Ограбим** такву **прилику**, ведомице унапред знајући да ћу лепо са њима провести време“. (МК: 264)

у грохот се насмејати (x2) *насмејати се грлено, гласно*	„На првој поточини он се спотаче и паде, **па се у грохот насмеја**: [...]“ (МК: 229) „Кад изађосмо на једну рудиницу покрај огромнога лештака са великим старим лескама, поп заустави белца, **па се у грохот насмеја**: [...]“ (МК: 233)
ударили су коме светлаци на очи (x2) *прорадио је у коме темперамент; разгореле су се страсти; неко губи сталоженост и мирноћу и на прагу је инстинктивног понашања*	„**Иако ми светлаци ударише на очи** после прве искапљене чаше, тек ја видех да сам потпуно у рукама овога старца као опчињен“. (МК: 202) „Кад **мени ударише светлаци на очи** и пружих му празну крвницу, он скочи, загрли ме и пољуби у образ“. (МК: 252)
ударити коме угарак у стреху *запалити чију кућу*	„– Не прођи ми мимо кућу! [...] – **Боље да ми удариш угарак у стреху**!“ (МК: 246)
ударити на кога *напасти кога*	„Стотину цицвара је појео код моје планинке, па, слаб, **удари на мене** данас везана“. (МК: 108)
ударити на крвника *напасти виновника чијега страдања и смрти*	„Отворио је, ваљда, књиге старостав-не и прочатио да је дошло време да се укупном снагом поробљеногa племена **удари на крвника** [...]“ (МК: 9)
ударити на пиће и весеље *стати, почети пити и веселити се*	„Оно у тишини дочекује госте, да би се потом мало раскравило и **ударило на пиће и весеље**“. (МК: 50)
ударити на чију кућу *напасти кога, чију породицу*	„Али баш тога тренутка, [...], кроз богомољце се прогура један сељак и, [...], једва каза кнезу да је испод села читава војска Арнаута, [...], и **да ће** кроз који тренутак **ударити на кућу** да све попали и побије [...]“ (МК: 51)
ударити образом у блато *осрамотити се, понизити се*	„Али ни он сâм **неће ударити образом у блато**, нити замолити за помоћ“. (МК: 106)
ударити у пиће *много пити*	„Троје момчади узе мале чаше да што пре обреди госте да се изврши обичај, **па да би се** после **ударило у** тешко **пиће**“. (МК: 252)
ударити у страну *понашати се несувисло, неразумно, неразборито; ментално попустити;* „*скренути*“	„Јамачно му се примиче суђени час, или **је** старац мало онако од болова **ударио у страну**, или отишао на уроке кад се онако мушки разабрао“. (МК: 159)

у добар/добри час (х4) *узречица* *у повољан час; у повољно време*	„–Ево вам моје сестре у аманет божји и братски до њенога суђенога вијенца!... Пођите **у добар час**!...“ (МК: 68) „**У добри час**, синко!“ (МК: 110) „– Не љути се, ђедо, жив ти ја: – ја убих Турчина! Ено, лежи на сокаку!... [...] – **У добри час**, синко!“ (МК: 115) „– Ха, соколе, на ноге, **у добри час**!...“ (МК: 201)
ужлебити слеме *настанити се; стати кућити кућу; засновати дом и породицу*	„Ваљда ће се когод наћи да у овом часу осети да је она мајка, **да је она ужлебила** ово **слеме** и да је тешко огрешити се о њену старост“. (МК: 171)
узбуркала се чија крв *неко постаје острашћен; расте узбуђење у коме; удео разума се смањује наштрб инстинктивног понашања*	„Но врелина девојачких мишица, њен чудан и опојан дах, а нарочито мирис стојничкога рубља на заносну пшеничицу били су за тренут јачи од свих очевих савета и добрих старинских предања да је девер дужан на свадби бити анђео, било да сто ђавола **узбуркава његову крв**“. (МК: 45)
уздржала је кога срећа *срећа је била на чијој страни*	„**Уздржа ме срећа**, и ево сад сам готов да умрем“. (МК: 120)
узело се коме шта на зло *некоме постаје све горе и горе, пропада и нема му спаса*	„Једнога дана дошло до тога да у кући није више било ни оке жита, ни прашке брашна. **Њему се узело на зло**. Пропио се и почео продавати њиву по њиву“. (МК: 169)
узети авдес[43] **у чијој одаји** *доћи код некога (најчешће код жене) да се обави ритуално прање лица, руку и ногу пре молитве* **узети бесу**[44] *примити обећање; прихватити дату реч* **узети гору на главу** *побећи главом без обзира у планину*	„О, Каримане! Ти **нећеш узети авдес у мојој одаји**, нити ће ти моја рука пружити мушке преобуке докле не пронађеш убицу!...“ (МК: 177) „Кривио се и **узимао бесе**, као што их је и давао“. (МК: 242) „Нехотични убица **узео је гору на главу** не од законскога срама само или освете, колико од неупоредне жалости и несреће коју је учинио“. (МК: 145)

[43] Видети: **авдес(т)** в. **абдес(т) → абдес(т),** -а м, мн. абдес(т)и, ген. мн. абдес(т)а [тур. abdest од перс. abdest] код муслимана, ритуално прање лица, руку и ногу пре молитве. У: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, 54.

[44] Видети напомену бр. 12.

узети замах *увелико је шта почело и траје*	„Саборовање већ **узело** велики **замах**“. (МК: 61)
узети кога на врат (x4) *бити одговоран за кога*	„ – О, боље да се нијеси ни родио, **кад узе** оволики свијет **на врат**!“ (МК: 31) „– **Не узимљи те људе на врат** да се потуцају по помрчини ноћас, но сврати на конак у Чечево, а сјутра граби прије сунца за Вучитрн...“ (МК: 41) „Најзад се ухватих мајци за увијанку, па нека буде што ће бити, **кад ме је узела на врат** и довела у оваку ујчевину!...“ (МК: 192)
узети кога на душу *криво саветовати; обманути; преварити*	„Изиђи и кажи отворено да ли те кадгођ преварих, **узех на душу** и не савјетовах за добро и вјеру нашу?“ (МК: 13)
узети кога на поћак[45] *узети кога на зуб (?*)	„– О, гавране мој! ... Немој да те чује која од ових ђаволица и **узме те на поћак**“. (МК: 135)
узети кога у наполицу[46] *дати коме шта у закуп; узети шта у закуп*	„– Заиста, откуда ти овце? [...] – Море, **узео у наполицу**, само ме не кидај више, дијете!“ (МК: 27)
узети коме образ *осрамотити кога*	„– Пазите и **не узмите ми образ** данас – шапуће он сејменима арнаутским [...]“ (МК: 62)
узети маха *прогресивно се убрзавати; одмаћи*	„Детињска срамежљивост почиње да попушта, утрка у песми, смеху и добацивањима, нежним и оштроумним, **узимље маха**“. (МК: 268)
узети реч *почети говорити*	„После подужега прекида и још које чаше ракије, **реч узе** најстарији кнез“. (МК: 147)
узети свијет на очи (x2) *суочити се са светом*	„Све ћу ти кости у брашно самљети, затворићу те у овој колиби са оно обадвоје ђеце, запалити и послије **узети свијет на очи**, да се прича појас по појасу!...“ (МК: 22) „Упамти једном да овај сердар не пије сваку шому!... Чачанку ти мени ако се десила, а ако није – боље ће ти бити **да узмеш свијет на очи**!“ (МК: 222)

[45] Нажалост, ни у једном од мени доступних речника, као ни на интернету нисам успела да нађем наведени појам. Могуће значење изведено је по мом властитом осећају, а на основу контекста у коме се налази.

[46] Видети: **наполица** и **наполица** ж *привремени имовински однос између власника и закупца (обрађивача земље, одгајивача стоке и др.) у којем се принос обично дели напола.* У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 783.

у зли час *у неповољан, несрећни час*	„**У зли** и најцрњи **час** за гласиту кућу, за целу породицу“. (МК: 151)
умрети на прагу[47] *умрети у своме дому, на своме огњишту*	„[...] откад га је народ закнежио, носи он отачко предање **да умре на прагу**, не расплаши нахију нити побегне с њена белега“. (МК: 50)
у најбољим годинама *у средњим животним годинама; у зрело доба*	„А господин човек бејаше Зећир Делија. Крупан, свагда отмено одевен, **у најбољим годинама** [...]“ (МК: 87)
у најмању руку (x2) *иоле* **у најцрњи час** *у најгори час, у тренутку када су прилике за кога најнеповољније*	„А да је ко други на мом мјесту, ја бих му први намакнуо замку на врат. Или **у најмању руку** осоколио га да потражи највећи вир у Ибру“. (МК: 102) „Избор тежак и страшан: ако пођу паши – **у најмању руку** заточење по Анадолу, ако избегну – опустиће крај и остати клетва на њима...“ (МК: 140) „И још да ведро и душевно гледа на видело божје, на људе и на своје село, па да таква благост и милост обасја све живо, и доброга и рђавога, те да би сваком двоношцу на земљи било добро и, **у најмању руку**: – да не би његов Колашин отишао по злу гласу и постао прокуда продевећена међу нахијама...“ (МК: 212) „**У** зли и **најцрњи час** за гласиту кућу, за целу породицу“. (МК: 151)
у неку руку *донекле*	„**У неку руку** си баш као Арнаутин“. (МК: 261)
у ребра коме шта рећи/учинити *директно, без икакве припреме, увертире, увода*	„Где се то чуло или видело да први људи ради одређенога посла дођу добру домаћину и онако одмах **у ребра** без ракије?“ (МК: 184)
уста су се коме завезала *ућутао је ко* **ухватити кога/шта за гушу** *суочити се са ким/са чим; обрачунати се*	„Снага му се ончас некако у камен претворила, а **уста завезала** од највеће страве“. (МК: 123) „Не, и коб је човек дужан **ухватити за гушу**...“ (МК: 153)

[47] У вези је са фразеологизмом **кућни праг**.

у четири ока учинити шта *међу собом, у интимности, поверљиво, далеко од очију јавности*	„Жене се шћућуриле око огњишта, већ страшно уморне и сањиве, **проклињући у четири ока** и велики дом у који су доведене, и колашинске обичаје и ону клету зделу која је тако несрећно звизнула преко совре до нечије главе“: (МК: 186)
учинити коме зулум[48] *учинити коме неправду; чинити над киме насиље; иживљавати се над киме*	„**Ни Церовић ми тај зулум није учинио**...“ (МК: 253)
учинити коме по вољи *учинити како неко други жели*	„– Но, посестримо, јеси ли се предомислила? – Јесам: **да ти не учиним по вољи**...“ (МК: 84)
учинити чирак[49] **(?)** *1. поставити кога у усправан положај; 2. учинити кога непокретним; 3. усмртити кога*	„[...] је ли, бива, ефенди-бендум, родила Туркиња јунака да сиђе до вихор-Колашина и погуби онога рсуза и хајина Лалоша, па **да га бези чирак учине**...“ (МК: 230)
Ф	
Х	
хладан као смрт *потпуно, изузетно хладан*	„Кнез, **хладан као смрт**, погледа још једном народ, погледа нежно и благодарно на десеторицу кметова својих који му осташе верни, па мирно и достојанствено пође к ивици стрмога брега“. (МК: 15)
Ц	
царскога ти хљеба! *заклетва* *тако ти хлеба који те храни!*	„Сједни, **царскога ти хљеба**!“ (МК: 39)
царско колено *племенит сој и род; племенито порекло*	„Последњи представник оне поворке која је у књизи срицала, али по дубравама народу пламено беседила **да је царско колено** и да ће му царство неминовно доћи“. (МК: 237)

[48] Видети: **зулум**, -а м, мн. –и [тур. **zulum** од ар. **zulm**] *насиље, неправда, безакоње, терор*. У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 480.

[49] Видети: **чирак**, -ака м тур. в. *свећњак*. У: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад 2007, 1517.

цркавати од глади *бити страшно гладан; умирати од глади; бити на рубу смрти услед гладовања*	„Виђи ти њих: да село отиде у причу, а **ми** ноћас **да цркавамо од глади**...“ (МК: 187)
црна вест *лоша, неповољна вест*	„Још пре двадесет дана суседи су јој донели ту **црну вест**, у коју она никако није могла веровати“. (МК: 121)
црни дани *лоши, неповољни дани*	„Ти не знаш шта је мени Белош радио и какве сам **црне дане** проводила с њим...“ (МК: 76)
црни петак (или: настао је коме црни петак) *критичан, изразито неповољан дан*	„Скендер, кршна потурица из некога новопазарског села, у суштини добар а ташт на веру и садање време, некако злурадо и неприродно преображен (из онога истога пркоса који је и гладноме Антонију крепио скрокљај) што **је** „Влаху“ опет **настао црни петак** – жураше лонац у уздигнутом огњишту да што пре руча“. (МК: 105)
црн је коме дан *клетва*	
црно је коме име *клетва; куне се чији род*	„Ја им не вјерујем, ја ти, народе, отворено кажем да је патријарх издајник, да је црни ђаво под брадом, **црно му име било** до вијека!“ (МК: 14)
црн ти живот био! *клетва, иронијски*	„– Љубите се, **црн вам живот био**!...“ (МК: 187)
црн ти образ био! *клетва; куну се чији част и поштење*	„... **Црн ти образ био**!“ (МК: 137)
Ч	
часнога ми поста *заклетва*	„Ако буде мање којега Љепојевића и Продановића, **часнога ми поста**, и селу ће бити лакше!...“ (МК: 183)
часнога ми крста и четири поста *заклетва*	„Да ти кажем: добро сам, никад боље, и једнако слутим – биће још боље, **часнога ми крста и четири поста**!...“ (МК: 243)
чељаде од куће и образа *честита и племенита особа*	„А **чељаде је од куће и образа**: жао ми је било да је роду испратим“. (МК: 233)
читати прилике на небу *прорицати, предвиђати, гатати*	„Тако **су** оне **читале прилике на небу** изнад Колашина“. (МК: 49)

чувати свој образ *чувати част, поштење и достојанство*	„Радила је у задрузи као да печали за десеторо, а без муке **чувала свој образ** као да има жива мужа и то сâмога кнеза“. (МК: 145)
чути на своје уши (уместо: **својим ушима)** *бити присутан и чути; уверити се чувши шта*	„Нарочито после последњега сукоба, кад **је чуо на своје уши** како му кћи саветује мајци и брату да би најбоље било да га одведу у Девич и предаду духовнику на лечење“. (МК: 24)
Ц	
Ш	
шарати оком *кокетирати, флертовати, очијукати, кибицовати кога*	„Ишла је на свадбе и свечанике, певала без умора, играла и, изгледало је свету, **шарала** својим дивним крупним **оком**“. (МК: 72-73)
шенути од памети *полудети, понашати се неразумно*	„– Ћути, кучко! – плану првак. – Види се **да си шенула од памети**!“ (МК: 177)
шенути памећу *полудети, понашати се неразумно*	„И докле је кнез Швиковић са неколико одабраних људи савлађивао узбешњела горштака више молбом но силом, и уверавао дотрчале Турке **да је** овај **шенуо памећу**, те ће га одмах повести у лудницу, дотле је Сефер-буљугбаша као студени камен стајао“. (МК: 64)
широко је коме око врата *комотан је ко; има луфта; ситуација га не притиска*	„Јер су очигледно показни и омашују на Црногорце и Арнауте **кад им је широко око врата**“. (МК: 61)
шкргутати зубима (x2) *претећи, бесно и раздражено шкрипати зубима*	„[...] и ко зна колико **би** он **шкргутао зубима** и севао угарком, да у кућу не рупи његов син Вукојица и кћи Живана, који убрзо видеше у чем је ствар“. (МК: 22) „Искривљених лица од изненадности, накострешени и **шкргућући зубима** као гладни вуци, људи га почеше заокруживати“. (МК: 34) „При том пијаница као какав пропали балија, јер не пијаше ништа осим ракије, а кад би отпочео, закрвавио би очима, **шкргутао зубима**, гризао срчу и насртао на жене без обзира на њихово доба и где се налазе“. (МК: 80)

Шта је тражио, то је и нашао (x2) *пословица* *свако добије оно што свесно или несвесно прижељкује и што је заслужио*	„А ви би се сутрадан сви смијали и уз веселье зборили „**шта је тражио, то је и нашао**!...“ (МК: 34) „**Што сам тражио, то сам и нашао**“. (МК: 42)
шчепати кога за гушу *ухватити кога за врат; сукобити се са киме; физички се обрачунати са киме*	„Докле је она покушавала **да** насртљивца **шчепа за гушу**, иза њих се осула земља и на чудо, појавио се наш војник са напереним ножем на пушци“. (МК: 83)

Литература

Божовић 2005: Григорије Божовић, *Мој Колашин,* Стари Колашин, Зубин Поток. Приче и путописе је изабрао, приредио и поговор написао др Драгиша Бојовић.

Матешић 1982: Јосип Матешић, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Школска књига, Загреб.

Клајн и Шипка 2006: Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.

Речник српскога језика, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1973.

Jasmina VUČETIĆ

The Dictionary of Phraseologisms of Grigorije Božović (My Kolašin)

Summary

The dictionary of phraseologisms of Grigorije Božović represents one part of the larger research of phraseologic structure of the mentioned writer which is highly abundant, dyed with local colours, and featured by a number of archaisms, words of Turkish and Albanian origin, and that makes it more attractive for the linguistic, social- linguistic and psychological-linguistic analysis. The research was conducted on the corps of stories and travelling stories that are making the collection My Kolašin (Old Kolašin, Zubin Potok, 2005); where, on 269 pages around 580 phraseologic units had been extracted.

Under the concept "phrasem" I understood each more or less habitual speaking formula which had had in the consciousness of the members of the same speaking community a congruent meaning so that some sayings, favourite sayings, speaking formulas, blessings, curses, oaths, citations and some swear-words found its place in the dictionary. They were cited in the dictionary by their alphabet order according to the formal criterion. I thought it would be the best if the fraseologisms in the dictionary should be cited in their basic form mostly (in infinitive or nominative form), or in that form in which they were used in Serbian language (past, future, present, imperative forms etc.). Each determinant was accompanied by its meaning in italics (in the left column), and by the context in which it was to be found in the collection (on the right). The meanings were formulated by me including a necessary consultation of the relevant literature from that field.

УДК 82.02
82.09:801.73

Милоје МИЛОЈЕВИЋ

ПИТАЊА МЕЂУСОБНИХ ВЕЗА И ПРОЖИМАЊА КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И НАУКЕ О КЊИЖЕВНОСТИ У ПРИСТУПУ ТУМАЧЕЊА (ВИДОВИМА И ВРСТАМА ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ) КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ ТЕКСТА (*Сан и несан* Данила Николића)*

Сваки покрет нас открива.

М. Монтењ, *Есеји*

Апстракт: Рад истражује међусобне везе књижевне критике и науке о књижевности у приступу тумачења књижевног текста. Кроз однос *разумевања* и *тумачења* као и подсећањем на неке значајније методолошко-критичарске оријентације настојимо да откријемо њихову улогу у тумачењу књижевног текста. Ставовима Светозара Петровића о књижевној критици посвећујемо посебну пажњу. Приповетка Данила Николића служи нам као пример једног од могућих приступа тумачењу.

Кључне речи: разумевање и тумачење књижевног текста, структурализам, феноменологија, књижевна критика, интерпретација.

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

Однос разумевања и тумачења

Херменеутичка традиција нас је научила да тумачење не следи, нити се одвија упоредо с разумевањем, него је разумевање увек тумачење, а тумачење је заправо експлицитан облик разумевања.

Постоје, према херменеутици, три вида приступа тексту: subtilitas inteligendi (разумевање), subtilitas explicandi (тумачење), и subtilitas applicandi (примена).

Као и Хусерл, појам **смисла** Гадамер дефинише тако што њим означава *оно у чему борави разумевање* ***нечега*** (кад се *унутарсвесно биће открије с битком губитка,* тј. стигне до разумевања). Тумачењем се текст *уклапа у догађање, у непосредну читаочеву садашњицу*. **Експликација и интерпретација** *су зависне једна од друге и сачињавају* ***херменеутички круг***.

Повезујући све то, Гајо Пелеш у књизи *Прича и значење* поручује: *До свијета текста или његове дубинске семантике не допире се наивним читањем, него објективном анализом његове сустављености. То подсјећа на Гадамерову мисао да* ***читање*** *није понављање нечега што је било, већ је учешће у* ***садашњем*** *смислу*.

Истраживач мора да обави све ове и овако описане радње како би *дошао у посед текста*. Читање је **семиотички** процес, процес *улажења говореће инстанце у значењске мреже*. Према Лис Иригард, треба стално прелазити, односно то се и без наше воље чини, *од изнутра ка споља*. У свести стално мора да буде *новокритичарско* начело: да дело није рефлекс света, већ свет, да није експресија искуства, већ искуство. Изводити, током читања, **генетичку вертикалу** значило би, уместо сусрета са светом дела, отићи у етнографију или *схватање књижевности као облика друштвене мисли*. У ствари, у самом односу **текста и читаоца** – како је тачно примећено – успоставља се **одређени** смисао дела. Зато, у тексту *Белешке о социологији песничког језика* Јан Мукаржовски структурну лингвистику види у схватању књижевног дела као естетског **знака** упућеног јавности. Тек када је дело прочитано, долази до његове реализације. Критичар је један од, свакако најважнијих, реципијената књижевног дела, и то **не било какав**. *Критичар има одговорност да се не претвори само у* ***једног****, већ да у њему буде више обавештених читалаца.* Критичарева анализа, како је записао Ј. Христић у књизи *Облици модерне књижевности,* јесте *репродукција стварања*.

Свако тумачење, каже Жан Старобински у чланку *Лео Шпицер, и стилистичко читање* треба да изврши **четири** задатка: *прво*, да на светлост дана изнесе нешто што је ограничено и позитивно

(sachlich), *друго* – да обогати методолошку праксу, *треће* – да истраживач у свему томе изнесе и лични став и, *четврто*, да се искаже *хуманистички и друштвени став према нечему*. И сама уметност, као стваралачки процес, састоји се из три етапе: **знања**, уочавања и осећања, при чему је *ново знање – блесак узвраћања, као његов нови орган* (Flasches back a new organ of knowledge) (Ц. Елиот).

Ролан Барт је управо критичара означио као учитеља читања. Ако су читање и тумачење књижевних дела успешни, могу да доведу до идеала који су *новокритичари* поставили критици: добром, разумевајућем читању. Читање, које треба схватити по значењу и значају као разумевање и доживљавање, није нимало једноставно. Јан Мукаржовски је у књизи *Структура, функција, знак, вредност* упозорио да ни *вредност са гледишта историјских извора није непроменљива величина*, јер јој *јавност приступа са позиција уметничког осећања одређеног доба.* Текст је (Ј. М. Лотман, *Предавања из структуралне лингвистике*) само један од елемената односа; значајни су за испитивање и односи према *вантекстовној реалности*: према самој стварности, књижевним нормама, схватањима. Разумевање текста отргнутог из вантекстовних веза, немогуће је. Зато на значају добија контекст, а њиме се успоставља тоталитет *одређене повијесне епохе* (М. Солар). Новица Петковић, с разлогом, када је у питању разумевање језика у књижевном делу, односно остварености дела у језику, наводи 333. став Хумболтов: да *реч није репрезент саме ствари... него је израз властитог погледа на ствар*. То важи за филолошку и сваку другу критику која једноставно не може без сагледавања како је те и такве уметничке идеје прихватио и изразио сам језик, својим бескрајним универзалним могућностима.

За успешан исход онога што се уобичајено назива *интерпретацијом* врло је значајно да истраживачи не потпадну под монизам који је, без обзира на то колико вредео, мерен моћима тоталитета књижевноуметничког дела и чудесно енигматичне знаковности, у ствари врло немоћан. Знак побуђује контекст (заједно са текстом), о чему Н. Колењић у књизи *Теоријски основи нове критике* каже следеће: *Откривање веза између новог песничког дела и постојећег контекста културних вредности није ништа друго него критичко средство сагледавања односа у самом делу*. Он наводи семантичка истраживања Сузане Лангер по којима ми, у ствари, *значења дата језиком разумемо сукцесивно, и обједињујемо у целину помоћу процеса названог дискурзивни говор. Значења свих других симболичких елемената који чине шири артикулисани симбол разумемо једино кроз значење целине, кроз релације унутар потпуне структуре*.

Неке значајније методолошко-критичарске оријентације и њихова улога у тумачењу књижевног дела

Структурализам је један од новијих, врло популарних теоријско-критичарских праваца. Његове погодности условиле су да се он препоручује, као и значајна и разграната литература, настала на темељу његових методолошких принципа (на пример, поред осталих, радови Н. Милошевића, који су антиципирали Голдманов *генетички структурализам*, Шпицерову антропологију и сл. или појмове семиотике и структурализма у редовима Н. Петковића и сл.).

По П. Машреју структуралистичка критика *изјављује да јој је основна задаћа – утврђивање значења дјела; њезин се програм може свести на формулу: повратак дјелу таквом какво је оно само по себи*. Машреј у томе види *непревладани платонизам: дјело које се анализира узима се као слика једне структуре; пронаћи структуру, значи изградити слику те слике*. Машреј указује да оно *што даје облик дјелу јесте радикална другост, коју у њему производи јукстапозиција или сукоб више сила*. А Зденко Шкреб закључује (*Дело – структура*) овако: *Како је текст књижевног дјела структурирана цјелина, створена тијесном повезаношћу бројних појединачких елемената који функционишу и смисао задобијају тек од цјелине коју изграђују, та ће дијалектичка повезаност цјелине и појединости вриједносни суд примаоца редовито управити или једном или другом; или ће он опћим вриједносним судом изразити дојам који је књижевно дјело оставило на њега, или ће, позитивно или негативно, истицати његове вриједности*.

Чикашки структуралисти лепо објашњавају: *Структура значи начин грађења, склоп, устројство, распоред. Циљ структуралиста: да открије logos тога praxisa. Прави предмет структурализма – оно што човек ствара, а што се, као створено, може самосталнo испитивати*. Правећи разлику између *старије* и нове критике, Умберто Еко каже: *Док би старија критика истицала дирљивост тренутака препознавања (осврнула би се на садржај причице и упозорила на начин који би требало да подржи читатељеву знатижељу), структуралистичка критичка анализа би се задржала на 'шавовима', на начину како је причица саткана (на пример: однос ван / унутра; однос култура / природа; антиномију: светло / мрак и сл.). Структуралистичка метода* састоји се од помног и упорног проучавања читавих комплекса гарнитура људских уметнина (Sets of artifakts) – *пројектованих производа људских мисли – како би се открио њихов заједнички пројекат, њихова заједничка структура* (...) Структуралисту посебно занима та делимично свесна логика,

јер верује да ће нам структура такве логике помоћи да схватимо важност природе. Структура за Клода Леви Строса има своје средиште као начело организације, а за Шарла Балија термин *структура у критици означава зависност значења појединих речи у песми од свих постојећих односа у које та реч улази; структура представља наглашавање контекста као крајње детерминанте значења*.

За Мукаржовског, структура нуди скуп саставница неког дела, унутрашњу равнотежу коју непрекидно нарушава и опет успоставља. Битно за поимање структуре је да дело схватамо на позадини одређених конвенција, као потврду, односно одступање од тих конвенција. А према Ролану Барту (Предговор *Критичким огледима*): *Излучити структуру значи дешифровати једну загонетку, ископати запретани смисао. Циљ сваке структуралистичке активности, рефлексивне или поетичке природе, је да реконструише предмет, тако да у том концентрисању очитује правила функционисања (функције) тог предмета*.

Други изузетно важан метод књижевнокритичке анализе јесте – *семиотички*. (*Књижевна анализа је облик семиологије*, Р. Барт). Према Барту, *структурални човек захвата стварност, раствара је и – потом опет саставља*. Структура романа произлази из мноштва система кодова. Роман је, као и сви други текстови, полисемантичан, јер његова структура произлази из мноштва система кодова, који улазе у стварање других текстова. Аутор енкодира дубинску структуру дела, дело се разоткрива. *Читаочев сусрет с текстом садржи у основи ослобађање знакова кроз одговор на модел који је послао аутор енкодирајући дубинску структуру дела (...)* То је чин разоткривања онога што је већ предодређено својом позицијом у читалачкој заједници да се разоткрије.

Витгенштајн проналази смисао песме у ономе што изражавају речи у том склопу. Песништво је увек различито, као и живот. Семиотичари сматрају да текст добија значење тек у контексту. Јурий Лотман мисли да је текст *семантички аутономан* (*Предавања из структуралне лингвистике*). Погрешно је говорити о књижевнокритичком дискурсу као паразитском, јер је он услов постојања књижевног дискурса. Да би од књижевног текста, који је сам за себе једино знаковни предмет, те поседује само потенцијалну семантичку вредност, настао знаковни ентитет или остварена значењска величина, неопходан му је саговорнички дискурс. Тумачењем, за разлику од разумевања, којим успостављамо значења анализираног текста, транскодирамо ишчитану значењску саставницу обележавајући њоме и своју егзистенцијалну ситуацију.

Разумевање је поступак којим се ишчитава статистички потенцијал интерпретираног текста, па тиме интерпретатор улази у за њега неозначене просторе постојања. Тумачење, други интерпретацијски поступак, јесте употреба (апликација) добијених значења за означавање интерпретаторовог егзистенцијалног простора. Књижевнокритички дискурс је онај којим се успостављају значењске вредности, значењски систем или свет књижевног текста.

По структуралистима и семиотичарима, свака књижевна интерпретација је истовремено декодирање и енкодирање, разумевање и тумачење. Књижевнокритички дискурс резултат је двају поступака: разумевања и тумачења. Свака ваљана интерпретација књижевног текста бива резултат двају међузависних поступака, разумевања и тумачења, у којима долази, гледајући из семиотског угла, до декодирања прихваћеног текста, па потом до транскодирања успостављених значења, истовремено, енкодирања дискурса. Књижевни аналитичар, експлицитно или имплицитно, употребљава књижевни текст да би означио властити историјски свет, каже Г. Пелеш (*Прича и значење*, 213). Ни књижевни ликови се зато не могу свести само на функцију, јер су израз одређене културе. Структура је код, а порука садржи девијације или функционални низ елемената, који могу бити у сукобу, те из тог односа произлази оно што Лотман назива енергијом књижевног текста. *Уметнички текст има три функције:* 1) властиту означеност, 2) границе, 3) структурираност, тј. унутрашњу организацију која је на синтагматском нивоу. У самом уметничком тексту на делу су два механизма: једном је циљ да подреди елементе текста структури и претвори их у аутоматизовану граматику, док други покушава да уништи ту аутоматизацију и учини структуру носиоцем информације.

У *семиотској теорији*, како је представља Новица Петковић, *форма није, просто, носилац неке с њом усаглашене садржине, него нов модус егзистенције садржине. Методолошки, истраживач се не интересује само за књижевне чињенице, него и њену генезу. Зато јер се књижевна форма објективизира у језику*.

Руски формалисти су у уметности видели ново, искључиво оно што може да изазове перцепцију. *Семантички гест* је оно што није дато пре дела, већ његовим настанком. Представници семиотичко-формалистичке школе и Лотман проучавају моделативне системе; књижевноуметничко дело схватају као модел стварности, а само уметничко стварање као моделовање стварности. Књижевност је зато моделативни семиотски систем, попут митологије, религије и др. За проучавање романа, а и књижевну критику која се

при том користи, значајан је Бахтинов појам два типа романа: монолошки, какви су Толстојеви романи и полифони романи Ф. М. Достојевског. Монолошки роман је, у ствари, пишчев монолог; у полифоним је све подређено дијалогу (чак су и монолози појединих јунака, у ствари, дијалози). *Јунаци Достојевског изговарају двогласну реч, реч која упућује на мисао, хтење, отпор другог*.

На херменеутички начин остварује се разумевање – путем наизменичног уочавања целине и делова и њиховог узајамног узглобљавања (Хајдегер, Гадамер). *Свака посматрана појединост треба да буде суочена са целином, а целина треба да буде протумачена у светлости нове делимичне тековине. Задатак бескрајан – херменеутички круг се никад не затвара, али је бескрајно плодан* (К. Јасперс, *Општа психопатологија*). Разумевање, у животном смислу је знање о битисању *ту бића*, онтолошке претпоставке сваког историјског сазнања (Хајдегер); од Ничеа, који је први почео да говори о распаду метафизике, и први исказао страх и радост због тог распада. Потребу деконструкције метафизике излагао је и Хајдегер: филозофија се, после предсократоваца развијала у једном правцу – развоја метафизике. Све битно објашњавано је метафизиком; такав смер развоја филозофије довео је до заборављања оног што је био предмет: до заборава бића.

Дерида је поставио питање почетка граматологије, инсистирајући, не на сличностима, него на разликама. Он предлаже деконструкцију, излажење из круга, пре свега националних језика. Уместо присуства (присутног) треба проучавати разлике између појава, чињеница, представа. Деконструкцијом постојећег, продрети у ново – раскинути пауковске мреже *овог,* већ успостављеног, метафизичког смисла. Мада се родила у оквиру структурализма, тачније постструктурализма, идеја деконструкције усмерена је и против самог структурализма. Упућена је не само ка деконструкцији логоса (говора), већ и елемената који су с њим у вези: знака и значења, облика, стилова, уметничких модуса, онога чиме се структурализам на логоцентрични начин бавио.

Разматрање Дериданих провокативних и продуктивних ставова више је него повољно за тумачење метафизичког слоја у делима значајног броја светских писаца: Достојевског, Камија, Кафке, Бекета, Борхеса..., али и неких савремених књижевника.

Феноменологија није друго до израз максиме *ка самим стварима*. Феноменологија сматра да управо логички принципи, закони, закључивања, принципи учења о веродостојности имају својство апсолутне егзактности, каква се емпиријским путем никада не мо-

же постићи. За феноменолога, предмет, у овом случају књижевно дело, значи нешто комплексно у токовима свести и тако дело постаје предмет унутрашњег опажања (Хајдегер).

Враћање, после дугог изгнанства услед развоја формално-стилистичких и иманентних школа, у књижевност самог **читаоца**, условило је и формирање покрета названог **рецепционизам**. (Х. Р. Јаус: *Историја књижевности као изазов науци о књижевности*, у књизи *Естетика рецепције*, Београд, 1978) У формалистичкој школи читалац је само у функцији субјекта опажања који, следећи упуте текста, мора разликовати облик или открити поступак. Тиме се прикраћује књижевност за димензију која неминовно припада њеном естетском карактеру, као и њеној друштвеној функцији: димензију рецепције и деловања.

Читалац изводи *смислену конфигурацију романа*. Остварује се разговор аутор – читалац. Фабула се може најбоље разумети начином на који се чита. *Њена структура је структура сукцесивних одговора на дело. Она више постоји у читаочевој пажњи, него у писаним секвенцама.* (Волфганг Изер, *Имплицитни читалац*) Улога читаоца већ је уписана у дело, каже Џонатан Калер (*Наративни уговори*). Текст има **имплицитног** и аутора и читаоца. **Празна места** омогућују, као паузе, да се читалац удуби и конструише то место. Имплицитни аутори су супериорнији у односу на стварне ауторе. Рецепционисти разликују и појам *историјски читалац*.

Када је реч о *застарелости* за савременог читаоца и тзв. класичних дела треба имати у виду да је много више велике уметности прошлости застарело него што би хтели да верују неки критичари који заборављају посебан апарат ерудиције што га уносе у своју критику. Чак ни *Божанствена комедија*, тврди Ричардс, није одолела зубу времена, јер она захтева од читаоца познавање светлоназора Томе Аквинског и бар неко познавање схватања о жени и крепости. Тако каже Ричардс, а у тим оквирима се крећу психолошко-семантичке основе књижевне критике. *Никада није оно што поезија говори оно што је важно, него оно што она јесте. Критичарева изјава је оправдана својом истином у високотехничком смислу речи, чињеницом на коју се односи*.

Приликом читања увек треба ка појединостима поћи после сагледавања целине. Читање поезије је напоран посао; нико не би требало да чита више од четири песме недељно. Погрешке у тону много су више него површне мрље. Оне су можда симптоми неког врло дубоког нереда. (А. Ричардс: *Како читати страницу*)

Модерна историјска наука посебно нас мучи сугестијама да негде у замршеној џунгли доказа постоји нешто што случајно не знамо, а што би разјаснило проблем, што би показало ауторове намере. То је као сумња о изгубљеном кључу загонетке иако се зна да су битни кључеви загонетке увек изгубљени. Колико год да скупимо доказа, још увек ћемо морати стварати сопствене закључке.

Са позиције *Гадамерове методске теорије* разумевање значи укључивање у збивање предмета. Могу се разликовати три слоја (*фолије*) очекивања (рецепције):

а) очекивање с обзиром на дело;

б) очекивање с обзиром на аутора;

в) очекивање с обзиром на епоху.

Приступи књижевном делу Р. Велека и О. Ворена (*Теорија књижевности*):

Спољашњи приступ проучавања у књижевности:

1. Однос књижевности и биографија;
2. Однос књижевности и психологије;
3. Однос књижевности и друштва;
4. Однос књижевности и идеја;
5. Однос књижевности и других уметности.

Унутрашњи приступ проучавања у књижевности:

1. Стилистичка критика;
2. Формализам;
3. Феноменологија;
4. Структурализам.

Антипозитивистички приступ проучавања књижевности:

1. Школа интерпретације у Немачкој;
2. Стилистичка критика;
3. Англоамеричка нова критика.

Албер Тибоде је разликовао, поред осталог, и *критику образованих људи*, али и *критику стручњака*. Светозар Петровић у чланку *Књижевна критика и наука о књижевности*, правим анатомским резом, сократовски се ослањајући на парафразу *противника* који *налази... да критика није наука, јер нису откривени несумњиви критеријуми којима бисмо могли утврдити и образложити битне разлике међу различитим примерцима књижевности*, ствара свој опозит: а) није само критика и наука је субјективно обојена; б) критика је, дакле, наука; в) наука је објективно истраживање природе спољашњег света; г) критика је објективно истраживање књижевности.

Ставови С. Петровића о књижевној критици

Теоријски код Светозара Петровића, посебно на пољу теорије и функције критике, врло је значајан. Петровић је свестан да критика – као ни наука (увек су њена тренутна сазнања само – највероватнија хипотеза!) – не располаже беспоговорном и објективишућом аргументацијом. Објективна критика је чак *трагични књижевнотеоријски перпетумобиле*. Али, оно на чему, када је књижевна критика у питању, заснива апологију сваке врсте, јесу неоспорно следеће њене вредности:

1. Књижевна критика је креативна литерарна активност којој је унутрашњи задатак да обогати наш смисао за књижевност и да олакша наш додир с њом, изазивајући нас на упоређивање властитог искуства у књижевности с искуством критичара. Механизам којим се она остварује је довођење књижевног дела у контекст критичарева доживљаја.

2. Петровић саопштава ставове да у дијалектичком међуодносу текста књижевног дела, карактера критичарева талента и друштвено детерминисане атмосфере средине, која ограничава субјективну разноликост доживљаја, остварује се динамична хијерархија вредности књижевнокритичких приступа; у трајној променљивости тога односа налази се објашњење претераности и оправданости појединих приступа, али и тајна релативности сваке поделе на књижевнокритичке приступе. У факту таква односа, може се наћи и разлог зашто су редовно депласирани покушаји грађења **интегралних метода** књижевног студија, обједињавањем историјски насталих књижевнокритичких приступа, зашто је депласиран и онај актуелни **покушај допуњавања иманентне анализе** социолошком, депласиран колико у себи види остварење **научне** методе студија књижевности. Тежња ка **објективности и научности** развила се у критици у току последњих стотину година. Критика је, међутим, до неке границе доказивање озбиљности литерарне игре, борба против инхибиције, уверавање у разборитост, у дубљу оправданост одлуке да се прихвате конвенције игре у коју улазимо оног часа кад прочитамо прву реченицу књижевног дела. **Објективна** критика – догматска критика, **одбија нас** што скрива своје претпоставке, **а као објективну интерпретацију дела** нуди нам свој скамењени субјективни доживљај. *Разумећемо да је књижевнотеоријски домино (**у коме се теорија књижевности надовезује на естетику, а критика на теорију књижевности**, у коме се **критика схваћа као обједињење** књижевнотеоретског и књижевнопови-*

јесног знања, а ***историја књижевности*** *као* ***јединство књижевне критике*** *и теорије књижевности.*

3. Петровић је покушавао да разреши неке од најкрупнијих проблема односа унутар дисциплина које, с једне стране, с књижевном уметношћу чине не контекстуално јединство, него контекст контексту, а с друге, да утврди њихову природу и значај. Критика – као да би и рекао, а и не би Петровић – по много чему није, а може, односно не може да буде наука о књижевној уметности. Опозита има и на једној и на другој страни: нити је оно што зовемо *наука* без приговора што се могућности продора субјективистичке релативности тиче, нити је сама критика ослобођена евентуално као нека игра креације поводом књижевности или игра рекреације на њеном трагу и у озрачењу.

4. Најзначајнија **иновација** Петровићева садржана је у ставу да је критика **креативна** литерарна активност, да јој је задатак да **обогати наш смисао за књижевност и да** нам **олакша додир с њом**. Наиме, сва три њена својства драгоцена су управо за наш рад, тим пре јер се с развојем научних метода и разгранавањем поступака отворило питање: којим путем до потпуније интерпретације? У критици се, рецимо, парадира тзв. *синтетичком* или (негде) *поларном* методом, мада није нимало једноставно, као на каквом механичком прекидачу, час укључивати, а час прекидати дејство ових или оних чинилаца.

Мање познати ставови и искази о једном броју оријентација (структурализам, феноменологија, деконструкција, семиологија и сл.), као и искази друге врсте, овде су наведени некако у дослуху са С. Петровићем и Кенетом Берком.

Нема, међутим, места оптимизму. Сазнање и доживљај књижевног дела не може да се синтетизује у једно сочиво окулара; мноштво је плочица различите оптичке вредности и намене. Једне тако хватају језичке, готово математичке алгебарске структуре и утврђују њихову законитост, која је стилогена. Друге би имале карактер човекове душевне унутрашњости и то до неуроменталних слојева који су, можда, тек психијатру клиничару доступни. Трећи би – као у случају Рилкеовог свођења, односно феноменолошке редукције једне и јединствене руже на само њену боју, требало да поведу у свет *пре света*. Четврти би требало – ако се прихвате ставови Л. Голдмана – да открију и тајне тзв. генетичких структура. И тако редом.

Сан и несан Данила Николића

Структура приповетке створена је сукобом индивидуалних тачака гледишта интересне групе која се крије иза општих *светих* норми државе или идеологије и усамљеног појединца. Дакле, један елеменат наративне структуре као што су тачке гледишта изградио је причу, њене кодове, поруку, кохеренцију.

Сукоб тачака гледишта довео је до суђења невином човеку, грешнику без греха. Овде није реч о вечном греху, библијском, него о конкретном, тоталитарном. Политичко суђење човеку који је поменут у једном шаљивом, али и алузивном а измишљеном сну, јер је реч о послу који је требало Шушук да заврши; суђење за непостојећи сан, за сан у невиној алузији, показује како се једна озбиљна тема може изградити на једном бесповоду.

Овде чак и један неутралан елеменат нарације, као што је фон, може да изазове нека питања, да проблематизује читаочев однос према причи. А све се дешава у високоинтелектуалној средини – редакцији угледног и специјализованог часописа, што нам одмах намеће дистанцу према свету којим владају инстинкти и ниске страсти од поданичке чиновничке психологије која мора да чучи иза прага док се газда врати.

У равни карактеризације опседа нас мишљење о интелектуалцима као духовној аристократији која има супериоран однос према ефемерним и потрошним добрима. Читаочеве недоумице Николић разрешава марљиво изграђеном мотивацијом. Очигледно, сматра да се девијација неке личности може објаснити психологијом. Шушак је, наиме, човек који је давно напустио природно понашање младости, побегао у пужеву кућицу, и има психологију обешчовеченог бића. Уместо човека, пред собом имамо покретан модел режимског двоношца, кога су стрепње извеле из људског морала и претвориле га у ништавило, невредност.

Мотивација, иначе, код Данила Николића, као структурална инстанца реалистичког дела, има двојну природу. Истовремено је фабуларна и структурална:

> *Али... тад ради на осетљивом месту! Филм је утицајно средство. Монтажом се може све постићи, Бранославе! Од једног, начини нешто сасвим друго... Чекај, да ми ипак то видимо – рече...*

Реализацијом изреке да су у страху велике очи и објашњавајући потребу посебне пажње према *грешнику* и мотивишући кретање радње, Николић је мотивацији дао не само средишње место у структури и композицији приче, него је одредио њену семантичку

слојевитост, извео тему као монтажу доказа против невиног човека. У смисао монтаже једноставно је ушао дозволивши жртви да да оцену њихових намера, што спада у надлежност психијатрије, у лудило:

> *Дакле, то је био сан? Неко је сањао да сам дао паре. Погледа једног, па другог, сави папир у трубу и, лагано, утискујући кошуљу за каиш као после рвања, дође до врата. – Ви нисте нормални – окрену се.*

Мотивација је доведена до краја. Последњи детаљ мотивације стављен је на врх грађевине; пут у камерно политичко позориште је отворен:

> *Кад залупи вратима, Чавић се разјари:*
> *– Знао сам – узвикну. – Знао сам да ћу једног дана тог тврдог Лакетића морати мало да омекшам.*

Припрема и реализација политичког процеса изведене су професионално. Уводна деоница припада глави институције, Чавићу, чије се излагање исцрпљује у шаблону теорије завере. Завереници су слободне личности, сањају снове које им наметну злонамерници, јер сан не поштује утврђене норме и неприкосновеност стварности: сан, мисли он, помало у стилу фотографа, може, уместо негатива позитивне слике, имати позитив негативне слике јаве. Сваки лични однос према стварности субверзиван је и опасан. У томе је кривица његовог сарадника:

> *Почело је наизглед безазлено. Сном. А зар сан може бити безазлен кад зазире у крупна питања? Ако се сања да се нешто чинило, онда је то исто као да је урађено.*

И тим закључцима и пројекцијама он даје *научни* карактер. Користећи психоаналитички појам потискивање и Фројдово схватање сна као прикривено испуњење жеље, писац је показао како ауторитарне личности безочно манипулишу истинама, своде тему на ниско, приземно, како лако с једне равни прелазе на другу, идеолошко-политичку, чиме се открива њихов морал. Средишњи део композиције политичког процеса семантички је наглашен, али без драмске тензије јер нема опозиције, контраста. Зато је Чавићу и њему сличним, као самозваним тумачима снова, злоћудна феноменологија концептуалних феномена прикладна за њихове комбинаторике, као што су *заједнички сан* као синоним за опасан сан, па *ноћ* која одувек служи за нечисте послове, па у шали поменути израз *налог*, па *ред* – све то треба да нападне *јаву*. *Тумачи* снова своје

проналаске – латентне мисли сна намећу *окривљеном*, иако је то њихово власништво. Све је то у вези са страхом да им неко не порекне јаву:

> *Сан руши све. Па и претходне снове... Можемо ли пак дозволити да већ оформљен сан једних ниште незрели снови других?*

Једна идеолошко-политичка метафора о тоталитарној стварности као *остварењу снова многих генерација* сучељена са измишљеним сном коме је дат психоаналитички статус. Као да постоји подсвесна жеља појединаца да буду лишени људских својстава јер би тако били ослобођени греха и казне и прогона, којим су изложене самосвесне личности:

> *Што се мене тиче, најбоље је кад човек ништа не сања, мирније спава. Човек је одговоран за своје снове.*

Ретке су али могуће противуречности у расправама, али се оне не заснивају на принципијелним и моралним начелима него на личној нетрпељивости. И то је, ваљда, једини знак да је могуће и друго становиште, али то је само варка. Све је у кругу повлашћене контроле не само свести него и подсвести. Такви *испади* остају у појединим говорничким парафразама као семантички наглашени. Апотеоза страха једног од говорника управо указује на узроке могућих девијација, јер страх је делотворан елеменат, саветник, пријатељ, творац реда и поретка, путовођа пучини и немоћнима. Парадокс: откуда заговорницима бескласности појам руље, пучине? Притворност идеологије:

> *Зар да свако, како му се прохте, вршља и срља? Куда ће? У чељуст вука, у зубе непријатеља... Шта би се догодило да није страха и његове стеге? Ако се нешто и растресе у кратким периодима одбаченог страха, опет се враћа у чврсто стање, јер је кохезија страве силна...*

У камерном политичком процесу још један стереотип изазива мучнину у читаоцу јер победник тзв. случаја прича о својој племенитости и хуманизму, што је цинични еуфемизам који се често користио у време радње Николићевих приповедака. Скоро да је реч о поступку чија је поента:

> *Али, другови, он је наш човек.*

Лицемерје и цинизам *другог!*

Данило Николић је композиционом стереотипу *додао* индукцију као одговор на обоготворење јаве (тоталитарне стварности).

Њу чини наративна раван и Лакетићева артикулација збрканих шаблона. Према Лакетићу, јава уништава личност, појединца, јава је несаница која не дозвољава човеку да достојанствено живи:

> *... идем баш тамо где ће се јавити узроци моје дневне несанице, тј. свакодневице. Хоћу ли тамо, као очајник, постићи уништење, двострукост муке или избављење?*

Лакетић поништава *светост* јаве зато што се заснива на колективној негацији личности. Да би је обезвредио до краја, он је чини поседником ножа. Страх од ножа није последица доживљаја, нити неког непосредног искуства, једноставно, он је датост јаве, њена архетиполошка ознака, слика колективно несвесног:

> *... имам ужасан страх од сечива. Од ватреног оружја не! Страх у сну и на јави. Стално ми се привиђа нож!*

Очигледна је сродност између јаве Јозефа К. и невиног Лакетића. Али, Николић уноси неке измене у *кафкијански нож* и његове манипулаторе. Кафкин протагониста их не зна, Лакетић их поименично зна одавно. Они су узрок његових дневних несаница. Лична несаница плод је јаве коју бране његови сарадници и познаници. Заједничка им је невиност, али код Кафке убице су стигле из метафизичких тмуша, а Лакетићеви кољачи нису из предела архетипологије него из Лакетићеве јаве одлазе у кафкинску феноменологију, иако имају имена и презимена, своју реалистичку ауру.

Пут у метафору настаје отпадањем неких привремених атрибута.

Лакетићеви непријатељи постали су метафора, кафкијанска.

Литература

Ecco 1981: U. Ecco, *The role of the Reader*, Hutschinson, London.

Константиновић 1969: З. Константиновић, *Феноменолошки приступ књижевном делу*, Београд.

Машреј 1979: П. Машреј, *Теорија књижевне производње*, Школска књига, Загреб.

Милосављевић 2000: П. Милосављевић, *Методологија проучавања књижевности*, Требник, Београд.

Мукаржовски 1954: Ј. Мукаржовски, *Уметност као семиолошка чињеница*, Београд.

Мукаржовски 1987: Ј. Мукаржовски, *Структура, функција, знак, вредност*, Нолит, Београд.

Петковић 1975: Н. Петковић, *Језик у књижевном делу*, Нолит, Београд.
Христић 1968: Ј. Христић, *Облици модерне књижевности*, Нолит, Београд.
Шкреб, Стамаћ 1983: З. Шкреб, А. Стамаћ, *Увод у књижевност*, ГЗХ, Загреб.
Зборник 1989: *Увод у наратологију*, ИРС, Осијек.

Miloje MILOJEVIĆ

The Issues of Mutual Links and Pervasions of the Literary Critics and Science of Literature in the Approach of Interpretation (Ways and Kinds of Interpretation) of Literary-artistic Text

("The Dream and Non-Dream "of Danilo Nikolić)

Summary

It is to reach the world of literary-artistic text or its thorough semantics rather by objective analysis than naïve reading. The author states that reading is to be a semiotic process, the one of the entering of speech instance into the network of significance. The critic has the responsibility not only to be turned into the one, but to contain more informed readers in him as well. If reading and interpretation of literary works are to be successful, they can result in an ideal which new critics posed in front of critic: by good and understandable reading.

Furthermore, the term structure in critics means a dependence of significance of some words in the poem out of all existent relationships this word is entering into; a structure means stressing of the context as an extreme determinant of the significance. The extraction of structure means decoding of one riddle.

The second very important method of literary-critics analysis is a semiotic one. Semiotics consider that a text is being given significance within its context. According to semiotics and structuralists, each literary interpretation is decoding, encoding, understanding and interpretation all at once.

The innovation of Svetozar Petrović is woven into the attitude that critics is to be creative literary activity, and its task is to enrich our sense for literature and facilitate our contact with it.

In the end, the author thinks that the story of Danilo Nikolić serves as an example of the one of possible approaches in the interpretation.

ИСТОРИЈА

УДК 930.85(497.115 Приштина)”18”
655.421.(497.115)”18”

Весна ЗАРКОВИЋ

ОТВАРАЊЕ ПРВЕ СРПСКЕ КЊИЖАРЕ У ПРИШТИНИ 1890. ГОДИНЕ*

Апстракт: Рад представља приказ отварања прве књижаре у Приштини 1890. године, отворене у склопу акције отварања српских књижара у Отоманском царству после оних у Скопљу, Битољу, Солуну, Цариграду, уз ангажовање српског конзулата. Први књижар у Приштини био је Стеван Марковић, ранији трговац и учитељ. Рад књижаре био је регулисан уговором потписаним између Стевана Марковића и Бранислава Нушића, деловође конзулата. Овај уговор је изазвао преписку у српској дипломатији јер се у неким детаљима косио са планом о оснивању српских књижара насталим у сарадњи Стојана Новаковића и Владимира Карића.

Кључне речи: Приштина, прва књижара, Стеван Марковић, Бранислав Нушић, Владимир Карић.

Српски народ у Старој и Јужној Србији, изложен свакодневним притисцима Арбанаса, окупљао се око цркава и манастира тражећи заштиту. И, српске школе су у Турској представљале најчистије храмове српске мисли, које су одржавале у пламену буктињу националне свести. Народ их је волео, желео, тражио и поносио се њима. Школе нису одржавале само подмладак, већ и сам народ и духовно јединство са слободном браћом у Краљевини Србији, која су им слала и издржавала учитеље. Све школе у Турској отваране су уз велики напор који су оправдале успешно извршавајући задатке.[1]

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко-просветно одељење (=ППО), Р 79, 1901, ПП№ 225, С. Ј. Аврамовић – М. Вујићу, Приштина 20. фебруар 1901.

Да би спречила однарођавање Срба у Турској, Србија је, поред још неодређеног плана и неискуства, решила да оствари свој циљ путем отварања школа, цркава и манастира, као и књижара које је требало снабдети добрим књигама. Отворене су књижаре у Скопљу, Битољу, Солуну, Дебру, Прилепу, Охриду, Костуру и Цариграду, штампане и растуране књиге на целој територији где су се налазили Срби. Осим тога, у Србији почиње школовање великог броја деце за просветно-културни рад.[2] После свршене Богословије и Учитељске школе та деца су постала учитељи, док су учитељице углавном завршавале београдску Вишу женску школу.[3]

Школама је из Србије редовно упућивана материјална помоћ, као и учитељи пореклом из Старе и Јужне Србије који су се школовали у Призренској и Београдској богословији. Помоћ намењена школама, црквама и манастирима упућивана је под фирмом тзв. Фонда Симе Игуманова, иза којег је стајало Министарство иностраних дела.[4] Помоћ је често упућивана и преко трговаца који су помагали отварање и рад школа у градовима, и који су, због трговине и других послова, често прелазили у Србију одакле су, почев од половине XIX века, доносили уџбенике и други школски материјал. Ови трговци су били повезани са органима у Србији који су се бавили национално-политичким радом у крајевима под турском влашћу. У Приштини се у том послу нарочито истакао Стеван Марковић, каснији учитељ и књижар.[5]

Међутим, пренос књига из Србије у Турску није био нимало лак посао. Напротив, носио је велики ризик, јер су турске власти често пленили, контролисале, цепале, па чак и палиле књиге. Како би се избегле разне непријатности од стране турских власти снабдевање књигама је често ишло преко руског, а касније и српског конзулата. У појединим приликама тај посао су обављали трговци који су, посећујући разне градове, нарочито за време вашара, доносили књиге које би се у кругу породице читале на ноћним седељкама.[6] Тако се снабдевала и школа у Приштини. Примера ради, учитељ Никола М.

---

[2] Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 133–134.

[3] Бранислав Ђ. Нушић, *Косово*, Приштина 2007, 100.

[4] Михаило Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова“, у: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 28, Београд 2007, 87.

[5] Др Јагош К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856-1912.године*, Приштина 1969, 62.

[6] Др Јован Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним и српским областима*, Београд 1928, 13.

Ковачевић набавио је преко Стевана Марковића букваре, читанке, земљописе, историје, часловце, псалтире, срицателне таблице, црне таблице за краснопис и друге потребе.[7]

Након отварања конзулата у Солуну, Скопљу, Битољу и Приштини, главни и једини задатак Србије био је препород просвете, непризнате у Турској, па је извођена готово тајно. Стојан Новаковић, посланик Србије у Цариграду, противио се таквом начину рада и залагао да „треба да се остави пут кријумчарења и да се наиђе на пут легални у свеколиком старању за наше сународнике у Турској". И, успео је у томе јер је у министарству постојао нарочити одбор који се старао о српским школама у Турској. Након укидања одбора надлежност се преноси 13. марта 1890. год. на Министарство иностраних дела.[8]

За национално-пропагандни рад Срба под турском влашћу значајну улогу имале су и књижаре, чије се питање покренуло одмах након добијања дозвола од турских власти за штампање школских уџбеника. Задатак да испита могућност за отварање књижара у Цариграду, Солуну, Скопљу и Призрену српска влада је поставила 1885. године Сави Грујићу који је тада био посланик у Цариграду.[9] У међувремену су уџбеници из Цариграда достављани школама преко српских конзулата у Скопљу, Битољу, Солуну и Приштини.

Прве српске књижаре на Косову и Метохији отворене су деведесетих година XIX века, најпре у Приштини и Призрену, а касније и у другим местима. За помоћ књижарама било је обезбеђено у буџету Министарства просвете Србије 4000 динара, од којих су књижари примали утврђену месечну плату која је износила од 80 до 120 динара.[10]

У Приштини је, каже Нушић, већ двадесетак година постојала српска школа па се опажала прилична писменост код српског становништва; отуда потреба за отварањем књижаре. Разлози за њено отварање били су бројни, а један од њих је што је српских школа у рејону приштинске области било прилично, које су, или својом близином или железничком пругом од Качаника до Митро-

[7] Jovan Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini", u: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb 1965, 259; Др Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 206.

[8] *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије*, Скопље 1937, 260.

[9] Климент Џамбазовски, *Културно-општествените врски на македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопље 1960, 263.

[10] Петар Костић, *Просветни и културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и на почетку XX века*, Скопље 1933, 76.

вице, имале доста уређену везу са Приштином. Иначе, српско становништво је, кад год је било у прилици, набављало књиге, радо их читало, а појединци су редовно узимали новине из конзулата и читали до последњег слова. У писму упућеном Сави Грујићу којим се залаже за отварање књижаре, Нушић предлаже да приштински књижар има угледну радњу, да два-три месеца током зиме борави у месту, формира једну путничку књижару, са којом би сваке године по пет-шест месеци обилазио цео санџак, а у дућану имао свог заступника.[11] Избор је пао на Стевана Марковића, који је раније већ имао искуства у преношењу српских књига. Министар је прихватио предлог да се отвори српска књижара у Приштини, да се разговара са Марковићем, направи уговор и пошаље на претходно одобрење министарству.[12]

После разговора са Марковићем, Нушић је послао пројекат уговора и замолио за одобрење или стављање примедби како би се што пре закључио дефинитивни уговор.[13] Уговор, закључен са Марковићем, састојао се од 14 чланова,[14] и одобрен је уз примедбу на члан 10 у којем је требало да стоји да ће се плата књижару исплаћивати од дана отварања књижаре. Пошто је уговор био и сувише уопштен, а кад се узму у обзир тешкоће са којима су се књижари сусретали у Солуну и Битољу, постављало се питање: „Ко би смео узети на се обавезу да два пут (sic) годишње са књигама обиђе цео горњи Арнаутлук?“, како је произлазило из члана 7.[15]

Књижара у Приштини је почела са радом 1. марта 1890. године. Отворио ју је Стеван Марковић, приштински трговац и учитељ,[16] пореклом из Неродимља.[17] Заслуга за њено отварање припада српском конзулату у Приштини, нарочито конзулу Луки Маринковићу и деловођи Браниславу Нушићу. Касније ће у погледу заслуга за отварање књижаре Маринковић и Нушић имати различите ставо-

[11] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 9, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 26. јануар 1890.

[12] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 101, Министарство иностраних дела – Конзулату у Приштини, Београд 30. јануар 1890.

[13] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 14, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 10. фебруар 1890.

[14] Уговор је објављен у: Бранко Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, Београд 1985, 86–87.

[15] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 190, М. Ђорђевић – Б. Нушићу, Београд 19. фебруар 1890.

[16] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

[17] Jovan Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini“, u: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 259.

ве. Шеф конзулата Србије у Приштини Лука Маринковић сматрао је да је Бранислав Нушић себи приписао заслугу за отварање књижаре, а она је, мисли он, припадала само Владимиру Карићу, конзулу у Скопљу, и Трајку,[18] учитељу и сину књижара Стевана Марковића, који је још пре отварања конзулата издејствовао дозволу од мутесарифа за њен рад.[19]

Стеван Марковић је превасходно био трговац и терзија, али је услед недостатка учитеља, као писмен човек, једно време обављао и тај посао.[20] Због начина рада Јанићије Поповић га назива „старовремским учитељем“.[21] Његов рад као учитеља најбоље је описао Стојан Н. Капетановић: „Преносио је поверљиве извештаје и доносио књиге и паре од српске владе за српске школе у Старој Србији и он је десет година учио приштинске српчиће по старовременском методу, седео скрштених ногу на асури и шио а бољи ђаци слишавали остале и учили децу читању и писању. На подне спавао би на столу прикованом уза зид испред клупа од ’растових дебелих дасака, а са стране ограђеним плотом апсио ђаке. Ту би се о св. Сави приказивала она позната Змајева песма – ‘Гледајте га млади, стари, како седи у бувари. Мада крије лице своје, ми га ипак знамо ко је’“.[22] Због свог националног, а не учитељског рада

[18] Учитеља Трајка Стевановића (Марковића) хапсе турске власти у Скопљу, због једне необичне ситуације. У времену опште корупције у турској управи учитељ Трајко Стевановић је, заједно са учитељицом Јеленом Дробњак, требало да пред турском испитном комисијом полаже испит за учитеља. Тада је то била уобичајена пракса, испит се полагао у Муарифату, а уобичајено је било и да се за сваки посао који се завршава турским службеницима даје мито (рушвет). У договору са конзулом из Скопља Владимиром Карићем преко посредника Јована предат је новац којим је требало да се подмити тумач испитне комисије. Он је новац примио, али их је после двадесетак дана пријавио, након чега су Трајко и Јелена били ухапшени. Истовремено, у Приштини је ухапшен учитељ Јован Студић и још неколико виђенијих грађана који су затворени у, по злу чувени, Куршумли хан. Јелена Дробњак је осуђена на годину дана, а Трајко Стевановић на три године. На заузимање конзула Карића и српске дипломатије учитељица Јелена је ослобођена уз кауцију од 150 динара и пребачена у Србију, док је Трајко провео две године у затвору (Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Београд 1987, 255–256).

[19] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 22, Л. Маринковић – С. Грујићу, Приштина 18. април 1890.

[20] АС, МИД, ПП, 1890, ред 7. (Списак српских учитеља на Косову 1890. године).

[21] Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, 255.

[22] Стојан Капетановић, „Српска школа у Турској под шљивама у башти на Косову у Приштини“, у: *Учитељски покрет*, бр. 9-10, Скопље, 1933, 348–349.

и искуства у трговини и преношењу књига Стеван је одабран да отвори књижару.

Књижара у Приштини налазила се на крају покривене чаршије и остављала је снажан утисак на све Србе у граду. Нарочито се њен изглед урезао у сећања ђака о чему сведоче речи Стојана Зафировића „... та књижара је у својој унутрашњости чинила на нас ђаке врло пријатан, могу рећи свечан утисак. Књиге су биле смештене на полице, лепо уређене, све је чисто. Улазили смо као у цркву, скидајући капе. Књиге и друге потребе куповали су сами ђаци: табак беле штампане хартије „за краснопис“ плаћали смо један мантр (једна пара динарска). Дућан је био на крају главне, покривене чаршије, у близини „ућумата“. Спрађу те књижаре било је једно дућанче, као турска књижара, прљаво и прашњаво, разбацано. Не сећам се да сам ту видео каквих књига. Ми смо ту куповали трске за израду пера за турско писање“.[23]

Задовољан због њеног отварања Бранислав Нушић се потрудио да је што богатије и лепше снабде, и, без обзира на оскудицу, издао сто динара као половину од оне суме која је Стевану Марковићу уговором обећана на име помоћи. Али, у уговору су учињене и неке измене. Тако му је, на пример, чланом 5, поред књига грчке и бугарске, забрањено да прима и продаје књиге издања католичке пропаганде. Учињено је то из обазривости јер је раније један путнички књижар посетио Јањево и друга католичка места нудећи српским школама и учитељима бесплатне књиге. У случају да се међу књигама нађу и оне које би се могле употребити (као што је превод Старог завета Светог Писма, издање Енглеског библијског друштва) конзулат би одобрио продају истих, а Стеван не би повредио уговор.[24]

Нушић је сматрао да књижара у Приштини неће доживети судбину књижара у Солуну и Битољу. Јер, у Солуну сам валија није признавао егзистенцију Срба у свом вилајету и из основе порицао признавање српске књижаре, док је у Битољу, раскрсници свих политичких и верских пропаганди на тим просторима, новац упућен са свих страна подривао српску пропаганду. За разлику од њих Приштина је, по свом положају и средишту, представљала територију која није још увек била окружена страном политичком пропагандом, нарочито бугарском, услед чијег деловања су српске школе често ометане у раду. Најенергичније деловање бугарске пропаганде било

[23] Др Ј. К. Ћилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 230.

[24] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

је у Горњој Македонији, где ће се повести одсудна и крвава борба у српско-бугарском спору, који ће навести косовског валију на наредбе и кораке намењене тој територији, али неће имати локални карактер, а њихова важност простираће се од Качаника до Митровице. Такве наредбе се неће тицати приштинске књижаре и зато јој је конзул Нушић прорицао добру будућност.[25]

У прва два месеца рада књижаре (март и април), било је продато стотинак разних књига и календара *Голуб* које је књижар Стеван Марковић добио преко Луке Маринковића, а он од Посланства у Цариграду од издавача Зелића.[26] Пошто Маринковић није знао колики је проценат, односно трговачки рабат који је требало да добије књижар Стеван, обратио се писмом 21. маја 1890. године конзулу Владимиру Карићу тражећи упутство поводом тога, али и упутства о својој улози у раду књижаре. Карић је одговорио писмом 25. маја истичући да се конзулат званично треба држати по страни од књижаре како не би нанео евентуалну штету њеном раду. Наиме, Турци и Арбанаси би с неповерењем гледали на књижару и њену делатност уколико би се уочило да конзул има удела у њеном раду. Да је овакво Карићево размишљање било исправно потврђује убиство Луке Маринковића, вицеконзула у Приштини пар месеци по отварању књижаре.[27] Кад је таква судбина задесила конзула, који је, поред дипломатског имунитета признатог од турске државе, имао и друге системе заштите, можемо мислити шта се све могло десити обичном књижару у несигурној приштинској чаршији.

Даљим упутствима Карић обавештава Маринковића да књижара у Приштини представља испоставу књижаре у Скопљу, која би имала статус вилајетске, док би у Приштини била поткњижара. Карић је оправдање видео у улози коју је вилајетска скопска књижара имала у процесу добијања одобрења за штампање и продавање књига на српском језику. Наиме, књиге које се продају у вилајету

[25] Исто.

[26] У штампарији А. Зелића у Цариграду штампане су следеће књиге везане за Косово и Метохију: Милојко В. Веселиновић, Читанка за I разред основне школе у Отоманској царевини, 1889; Мала црквена историја Старога и Новога завета за основне школе у Отоманској царевини, 1889; Мали катихизис Старога и Новога завета за основне школе у Отоманској царевини, 1889; Милојко В. Веселиновић, Читанка за I разред основне школе у Отоманском царству – 2. изд, 1893; Исти, Читанка за II разред основне школе у Отоманском царству – 2. изд, 1893; Буквар за основне српско-народне школе у Отоманској царевини – 2. изд, 1893. (Милорад Миња Филић, *Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији – грађа за библиографију и историју књиге – 1539–1941*, књ. 1, Приштина 1996, 40–43)

[27] *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983, 277 (Н. Ракочевић).

морале су имати одобрење вилајетске просветне комисије, потврђено печатом. Без тог одобрења књиге се нису смеле продавати. Књижара је за одобрење плаћала одређену таксу вилајетској просветној комисији, а у тадашњем систему опште корупције у Отоманском царству, то је подразумевало и одређени износ који се давао овлашћеним лицима директно на руке, што је подизало цену књига намењених продаји.

Књиге су у скопску књижару долазиле у основи из два правца: из Цариграда и из Србије, међу којима и оне штампане у српским штампаријама у Аустроугарској, које су долазиле преко Србије. Планирано је да књижара набави и књиге на грчком и француском језику, које би долазиле преко Цариграда и конзул Карић је већ био начинио неке кораке у том правцу. Ово је важно зато што су књиге штампане у Цариграду, или оне које су стизале преко њега, већ имале одобрење просветне комисије, па их је лакше било набавити.

Издавачи од којих је књижара у Скопљу набављала књиге били су: књижара (и штампарија) Зелић из Цариграда, Валожић и Лихтенштајн из Београда и Браћа Поповић из Новог Сада. Издавачи из Цариграда и Новог Сада су књижари одобравали рабат од 40%, а из Београда само 25%. Управо ће овај трговачки проценат бити предмет преписке која ће се водити у троуглу: конзулат у Приштини – конзулат у Скопљу – влада у Београду. Према Карићевом схватању, које је произлазило из чињенице да је књижара у Приштини била поткњижара оне у Скопљу, па је књиге (и други материјал за продају) била у обавези да набавља преко књижаре у Скопљу. На тој релацији би се и решавало питање трговачког рабата који је књижари припадао. Према Карићевом мишљењу, књижар Стеван Марковић би у директној понуди са књижаром из Скопља прецизирао трговачки рабат за који ће радити. Плаћање између њих ишло би без учешћа српских конзуларних представника у овим местима. Сматрао је и да би рабат требало да буде упола мањи од онога који има књижара у Скопљу, тј. 20% на књиге из Цариграда и Новог Сада и 12,5% на књиге из Београда.

Карићево схватање било је чисто економско и сводило се на трговачку размену која је зависила од броја продатих књига. Конзулати су били готово потпуно изузети из овог дела пословања књижара. Улога конзула сводила се на саветодавни део. Наиме, Карић је усмеравао књижара у Скопљу које књиге би набављао и продавао, а, како смо већ истакли, био је и посредник у набавци неких књига на грчком и француском језику. Економска улога конзула сводила

се на контролу цена књига са обавезом да, у што већој дискрецији, врше проверу да ли се књиге продају по договореној цени.

Схватање конзула у Приштини, који је опет био у неком смислу подређен оном у Скопљу, било је другачије. То закључујемо због питања упућеног конзулу Карићу: „да ли и које књиге су се могле поклањати (школама, ученицима, библиотекама, виђенијим Србима)“. Карићев одговор је био потпуно економски: књижара не би требало да поклања књиге, а ако то жели може само на своју штету, од свог новца.

У раду књижаре у Приштини, у схватањима конзула Карића и Маринковића, огледају се два принципа: економски и национални. Карићев економски принцип сводио се на издржавање књижаре од продатих књига и у том смислу треба регулисати односе две књижаре: скопске и приштинске. Национални принцип конзула Луке Маринковића подразумева знатно већу улогу конзулата у раду књижаре. Књиге и други продајни материјал набављали би се преко конзулата, а књижара би представљала само сервис и била посредник према крајњим корисницима.

Иако оба принципа имају своје предности и мане, национални је био ближи реалности. С обзиром на положај у коме се налазило српско становништво, књижара у Приштини није могла бити чисто економски пројекат. У ситуацији тешке беспарице и опште несигурности, мали број Срба је био у прилици да набавља и купује књиге, иако оне нису непознате у српским кућама, нарочито у манастирима и црквама. То су биле књиге верског карактера, најчешће рукописне, на које су њихови поседници, често и неписмени, гледали као на нешто свето, као што су гледали на старе славске иконе; књиге које нису одговарале новом систему школства који је крајем XIX века узео маха и код Срба у Старој Србији. У таквој економској и политичкој ситуацији у којој је владала општа несигурност на путевима (којима су се кретали само најхрабрији и они који су могли платити арбанашку пратњу), књижара у Приштини била је далеко и економски неисплатива. Ако се још у њеном раду не буде видела улога конзулата и Србије, онда је била још даља обичном свету притиснутом проблемима.

Влада у Београду, тога свесна, држала се принципа као и конзул Маринковић. То је уочљиво у уговору Стевана Марковића и Бранислава Нушића, као заступника српског конзулата у Приштини потписаног на самом почетку рада књижаре.[28] Свесни економских тешкоћа са којима ће се књижара срести, нарочито на почетку

[28] Б. Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, 86–87.

рада, влада је потписала уговор који је књижару пружао одређену сигурност, а временом, ако продаја књига буде заживела, интервенција владе би се свела на минимум.

Када је о школама реч оне су биле у обавези да књиге набављају о свом трошку. Књиге би из књижаре узимали учитељи или кметови епитропи, тј. школски тутори а плаћали би их родитељи ученика, на начин на који се са књижаром договоре.[29]

Незадовољан упутством које је добио од Карића, нарочито питањем плаћања којим се избегава конзулат у Приштини, јер није било у складу са потписаним уговором, Лука Маринковић се обратио председнику владе Сави Грујићу. У писму од 11. јуна 1890. године Маринковић образлаже свој ранији поступак и упутство које је добио од Карића и од председника владе тражи да сви књижари имају исти проценат трговачког рабата, а плаћање да иде преко конзулата. Маринковић је предлагао и да трошкове цензуре просветне комисије у Цариграду сносе књижари преко рачуна који би био исплаћиван књижари и штампарији Зелић. Одобрења која би се добила од вилајетске просветне комисије плаћали би сами књижари.[30]

После смрти конзула Маринковића из кабинета председника владе, Саве Грујића, упућено је писмо Владимиру Карићу у Скопљу са преписом уговора из којег се јасно види да према члану 10 књижар има новчану награду и 40% од продатих књига, док годишња продаја не достигне 15.000, а касније 30%, а према члану 11 књижар би свака три месеца конзулату полагао рачун од продатих књига. С обзиром на то да је Карић приштинску сматрао поткњижаром која би се снавдевала од главне, вилајетске, скопске књижаре и од које би добијала 20% рабата, проистекле су неке несугласице. Карићево мишљење је да приштинска књижара не може имати 40, па чак ни 30%, јер је толико добијала скопска књижара. Рачун у вези са књигама приштински књижар морао је регулисати са књижаром у Скопљу. Из владе је Карићу сугерисано да, што се тиче рачуна, уради по свом нахођењу, али да се књижару даје 40% било да набавља књиге од скопске књижаре или непосредно од Зелића.[31]

Карић није био задовољан писмом владе из Београда. Упутио је одговор у којем се види да је систем рада српских књижара у Отоманском царству био договорен са послаником Стојаном Новакови-

[29] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 143, В. Карић – Л. Маринковићу, Скопље 25. мај 1890.

[30] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 60, Л. Маринковић – С. Грујићу, Приштина 11. јун 1890.

[31] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 686, Београд 22. јули 1890. (без потписа).

ћем и да се став владе, конзула Маринковића и деловође Нушића није поклапао са планом Карић-Новаковић. План који је на Карићев предлог прихватио Новаковић, предвиђао је да књижаре буду двојаке: вилајетске и обласне.[32] Вилајетске би се налазиле у вилајетским местима а обласне по местима у унутрашњости вилајета. Такође, договорено је да књижари имају проценат од српских књига штампаних у Цариграду 40%, које би биле упућене обласним књижарама са рабатом од 20%. Новаковић би се старао да се вилајетске књижаре снабдевају књигама штампаним у Цариграду, а Карић би био задужен за снабдевање из Београда и Новог Сада.[33]

Карић је сматрао да је овако договорени план најбољи за рад и опстанак српских књижара, што је и образложио влади. Подела књижара била је оправдана обавезним цензурисањем књига што је много лакше било књижарима који су се налазили у седишту вилајета него онима из унутрашњости, јер је седиште вилајетске комисије било у вилајетском месту. Противио се поклањању књига верујући да би то довело до неактивности књижара и њихове заинтересованости за рад. Карић није био противник субвенција које би се добијале од владе из Београда, али би оне морале бити само у посебним случајевима, када би конзул проценио да се књижара не може издржавати због малог броја продатих књига. Такође, конзул би одређивао коме и које књиге се могу поклањати, али у што мањем броју и које нису неопходне школама. На тај начин би се, мисли он, увео неки ред међу ђачким родитељима и учитељима, а истовремено би се уредио однос између књижара и конзула, и између књижара и издавача. Карић и Новаковић су, на основу искуства са почетка рада књижаре у Приштини и Битољу, дошли до закључка да је овакав начин рада књижара бољи. Зато је Карић критиковао Нушића да је пожурио са склапањем уговора и са отварањем књижаре у Приштини, без икаквог претходног искуства и консултација са творцима плана о отварању књижара. Уговор који је Нушић потписао са Стеваном Марковићем, према Карићу, био је неодржив из више разлога:

а) вилајетски књижар није могао да даје „ни 30%, а камоли 40%“, јер се издржавао од тога без икаквих субвенција са стране;

б) подела на вилајетске и обласне књижаре оправдана је зато што се било који посао, па и најмањи, морао завршавати у седишту вилајета, а подразумевао је долазак књижара из других места

[32] М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 77.

[33] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 132, В. Карић – С. Грујићу, Скопље 8. август 1890.

и њихов боравак у седишту вилајета и по неколико дана. То би им знатно подизало трошкове. Вилајетски књижар је био ослобођен тих трошкова јер живи у том месту;

в) уговор између Нушића и Стевана Марковића предвиђао је честе контакте између књижара и конзулата који су могли изазвати велике и непријатне последице. Према плану који су Карић и Новаковић направили, обласни књижари су склапали уговор са вилајетским, а он са издавачима, чиме се избегава мешање конзулата, а сви настали спорови решавали би се међу њима, судским или неким другим путем;

г) Карић је у потписаном уговору видео и неправилност у погледу новца од продатих књига. Уговором је било предвиђено да Стеван Марковић конзулу полаже рачуне, али се новац нигде не помиње, па се зато питао шта ће бити ако књижар прода књиге, а новац потроши на пиће. У таквој ситуацији није постојала законска могућност потраживања новца од конзула нити од вилајетског књижара.

На крају писма Карић је предлагао влади да поништи уговор са Стеваном Марковићем, који иначе нема никакве правне вредности. Предлагао је да се Стевану понуди 500 динара годишње надокнаде јер је продаја књига била слаба, и тиме га обавезати да књижару попуни потребним материјалом за продају. Такође, требало би му и указати да ће ова годишња исплата бити обустављена уколико се не буде трудио око рада књижаре. Карић је сматрао да у Приштини има пуно бољих људи од Стевана Марковића и да их може пронаћи новопостављени конзул Тодор П. Станковић. Залагао се да се Стеван пошаље у неку врсту пензије јер је сумњао да ће књижара у његовим рукама добро радити.[34]

Изгледа да је Карић био потпуно у праву када је тако окарактерисао личност књижара Стевана Марковића, што је видљиво у писму упућеном 19. августа 1890. године председнику владе, генералу Сави Грујићу, у којем указује на дуговање приштинског књижара у висини од 443 динара књижари у Скопљу. То није био једини Стеванов дуг; дуговао је и 120 динара конзулу Карићу, позајмљених на име набавке књига за књижару, а поред поменуте суме подигао је и део плате свог сина Трајка.[35]

Расправа о начину рада књижаре у Приштини дочекала је и новог конзула Тодора П. Станковића, који је на том месту заменио

[34] Б. Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, 98.

[35] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 208, В. Карић – С. Грујићу, Скопље 19. август 1890.

убијеног Луку Маринковића. Станковићу је из владе стигао допис 22. јула којим се тражи да се испоштује уговор потписан са Стеваном Марковићем; нарочито се инсистира на 4. тачки по којој је конзул био дужан да Марковићу обезбеди добијање кредита, али и проналажење путева и начина за набавку потребног материјала. Конзул Станковић је сматрао да је то немогуће остварити. Како Марковић није имао довољно новца за куповину више материјала, књижара је била полупопуњена, а књижара из Скопља и конзул Карић нису хтели да му дају књиге на вересију, јер је већ био дужан одређену своту новца. На Каријев захтев Тодор Станковић је од Стевана Марковића затражио да исплати поменути дуг и добио одговор да не може, јер није распродао преузете књиге. Сагледавши читаву ситуацију конзул Станковић је мислио да треба истрајати на плану Владимира Карића и Стојана Новаковића да књижари сами регулишу односе на економском принципу. Предлагао је, у складу са планом, да се Марковићу изда годишња помоћ за две године унапред у висини од 1000 динара како би тим новцем опремио књижару потребним књигама и школским материјалом. Станковић се обавезао да ће и даље водити рачуна о раду књижаре, односно о броју продатих књига и њиховим ценама. Затражио је од владе да пошаље 20 икона Светог Саве за школе које су биле у његовој надлежности. Иконе је намеравао да подели преко књижаре Стевана Марковића, а по цени коју одреди влада.[36]

Приштински конзул је у жељи да помогне рад књижаре још два пута, 24. септембра и 8. новембра 1890. године, инсистирао код владе на решавању питања рада књижаре Стевана Марковића.[37]

Захтев Тодора Станковића решен је 16. новембра 1890. године када је влада одлучила да се књижару Стевану Марковићу на име помоћи изда 209 динара, као и 500 динара на име годишње помоћи, која је била одобрена још решењем од 8. априла 1890. године. Пошто је година била при крају са исплатом се сачекало до 10. јануара 1891. године.[38]

Одобрена сума није у потпуности покривала потраживање конзула Станковића, па је 28. децембра упутио нови захтев. Решавајући по том захтеву влада је одлучила да књижару Стевану Маркови-

[36] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 89, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 25. август 1890.

[37] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 106, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 24. септембар 1890; Исто, ПП. № 124, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 8. новембар 1890.

[38] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 45, Одлука председника владе Саве Грујића, Београд 16. октобар 1890.

ћу изда одређену суму новца и то: а) 291,60 динара на име редовне помоћи за седам месеци (јун–децембар 1890. године); б) 500 динара на име годишње помоћи за 1891. годину и в) 209 динара на име помоћи по захтеву конзула Станковића за суму од 1000 динара. Влада је овај новац послала конзулу Станковићу 11. јануара 1891. године захтевајући да јој о томе достави три признанице, за сваку суму појединачно, с тим што би прва, која се односила на помоћ за седам месеци 1890. године, била датирана 31. децембра 1890. године.[39]

Отварање књижаре у Приштини представља значајан моменат у животу тамошњих Срба. О томе најбоље сведочи мишљење неког виђенијег Србина изречено приштинском конзулу: „Затворили су нам школу да отму књигу из руку наше деце, а дозволили књижару да пружи књигу у наше руке. Добро су учинили и даће Бог да ускоро виде како су добро учинили“.[40] Око отварања књижаре потрудили су се сви, почев од књижара Марковића преко чиновника конзулата у Приштини и Скопљу до владе у Београду. Ипак, прва година њеног рада није протекла без одређених проблема, који су проистицали из лоше опште ситуације. Дискусија вођена између конзулата у Приштини и Скопљу прекинута је компромисним решењем владе у Београду које је предвиђало помагање рада књижаре док њен рад економски не заживи.

Овакво решење произлазило је из опште ситуације у којој су се налазили Срби из Старе Србије. Турске власти су на сваку активност Срба гледале са неповерењем, па тако и на рад књижаре. Да су проблеми на које су књижаре наилазиле били бројни, сведочи и судбина призренског књижара Васе Чемерикића који је ухапшен и осуђен на две године затвора због пронађених књига за које није имао одобрење од турских власти.[41] Иако је прва година у раду приштинске књижаре протекла с извесним проблемима њено постојање подстицајно је деловало на живот Срба у Старој Србији. Томе је допринело ангажовање најзначајнијих људи тог времена што се огледало у њеном изгледу и положају наспрам запуштене турске књижаре.

[39] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 45, Допис владе – Конзулату у Приштини, Београд 11. јануар 1891.

[40] АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

[41] Др Ј. К. Ћилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 230.

Цитирани извори и литература

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење.

Васиљевић 1928: Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима,* Београд.

Vlahović 1965: J. Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini“, u: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb.

Војводић 2003: М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд.

Војводић 2007: М. Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова“, у: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 28, Београд.

Ћилас 1969: Ј. К. Ћилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, Приштина.

Историја српског народа, књ. VI/1, (1983) Београд.

Јовановић 1941: Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд.

Капетановић 1933: С. Капетановић, „Српска школа у Турској под шљивама у башти на Косову у Приштини“, у: *Учитељски покрет*, бр. 9-10, Скопље.

Костић 1933: П. Костић, *Просветни и културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и на почетку XX века*, Скопље.

Нушић 2007: Б. Нушић, *Косово*, Приштина.

Перуничић 1985: Б. Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, Београд.

Поповић 1987: Ј. Поповић, *Живот Срба На Косову 1812–1912*, Београд.

Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, Скопље 1937.

Филић 1996: М. Филић, *Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији – грађа за библиографију и историју књиге – 1539–1941*, књ. 1, Приштина.

Џамбазовски 1960: К. Џамбазовски, *Културно-општествените врски на македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопље.

Vesna ZARKOVIĆ

The Opening of the First Serbian Library in Priština in 1890

Summary

The author emphasises that the Library in Prishtina started its work on the 1st of March 1890 in the scope of one larger project on the Serbian libraries opening in the Ottoman Empire. This project was created by a Serbian representative in Tsar Grad Stojan Novaković and consul in Skopje, Vladimir Karić, with the aim to take into consideration the national identity of the areas inhabited with Serbs, which is threatened by many factors. Libraries were also opened in Skoplje, Bitolj, Thessalonica, Debar, Prilep, Ohrid, Kostur and Tsar Grad as a support to the educational action.

The first librarian in Prishtina was Stevan Marković, a former merchant and teacher, who had had experience in the book transfer from Serbia. The contract on the opening of the library Marković signed with the bookkeeper of the Consulate in Prishtina, Branislav Nušić. The contract consisted of 14 articles by which rights and duties of the contractual parties had been regulated, but in some provisions it was in collision with the existent plan of Karić and Novaković. Due to the mentioned contradictions there was a correspondence between the Consulate in Prishtina, Consulate in Skoplje and the Government in Belgrade, in which there had been some thoughts regarding the way the library in Prishtina was working. Beside some problems, the first working year of Prishtina's library passed as the Belgrade's Government had projected.

УДК 061.23-055.2(497.11)”1918/1942”(093.2)

Јован СИМИЈАНОВИЋ

ОДБОРИ ДРУШТВА „КОЛО СРПСКИХ СЕСТАРА“ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА*

Апстракт: У раду на основу некоришћене грађе Друштва *Коло српских сестара,* која се чува у Архиву Србије и извештаја Главног одбора *Кола* у Београду и месних одбора на Косову и Метохији, објављиваних у посебном делу календара *Вардар,* реконструишемо активности месних одбора на Косову и Метохији и све важније чињенице везане за њихов рад. На Косову и Метохији у међуратном периоду постојало је укупно седам градских Одбора *Кола* и то у Гњилану, Ђаковици, Ораховцу, Пећи, Призрену, Приштини и Урошевцу. Веома оскудни извори не дају довољно информација, једва довољни да се из данашње перспективе осмотри активност ових Одбора и тако боље упозна и са друштвеним срединама у којима су они битисали. Косовски одбори су организовали разне хуманитарне акције прикупљања и дељења материјалне помоћи. Бавили су се културно-просветним активностима, као што су оснивање, одржавање или помагање женских занатских школа, курсева за домаћице, ћилимарских и ткачких курсева. Чланице месних одбора *Кола* са Косова и Метохије су са изузетном љубављу и ентузијазмом радиле и на прикупљању, изради и чувању народних везова и ношњи. Сестре су приређивале разноврсне приредбе, забаве, матинеа и посела, на којима су се прикупљала средства за хуманитарни рад. Сви Одбори на Косову и Метохији су, иако неједнаки по бројности и материјалним могућностима, утицали на побољшање материјалног, културног и просветног положаја народа.

Кључне речи: Друштво „Коло српских сестара“, Косово и Метохија, Гњилане, Ђаковица, Ораховац, Пећ, Призрен, Приштина, Урошевац.

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

Женско, хуманитарно, родољубиво друштво „Коло српских сестара“ је своју оријентисаност према јужним крајевима прокламовало у периоду када су ти крајеви још увек били неослобођени. Чланице Друштва, још од оснивања 1903. године, активно делују на подручју Косова и Метохије са циљем пружања помоћи пострадалом српском живљу у оквиру тадашње Турске. Сестре су прикупљале, слале и лично односиле помоћ, а у току балканских ратова, пратећи напредовање српске војске, дошле су у Приштину, Призрен и друга места да би лечиле болесне и рањене српске војнике и цивиле.

Након Првог светског рата стекли су се услови да се формирају нови месни Одбори *Кола* на Косову и Метохији. *Коло* је тако у међуратном периоду „сишло“ на ове просторе омогућивши тиме непосреднији приступ и боље резултате.

Свим видовима деловања месни одбори *Кола* са Косова и Метохије су настојали да испуне своје циљеве: побољшање материјалног стања најсиромашнијих, јачање југословенског заједништва, слоге и солидарности међу свим верама и нацијама и културно-просветна еманципација, првенствено жена.

Одбори са Косова и Метохије се организационо нису разликовали од осталих. Сваки Одбор је имао председницу, потпредседницу, секретара и благајницу, чланове, добротворе и утемељиваче.

Уобичајено у свим Одборима било је организовање прослављања славе *Кола* Мале Госпојине, затим Материнског дана – Материца; традиционално је сваке године продавао Ђурђевски цветак на Ђурђев дан и васкршње јаје на Васкрс. Средства прикупљена на овим акцијама Одбори су користили за хуманитарне сврхе. Карактеристично је и било организовање костимираних забава, матинеа, посела, изложби ручних везова и сл.

Одбори су помагали сиромашну децу, најчешће ђаке дарујући одећу и обућу, новчано у виду стипендија или организујући ђачке трпезе. Такође су помагани и тежи случајеви сиромашних породица, као и ратни и цивилни инвалиди.

Изузетно значајан рад Друштва био је на пољу очувања народне традиције, израђивањем, сакупљањем и излагањем народних везова, ношњи, као и других производа народне радиности. Главни одбор *Кола* је поседовао богату збирку везова и народних ношњи, којом је често суделовао на разним изложбама у земљи и иностранству. Одбори са Косова и Метохије имали су важан задатак да и од, тада већ малобројних, занатлија прикупе или самостално израде и пошаљу Главном одбору *Кола* народне везове и ношње. До краја

постојања *Кола* 1942. године приређен је још велики број изложби у земљи и иностранству.[1]

Неки Одбори су имали развијене драмске секције које су самостално драматизовале и изводиле позоришне представе.

Нису сви месни Одбори на Косову и Метохији имали своје зграде или бар просторије, неки су успели да купе или сазидају свој дом.

Уколико би могућности дозвољавале, Одбори би тежили и испуњењу културно-просветних задатака. При месним Одборима осниване су Женске занатске школе, Домаћички курсеви, Курсеви веза, ткања и ћилимарства.

Како на нивоу Главног одбора, и месни су имали сарадњу са Српском православном црквом. Исто тако, *Коло* је на свим нивоима сарађивало са другим хуманитарним друштвима. Тако на пример Призренски одбор је имао лепу сарадњу са Друштвом „Српкиња“, Урошевачки са Друштвом „Књегиња Љубица“, Пећки одбор са Соколарима из свог места итд. Уз међусобно разумевање одбори су помагали акције, позајмљивали, донирали.

Сачувани извори о раду Косовских одбора КСС-а су веома оскудни. У Архиву Србије, у фонду „Кола српских сестара“, чувају се неколико свезака и фасцикли записника са седница Главног одбора, фрагментарно сачуваних за период 1929. до 1942. године. Календар *Вардар,* који је издавало *Коло*, објављивао је извештаје Главног и Косовских одбора, у којима се могу наћи значајни подаци о њиховој организацији и активности. *Коло* је у периоду између два светска рата имало седам месних Одбора у следећим градовима: Гњилану, Ђаковици, Ораховцу, Пећи, Призрену, Приштини и Урошевцу.

Одбор КСС-а у Гњилану

Гњилански одбор је основан крајем 1930. год. И тада је бројао 183 чланице.[2] Као и сви други Одбори и Гњилански се бавио, пре

[1] Прва у низу таквих изложби одржана је у Београду у октобру месецу 1920. године, била је добро посећена, а изложбу је посетио и лично Краљ Александар. Маја следеће године изложба је била приређена у Прагу где је изазвала велико интересовање и трајала је пет дана, – извештај Главног одбора „Кола српских сестара“ за период од октобра 1920. до октобра 1921, *Вардар* 1922. 125.

[2] Извори се не слажу око датума оснивања овог Одбора. У извештају Гњиланског одбора из *Вардара* за 1932. годину наводи се као датум оснивања 19. октобар 1930. године, док се у извештајима Гњиланског одбора из *Вардара* за 1940. и 1941. као датум оснивања наводи 29. септембра 1930. године, – Извештај

свега, хуманитарним радом, приређивањем костимираних забава, матинеа, посела у сврху прикупљања материјалних средстава. Бавио се наравно и културно-васпитним радом, сестре су приређивале забаве на којима би изводиле и позоришне представе. Гњиланski одбор је својим комадом „Пепељуга“ гостовао и у Урошевцу, где је представа прошла врло успешно.[3]

У првој години постојања Одбор је значајно помогло и Јеврејско женско друштво „Хуманитас“ из Бечкерека (данашњег Зрењанина) укупном сумом од 1230 динара, која је употребљена да се помогне двадесетпеторо сиромашне деце са по 50 динара. [4]

Од самог почетка у Гњиланском одбору су организовани течајеви на којима су се младе девојке училе свим корисним вештинама, потребним за успешно вођење домаћинства, као и знања потребна за улогу мајке и одгој деце. Постигавши успеха у овом подухвату Одбор је убрзо дошао на идеју да се оснује редовна Домаћичка школа. Право похађања имале би све девојке са најмање четворогодишњом основном школом. Ова идеја предложена је Гл. одбору уз апел да се исти заузме код највиших инстанци за реализовање њихове идеје. Одбор је настојао и да у Гњилану буде отворено забавиште. Бан Вардарске бановине се сложио са њиховим предлогом, а од школског надзорника и председника општине додељена је сума од 2000 динара за ову сврху. *Коло* је примило и обавештење од Министарства за социјалну политику да је послало 2000 дин. за оснивање забавишта, али сестре су се жалиле да тај новац до 1. маја 1931. год., када је писан извештај, још увек није стигао.[5]

Обе идеје и поред велике воље нису остварене, у каснијим годинама активности овог Одбора замиру, било је све мање чланица, а од претходних амбициозних планова се одустало. Већ 1933. године, Гњиланski одбор је бројао свега педесет чланица. А буџет друштва, заснован готово само на чланарини, износио је 5485. дин.[6] Главни разлог за смањене активности приписиван је светској економској кризи, тако да је своје велике амбициозне планове задовољио бар тиме што је поседовао свој Дом. Године 1932. Одбор

Одбора у Гњилану за 1930–31. пословну годину, *Вардар* 1932, посебан део, 32; Извештај Одбора у Гњилану за 1938–39, *Вардар* 1940, п. д, 29; Извештај Одбора у Гњилану за 1939–40, *Вардар* 1941, п. д 27.

[3] Архив Србије, Фонд „Кола српских сестара“, записник Гл. одбора од 26. јануара 1932.

[4] Извештај Одбора у Гњилану за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 32–33.

[5] Исто.

[6] Извештај Одбора у Гњилану за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 29, 30.

је купио скромну, стару кућу у којој је сместио своје канцеларије.[7] Кућа је била толико стара да је већ за пар година, 1934. године, било потребно уложити 4000 динара за поправке и реновирање.[8] Наредних година овај Одбор је поново заживео у погледу културних активности. Главни разлог за то су биле две нове, младе чланице: Вера Павловић, учитељица и благајница у *Колу*, и Сивка Ивковић, наставница Грађанске школе и секретар у *Колу*. Њих две су основале хор и приредиле концерт другог дана Божића 1935. год., и између осталог извеле посебно драматизоване песме „Биљана„ и „Враголан“, као и позоришни комад Бранислава Нушића „Дугме“. Ова приредба је изванредно успела, а приход је у потпуности утрошен за помоћ у одећи сиромашној деци. [9] До 1941. године, односно до престанка постојања, Друштво није имало неких значајнијих активности, осим редовних и уобичајених.

Одбор КСС-а у Ђаковици

Друштво у Ђаковици је основано 17. V 1923. године.[10] У складу са декламованим задацима које је Друштво својим статутом ставило за циљ и овај Одбор се трудио да испуни своје хуманитарне и културно-просветне активности. Један од првих подухвата Друштва било је оснивање Женске занатске школе. Ђаковичко *Коло* се жалило на слаб одзив деце због схватања да женска деца не треба да похађају школе.[11] Маја месеца 1926. год. делегација из Главног београдског одбора обишла је Пећ, Ђаковицу и Призрен и том приликом посетила и Женску занатску школу у Ђаковици. Делегација није скривала одушевљење редом и чистоћом која је владала у школи.[12] И наредних година Одбор се жалио на слаб успех и одзив женске деце, поготову из породица муслиманске вероисповести.[13]

Банска управа је плаћала две стручне наставнице и хонорарне наставнике.[14] Наставне предмете без хонорара предавале су наставнице основне школе: Стана Кићовић, Наталија Радовић и Зора Грковић.[15] Општински суд, као и Општински одбор, редовно су пома-

[7] Извештај Одбора у Гњилану за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 44.
[8] Извештај Одбора у Гњилану за 1934–35, *Вардар* 1936, п.д, 26.
[9] Извештај Одбора у Гњилану за 1935–36, *Вардар* 1937, п.д, 23.
[10] Извештај Одбора у Ђаковици за 1938–39, *Вардар* 1940, п.д, 34
[11] Извештај Гл. одбора КСС за 1926. год, *Вардар* 1928, п.д, 7.
[12] Исто.
[13] Извештај Одбора у Ђаковици за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 42–43.
[14] Извештај Одбора у Ђаковици за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 41.
[15] Извештај Одбора у Ђаковици за 1934–35, *Вардар* 1936, п.д, 32.

гали и издржавали школу. Општина је сваке године до Другог светског рата сносила трошкове закупнине, послуге и огрева. Помоћ је редовно стизала и од Управе Зетске бановине и Народне банке Краљевине Југославије.[16]

Главни подухват који је првих година био пред Одбором из Ђаковице било је оснивање Дома, у коме би се сместила Женска занатска школа, која тада није ни имала адекватне просторије.[17] Суд општине Ђаковица уступио је за изградњу земљиште, на најлепшем месту у Ђаковици званом Бајрам – Пашино поље.[18] Главни одбор је, за зидање дома 1930. године, одобрио позајмицу од 20000 динара.[19] На заузимање управитеља Женске занатске школе Вујице Томовића, 1930. године донето је решење којим је банска управа Вардарске бановине помогла са 20000 динара[20]. Иста је помогла и 1932. године са још 5000 динара, а тада је и Зетска бановина доделила још 5000 динара.[21] Захваљујући доброј вољи председника општине, Сулејмана Црнолавића, Одбор је 1932. године био ослобођен општинских пореза и такси на грађевински материјал.[22] Грађевински план будућег Дома бесплатно је израдила Лепосава Диниħ, архитекта из Београда.[23] Главни одбор је 1931. године Одбору у Ђаковици позајмио 5000 динара без камате, а наредне 1932. год. још 10000 динара[24]. Исте године је тада већ покојни Риста Одавић уписан за добротвора *Кола* у Ђаковици са улогом од 1000 динара.[25] И краљ Александар је лично помогао овај Одбор износом од 5000 динара.[26]

---

[16] У свим годишњим извештајима, који су стизали из Одбора КСС из Ђаковице, а који су објављени у посебном делу *Вардара*, наглашава се да је Општина сносила трошкове огрева и послуге у школи.

[17] Извештај Одбора у Ђаковици за 1926, *Вардар* 1928, п.д, 48–49.

[18] Извештај Одбора у Ђаковици за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 42–43.

[19] АС, КСС, записник Гл. одбора од 11. марта 1930.

[20] Извештај Одбора у Ђаковици за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 41–42.

[21] АС, КСС, записник Гл. одбора од 19. априла 1932; Извештај Одбора у Ђаковици за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 53.

[22] Извештај Одбора у Ђаковици за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 54.

[23] Извештај Одбора у Ђаковици за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 41–42.

[24] АС, КСС, записници Гл. одбора од 19. априла 1932. и 24. маја 1932; Извештај Одбора у Ђаковици за 1931–32, *Вардар* 1933, п.д, 63.

[25] Извештај Одбора у Ђаковици за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 54.

[26] Изградњу дома помогли су и многобројни појединци својим личним прилозима и залагањем, у извештају су наведени: Милоје Сокић, народни посланик, Милан Бајић, срески начелник, Сулејман-бег Црноглавић, председник општине, Милорад Михаиловић, шеф аграра, Душан Божовић, економ, Михаило Димитријевић, инспектор, Мило Лампар, шеф пореске управе, Урош Петровић, банski већник, Мираш Божовић, хотелијер, Дамјан Закић, трговац, Петар Зарић, кафе-

Година 1933. била је испуњена бригом и радом око коначног подизања Дома. Зидање је трајало пуних пет месеци. И коначно, 26. новембра Дом је био освештан и свечано отворен, чинодејствовао је Дечански игуман Дионисије Миливојевић. За житеље Ђаковице и околине овај дан је био празник, окупило се мноштво народа. Између осталих, присуствовали су и значајни гости из врха световне и духовне власти: Милан Бајић, срески начелник, Милија Дурковић, школски надзорник, Велимир Јојић, директор Пећке гимназије, као и изасланице Главног одбора из Београда, Љубица Пешић и Милева Тодоровић.[27] Ђаковички одбор је лепо сарађивао и са локалним Соколским друштвом коме је уступао салу у свом дому за вежбање.[28]

У Одбору се 1934. год. појавила идеја да се оснује ћилимарски одсек у Женској занатској школи. Управа Вардарске бановине је прихватила њихов предлог и помогла реализацију идеје са 2000 динара кредита.[29] Наредне године повећало се интересовање за школу, поготово код девојака исламске вероисповести.[30] Ипак, бројност ученица није била довољна, а и због помањкања новчаних средстава, ћилимарски одсек је укинут 1938. године и до 1941. године више није поново отваран.[31]

Одбор КСС-а у Ораховцу

У извештају рада Гл. одбора управе КСС-а за период 1923–24. год. наводи се да је новоформираном Одбору у Орахову код Призрена послато 500 динара, као и печат друштва. Исте године послато је и 500 динара као помоћ за изградњу школе у Малишеву. О Ораховачком одбору *Кола* у току истраживања нисмо наишли на још извора, који могу посведочити о његовим активностима и судбини, тако да је тренутно детаљнија делатност овог Одбора непозната.[32]

ција, Рамадан Осман, трговац, Милан Бикаљевић, геометар и Крсто Ђикић, кафеција; Извештај Одбора у Ђаковици за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 33.

[27] Исто.

[28] Извештај Одбора у Ђаковици за 1937–38, *Вардар* 1939, п.д, 41.

[29] Извештај Одбора у Ђаковици за 1934–35, *Вардар* 1936, п.д, 32,33.

[30] Извештај Одбора у Ђаковици за 1936–37, *Вардар* 1938, п.д, 37.

[31] Извештај Одбора у Ђаковици за 1938–39, *Вардар* 1940, п.д, 34

[32] Извештај рада управе КСС за 1923–24, *Вардар* 1926. 159, 161.

Одбор КСС-а у Пећи

Пећки одбор, основан децембра 1919. године, био је један од најактивнијих и најбројнијих Одбора. При Пећком *Колу* постојала је и Женска занатска школа. Године 1926. Одбор је купио зграду у којој је смештен Дом и школа.[33] Зграда је коштала 106000 динара, али пошто је било потребно обавити извесне преправке и поправке, коначни трошкови су износили око 122000 дин.[34] За ову сврху Пећки одбор је примио помоћ Гл. одбора и неких месних Одбора у укупној вредности од 13000, као и позајмице у укупној суми од 44000 динара 1930.[35]

Године 1930, Пећки одбор је на слави Кола, Малој Госпојини, 21. септембра 1930. год. прикупио добровољни прилог у износу од 1000 динара, који је био предат одбору за изградњу гимназије у Пећи. Тада је Одбор у Пећи бројао 150 чланица.[36]

Године 1935. Друштво је покренуло акцију за подизање Ћилимарске радионице при свом Дому, у ту сврху добијено је 3000 динара државне помоћи, а Зетска бановина је доделила 2000 динара. Помоћ је приложила и Општина града Пећи у износу од 2400 динара. Тадашња председница Главног одбора Кола, Мирка Грујић, 1935. године посетила је Одбор и том приликом донела помоћ од 500 динара.[37] Међутим, и поред велике воље, Ћилимарска школа

[33] Извештај Одбора у Пећи за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 73.

[34] Извештај Одбора у Пећи за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 71–72.

[35] Пећки одбор је примио помоћ за куповину Дома од Гл. одбора у Београду 10000 дин, од Шабачког одбора 1000 дин, Штипског 300, Јагодинског 500, Сремско-карловачког 200, Босанског Брода 200, Дарданског 200, Охридског 100; А позајмице је примило од следећих Одбора *Кола*: из Београда 5000, Крагујевца 5000, Сарајева 5000, Бјелог Поља 3000, Панчева 2000, Бањалуке 2000, Сремске Митровице 2000, Ваљева 2000, Смедерева 2000, Тузле 2000, Параћина 1000, Куманова 1000, Крушевца 1000, Коњица 1000, Зајечара 1000, Смедеревске Паланке 1000, Ћаковице 1000, Скопља 1000, Јагодине 1000, Котора 500, Ђевђелије 500, Бечеја 500, Призрена 500, Невесиња 500, Дервенте 500, Старе Пазове 500, Модриче 500, Старчева 300, Алибунара 200, Криве Паланке 200, укупно 44000 – Извештај Одбора у Пећи за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 71–72; Извештај Гл. одбора КСС за 1926, *Вардар* 1928, 14.

[36] Извештај Одбора у Пећи за 1930–31, *Вардар* 1932, 73.

[37] У извештају Одбора у Пећи за 1935–36. наглашено је да би оснивање оваквог типа занатске школе могло утицати на побољшање економског и културног стања у којем су се тадашње жене налазиле „... јер ову школу похађају већином муслиманке, које у овоме крају не гледају светло дана, нити их ико може приволети да пођу у школу, а овим би биле приморане да претходно заврше основну школу, па да уче ћилимарство. Зато је неопходна потреба да се зграда подигне, јер у садашњим просторијама рад је немогућ у већем опсегу...“, – Извештај Одбора у Пећи за 1935–36, *Вардар* 1937, п.д, 57.

није отворена, а неколико година се није радило по вом питању, јер је већ 1936. године зграда Дома толико пропала да су били потребни озбиљни издаци за поправке.[38] Године 1940. добијено је укупно 38839 динара од Министарства трговине и индустрије, за Ћилимарску школу, али познате околности које су стигле са 1941. годином прекинуле су све планове.[39]

Пећки одбор све до 1941. године није предузимао неке значајније акције, обављане су само уобичајене активности. Ваља истаћи да је Одбор присуствовао устоличењу Патријарха Гаврила Дожића 17. новембра 1938. године. Том приликом Патријарх је примио делегацију Пећког *Кола* и даровао га са 1000 динара.[40]

Одбор КСС-а у Призрену

Тачан датум оснивања Призренског одбора у току досадашњег истраживања нисмо могли поуздано утврдити. Најстарији извештај овог Одбора у *Вардару* је за 1926. годину. Исте године у извештају Гл. одбора наводи се да је, у мају месецу, њихова делегација обишла Призренски одбор.[41] Међутим, у извештајима Призренског одбора из 1940–41. годишта *Вардара* као датум формирања Одбора изричито се наводи 27. фебруар 1929. [42]

Призренске сестре су се у извештајима најчешће жалиле да њихов рад није остварио очекиване резултате. Пре свега, како су истицале, зато што је у Призрену постојало још неколико хуманитарних друштава тако да није било могуће постићи масовност чланства и посећеност хуманитарних забава.[43] Сестре су главни разлог за неочекивано слаб успех својих акција налазиле у томе што је

[38] Зетска бановина је у сврху адаптације и обнове зграде Дома *Кола* у Пећи приложила 2000 дин, али то, чак и заједно са целим буџетом овог Одбора од укупно 7333 дин, ипак није било довољно за отпочињање било каквих радова, – Извештај Одбора у Пећи за 1936–37, *Вардар* 1938, п.д, 65.

[39] Извештај Одбора у Пећи за 1939–40, *Вардар* 1941, п.д, 63.

[40] Извештај Одбора у Пећи за 1938–1939, *Вардар* 1940, п.д, 63.

[41] Извештај Одбора у Призрену за 1926, 72,73; Извештај Главног одбора у Београду за 1926. годину, *Вардар* 1928, 7.

[42] Извештај Одбора у Призрену за 1938–39, *Вардар* 1940, п.д, 69; Извештај Одбора у Призрену за 1939–40, *Вардар* 1941, п.д, 70.

[43] „Коло српских сестара“ је у то време било само једно од 88 хуманитарних друштава и удружења у Србији, док је само у Призрену тада постојало још четири женска хуманитарна удружења – Мирјана Софронијевић, *Хуманитарна друштва у Србији*, Београд, 237; Извештај Одбора у Призрену за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 64.

чланski улог у Колу био највиши у односу на друга, хуманитарна друштва.[44]

Одбор је на Материце 1929. год. основао Фонд захвалне деце, са почетним улогом од 755 дин. Исте године сестре из Призрена су по наруџбини Гл. одбора за њихову збирку обукле две лутке у традиционалну призренску ношњу и послале у Београд.[45]

Призренски одбор је временом постајао све бројнији и успешнији, а његове активности, обимније и значајније. Одбор је са 50 чланица, колико је бројао 1933. године, нарастао на 89 до 1936. год., што је већ успех, када узмемо у обзир чињеницу да је у то време у Призрену постојало још четири женска друштва.[46]

Призренски одбор се 1933. год. ангажовао на изградњи чесме на градском православном гробљу. Општина је подржала ову идеју у техничком и материјалном погледу, а изградња је коштала 15000 дин.[47] *Коло* је исте године отпочело своју најзначајнију активност за све време постојања. Оно је заједно са друштвом „Српкиња“[48] и Призренским трговачко-индустријским удружењем покренуло идеју да се отвори Ћилимарска школа у Призрену. Одбор *Кола* и друштво „Српкиње“ су издвојили за ову сврху по 15000 динара. Суд општине града уступио је зграду у којој је била смештена Ћилимарска школа, а Министарство трговине и индустрије дало је на име плате за стручну учитељицу 15000 динара. Од школске 1933/34. остварени су сви услови да школа отпочне са радом.[49] Следеће године су се могли видети већ први резултати рада школе, двадесет ученица је са успехом савладало вештину.[50] Године 1936. Ћилимарску школу је похађало 30 ученица, тако да је Одбор морао да ангажује још једну стручну наставницу. Број ученица би био и већи, али због недостатка адекватних просторија није могао да прими све заинтересоване. Исте године је било отворено и Ткачко

[44] АС, КСС, записник Гл. одбора од 13. октобра 1931.

[45] Извештај Одбора у Призрену за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 78–79.

[46] Извештај Одбора у Призрену за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 64.

[47] Исто.

[48] Женско добротворно друштво „Српкиња“ настало је 1909. године. Циљеви Друштва су били едукација младих девојака и пружање хуманитарне помоћи угроженима. У Призрену је у периоду између два светска рата под својим патронатом држала Женску занатску школу; опширније видети: Владан Виријевић, „Делатност Женске занатске школе у Призрену 1919–1928. године“, *Баштина,* 25, Приштина–Лепосавић, 2008, 173–182; Векослав А. Станковић, *Српске школе у Призрену 1810–1950,* Лепосавић, 2001, 77–87.

[49] Извештај Одбора у Призрену за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 64.

[50] Извештај Одбора у Призрену за 1934–35, *Вардар* 1936, п.д, 67.

одељење.[51] Наредне године, 1937, њихови производи су запажено учествовали на Београдском сајму и на изложби у Скопљу приређеној поводом двадесетпетогодишњице од ослобођења.[52] Школа је радила успешно и поред тога што просторије нису задовољавале хигијенске и педагошке услове. Одбор је из тог разлога разматрао могућност подизања Дома где би се школа адекватно сместила.[53] Те планове до 1941. године Призренске сестре нису успеле да реализују.

Одбор КСС-а у Приштини

Овај Одбор је основан крајем 1929. године. Једна од првих активности је била костимирана забава поводом рођендана краљице Марије, 9. јануара 1930. године. Забава је веома успела (чист приход који је том приликом сакупљен износио је преко 10000 динара). Од 15. јануара 1930. године отпочела је са радом и ђачка трпеза где се хранило 30 сиромашних ђака.[54] Године 1931. Одбор је бројао сто редовних чланица. Исте године највеће издатке (22220 дин.) *Коло* је имало за исхрану тринаесторо сиромашних ђака гимназије. Приштински одбор је тада имао добру сарадњу са месним Одбором Црвеног крста, коме је Приштинско *Коло* уступило 10% од свих прикупљених средстава.[55] Одбору је због тога додељена захвалница Црвеног крста, а одликоване су председница Мара Плесничар златном и прва потпредседница (у извештају се не именује) сребрном медаљом Црвеног крста за заслуге у миру.[56] У извештају из Вардара за 1935. годину Приштевачки одбор скреће пажњу на велики број женских хуманитарних друштава, што истиче као разлог смањене активности и малог броја чланства. То је био значајан феномен тог времена и није био карактеристичан само за Приштину.[57] Друштво је помагало и обнову манастира Грачанице, прикупило је и приложило за ову сврху 1935. године 1000 динара. Исте године донирало је и изградњу храма Светог Саве са 500 динара.[58] Све до Другог светског рата више нема података о значајнијим ак-

[51] Извештај Одбора у Призрену за 1936–37, Вардар 1938, п.д, 72.
[52] Извештај Одбора у Призрену за 1937–38, *Вардар* 1939, п.д, 74–75.
[53] АС, КСС, записник Гл. одбора од 11. фебруара 1936.
[54] АС, КСС, записници са седница Гл. одбора од 3. децембра 1929. и 23. јануара 1930. год.
[55] Извештај Одбора у Приштини за 1931–32, *Вардар* 1933, п.д, 100,101.
[56] Извештај Одбора у Приштини за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 94.
[57] Извештај Одбора у Приштини за 1933–34, *Вардар* 1935, п.д, 66–67.
[58] Извештај Одбора у Приштини за.1935–36, *Вардар* 1937, п.д, 62.

цијама овог Одбора, а у посебном делу *Вардара* нису објављивани извештаји из Приштине.

Одбор КСС-а у Урошевцу

Урошевачки одбор постоји од 1919. год. Рад Друштва од самог почетка био је усредсређен на отварање Женске занатске школе. Одбор је уз велики труд 1926. год. успео да купи зграду, у коју је сместио и своју Женску занатску школу.[59] У њој је *Коло* обучавало разним вештинама, кројењу, ткању, разним врстама народног веза и сл. девојчице из сиромашних породица. Поред ових вештина, ученице су изучавале и опште образовне предмете: српски језик, рачун, историју са географијом, веронауку, хигијену и домаће газдинство. Школске 1929/30. школу је похађало 38 ученица из Урошевца и околине. Следеће године, Одбор је имао великих тешкоћа, јер је уписан мали број ученица, те је претила опасност да се школа затвори. Ипак је овај проблем био превазиђен.[60] И наредних година Урошевачки одбор је сав свој труд посветио Женској занатској школи. Године 1930. Одбор је организовао екскурзију за своје ученице и чланице, која је садржала обилазак манастира Високи Дечани и Пећке Патријаршије. На крају године Одбор је приредио изложбу ручних радова са мотивима народног веза специфичног за околину Урошевца.[61]

И наредних година центар пажње и напора овог месног Одбора била је Женска занатска школа, као и обнова Дома у којој је смештена уз позајмице и помоћ у укупној вредности 13000 дин. Зграда је 1932. год. обновљена.[62]

Своју славу, Малу Госпојину, исте године месни Одбор је прославио, како су нагласили, свечаније него раније. Пре подне био је обављен црквени обред. Поподне је одржан концерт, три матинеа и костимирана забава, што је све заједно донело хуманитарни прилог од 3500 дин.[63] У извештајима Урошевачког одбора, као и у фонду КСС, нема података о значајнијим подухватима све до 1941. године.

---

[59] Извештај Одбора у Урошевцу за 1929–30, *Вардар* 1931, п.д, 108.

[60] АС, КСС, записник седнице Гл. одбора од 13. октобра 1931.

[61] Извештај Одбора у Урошевцу за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д,111–112.

[62] АС, КСС, записник Гл. одбора од 29. марта 1932; Извештај Одбора у Урошевцу за 1932–33, *Вардар* 1934, п.д, 118.

[63] Извештај Одбора у Урошевцу за 1930–31, *Вардар* 1932, п.д, 111–112.

*

Делатност *Кола*, на Косову и Метохији између два светска рата, које није било усамљено (постојала су и друга сродна удружења), указује на то да је и поред евидентне економске и културно-просветне уназађености, у тим срединама постојало интересовање да се такво стање поправи. Косовски одбори су све време настојали да промене стереотипну слику о тим срединама као безнадежно заосталим. Они својим активностима нису заостајали у односу на рад других Одбора у земљи, чак су били једни од најцењенијих и најактивнијих.

Извори

Архив Србије, – фонд „Коло српских сестара“
Вардар 1922: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1926: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1928: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1931: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1932: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1933: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1934: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1935: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1936: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1937: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1938: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1938: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1940: Београд: Коло српских сестара.
Вардар 1941: Београд: Коло српских сестара.

Литература

Виријевић 2008: В. Виријевић, „Делатност Женске занатске школе у Призрену 1919–1928. године“, *Баштина,* 25, Институт за српску културу Приштина–Лепосавић.
Софронијевић 2003: М. Софронијевић, *Хуманитарна друштва у Србији*, Библиотека града Београда, Београд.
Станковић 2001: В. Станковић, *Српске школе у Призрену 1810–1950,* Институт за српску културу, Приштина–Лепосавић.

Jovan SIMIJANOVIĆ

Sections of the Society "The Dance of Serbian Sisters" in Kosovo and Metohia between the Two World Wars

Summary

The author says that in the period between the two World wars the society named „The Dance of Serbian Sisters" founded its boards in several towns in Kosovo and Metohia such as: Gnjilane, Đakovica, Orahovac, Peć, Prizren, Priština and Uroševac. These boards took on a duty to work on the improvement of financial state of the poorest in their ranks, strengthening of Yugoslav common policy and solidarity among all religions and nations, and cultural-educational emancipation of female population first of all. By accomplishing of their humanitarian tasks, these boards supported mostly poor children, pupils providing them with clothes and footwear, financially by giving them grants or organizing pupil's tables. More difficult cases of the poor families were also supported including war and civil disabled persons.

Furthermore, the author stresses the fact that these boards were dealing with cultural-educational emancipation of the population by founding, keeping up and supporting of female craftsman's schools, courses for housewives, rug-making and weaving courses. An important activity of *The Dance of Serbian Sisters* tackled gathering, making and exhibiting of popular embroideries and costumes. They were throwing different performances, matinees, parties, and other entertainment activities of humanitarian character. Although these boards were unequal regarding the number and financial possibilities, they were working consciously on the achievement of human aims.

ИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

УДК 336.722.142-053.2(497.115)”1929/1933”

Ненад А. ВАСИЋ

ПОЧЕТАК КАМПАЊЕ ЗА ДЕЧИЈУ ШТЕДЊУ СТАНОЈЛА ДИМИТРИЈЕВИЋА У ЛИСТУ *СРПСКО КОСОВО**

Апстракт: Једну од најзначајнијих, кампању за дечију штедњу у листу *Српско Косово*, започео је Станојло Димитријевић. Дечија штедња као врста штедње, најпре у банкама али касније и у Поштанској штедионици, имала је не само личну корист за децу која штеде, у смислу увећавања њиховог новца за камату, него и шири национални и државни значај у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Дечија штедња и тада, као и сада, важно је средство за лично животно благостање али и целокупан породични и друштвени напредак.

Кључне речи: Станојло Димитријевић, дечија штедња, новац, поштанска штедионица, банка, камата.

Увод

У савременој економској историји, банкарству и пословним финансијама, недвосмислено се сматра да је појава и развој банкарства омогућена управо захваљујући појави кованог новца. Ипак, сматра се да злато и даље има најважније место и улогу „у финансијским пословима.“[1] Као што је из економске историје познато, за ковани новац, како археолошки тако и историјски, несумњиво је

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Peter L. Bernstein, Paul A. Volcker, *A Primer on Money, Banking, and Gold*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2008, 5.

утврђено да је постојао и пре нове ере. Најуопштеније узевши, новац није природна већ друштвена и културна појава у досадашњој историји човечанства. Дакле, појава банке доводи се у директну везу са појавом и развојем новчарства. Први новчани фонд на Косову и Метохији био је у Призрену. Био је српско акционарско друштво, историјски познат као Фонд цркве Светог Ђорђа.[2] „Успостављање српске владавине на Косову, довело је до потпунијег и убрзанијег развоја капиталистичке привреде, додатног динамизирања и подстицаја у трговини али и формирања и отварања банака.“[3] Свакако, значајан временски период за српско банкарство у Јужној Србији и на Косову и Метохији био је од 1912. до 1918. године.

Међу различитим новчаним заводима наћи ће се и Поштанска штедионица. Сваки човек, па било то и дете, у прилици је да потроши или уштеди сопствену количину новца коју има. Место и значај дечије штедње за народ и заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца исправно је својевремено увидео и промовисао Станојло Димитријевић. Био је уредник и издавач часописа *Српско Косово* од 1920. до 1934. године у Скопљу.

1. Банкарство и Поштанска штедионица у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца

Са становишта економске историје јужнословенских земаља, истичемо као опште место да оне никада нису биле близу центра светског економског развоја. „Не постоји период у светској историји за време кога су се јужнословенске земље нашле близу средишта ’светске економије’.“[4] Приликом формирања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године, њеног касније преименовања у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 15. јула 1920. године, и треће, последње измене имена извршене 3. октобра 1929. године у Краљевину Југославију, показане су важне противуречности и неслога представника елите већинских народа али и представника националних мањина у самој заједничкој држави. Осим тога, као један од суштинских проблема и карактеристика те заједничке државе јавила се велика неравномерност и у регионалном развоју. С тим у вези, Горан Николић је изнео следећу тврдњу:

[2] Ненад Васић, „Банкарство у Косовском вилајету и Старој Србији од друге половине XIX века до 1912. године“, *Баштина*, св. 22, Приштина – Лепосавић, 2007,112.

[3] Ненад Васић, „Банкарство у Јужној Србији и Косову и Метохији од 1912. до 1937. године, *Баштина*, св. 24, Приштина – Лепосавић, 2008, 218.

[4] John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Hurst & Company, London 2000, 27.

„Најмање развијене су наслеђене привреде Македоније, Црне Горе и Косова, за које би се могло рећи да их је до формирања јединствене југословенске државе, па и после тога, заобилазио развој којим би се стекли предуслови за даљи модерни привредни и друштвени напредак.“[5] Управитељи и акционари финансијских установа током 1918. и до половине 1919. године очекивали су укидање мораторијума и то доношењем закона о његовом поништењу. Могли бисмо закључити и то да је за њих био карактеристичан двоструки уједињујући интерес. Први се непосредно односио на превазилажење хаотичног стања, на шта су посебан утицај, тј. лобирање, вршили трговци. „Нова држава, тројна Краљевина, није значила само веће тржиште и, тиме, веће привредне могућности. У почетку, напротив, значила је потпуно одсуство уређених основних, системских ствари у вођењу привреде. Трговци су, подижући поново своју делатност, наишли на новчане прилике равне скоро онима од пре краља Милана, на *хаотично дејство новчаног саобраћаја*. Земљом су колале, без икакве контроле и металне подлоге, милијарде крунских новчаница, наслеђене од урушене Аустро-Угарске. Штавише, из суседних земаља – Аустрије и Мађарске – стално су пристизале нове количине ових пара.“[6] Тек две године по завршетку Првог светског рата, круне су биле повучене из оптицаја и замењене динаром који је ставила у оптицај једна државна емисиона банка. Увиђајући да свака интервенција представника власти једне државе на тржишту (односила се на забрану увоза луксузне робе) увек има „ограничено дејство, чак и штетно, у дужој перспективи, трговци, окупљени на Берзи, подстакли су управу Београдске берзе да организује Конференцију о уређењу трговине девизама и валутама.“[7] Други њихов интерес тицао се јачања и укрупњавања банкарског сектора на чему су се посебно ангажовали банкари али и индустријалци, занатлије, трговци итд. За разлику од већинског приватног капитала и власништва у већем делу финансијских установа, Поштанска штедионица је била у државном власништву.

[5] Горан Николић, *Курс динара и девизна политика краљевине Југославије* 1918–1941, Стубови културе, Београд 2003, 63.

[6] Милко Штимац, *Српско берзанско пословање*, Стубови културе, Београд 1998, 108.

[7] Исто, 109.

2. Државне и повлашћене финансијске установе у Јужној Србији

Поред кредитних установа у Јужној Србији стваране су и друге новчане установе јавног карактера, познате као државне или привилеговане. Оне су деловале по специјалним законским одредбама које су постојале и биле примењиване у то време. Међу њима су, према Милану Чемерикићу, биле: Народна банка, Државна хипотекарна банка и Поштанска штедионица.[8]

Међутим, са становишта нашег истраживања нарочито је важна Поштанска штедионица и 1929. година. Почетком те године, тачније 6. јануара, Његово Височанство Краљ Александар I Карађорђевић објавио је Прокламацију упућену Србима, Хрватима и Словенцима. Она ће бити повод да Станојло Димитријевић напише подстицајан и занимљив ауторски текст о дечијој штедњи који је објављен у листу *Српско Косово* у којем је био уредник.

3. Станојло Димитријевић и почетак кампање дечије штедње у Поштанској штедионици

Разматрајући шта је најбоље за Отаџбину и шта би посебно Краља учинило задовољним, Станојло Димитријевић је написао ауторски текст у којем је позвао учитеље и ђачке родитеље да подрже ђачку штедњу, не при банкама, већ у Поштанској штедионици. Димитријевић је сматрао да је то најбољи начин помоћи народу и држави. Сматрао је да би сам чин покретања дечије штедње имао велике економске и финансијске ефекте. Такође, једна од Димитријевићевих идеја била је заснована на претпоставци да би Њ. В. Краља Александра и Краљицу обрадовао предлог да заштитник дечије штедње буде њихов други син, мали Краљевић Томислав.

Познато је да се у успешним државама штедња, па била то и дечија штедња, употребљава на пример за изградњу грађевинских објеката, у саобраћају и инфраструктури, фабрике итд. Још један позитиван ефекат који се остварује дечијом штедњом односи се на то да није потребно задуживати се у иностранству, што је веома важно. При том, свим улагачима се гарантује и плаћа припадајућа камата. „Нека се немисли да је ово неостварљив посао. На против, остварљив је само ако буде добра воља код учитеља, па затим код

[8] Милан Чемерикић, *Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875–1937. г.*, Штампарија „Јужна Србија“, Скопље 1937, 728.

ђачких родитеља.“[9] Као позитиван пример за организовање дечије штедње Димитријевићу је послужило француско искуство са поштанском штедионицом. „Ми имамо примера, да поједини учитељи у Француској имају уштеђевине са својим ученицима код ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ по 300.000 или 400.000 франака.“[10] Увидевши на том добром и инспиративном примеру колики је значај дечије штедње, Димитријевић се активно укључио у кампању за промовисање дечије штедње. „У нашој Отаџбини има 900.000 ђака. Када би свако дете давало на штедњу само 1 динар дневно то би изнело много. А када би се сумирала сума за годину, две, пет или више, ДЕЧИЈА ШТЕДЊА била би огромна.“[11] Димитријевић је штедњу сматрао педагошком мером, а не само финансијским средством у економији, којим се новац увећава тиме што се код одређене финансијске установе штеди. Другим речима, када деца науче одмалена да штеде, они ће то наставити и даље кроз живот. То је један од добрих начина да се деца одврате од негативних друштвених појава. За Димитријевића је дечија штедња била начин којим би се помогао Краљ, народ и држава.

За дечију штедњу која је, наравно, била добровољна, тада су биле битне заједничке воље двојице њених учесника, најпре учитеља и, неизоставно, родитеља. Поготову велика важност је била на родитељима деце. „На родитељима је да разуму ову ДЕЧИЈУ ШТЕДЊУ, па да што више предају новца деци, да би им што веће суме биле на штедњи, јер ће тој деци уштеђевине требати кад већ буду свршили школе или изучили занате.“[12] У следу добрих идеја и предлога, Димитријевић је инсистирао и на томе да из Фонда Краља дају награде најбољим дечијим штедишама на Видовдан. Такође, да учитељи на Видовдан, поред тога што награђују одличне и врло добре ђаке, награде и најбоље штедише међу њима. Тиме би се деца додатно подстицала на штедњу.

С обзиром на Димитријевићево инсистирање на дечијој штедњи, а поготово да то буде у Поштанској штедионици, сматрамо важним да наведемо и његове аргументе за то: „Што пледирамо да се улози предају ПОШТАНСКОЈ ШТЕДИОНИЦИ, то је сасвим појмљиво: 1) што је то државна установа, која је ради тога баш и установљена, 2) што она помаже нашу ПРИВРЕДУ од које имамо

[9] Станојло Димитријевић, „Дечија штедња“, *Српско Косово*, бр. 4, Скопље 1929, 3.

[10] Исто, 3.

[11] Исто, 3.

[12] Исто, 3.

огромне приходе, и 3) што је, као државна установа, најсигурнија.“[13] Упућујући све заинтересоване да ближа обавештења потраже код државне поште, Димитријевић је своје задовољство што учествује у свему томе изразио следећим речима: „Тиме смо одговорили општим народним потребама и државним интересима, кад смо са овим предлогом први изашли.“[14]

Закључно разматрање

Свака врста штедње, па била она и дечија, важна је како за појединца као директног актера у том процесу, тако и у функцији стабилног привредног развоја и друштвеног прогреса у целини. Дечија штедња која је била у фокусу наше научне и истраживачке пажње, како смо на самом почетку констатовали, из обрађеног и у релевантним фрагментима цитираног ауторског текста Станојла Димитријевића, показује нам и указује на значај и Поштанске штедионице, поред других финансијских установа. Утолико пре ако имамо у виду сложеност политичких и међународних економских прилика које су започеле у капиталистичким економијама управо те 1929. године па све до 1933. године, до када је трајала криза. Не умањујући значај дечије штедње у садашњим економским, финансијским и друштвеним приликама, сматрамо веома упутним да се започне нова кампања дечије штедње по банкама и Поштанској штедионици, подржана и спроведена од стране просветних власти, банкара, родитеља и, наравно, деце која би активно учествовала у штедњи и користила све њене компаративне предности које нуди и пружа.

Литература

Allcock 2000: J. B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Hurst & Company, London.

Bernstein, Volcker 2008: P. L. Bernstein, P. A. Volcker, *A Primer on Money, Banking, and Gold*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.

Васић 2007: Н. Васић, „Банкарство у Косовском вилајету и Старој Србији од друге половине XIX века до 1912. године“, *Баштина*, св. 22, Приштина –Лепосавић.

[13] Исто, 4.
[14] Исто, 4.

Васић 2008: Н. Васић, „Банкарство у Јужној Србији и Косову и Метохији од 1912. до 1937. године“, *Баштина*, св. 24, Приштина – Лепосавић.
Димитријевић 1929: С. Димитријевић, „Дечија штедња“, *Српско Косово*, бр. 4, Скопље.
Николић 2003: Г. Николић, *Курс динара и девизна политика краљевине Југославије 1918–1941*, Стубови културе, Београд.
Чемерикић 1937: М. Чемерикић, *Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875–1937. г.,* Штампарија „Јужна Србија“, Скопље.
Штимац 1998: М. Штимац, *Српско берзанско пословање*, Стубови културе, Београд.

Nenad A. VASIĆ

The Beginning of the Campaign for Children's Caving of Stanojlo Dimitrijević in the Magazin "Serbian Kosovo"

Summary

The author gives in this paper a historical overview and professional commentry relating to the initials of the campaign of children's saving initiated by publishing of the author's texts in the magazine "Serbian Kosovo" by Stanojlo Dimitrijević. The author furthermore states that children's saving has mostly positive either personal or family, economic and social effects.

The scientific research conducted by the author is important since it shows comparative advantages of children's saving and the need of a large and open campaign running for its repeated setting in motion by the officials in schools and its popularization either in pupil's families or among all citizens of the Republic of Serbia.

УДК 111.852 Хајдегер М.
7.033.2:111.852”04/14”
821.163.41.09”13/14”

Саша РАДОВАНОВИЋ

АЛЕТИОЛОШКА ОСНОВА ХРИШЋАНСКОГ УМЕТНИЧКОГ СТВАРАЊА*

Апстракт: У првом делу рада излаже се алетиолошка основа уметничког стварања. Таква анализа заснива се на Хајдегеровом ставу из његове најважније расправе о уметности *Извор уметничког дела*, да преображај суштине истине бивствовања одговара преображају суштине уметности. Аналогно томе посматра се и уметничко стварање као основни феномен уметности и дели на античко, средњовековно, нововековно и техничко. У другом делу рада, на основу таквог схватања, експлицира се средњовековни модел уметничког стварања кроз анализу литерарног дела архиепископа Данила II.

Кључне речи: уметничко стварање, истина бивствовања, Мартин Хајдегер, алетиологија, хришћанство

Уметност Косова и Метохије у средњем веку била је неодвојива од хришћанске визије света. Ова визија света имала је тотални карактер и односила се на све сфере тадашњег живота. Тадашњи хришћански уметник није био уметник у данашњем смислу речи. Он је пре свега био хришћанин, а његово уметничко, као и свако друго делање, било је условљено хришћанским концептом света. Један од најбољих примера такве концепције уметничког стварања пружа литерарно, али и целокупно животно дело пећког архиепископа Данила II. Његова житија и службе представљају високи домет средњовековне књижевности, а његов рад на учвршћивању

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

хришћанске вере у свим сферама тадашњег друштва остаје неизбрисив. Начин стварања архиепископа Данила II (Данило Пећки) као хришћанског писца биће модел на којем ће се применити алетиолошка анализа.

Хајдегеров алетиолошки концепт уметничког стварања

Хајдегер у поговору своје најважније и најпознатије расправе о уметности под насловом *Извор уметничког дела*[1] упућује да преображају суштине истине бивствовања одговара повесни преображај суштине уметности. На известан начин, овакав Хајдегеров став може да се повеже са оним о чему говори у својој познијој расправи *Питање о техници*[2], која је пре свега посвећена техници, али и уметности. У овој расправи Хајдегер одређује преображај истине бивствовања као удес разоткривања (*Entbergungsgeshick*), којом се манифестује целокупна изворна повест, разликујући је од датирајуће, која је предмет историјског посматрања. Наиме, Хајдегер говори о повесној констелацији бивствовања као разоткривајућем прикривању (*entbergende Verbergung*). Ова констелација тадира бивствовање Запада и полази од грчког схватања истине бивствовања као нескривености (**a|lhqeia**), преко сурвања такве истине у исправност гледања и подударање (**omoiwsij**), преко преображаја истине у извесност (*certum*) представљања којом се утемељује модерна, тј. нововековна епоха. Удес разоткривања као преображај истине бивствовања своје довршење има у изазивајућем разоткривању (*herausfordende Entbergung*) које карактерише суштину технике у епохи довршења новог века. Повесна суштина уметности, у том смислу, епохално се одређује као античка средњовековна и нововековна. Прва поставља меродавно истину бивствовања у дело, у другој се такво бивствовање преображава у створено бивствујуће (*ens creatum*), док се у трећем бивствујуће поставља као предмет који је подложан рачунском располагању и проматрању.[3] Уметност према Хајдегеру показује овај преображај истине бивствовања, али увек истовремено показујући и потенцијал да изнесе нескривеност. Једино у доба владавине технике уметност губи своју повесно образујућу суштину. Нема потенцијал да изнесе нескривеност

[1] M. Heidegger, *Holzwege*, (надаље HW) Frankfurt/Main 1994, 64–5.

[2] M. Heidegger, *Die Frage nach der Technik* u *Vorträge und Aufsätze*, (надаље VA), Pfullingen 2000.

[3] Види HW, 69–70.

бивствовања. Она постаје без-уметност (*Kunst-losigkeit*) и без-повесна (*geschichtlos*) и као таква подлеже научно-техничкој конструкцији света. Дело више није предмет већ стање, и уметност стоји на свом крају.

Аналогно преображају суштине уметности дешава се и преображај уметничког стварања.[4] Уколико се пажљиво прати оно што Хајдегер напомиње о уметности, а још више шта говори о уметничком стварању, може се извести један далекосежан закључак: у зависности од преображаја повести истине бивствовања и суштине уметности може се одредити и начин стварања уметничког дела. Један његов став из предавања о Ничеу може бити оријентир за овакву тезу: „Модерно схватање човека као „генија“ има за претпоставку одређење суштине човека као субјекта. Обрнуто стога није ли култ генија и његово изопачење оно суштинско нововековног човештва... Да су Грци човека мислили као „генија“, непредстављиво је колико је и дубоко неповесно мњење да је Софокле био „генијални човек“.[5] Непредстављивост Грка као генија и неповесност мњења о Софоклу као генијалном човеку упућује на две ствари. Прва, грчко темељно искуство уметности се не може представити појмовима новог века попут генија, доживљаја или експресије. И друга, мислити о Софоклу или о неком другом грчком уметнику као генију значи разумети их полазећи од нововековне алетиолошке основе. У првом случају, наше тумачење изворне грчке уметности почива на модерном редукционизму, тј. на предрасуди да се појмовима новога века, који су пре свега естетички, може протумачити једно искуство које има другачију алетиолошку основу.[6] У другом

[4] Овде се начин уметничког произвођења именује као „стварање“, што у Хајдегеровој терминологији одговара речи (*Shaffen*) за коју често користи реч произвођење (*Hervorbringung*). Избегавање уобичајеног појма, 'стваралаштво' вођено је знањем и интерпретативном интенцијом да се овај појам пре свега односи на уметност модерног доба и да није у потпуности или делом примерен епохама пре њега. Такође, у овом раду се оставља по страни Татаркијевичева теза изнесена у његовој књизи *Историја шест појмова*, којом се тврди да је прошлост у извесном смислу све до 19. века наметала известан отпор да се образује појам стваралаштва. Основна интенција истраживачког приступа у овом раду је да се у зависности од различитих епоха мора сагледати и различитост уметничког произвођења и да појам стваралаштва припада само једној епохи у повести суштине уметности.

[5] M. Heidegger, *Nietzsche II* , Pfulingen 1961, 171–72.

[6] Хајдегер следи Ничеову поделу повести филозофије и Запада на пресократовце, односно трагичко доба Грка и на „научно“ доба које почиње са Сократом и Платоном и траје до данашњих дана. Следећи Ничеову интерпретацију из *Рођења трагедије*, Хајдегер говори о једном нарочитом знању старих Грка о умет-

случају долази до бркања алетиолошке основе уметности. Грци попут Софокла стварали су у контексту изворно схваћене истине бивствовања као нескривености и њој инхерентне скривености у виду привида (**doca** који нема само смисао привиђања, већ истовремено означава и појављивање и сијање). С друге стране, нововековна уметност износи нескривеност али и њој саприпадну скривеност у виду извесности.

Хајдегер сматра да се мора мислити на грчко изворно искуство ослобођено од модерних предрасуда. Грчко изворно искуство мора се мислити на грчки начин. Појмови **fusij**, **texnh** и **poihsij** уз нескривеност (**alhqeia**) у таквом Хајдегеровом тумачењу Грка и њиховог искуства уметности постају парадигматични. У његовој интерпретацији полази се од тога да су грчки уметници имали један изворан однос према бивствујућем у целини које су они називали физис (**fusij**). Њима се истина физиса откривала у темељном песничко-мисаоном искуству. Грци су уметност којој је својствено такво искуство називали техне, а стварање појесис. При том је важно нагласити да појам уметности, тј. техне, у значењу пре Платоновог претумачења овог феномена, према Хајдегеру, за Старе Грке није подразумевао ни практичну израду, ни практично поступање, а још мање миметичку активност, већ је стајао у најтеснијој вези са **episthmh**. Он је представљао изворно знање и био темељно држање према физису. На сродност ових феномена Хајдегер упућује следећим речима: „Техне (**texnh**) је начин поступања насупрот физису, али не још да би се он савладао и искористио, да би се коришћење и израчунљивост учинили основним ставом, већ обрнуто, да би се владање физиса држало у нескривености.“[7] Овакав став

ности, које се не може изједначити са естетичким. „Велика грчка уметност остаје без једног одговарајућег мисаоног поимања...“ , *Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst* (надаље GA 43), Frankfurt, hrsg. Bernd Heimbüchel 1985, 93. Стари Грци уметност и уметничка дела нису схватали естетички, јер нису имали доживљаје и у светлости њиховог знања није било потребе за једном естетиком и њеном рефлексијом. Естетика према Хајдегеру почиње са Платоном када се изворни феномени претумачују и постављају на нови начин. Хајдегер такође указује на то да се грчки појам уметности **texnh** на један начин схватао до Платона а на други од Платона. Са Платоном и Аристотелом ,’... велика уметност, али и филозофија иду ка своме крају’.“ (GA 43 стр. 93) Они су претумачили појам **texnh** и сковали кључне појмове као **xulh** и **morfh**, који ће надаље трасирати видокруг сваког питања о уметности. То претумачење наставиће се у модерном добу кад се естетика конституише као дисциплина, уметност постаје аутономна (уметност ради уметности), изворно знање о уметности преображава у доживљај (укус), а однос облика и форме постаје однос форме и садржаја.

[7] Martin Heidegger, *Heraklit,* (GA 55) Frankfurt 1987, 203.

упућује да се физис, који се често преводи латински са *natura*, а на наш језик као природа, мора одвојити од уобичајених значења ових речи. Латински *natura* представља само далеки одјек оног што је за старе Грке значио физис. Физис је према Хајдегеру појесис у највишем смислу. Овај појесис има смисао самопроизвођења, тј. онај начин производњења који се одвија у себи самом. Тако, на пример, отварање цвета у свом цветању. Цвет у свом расту постиже пуну нескривеност своје суштине. Инхерентно самопроизвођење физиса, појесис који се одвија сам од себе, разликује се од производњења (појесиса) које је карактеристично за техне. Техне подразумева такво производњење за које је заслужан неко други. Тај други занатлија или уметник ставља оно произведено, нпр. једну сребрну чашу или статуу бога наспрам физиса. Такво темељно држање према физису остварује се путем нечег другог, што није физис, што нас доводи до грчког схватања уметника и његовог стварања. Производњење није никаква израда, практично поступање, већ изношење истине физиса као нескривености или један начин разоткривања. Такво разоткривање Хајдегер одређује као изворно знање у смислу самосналажења у нечему или саморазумевања нечега. У таквом самосналажењу човек-уметник, који стоји усред бивствујућег у целини (физиса) и њему је изложен, покушава да нађе и успостави своје место. Стога Хајдегер закључује да уметник у старо грчко доба није због тога **texnithj** „... јер је он један занатлија – који чак то никада и није – него уколико је производњење дела као и производњење оруђа отварање човека који зна и поступа усред и на темељу физиса.“[8]

Хајдегер не говори о средњовековно-хришћанском стварању у уметности. Ипак, у *Извору уметничког дела* говори о једном средњовековном заснивању суштине уметности, када се бивствујуће у целини схвата као *ens creatum*. Овај преображај уметности има своју алетиолошку основу у преображају истине у подударање. Филозофску основу оваквог преображаја пружио је Платон. Платон, иако још за истину користи реч **alhqeia**, истину схвата као исправност гледања, на основу чега ће касније Аристотел да говори о истини као подударању. Хајдегер ће у *Уводу у метафизику* указати на то да основе Платонове интерпретације бивствовања бивствујућег и истине бивствовања јесу и основе хришћанско-јудејског света, чиме се придружује Ничеовој идеји о хришћанству као платонизму за народ: „Расцеп (*Kluft*), **xwrizmoj**, расцепљује се између оног само-привидног бивствујућег овде доле и бивствовања негде горе, онај расцеп у који се сада насељава учење хришћанства уз

[8] GA 43, 95–6.

истовремено претумачивање онога доњега у оно што је створено и оног горњега у творца, оно се дакле прекованим оружјем поставља против антике (као 'незнабоштву' (*Heidentum*)) и искривљује (*verstellen*). Стога Ниче с правом каже: хришћанство је платонизам за народ." [9] На основу оваквог преображаја бивствовања и истине бивствовања може се говорити о једном преображају уметничког стварања. Једно од меродавних одређења уметности из *Извора уметничког дела* јесте и то да је „уметност као повесна стварајуће чување истине у дело".[10] Полазећи од оваквог меродавног одређења уметности може се говорити да је уметничко стварање одређено истином бивствовања. С обзиром на то да се истина бивствовања преображава онда и стварање унутар таквог бивствовања више није одређено нескривеношћу физиса, већ истином као подударањем. Све бивствујуће у средњем веку јесте од бога створено и свако бивствујуће је у одређеном смислу *ens creatum*, створено бивствујуће. Као такво, свако бивствујуће, а самим тим и уметничко дело, јесте *analogia entis* или траг творца. Оно поставља хришћанско-повесни духовни свет. Хајдегеровски речено, поставља се један свет којим се нескривено износи структура скривености у виду подударања. У том смислу, уметничко стварање јесте стварање по узору на творца и подударно одређено општим стварањем творца. Уметник није одређен слободом надахнућа и избором теме, већ сарадњом са богом и хришћанским духом. Став апостола Павла у Првој посланици Коринћанима је у том смислу парадигматичан: „Ми смо божији сарадници, а ви сте божија њива, божија грађевина. По благодати – која ми је дата, ја сам као мудар неимар поставио темељ, а други зида на њему, али свако нека гледа како зида. Јер темеља другог нико не може поставити осим постојећег, који је Исус Христос."[11]

Нововековни смисао уметности се заснива на истини схваћеној као извесност. Једним уметничким делом се нескривено износи свет у коме се бивствујуће показује као предмет подложан рачунском располагању и проматрању. То заправо значи да се у једном нововековном уметничком делу износи бивственост која се заснива на извесности самопредстављајућег субјекта. У таквом заснивању уметности уметник није више сарадник бога. Он своје стварање не схвата по узору на божје. Уметник не производи у складу са хришћанским канонима и хришћанским темама. Он је слободан и по надахнућу и по

[9] ЕМ, 80.

[10] Види HW, 65.

[11] *Свето Писмо Новог Завета*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, превод комисије Светог архијерејског синода СПЦ, 1990 (гл. 3, 9–11).

избору теме. У алетиолошком смислу, нововековни уметник налази основу свог стварања у извесности свог властитог субјекта и његовог самопредстављања. Дело таквог уметника тек сада може да се назове генијалним делом.

Коначно постоји још један аспект стварања или „уметничког произвођења“ на који Хајдегер упућује у свом тексту *Питање о техници*. То је произвођење које подлеже изазивајућем разоткривању. Оно подлеже техничкој суштини бивствовања која се појављује на крају новог века и најављује довршење уметности, односно њен крај. Карактеристично за овакав облик стварања је да оно у ствари и није уметничко. Оно подлеже техничком испостављању које све предметно претвара у стање (*Bestand*). Као пример такве уметности која налази своју легитимну основу у научно-техничкој конструкцији света Хајдегер наводи апстрактну уметност.[12] Таква уметност нема повесно образујући смисао и у суштини је без-повесна, а Хајдегер је још зове уметност без суштине или безуметност.

Стварање Данила II као средњовековни модел

Архиепископ Данило представља аутентичну фигуру хришћанског средњег века. Својим хришћанским деловањем истакао се у многим сферама живота (политика, црквени послови, ктиторство, уметност...). Као такво, његово дело је предмет интересовања и истраживања многих историјских наука. Његово политичко деловање као дипломате и дворског саветника може бити предмет историјске науке уопште, али и политичке историје. С друге стране, његов рад и службовање у српској православној цркви као њеног поглавара предмет је црквене историје. Данилов допринос изградњи цркава, а поготово допринос у изградњи ликовне композиције Пећке патријаршије праћен хришћанским текстовима, предмет је истраживања историје уметности. Коначно, његово песничко и књижевно дело које се показује кроз његова житија, где он на најбољи могући начин подржава традицију српских средњовековних писаца (Светог Саве, Доментијана, Теодосија...), као и песничке канонизоване службе, предмет су историје књижевности.

Анализа која се овде спроводи нема намеру да се придружи оваквим историјским приступима. Дело архиепископа Данила је овде истраживачки интересантно, јер оно упућује на средњовековно-хришћанску суштину уметности, а његово уметничко стварање на један изразит начин хришћанског стварања. Наравно, тај сми-

[12] Види M.Heidegger, *Der Satz vom Grund*, Pfullingen 41.

сао хришћанске уметности анализира се овде полазећи од Хајдегеровог повесног промишљања уметности. У таквој алетиологији уметности средњовековна суштина бивствовања почива на једном преображају бивствовања и структуре бивствености одређене преображајем истине бивствовања у подударање. Све бивствујуће се схвата као од бога створено, а истина бивствовања као подударање јемчи јединство плана божјег стварања. „*Veritas* као *adaequatio rei* (*creandae*) *ad intellectum* (*divinum*) јемчи *veritas* као *adaequatio intellectus* (*humani*) *ad rem*. Свуда, *veritas* заправо значи *convenientia*, саглашавање (*Übereinstimmung*) самог бивствујућег као створеног са творцем, 'слагање' (*Stimmen*) према одређењу поретка стварања.“[13] Суштина сваког бивствујућег, а поготово човека, јесте саприпадна богу, јер све је од бога створено, а човек по његовој „слици и прилици“ (**kat eikona hmeteran kai kat omoiwsin**)[14]. На основу овакве алетиолошке позадине може да се схвати хришћанско заснивање суштине уметности које се разликује од античког као меродавног по-стављања бивствовања у дело. „Бивствујуће у целини, тако отворено, било је потом преображено у бивствујуће у смислу нечег што је бог створио.“[15] Тако, на пример, један православни храм представља једно подударање ликовно-архитектонске творевине са хришћанско-онтотеолошком структуром бивствовања. Храм је тако као бивствујуће *analogia entis*, а то према Хајдегеру значи: „... сваки пут припадати одређеном поретку узрока стварања.“[16] Он је траг или знак творца. Место у коме се творац „дозива у отвореност своје присутности“ и „свето се открива као свето“. Аналогно томе, може да се говори и за једно средњовековно књижевно дело. У њему се догађа хришћанска истина бивствовања, где се бог дозива у отворено своје присутности и свето открива као свето. Тако књижевно стварање архиепископа Данила припада општем стварању творца. Данило није уметник у нововековном смислу речи, где је уметник слободан по надахнућу и избору теме. Његово уметничко произвођење је одређено хришћанском истином бивствовања. Он је сарадник бога или његов садејственик. То садејство у књижевној форми представља за Данила испуњење божје благодати. Књижев-

[13] WM, 76–7.

[14] *Свето Писмо Старог Завета, Књига постања,* упоредни превод са јеврејског (MT) и грчког (LXX) са крађим схолијама. Епископ Атанасије Јевтић, Манастир Тврдош – Требиње, Београд 2004. (1.Мој.1; 26) Речи на грчком (**kat eikona hmeteran kai kat omoiwsin**) дословно значе: „... по нашој икони (слици) и подобију (прилици).“

[15] HW, 64–5.

[16] Исто, 90.

ни елемент такве благодати јесте реч. На почетку свог житија *Живот благочастивога краља Уроша*, писац нас на то опомиње. „Зато и ја молим најмилосрдније Твоје човекољубље да ми се да реч за отварање уста мојих, дарована ми Твојим светим и животворним духом.“[17] Реч није средство комуникације и писања. Реч, уколико се полази од Хајдегеровог промишљања уметности, има значење земље. Наиме, Хајдегер једно уметничко дело одређује као сукоб земље и света. У делу се поставља (*aufstellen*) један свет и успоставља (*herstellen*) његова земља. „Постављање света и успостављање земље две су суштинске црте делског бивствовања (*Werksein*) дела.“[18] Путем дела се поставља свет у коме се нескривено износи бивственост која има смисао *ens creatum*. Све је од бога створено. Њиме се поставља духовна повест хришћанства. С друге стране, земља са своје стране крије могућност отварања таквог повесног света. Реч којом се служи архиепископ Данило није материјал или грађа за писање житија и песничке службе. Она је скривено тло у којем песник налази оно што Хајдегер назива „ускраћена одређеност самог повесног тубивствовања“.[19] Ова „ускраћена одређеност...“ досуђена је путем Христове благодети у речи као земљи коју песник писањем открива постављајући свет. „Истински песнички набачај јесте отварање онога у шта је тубивствовање као повесно већ бачено.“[20] На тај начин „Дело гура и држи земљу саму у отворено једног света. Дело пушта да земља буде земља“.[21] Речено конкретно, житије или песничка служба архиепископа Данила држи земљу (реч) у отворено једног света – света који нескривено износи структуру хришћанског бивствовања.

Данилово *Житије краља Милутина* или било које друго које је написао није једна историјска биографија државника на које смо навикли у данашњем смислу. Смисао *Житија* се остварује у истицању и прихватању хришћанске улоге владара. Тако нас архиепископ Данило Други у *Житију краља Милутина* обавештава о суштини свог позива да напише житије. „Од њихове телеродне природе би и овај господин мој благочастиви краљ Стефан Урош, њихов пород и васпитање, чији ћу похвални живот ја грешни, покушати исповедити, колико ми буде даровао од Тебе, Владико мој, Христе Спаси-

[17] Данило Други, *Животи Краљева и архиепископа српских, Службе*, (надаље *Животи*...) Просвета/СКЗ, Београд 1988, 45.

[18] HW, 34.

[19] Исто, 55.

[20] Исто, 63.

[21] Исто, 32.

тељу.“[22] Њиме се показује светост владара као божјег помазаника. Описује колико је владар богоугодан и христолик. Житије показује богоугодност као подударање и саприпадност са Христосом, а не са светом земаљских ствари и збивања. Ипак, житије није просто само хвалоспев, а можда чак то није уопште. Уколико је неки владар чије се житије пише чинио злочине, онда се они сагледавају у контексту покајања пред богом. Зло са становишта хришћанске онтологије је равно небићу јер нема богоугодну суштину. Зато се ту и не ради о биографији као историјском портрету већ о „икони“.

Средњовековни песнички набачај, као што је речено, није слободан по надахнућу. Један став архиепископа Данила из споменутог житија упућује на канонизованост његовог песничког набачаја књижевне речи. Та канонизованост Данилових речи произлази из божанског посредовања и има статус метафизичког законодавства, по речима самог писца. „Јер, ово Владико Христе испуњаван благодаћу неисцрпнога дара Твоје благодати, и узимајући од неисцрпнога и методочнога и непресушивога извора твојих божанских речи, треба ми твоја посета да утврди мој ум, и да буде непоколебим демонским искушењима, и ’не склони срца мога на лукаве речи, и положи, Господе, ограду устима мојима’ (Пс 141 (140),4,3), да не задрема душа моја од малаксалости, но утврди ме у твојим речима.“[23] Бог је непресушни извор надахнућа и методични оријентир песниковог писања – „...утврди ме у твојим речима“. Ипак, писање садржи једну вишу религиозну димензију. Обраћање богу са „Владико“ истовремено значи интегрисаност писања у литургијско богослужење. Пишчево стварање није нека земаљска ствар. Оно је богослужење које се истовремено одвија са небеским богослужењем. У писању бог се дозива у отвореност своје присутности и свето се открива као свето. Песничким набачајем догађа се катафатички сусрет са богом. Житије као готово дело чита се током богослужења у цркви или за трпезом. Оно је интегративни део литургије. Његов циљ није историјско излагање. Оно не описује догађаје са намером да се архивирају, систематизују и историјски проуче. Оно нема миметичку суштину, а још мање је израз. Оно не подражава, већ се путем њега доноси одлука о ономе што је благослов, а што проклетство, шта свето а шта несвето. Једном речи, житије доноси одлуку о суштини бивствовања. У таквом делу светује хришћански свет. „Свет је увек непредметно коме смо потчињени, све дотле док нас путеви рођења и смрти, благослова и проклетства, држе премештене у бивствовање. Где се доносе су-

[22] *Животи*..., 110.
[23] *Животи*..., 45.

штинске одлуке наше повести, где их прихватамо и напуштамо, где су неспознате и где их поново испитујемо, ту светује свет.“[24] У молитвеном сусрету са богом путем житија, верник прихвата Христову жртву као своју, он доноси одлуку о својој властитој суштини, тј. одлуку о својој властитој судбини.

Поставља се питање, уколико се пође од такве структуре дела, шта се дешава са читалачком рецепцијом једног житија. Рецепција се не остварује у неком доживљају праћеном осећањем пријатности, а још мање у неком безинтересном допадању. У оба случаја ради се о центрирању рецепције унутар субјекта, о онтолошком феномену који почива на самоизвесности представљања карактеристичном за световну уметност. Простор за рецепцију условно оставља сам писац. Он својим писањем отвара „духовну трпезу“, не трпезу хлеба, вина и мириснога меса, већ „...украшену књижевним јелима, слађу од меда и саћа“[25] (Пс 19 (18), 11). Хришћанско књижевно дело нема световни карактер, већ се исцрпљује у религиозно-литургијској функцији. Читање житија средњовековног хришћанина као такво део је богослужења. Оно представља понављање бескрвне Христове жртве и писано је њему у спомен. Његов задатак је да верника треба да доведе до моралног преображаја, реализације Христових заповести и спасења. Ипак, постојао је један практичан проблем. Језик њихове књижевности није био народни језик тадашњих Срба, већ црквено-словенски. Ова диглосија на неки начин упућује на то да они нису писали за обичан народ који је био неписмен,[26] већ за писмене који су у својој хришћанској образованости могли да прихвате речено. Њен суштински простор се откривао образованим хришћанима и онима који ће то постати. Отуда се архиепископ Данило позива на стихове из Прве посланице Коринћанима апостола Павла: „... духовноме треба духовно јављати.“[27] Сâм архиепископ Данило, када се позива на ове Павлове

[24] HW, 30–1.

[25] Исто, 46.

[26] Милан Кашанин у својој књизи *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд 1975, истиче да круг читалаца у средњовековној српској држави није био тако узак како се мисли. Јачање српске државе, развој градова условило је и подизање нивоа духовног живота. Писменост се није више односила само на владаре, великаше, црквене старешине. Она се ширила на властелинчиће, свештенство, чиновнике, трговце и занатлије. Такође истиче да школе нису биле само при дворовима владара, већ да су постојале многе парохијалне и приватне школе како у градовима, тако и по селима. Види стр. 34–5.

[27] Прва посланица Коринћанима (гл. 2, 13) *Свето Писмо Новог Завета*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, превод комисије Светог архијерејског синода СПЦ, 1990.

речи, износи и свој став према читаоцима: „А ја грешни, дужан сам вама, неситим зајамницима духовнима, који хоће од мене да узму дуг са лихвом.“[28] На тај начин писац образује рецепцију, јер његово писање произлази из његове образованости и утемељености у хришћанству, или, речено хајдегеровски, из његове бачености или хришћанске традираности. Житије је допуна и продужење Библије и писмени хришћанин читањем житија уздиже себе у вери и хришћанској образованости. Писац, дело и читалац постају део богослужења. Путем таквог дела и читаоцу се отвара свет у коме доноси суштинске одлуке о свом бивствовању, о ономе шта је свето а шта не, о томе шта је проклетство а шта спасење. Таквим житијем се ништа не описује, већ, речено хајдегеровски, „...бије се бој нових бог(ов)а против старих“.[29] Средњовековни читалац тако пада у моћ књижевног дела, под налогом те моћи се преображава, постаје саприпадан хришћанској суштини бивствовања и просвећени хришћанин.

Житије пише метафизичку хришћанску повест Срба. Средњовековним Србима се путем житија открива хришћански духовни свет. На тај начин путем једног књижевног дела као сукоб земље и света показује се и **завичајни** смисао таквог постављања света. Наиме, свет је увек свет једног повесног народа. Управо у црквено-хришћанској уметности и уметничким делима један верник, припадник једног народа, открива свој свет и природу свог сабивствовања са другима као са богом. Читајући и молећи се пред књижевном иконом/фреском владара верник налази своју суштину, утемељује своју повест, бира своју судбину. Такав завичајни смисао нема карактер неког географског одређења. Он упућује на то да један народ постаје повестан тек пред отвореношћу дела које поставља један свет: на ову завичајну димензију уметности Хајдегер указује у својој централној расправи о уметности *Извор уметничког дела*: „Свет је самоотварајућа отвореност (sich öffnende Offenheit) широких путева и суштинских одлука у удесу повесног народа“.[30] Данило Други својим књижевним делом отвара такав пут суштинске одлуке средњовековним Србима којом они треба да постану повесни и завичајни.

[28] *Животи...,* 110.
[29] HW, 29.
[30] Исто, 35.

Литература

Аверинцев 1982: Сергеј Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, СКЗ, Београд.

Асунто 1975: Розарио Асунто, *Теорија о лепом у средњем веку*, СКЗ, Београд.

Бичков 1991: Виктор В. Бичков, *Естетика*, Просвета, Београд.

Богдановић 1980: Димитрије Богдановић, *Историја старе српске уметности*, СКЗ, Београд

Данило Други, *Животи Краљева и архиепископа српских, Службе*, Просвета/СКЗ, Београд 1988.

Данилови настављачи, Просвета/СКЗ, Београд 1989.

Ђурић 1990: Војислав Ј. Ђурић, *Пећка патријаршија*, Југословенска ревија, Београд.

Heidegger 1983: Martin Heidegger, *Aus der Erfahrung des Denkens*, V. Klostermann, hrsg. von H. Heidegger, Frankfurt/M.

Heidegger 1988: Martin Heidegger*, Vom Wesen der Wahrheit*. *Zu Platons Höhlengleicnis und Theätet*, V. Klostermann, hrsg. von H.Mörchen, Frankfurt/M.

Heidegger 1985: Martin Heidegger*, Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst,* V. Klostermann, hrsg. von B. Heimbüchel, Fran./M.

Heidegger 1989: Martin Heidegger, *Biträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, V. Klostermann, hrsg. von F.W. von Hermmann Fran./M.

Heidegger 1997: Martin Heidegger, *Besinnung*, V. Klostermann, hrsg. von F.W. von Hermman, Fran./M..

Heidegger 1994: Martin Heidegger, *Holzwege*, V. Klostermann, 7. durchgesehene Auflage, hrsg. von F.W. von Hermmann Fran./M.

Heidegger 1967: Martin Heidegger, *Wegmarken*, Vittorio Klosterman Frankfurt am Main.

Heidegger 2000: Martin Heidegger,*Vorträge und Aufsätz*e, Neske, 9. Auflage.

Heidegger 1961: Martin Heidegger, *Nitetzsche,* Zwei bande, Neske.

Heidegger 1987: Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen 5. Auflage.

Јанарас 1997: Христос Јанарас, Апофатичко богословље и византијска архитектура, у *Православље и уметност*, Завет, Београд, 127–135.

Кашанин 1975: Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд.

Кондоглу 1997: Фотије Кондолгу, „Свештена и литургијска уметност“, у *Православље и уметност*, Завет, Београд,139–149.

Крстић 1997: Данило Крстић, „Теологија и архитектура“, у *Православље и уметност*, Завет, Београд, 135–144.
Pöggeler 1999: Otto Pöggeler, *Heidegger in Seiner Zeit*, Wilhelm Fink Verlag, München.
Радовановић 2009: Саша Радовановић, „Смисао средњовековне уметности (алетиолошка анализа једног храма)“, *Баштина* бр. 26, Приштина–Лепосавић.
Радовановић 2009: Саша Радовановић, „Слика суштине и њено повесно место“*, Баштина* бр. 27, Приштина–Лепосавић, 227–240.
Радојчић 1966: Светозар Радојчић, *Стара српска уметност*, Нолит, Београд.
Свето Писмо Новог Завета, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, превод комисије Светог архијерејског синода СПЦ, 1990.
Трифуновић 2009: Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, Чигоја, Београд.

Saša RADOVANOVIĆ

Aletheiological Grounds of Christian Artistic Creation

Summary

The paper first of all exposes aletheiological basis of artistic creation. This ground is based on Heidegger's viewpoint from the epilogue of his treatise on art *The Origin of the Work of Art*: „To the transformation of the essence of truth corresponds the historical essence of the Western art.“ (HW p. 69-70.). Analogically, he divides artistic creation on ancient, medieval, modern, and technical. In the second part of the paper, the work of Serbian medieval writer, the archbishop Danilo (Danilo of Peć) is taken as a model of aletheiological analysis. He excelled himself as a writer of biographies of Serbian rulers and canonic services. Basic conclusion of such an analysis is: 1. Medieval artistic creation belongs to the general creation of the creator and to the unity of God's creation plan, which is based on truth as adequacy (*adaequatio*). 2. Artwork is *analogia entis* - trace or a sign of the creator. Medieval artist creates such a piece of art following the ideal of the creator. The source of his inspiration is the creator himself, the choice of the topic is Christian, and thus he is in a way God's co-operator. 3. Medieval artist is at the same time a creator of reception of one literary work or other artwork. His writing has lithurgical function. Re-

ader of the work does not enjoy withouth interest, admiring the qualities of the work. He becomes a participant in service and through the work he gets enlightened in a Christian way. 4. Christian artwork has native (*heimatlich*) meaning. Through one biography as a Christian literary work, a spiritual-Christian world opens to one nation which becomes grounded in faith and Christian truth of being.

УДК 371(497.115)”1918/...”
323.15(497.115)”1918/...”

Мр Живорад МИЛЕНОВИЋ

ОБРАЗОВАЊЕ ГОРАНСКЕ ЕТНИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД 1918. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Апстракт: У раду је дат приказ школства и образовања становника горанске етничке заједнице од 1918. године до данас. Гора је подручје на обронцима Шар-планине, Кораба и Коритника са мало природних сировина, где се образовању одувек придавао велики значај, што је допринело да један број становника села општине Гора стекне највиша академска звања из различитих области. Становништво села општине Гора увек је имало позитиван став према образовању, али се у прошлости Горанци, углавном опредељени за сточарство, печалбарство или настављање породичне традиције, нису много образовали, па се њихово формално образовање углавном завршавало са основном школом, што је посебно случај код жена, док се у данашњим условима друштвено-културног живота и рада, свестан потребе за образовањем, све већи број Горанаца укључује у образовање у средњим школама, али је и даље недовољан број оних који се уписују на студије у школама и факултетима високог образовања.

Кључне речи: образовање, Гора, горанска етничка заједница, Горанци, општина Гора.

Увод

Горанци су хомогени етнодемографски систем високоразвијеног својства хомеостазе из које резултира посебан етнички идентитет као основа формирања горанске етничке групе. Својатају их многи, који би желели да су Горанци Бугари (Кристо, 1956), Македонци (Нешић, 1985; Хоџа, 2005), па чак и Албанци (Красни-

ћи, 1963; Мирдита, 1979; Анамли, 1982; Мелећи, 1994) (да их по други пут и/или додатно исламизују), иако је исламизација Горанаца, започета у XVI веку, дефинитивно извршена средином XX века (Радовановић, 1995), после чега се одвијају критичне фазе етнокултурне консолидације и интегрисања горанског слојевитог етничког ентитета. Но, без обзира на то, па и чињенице (хтели то многи у Србији да признају или не) да држава Србија о њима не води рачуна колико би требало и колико они према својој мисији коју у интересу Србије спроводе на овим просторима заслужују (или то Србија чини колико може или мора) и што их је својевремено патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента при Другој сеоби Срба од 1737. до 1739. године (Вуковић, 1996) напросто заборавио и/или (не)намерно оставио, када је и извршена масовна исламизација Горанаца, они су увек остајали при ставу да су пореклом Срби, да је њихов језик српски, а држава Србија, чије су интересе несебично бранили, што и данас, у најтежој ситуацији свог постанка и опстанка, чине, бранећи Србију, српски језик и школство Србије на овим просторима.

Горанска етничка група настала је дуготрајним антропогеографско-етнолошким процесом, „... чију основу чини средњовековна православна српско-словенска популација, у симбиози са сродним и другим етнокултурним старобалканским слојевима и оријенталним утицајима, који са традиционалном културом и исламизацијом представљају главне компоненте њене етногенезе“ (Радовановић, 1995, стр. 13). Становништво Горе је муслиманске вероисповести, али се по свом културном и етнопсихичком ентитету битно разликује од свих осталих муслиманских популација у земљама негдашње Југославије. Они су увек „... у својој географској и етнокултурној датости остали аутономан, самосвојан, једини...“ (Радовановић, 1995), али народ близак српским и српско-муслиманским ентитетима Старе Србије, а у етнокултурном смислу инкомпатибилан родовској патријархалној организацији арбанашког етникума и његовим социјалним и културним институцијама.

Свесни да је Гора регија са мало природних сировина, Горанци у Гори су се у прошлости (а и данас) искључиво бавили сточарством, јер за пољопривреду и друге привредне гране и индустрију услова нема. Велики број одраслих радноспособних мушкараца одлазио је на рад (гурбет) у друге крајеве Србије и земље у окружењу, укључујући и земље ЕУ и Америке. Горанци који су остајали у Гори имали су позитиван став о образовању, мада се у прошлости, као што је то и сада случај, нису много образовали, а њихово фор-

мално образовање углавном се завршавало са основном школом. Развој школства на просторима данашње Горе везује се за период после Првог светског рата. Прве школе радиле су у приватним кућама које нису одговарале прописима и педагошко-психолошким и дидактичко-методичким захтевима. Није било наставних средстава за извођење наставе нити библиотеке. Није било ни уџбеника, осим оних које би на наставу доносили сами наставници. Инфраструктура и саобраћајне комуникације су биле слабе, што је додатно отежавало рад школа и просветних радника.

Образовање од 1918. до 1999. године

Између два светска рата у Гори су радиле 4 основне школе: (1) ОШ „Цар Душан“ у Врањишту од 1918. године, (2) ОШ у Броду од 1920. године, (3) ОШ у Рестелици од 1922. године и (4) ОШ у Рапчи од 1929. године (Хоџа, 2005, стр. 138). Поменуте основне школе радиле су у веома тешким условима. Похађали су их само ученици из ова четири села. Такво стање трајало је све до завршетка Другог светског рата, након чега школство у Гори почиње да се развија упоредо са променама у осталим сферама живота и рада. Од школске 1995/96. године у Гори је било 6 основних школа: 1) ОШ „Небојша Јерковић“ у Драгашу, (2) ОШ „25. Мај“ у Врањишту, (3) ОШ „22. децембар“ у Рестелици, (4) ОШ „5. октобар“ у Крушеву, (5) ОШ „9. мај“ у Рапчи и (6) ОШ „Зенуни“ у Броду.

Поред наведених основних школа које су у свом саставу обухватале и издвојена одељења од 1. до 4. разреда у свим селима општине Гора, у Драгашу је радила и средња Економско-трговинска школа, као и издвојено одељење Гимназије из Призрена.

Подаци из 1991. године (Петовар, 1995, 435–436) о формалном образовању становништва старијег од 15 година према полу указују да је далеко више мушкараца укључено у формално образовање – 62,30%, док је жена само 24,70%. При том треба истаћи да је највећи број жена своје формално образовање завршавао са основном школом, а мали број женске популације завршавао је средњу школу. Проходност до вишег и високог образовања је незнатан. Само 2,10% мушкараца и 0,09% жена из Горе завршило је факултет (Петовар, 1995, 436).

Према подацима из 1998. године (Ахметовић, 1999), у Гори су била 402 интелектуалца: од тога 10 доктора наука, 3 магистра наука, 8 специјалиста науке, 231 са високом школском спремом, 142 са вишом школском спремом и 8 са петим степеном стручне

спреме (Ахметовић, 1999, 157–171). У то време у Гори су радила 142 просветна радника: од тога са факултетом – 32, са вишом школском спремом – 72, са педагошком академијом – 26 и са средњом школском спремом – 12 (Ахметовић, 1999, 168–171).

Образовање у Гори после 1999. године

Данас на простору Горе ради 6 основних школа:

ОШ „Небојша Јерковић“ у Драгашу, са 150 ученика. Има издвојена одељења од 1. до 4. разреда у селима Љубовиште, Кукуљане, Лештане и Радеша. Од 2008. године, одељења на српском језику од 1. до 8. разреда наставу изводе у селима Кукуљане и Љубовиште, јер су управу над школом преузели Албанци после једностраног проглашења независне државе Косово.

ОШ „Зенуни“ у Броду са 100 ученика. Има издвојена одељења од 1. до 4. разреда у селима Бачка и Диканце. Настава се изводи на српском језику, а једно одељење наставу изводи на бошњачком језику.

ОШ „25. мај“ у Врањишту са 35 ученика. Има издвојена одељења од 1. до 4. разреда у селима Млике и Орчуша. Настава се изводи на српском језику.

ОШ „9. мај“ у Рапчи (школа се налази између села Горња и Доња Рапча) са 60 ученика. Има издвојена одељења од 1. до 4. разреда у Великом и Малом Крстацу. Настава се изводи на српском језику.

ОШ „5. октобар“ у Крушеву са 145 ученика. У селу Крушеву школа носи назив ОШ „Светлост“ и има 46 ученика. Настава се изводи на бошњачком језику. Настава на српском језику изводи се у издвојеним одељењима ове школе од 1. до 8. разреда у Глобочици, и од 1. до 4. разреда у Злом Потоку. У настави на српском језику укупно су укључена 99 ученика.

ОШ „22. децембар“ у Рестелици. Школа има 600 ученика и нема издвојених одељења. Настава се изводи на српском језику – 90% ученика, и на албанском и босанском језику – 10% ученика.

Одељења која наставу изводе на српском језику раде по наставним плановима и програмима Републике Србије, док одељења на бошњачком и албанском језику наставу изводе по плановима и програмима косовских институција. Наставу на српском језику у свим основним школама изводи квалификовани наставни кадар са завршеном вишом, односно високом школском спремом, док наставу на бошњачком, а посебно на албанском језику, наставу изводи неквалификовани наставни кадар са завршеном само средњом шко-

лом. Има доста случајева да наставу изводи и наставни кадар са завршеним трећим степеном школске спреме или ученици који још увек похађају средњу школу и паралелно држе наставу у основној школи. На подручју Горе не организују се курсеви и семинари у оквиру професионалног и стручног усавршавања наставника. Ову обавезу наставници или не испуњавају, или курсеве и семинаре похађају у другим центрима на Косову и Метохији и у Србији.

Табела 1. *Преглед ученика средње Економско-трговинске школе у селу Млике на крају школске 2008/09. године*

Смер/ разред	I	II	III	IV	Укупно
економски техничар	21	19	8	22	70
правни техничар	0	13	10	0	23
трговац	16	17	15	0	48
гимназија – природно-математички смер	16	17	15	0	48
Укупно	37	49	33	22	141

Поред наведених основних школа, у Драгашу је радила и средња Економско-туристичка школа. Из већ наведених разлога, од школске 2006/07. године, ова школа је измештена у село Млике. Има 4 смера: (1) економски техничар, (2) правни техничар, (3) трговац – трогодишња и (4) одељење гимназије природно-математичког смера. На крају школске 2008/09. године средњу економско-туристичку школу у селу Млике похађала су 139 ученика. Од тога, 86 су мушког, а 53 женског пола. Структура ученика по смеровима приказана је у табели 1. У поменуту средњу школу, за школску 2009/10. годину уписано је укупно 38 ученика. Од тога, на смеру за економске техничаре – 21, и на природно-математичком смеру гимназије – 17 ученика. Није било пријављених кандидата на смеровима за правне техничаре и трговце, а управо је у Србији интересовање за ове смерове, посебно за правне техничаре, велико. Према изнесеним подацима, током школске 2009/10. године, средњу школу, уместо досадашњих 139, похађа 157 ученика. Нема података колики број ученика – Горанаца, који заврше средњу школу, уписује високе школе и факултете, јер више од половине Горанаца живи ван Горе. Када су у питању ученици који живе у Гори, број оних који уписује

високе школе и факултете је мали. Према незваничним подацима, до краја 2008. године, у Гори је диплому факултета стекло још 150 Горанаца, а неки од њих стекли су и више академске, специјалистичке, магистарске и докторске дипломе. Број високообразованих Горанаца данас је недовољан.

Закључак

Почетак школства у Гори везује се за период после Првог светског рата, за 1918. годину, када је у Врањишту отворена прва основна школа. Од школске 1995/96. у Гори ради 6 основних школа. Осим основне, у селу Млике ради и средња економско-трговачка школа са 4 смера: 1) економски техничар, 2) правни техничар, 3) трговац и 4) гимназија (природно-математички смер). Становништво Горе је одувек имало позитиван став о образовању, али се у прошлости, а и данас, нису много образовали. Њихово формално образовање углавном се завршавало са основном школом. Један део завршава и средњу школу, али је недовољан број оних који завршавају школе и факултете високог образовања. Посебан проблем који се у Гори може ускоро јавити јесте недостатак наставног кадра за извођење предметне наставе у основним и у средњој школи. То исказује потребу укључивања већег броја свршених ученика средње школе у селу Млике на студије на учитељском и другим наставничким факултетима.

Литература

Anamli 1982: Anamli S., *Od ilirite kaj Arbite. Albancite i nivnite regioni*, Tirana: Gervis.

Антонијевић 1995: Д. Антонијевић, *Идентитет Горанаца,* рад у зборнику радова са међународне конференције *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Београд: САНУ.

Ахметовић 1999: Б. Ахметовић, *Гора и Гораници*, Београд: Интер ЈУ прес.

Вуковић 1996: С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века (историја Српске православне цркве)*, Београд: Евро.

Војковић 1995: Г. Војковић, „Основне карактеристике динамичних промена становништва Горе, Опља и Средачке жупе“*,* рад у: *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска,* књига 40/II,

385–404. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности.
Јастребов 1881: И. С. Јастребов, *Хрисовуља Дечанског краља од године 1326, рад у Гласнику Српског ученог друштва*, Београд: Српско учено друштво.
Kristo 1956: V. Kristo, *Albanska geomorfologija*, Tirana: Usht.
Krasniqi 1963: M. Krasniqi, *Sovremene drushtveno geografske promene na Kosovu i Metohiji*, Prishtina.
Кулић, Деспотовић 2005: Р. Кулић, М. Деспотовић, *Увод у андрагогију*, Београд: Свет књиге.
Meleq 1994: H. Meleq, *Opole i Gora, geografski osvrt*, Dragash.
Mirdita 1979: Z. Mirdita, *Dardanski studii*, Prishtina.
Нешић 1985: П. Нешић, *Исламизовани Македонци,* интервју дат листу *Јединство* 11.10.1985. године, Приштина: Јединство.
Петовар 1995: К. Петовар, „Особености социјалног простора Горе и Средске“, рад у*: Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска,* књига 40/II, 427–451. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности.
Радовановић1995: М. Радовановић, „Антропогеографске и етнодемографске особености шарпланинских жупа Горе, Опоља и Средске“*,* рад у: *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска,* књига 40/II, 11–75. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности.
Статистички годишњак за 1991. и 1997. годину, Београд: Републички завод за статистику Србије.
Стојановић, Стевановић 1995: Б. Стојановић, Р. Стевановић, „Прогноза демографских промена у Гори, Опољу и Средачкој жупи до 2011. године“, рад у: *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска,* књига 40/II, 413–426. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности.
Хоџа 2005: М. Хоџа, *Гора и Гораните, физички, историски и етнокултурен осфрт*, Тирана: Гервис.
Џоговић 1996: А. Џоговић, *Ономастика Горе – ономатолошки прилози XII*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Živorad MILENOVIĆ

The Formation of Goran's Ethnic Community in Kosovo and Metohia from 1918 until Now

Summary

The author gives the overview of schooling and education of the population of Goran's ethnic community from 1918 until now. Gora (forest, woods) is an area at the slopes of Šar planina, Korab and Koritnik with few natural raw materials, where the education was given a great importance which had contributed to a part of inhabitants of the village of the Municipality Gora to acquire the highest academic titles from different fields. The population of the village of the Municipality Gora had always had a positive approach on the education, but Goranci (inhabitants of Gora) were mostly orientated themselves toward cattle breeding, earning money or continuation of family tradition in the past, did not educate themselves largely, so that they ended up their formal education mostly with the primary school what was the case with women in the past; on the other hand, in actual circumstances of social-cultural life and work and being aware of the needs for education, a greater number of Goranci is included in the education system in grammar schools, but there is an insufficient number of the ones enrolling the studies at the faculties and higher schools of education.

УДК 371(497.115)”193”

Мирјана БАЗИЋ

О ЗНАЧАЈУ ДРЖАВНЕ ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ У УРОШЕВЦУ*

Апстракт: У истраживању пажњу усмеравамо на материјалне, економске и друштвене процеса, кроз које се школство у Урошевцу развијало. Рад представља покушај научне обраде развоја школског система како бисмо указали на прогресивне снаге које су подстицале и покретале развитак школе, као и на унутрашње и спољашње факторе који су процес убрзавали или успоравали. За писање рада као основни материјал послужила су оригинална историјска документа из архива, као и објављена литература која је веома оскудна. На основу постојеће грађе настојимо да истакнемо основна обележја школског система, начин извођења наставе, пружање помоћи сиромашнима у виду оснивања фондова, све у циљу успешнијег и педагошко заснованијег васпитно-образовног система.

Кључне речи: образовни систем, ђачки интернат, заједница дома и школе, ђачке књижице, ученички фондови.

Урошевац је у јужном делу Косова Поља, на самој повији која у косовској котлини чини развође између Неродимке и Ситнице односно Егејског и Црног мора.[1] По подизању железнице (1873), Урошевац се почео развијати, а 1880. године постаје привредно средиште не само јужног Косова са Сиринићком жупом, него и за велики део западне Горње Мораве. Он постаје „скела“ не само за своју

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Атанасије Урошевић, *Косово,* Јединство, Приштина, 1990, 132.

околину у чијој близини није било вароши и трга него и за околине Призрена и Гњилана.[2]

Постепеним развијањем Урошевац је мало примио од турско--источњачког обележја. Чак нема ни одвојену чаршију као остале вароши Јужне Србије. Карактер праве чаршије се губи тиме што у њој има станова изнад многих дућана, на спрату, где Урошевац даје утисак модерне варошице.[3]

Иако је Урошевац изградњом косовске пруге почео привлачити трговце и занатлије, ипак су његови први досељеници били само одрасли мушкарци. Прираштај становништва варошице био је врло брз. Године 1921. имао је 728 кућа са 3529 становника, а по попису из 1931. године у Урошевцу је било 1026 кућа са 5193 становника.[4]

Привредни развој, као и учешће Срба у трговини и занатима утицали су да се у Урошевцу стабилизују прилике почетком XIX века. Настале друштвено-економске промене, а посебно привредни развој, захтевале су све већи број писмених људи као и организованије школовање, јер се трговина као привредна грана није могла развијати без писмених и школованих људи.[5] И поред значајних фактора, који су утицали на отварање школе, треба истаћи и пробуђену националну свест и наклоност Срба према образовању и писмености уопште. Такав став и однос српског живља утицао је на рад школе у Урошевцу. Године 1931. донет је закон о грађанској школи, који је издваја из народне и третира је као непотпуну средњу школу са образовањем за „практичан живот". На основу тога 1930/31. године отвара се грађанска школа у Урошевцу.[6]

О праћењу и раду Државне грађанске школе у Урошевцу школске 1932/33. године, управитељ је поднео извештај у коме су анализирана следећа питања:[7]

---

[2] Атанасије Урошевић, *О Косову антропогеографске студије и други списи,* Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић", Приштина, 2001, 107.

[3] Исто, 110.

[4] Исто, 113.

[5] Јакош К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године,* Приштина, 1969, 15.

[6] Светозар Г. Чановић, *Специфични проблеми наставе у школама Косова и Метохије,* Приштина, 1967, 82.

[7] Архив Југославије, Министарство просвете, фонд 66, фасцикла 1083, јединица описа бр. 1413, Извештај управитеља Александра Дуганџића о раду Државне грађанске школе школске 1932/33. године (у даљем раду коришћена је архивска грађа, документа имају исту сигнатуру).

1. Да ли су наставници држали предавања објашњавајући довољно научно градиво или је било наставника који су ученицима само читали нове лекције?	Сви наставници школе ново градиво су предавали са довољним објашњењем, а није било наставника који су нове лекције само читали.
2. Располаже ли школа потребним збиркама и у каквом су стању?	Иако је школа новоотворена располаже са свим скоро неопходним збиркама за све предмете и у добром су стању.
3. Да ли постоје каква научна средства за предавање живих језика?	Научна средства за предавање живих језика не постоје.
4. Постоји ли школски врт и може ли послужити за што успешнију наставу?	Школски врт постоји и служи за врло успешно извођење наставе, а нарочито из природописа.
5. Да ли сви наставници како на испитима, тако и на предавањима показују довољно педагошког такта?	Сви наставници показују довољно педагошког такта како на испитима тако и на предавањима.
6. Да ли је ученицима давана домаћа лектира из наставних предмета и страних живих језика?	Домаћа лектира из наставних предмета давана је ученицима и то разна дела наших књижевника. Лектира страних језика није давана.
7. Какве су опсервације школског лекара у погледу физичке и духовне развијености ученика?	Према опсервацији школског лекара ученици знатно напредују физички и духовно.
8. Да ли су ученици били принуђени да због оскудице и скупоће станова станују по околним местима?	Није било таквих ученика пошто за њих постоји интернат уз минимално плаћање.
9. Има ли довољан број учионица према броју ученика?	Има довољан број учионица према броју ученика.
10. Постоје ли нарочите слушаонице за наставу физике и хемије?	Не постоји нарочита слушаоница за наставу физике и хемије.
11. Када је ружно време, где ученици изводе наставу гимнастике?	Часови гимнастике се држе у ходнику.

12. Какво је понашање ученика у школи и ван ње?	Понашање ученика је похвално.
13. Какви су односи између наставника и ученика?	Односи између наставника и ученика су добри.
14. Какве су свечаности обављане у школи у току школске године?	Прирећиване су Светосавска и Видовданска свечаност.
15. Јесу ли наставници узимали учешће у културним и просветним установама и удружењима?	Сви наставници су активно радили у просветним и културним установама које у месту постоје.
16. Је ли било у току школске године екскурзија, општих и специјалних, и за које предмете?	Обављена екскурзија Урошевац – Крагујевац – Београд – Земун – Панчево, а у околини до села Неродимља. За предмете: историју, географију и природопис.
17. Постоји ли ђачка књижница? Колико има дела? Каквих књига има највише? У каквој се мери ученици служе њом?	Ђачка књижница постоји, располаже са 300 комада разних књига, а највише приповедака. Ученици се њоме служе у довољној мери.
18. Постоји ли наставничких књижница? Колико има дела? Каквих књига има највише?	Наставничка књижница постоји. Има 280 разних књига, а највише педагошко-научних.
19. Постоји ли књижница ђачких уџбеника из које се дају сиромашним ученицима уџбеници на послугу?	Књижница такве врсте постоји.
20. Да ли је зграда зидана специјално за потребе школе?	Зграда је зидана специјално за потребе школе.
21. Постоје ли у згради стан за директора и школске послужитеље?	Постоји привремено док се број одељења не повећа. За послужитеље не постоји стан.

Ђачки интернат установљен је у школи за ученике ван Урошевца. У интернату је било 22 ученика. Исти се издржава уплатама од ђачких родитеља уз редовну помоћ банске управе од по 300 динара месечно. Целокупан приход интерната у току године износи 41507 динара. Налази се у засебној згради у вароши. Постојала је

иницијатива да се у школској авлији подигне специјална зграда за интернат. Управа школе је за ову сврху добила помоћ од Банозинског Школског одбора 30000 динара још пре две године. Пошто је секција одмах могла приступити раду, управа школе је новац предала школском благајнику с намером да се преда новчаном заводу. Председник општине у својству председника школског одбора наредио је благајнику да му новац уступи за изградњу цркве, што је и учинио. Новац није враћен школи, а изградња зграде за интернат није реализована.[8]

Упис ученика школске 1933/34. године

У вези са наређењем Министарства просвете С.Н. бр. 27232 од 15. августа 1933. године, уписано је за школску 1933/34. годину ученика-ца:[9]

I разред	26 мушких	4 женских	30
II разред	23 мушких	–	23
III разред	14 мушких	5 женских	19
IV разред	11 мушких	2 женских	13
Свега:	74 мушких	11 женских	Укупно: 85

Известан број ученика није могао да се упише јер њихови родитељи нису могли благовремено да набаве уверење о задужењу порезом, па је наставнички савет школе, на основу Закона о грађанским школама, продужио упис до 10. септембра.[10]

Извештај о становању управитеља школе у школској згради

Дуганџић Александар, управитељ грађанске школе у Урошевцу, станује у школској згради од почетка 1930. године. Заузео је три одељења од којих је само једна соба за школску употребу (евентуално за учионицу или смештај ђака који су у интернату, чији број варира између 22 до 30). Школа нема споредних зграда. Подрум који је под једним делом зграде има два одељења. Висина и једног и другог одељења мања је од 1,5 метра. У већем одељењу су сме-

[8] Исто.

[9] АЈ, МП, фонд 66, фасцикла 1083, јединица описа бр. 1413, бр. 453 Управитељ Државне грађанске школе Краљевине Југославије Александар Дуганџић – Министарству просвете, Урошевац, 5. септембар 1933. година.

[10] Исто.

штене интернатске ствари, док је мање употребио управитељ за своје потребе.[11]

Школа је удаљена од вароши више од 500 метара. Око ње нема готово никаквих кућа, сем здравствене станице. Да би се интернат одржао, прибегло се одлуци да се узме зграда за интернатску децу. Узета је под киријy кућа Арсе Вељковића под уговором за годину дана, са месечном киријом од 400 динара. Киријy плаћа интернат из својих средстава, што значи да општина не даје ништа више од онога што даје за издржавање школе. Интернатска зграда има шест одељења и то: 3 спаваонице за спавање ђака, 2 собе су за занимање а служе уједно и за трпезарије, а у шестој соби спава васпитач и наставник Александар Николић, са женом учитељицом основне школе у истом месту. Због тешког издржавања интерната, могло је доћи и до његовог растурања, али је таква замисао одбачена, јер је грех оставити без школе писмену децу са села. Нудили су да се ма које хумано друштво прихвати бриге над интернатом, али сва друштва у Урошевцу су то одбила. Тада је општина, односно школски одбор набавио споредну зграду под киријy и тако је интернат опстао. Школски одбор су чинили: председник општине Марко Деспотовић, учитељ из Урошевца Рајко Урошевић, трговац Мита Николић, зидар Гмитрије Антић и Ђура Бејатовић, општински чиновник, који је уједно и благајник школе.[12]

На седницама школског одбора често се разговарало о томе да ли становање управитеља у школској згради омета рад осталих ученика. Одбор је заузео став да унутрашња питања регулише наставнички савет, где је и одлучено а и закон предвиђа становање управитеља у школској згради, све док се не укаже потреба за оним одељењима које он узима као свој стан.[13]

Правила Заједнице дома и школе

Како би се што успешније извело морално, интелектуално и физичко васпитање школске омладине, родитељи и наставници грађанске школе у Урошевцу оснивају „Заједницу дома и школе“, чији су задаци:[14]

---

[11] Исто, П. Бр. 8981/33б Бански школски надзорник С. Л. Милосављевић – Бану вардарске бановине, Скопље, 19. март 1933. година

[12] Исто.

[13] Исто.

[14] Исто, S.n. be 18672, Београд, 23. јун 1934. година (Правила Заједнице дома и школе).

1. да створи тешњу сарадњу дома и школе, тј. родитеља и наставника,
2. да ђачким родитељима пружи могућност да увиде све тешкоће наставничког рада, као и да сами узму учешће у решавању васпитних питања,
3. да развија другарство и љубав међу школском омладином и да олакша материјалне тешкоће око подизања школске омладине,
4. да потпомогне научне екскурзије школске омладине и усавршавање здравствених прилика у школи,
5. да приређује предавања о васпитању омладине и
6. да указује материјалну помоћ ученицима школе.[15]

Сваки утицај „Заједнице дома“ и школе искључује питања и послове које припадају само наставницима и школској власти, као и сваку расправу о политичким питањима.

Чланови Заједнице су: редовни чланови са месечном уплатом од 4 динара. Обавезно је да сваки ђачки родитељ или старалац буде редован члан док му је дете у школи. Обавезан је и сваки наставник у школи да буде редован члан. Наставници не плаћају чланski улог. Могу и остали грађани као пријатељи школе и школске омладине постати чланови.

– Утемељачи Заједнице су они који одједном уплате најмање 100 динара.
– Добротвори су они који уплате одједном 500 динара.
– Почасни чланови су они које изабере скупштина због заслуга за заједницу.

Сваки редован члан заједнице дужан је:

– да уплати чланарину у три рате, а може и одједном на почетку школске године,
– да потпомаже рад наставника у школи и ван ње,
– да се обавештава о успеху и владању своје деце и
– да сарађују са наставницима у раду школе.

Сваки редован члан заједнице има права да:

– подноси усмене или писмене молбе или предлоге,
– предлаже почасне чланове,
– подстиче на користан рад чланове заједнице и
– активно и пасивно узима право гласа, тј. да бира и буде биран.

Сваки редован члан који буде радио против интереса заједнице и после три опомене не буде платио чланарину, биће искључен из

[15] Исто.

чланства. Управни одбор надлежан је да о томе доноси одлуке, као и да сиромашне ђачке родитеље ослободи плаћања чланарине.[16]

Органи заједнице су: годишња скупштина, управни одбор и надзорни одбор. Главна скупштина свих чланова је највиши орган заједнице и мора се сазивати најмање до 15. октобра сваке године. Надлежност Главне скупштине је:

– да прима извештај о раду управног и надзорног одбора и да даје разрешницу,
– да бира управни одбор који чине: председник, секретар, благајник, три члана, а поред њих у управу улази управитељ и два наставника које делегира наставнички савет,
– да бира надзорни одбор који чине пет чланова, од којих је један наставник којег делегира наставнички савет,
– да решава висину месечне чланарине,
– да мења и допуњује правила заједнице,
– да бира почасне чланове и да решава о престанку рада заједнице.[17]

Ванредна скупштина заједнице може се сазвати у свако доба, по потреби, а на предлог 1/3 чланова Управног и Надзорног одбора, а решава само питања ради којих је сазвана. Главна годишња скупштина као и ванредна решавају текућа питања већином гласова. Ако је број гласова једнак, прихвата се предлог за који гласа председник.[18]

У делокруг рада Управног одбора улази:

– сазивање родитељских састанака по потреби,
– одржавање сталне везе са наставницима школе,
– приређивање разних приредби и предавања за ђачке родитеље и ученике,
– указивање помоћи ученицима,
– управљање имовином заједнице.

Надзорни одбор може присуствовати седницама управног одбора са саветујућим гласом. Може у свако доба прегледати благајну, благајничке књиге, контролисати рад управе, а на основу извршених прегледа подносити извештај главној и ванредној скупштини заједнице.[19]

Имовина заједнице састоји се из:

– чланарине редовних чланова заједнице,

[16] Исто.
[17] Исто.
[18] Исто.
[19] Исто.

– улога утемељача и добротвора,
– добровољних прилога,
– прихода од разних приредби и поклона. Готовина заједнице може се улагати на уложену књижицу код Поштанске штедионице.[20]

У случају престанка рада „Заједнице дома и школе“ имовина припада фонду сиромашних ученика школе.

Нацрт поделе предмета на наставнике Државне грађанске школе у Урошевцу за 1935/36. годину састављен по наређењу Министарства просвете СН Бр. 24. 290/35.[21]

Р. бр.	Презиме и име	група звање	Струка	Које ће предмете предавати	Свега недељно часова	Примедба
1.	Дуганџић Александар	V управитељ	природопис, географија, хемија	природопис I-3, II-3, грађ. права IV-2	8	
2.	Николић Александар	VII наставник	математика, физика	Рачун у I-3, II-3, III-4, IV-4, Певање I-1, II-1, III-1, IV-1, Хемију III-2, IV-2	22	
3.	Стевовић Витомир	VIII наставник	математика, физика	Геометрију I-2, II-2, III-2, IV-3, Физику III-2, IV-2, Српски језик I-5, Гимнастику I-1, II-1, III-1, IV-1	22	За ово је место везан зато што му је жена учитељица у Урошевцу
4.	Милановић Марија	суплент	географија, историја	Географију у I-3, II-3, III-2, IV-2, Историју I-2, II-2, III-2, IV-2	18	

[20] Исто.

[21] АЈ, МП, фонд 66, фасцикла бр. 1083, јединица описа бр. 1413, Пов. Бр. 41, Урошевац, 6. август 1935. година (Нацрт поделе предмета на наставнике Државне грађанске школе у Урошевцу за 1935/36. годину састављен по наређењу МП СН Бр. 24. 290/35).

5.	Дуганџић Марија	VI учитељица	ручни рад	Ручни рад у I-2, II-2, III-2, IV-2, Цртање у I-3, II-3, III-3, IV-3	20	
6.	Ђорђевић Страхиња	VII учитељ	апсолвент В.П. школе без испита	Српски језик у II-5, III-5, IV-4, Хигијену I-1, II-1, III-1, IV-1, Писање I-1, II-1	20	
7.	Кораћ Лепосава	IX учитељица	женски ручни рад	Женски ручни рад у I-2, II-2, Домаћинство у I-1, II-1	6	Ништа је не везује за ово место – муж пензионер
8.	Поповић Алекса	хонорарни наставник	француски језик	Француски језик у I-3, II-3, III-3, IV-3	12	
9.	Кујунџић Драгољуб	хонорарни вероучитељ	наука о вери	Наука о вери у I-2, II-2, III-2, IV-2	8	

Кораћ Лепосава, учитељица за женски ручни рад сувишна је зато што женске деце има свега у два разреда и то по неколико ученица и што јој се часови из других предмета не могу допуњавати с обзиром на њену спрему и квалификације.[22]

Правила ђачког дома при Државној грађанској школи у Урошевцу, среза неродимског, бановине вардарске

Да би се омогућило лакше школовање деце, првенствено оне која нису из Урошевца, а походе Државну грађанску школу, оснива се Дом ученика-ца при школи. Зграда за Дом подигнута је поред постојеће школске зграде од стране школског одбора Грађанске школе у вредности од 150000 динара. Питомци у Дому уживају стан, храну, огрев, осветљење, прање веша и лекарску помоћ од школског лекара.[23]

Средства за издржавање Дома су:

1. месечни улози питомаца на име њиховог издржавања,

[22] Исто.

[23] Исто, Бр. 567, Урошевац, 1. септембар 1934. година (Правила Ђачког дома при Државној грађанској школи у Урошевцу, среза неродимског, бановине вардарске).

2. помоћ Министарства просвете,
3. помоћ Краљевске банске управе вардарске бановине,
4. добровољни прилози хуманих друштава, хигијенских установа, општине и појединаца.[24]

Улог за издржавање питомаца у Дому одређује управни одбор. Одређени улог за издржавање плаћа се унапред сваког месеца. На предлог Наставничког савета, сиромашним ученицима који добро уче и примерног су владања, управни одбор може смањити месечну уплату или их потпуно ослободити плаћања. О издржавању Дома и извођењу задатака старају се: управни одбор, управно веће и управник дома.

Дужности Управног одбора су:

1. да води бригу о имовини дома,
2. да врши преглед новчано-материјалних књига дома,
3. да преко једног свог члана врши повремено надзор у дому у погледу исхране, вођења књига и благајне,
4. да управа школе подноси извештај, полугодишњи и годишњи, Министарству просвете и Краљевској банској управи за вардарску бановину,
5. да у споразуму са управитељем школе одређује васпитача, економа и благајника.

Управни одбор одређује новчану награду лицима за рад у дому. Управник дома је управитељ школе. Он је извршни орган управног одбора. Његове дужности су:

– да води надзор над васпитачем и осталим персоналом у дому,
– да контролише здравствено стање ученика, њихову исхрану, васпитни рад и ред у дому,
– да сазива по потреби седнице управног одбора и већа.[25]

У међусобном дружењу питомци треба да негују искреност, поверење и љубав; морају се навикавати да у пуној мери поштују потребу својих другова за радом, тишином, одмором. Намерно избегавање дужности се кажњава. Побројане казне изриче васпитач, а казну искључења из дома управни одбор.

У случају да се из било којих разлога дом укине његова имовина се уступа Грађанској школи у Урошевцу.

Краљевска банска управа издаје наређење (17.1.1936. године у Скопљу) по којем је неопходно сагледати рад Грађанске школе у Урошевцу. На основу извршеног прегледа константовано је: школ-

[24] Исто.
[25] Исто.

ски рад и дисциплина код ученика примерни. Управитељ школе Дуганџић уредно води школску администрацију, разредне старешине у своје дневнике углавном не уносе изостанке ученика, као ни распоред писмених задатака по месецима.[26]

Довољан је број наставника у школи, већином стручних. Подела предмета извршена је правилно, те су скоро сви предмети заступљени. У настави се углавном наставници служе индуктивном методом. Учила, научних збирки, кабинета и других помоћних средстава за успешно извођење наставе нема, али од онога што школа има добро је очувано. Наставници изводе наставу по прописаном програму и плану израђеном на почетку полугодишта за сваки месец.

Наставна књижница
Књижничар Буждон Ванда

Књижница броји 264 дела и то: 18 педагошких, 6 методских, 54 историјских, 121 из књижевности и филозофије, 6 религијских, 19 филозофских, 29 социолошких, 2 алманаха и др. Од часописа школа прима: „XX век“, „Јужни преглед“, „Грађанску школу“, „Просветни гласник“, „Гласник трезвене младежи“, „Соколску просвету“ и „Зоолошки вртић“.[27]

Књижница ђачких уџбеника

Ради помоћи у постизању успеха код сиромашних ученика основана је књижница ђачких уџбеника. Књижница броји 202 комада. Како је већина књига за гимназије, књижница не може у потпуности да одговори својој намени. На обнављање се не може помислити јер је буџет од 10500 динара недовољан. Управа школе тражиће помоћ од Општине Урошевачке ради комплетирања исте.[28]

Ђачка дружина „Мисао“
Надзорни наставник Буждон Ванда

Литерарна дружина „Мисао“, основана 1930. године у Грађанској школи у Урошевцу, настојала је да своје чланове што више

[26] AJ, МП, фонд 66, фасцикла бр. 1083, јединица описа бр. 1413, Урошевац, 22. јануар 1936. година.

[27] AJ, МП, фонд 66, фасцикла бр.1083, јединица описа бр. 1413, Урошевац.

[28] Исто.

просвети. Деци је то омогућено читањем одабраних књига, које се налазе у ђачкој књижници.

Чланарина је 0,50 динара месечно, а свега има 90 чланова. У току 1937/38. године одржано је 6 седница, на којима су читани и критиковани радови, на пример рад Чановића Владимира, који је разрадио Његошеве стихове „Чашу меда још нико не попи што је чашом жучи не загорчи“, рад Божовић Будимке „Књига као друг“, рад Радмила Стојановића „Паралела између Змаја и Јакшића“ и још много радова ђака нижих разреда.

Осим тога дружина „Мисао“ је у току ове школске године издавала и „Зидне новине“ (изашло је неколико бројева разноврсног материјала); као дружинско гласило, поред рубрика: вести из школе, вести из земље, вести из целог света, објављује и оригиналне радове. Новине уређује ђачки одбор уз сарадњу надзорног наставника. Књижница ове дружине има око 450 књига.[29]

Подмладак друштва Црвеног крста
Повереник Оливера Козарац, наставница

Рад подмлатка Црвеног крста, основаног 1930. године, био је у току 1937/38. године знатан. Чланови ове организације указали су посебну пажњу ширењу идеје и задатака друштва Црвеног крста, а залагали су се на здравственом, хуманом, привредном и просветном пољу.

Делатност ове организације састојала се: у физичком и духовном развијању чланова, у одржавању чистоће тела и одела, у развијању љубави према народима који пате, у међусобном помагању и преписци, у цртању, читању писмених састава и оригиналних радова. Бројно стање мушких чланова било је 84, а женских 15, свега 99.[30]

Фонд сиромашних ученика

Основан је 19. јануара 1931. године у циљу помагања сиромашних ученика школе. Приходи фонда су: чланski улози добротвора – утемељача, помажућих чланова, прихода од забава, концерата и предавања. Добротвори су чланови са улогом од 500 динара, утемељачи са улогом од 1000 динара, помажући чланови са улогом мањим од 100 динара.

[29] Исто.
[30] Исто.

У току 1937/38. године постали су чланови фонда – утемељачи: Видо Вујадиновић, Јован Деспотовић, Василије Јанковић...[31]

Преглед расхода и прихода школске 1937/38. године[32]

Приходи Расходи

На име чега је примљено	Динара		На име чега је издато	Динара	
Готовина из прошле	5162	60	Помоћ сиромашним	213	50
године	5000		ученицима	90	
Дуг од ђачког дома	479	25	Парастос доброт.		
Улог утемељача	4246		и утемељача		
Приход од светосавске забаве	200	15			
Интересна ул. новца	12088			303	
Свега			Свега		

Ђачки дом „Вожд Карађорђе“

Дом „Вожда Карађорђа“ наставак је ранијег интерната при грађанској школи, који је основан 15. новембра 1930. године.

Дом се издржава од ђачких улога, помоћи Краљевске банске управе и других ванредних прихода. Бановска помоћ износила је: до 1. априла 600 динара месечно, а од 1. априла 1938. године 500 динара. На рачун те помоћи зграда Дома примила је четири питомца потпуно бесплатно. Од друштва је примила 2000 динара, као помоћ за набавку ћебади. Домом управља Наставнички савет грађанске школе у Урошевцу.

Управник Дома до 10. октобра 1937. године био је Александар Дуганџић, а од 10. октобра 1938. године Радисав Ђуришић, управник грађанске школе. Васпитач у интернату за школску 1937/38. годину био је наставник школе Марко Вујадиновић, а благајник Драгољуб Кујунџић, свештеник и хонорарни наставник грађанске школе у Урошевцу.

Школске 1937/38. године, у Дому је било смештено 29 ученика школе и то: 10 са месечним улогом од 240 динара, 7 са месечним улогом од 210 динара, 4 са месечним улогом од 180 динара, 4 са

[31] Исто.
[32] Исто.

месечним улогом од 150 динара и 4 питомца бесплатно. Питомци су били: Рунић Новица I разред, Арсић Милутин II разред, Столић Миодраг III разред и Миловановић Цветко IV разред.

Ученици који желе становати у Дому за школску 1938/39. годину дужни су донети: 2 креветска чаршава, душек или сламарицу, једно одело, 1 пар ципела, прибор за умивање, 2 нове кошуље, јорган или ћебе, прибор за чишћење одела и обуће. Сваки ученик је дужан на своме рубљу имати иницијале свога имена (почетно слово имена и презимена).

Висину месечног улога одредиће Наставнички савет на почетку школске године узимајући у обзир имовно стање ученика и пијачне цене. Одређени месечни износ уплаћиваће се између 1–10. сваког месеца. Родитељ или старатељ ученика обавезан је потписати „Изјаву“ да ће уредно уплаћивати месечни улог и надокнадити сву штету Дома коју би ученик намерно или ненамерно проузроковао.[33]

Биланс ђачког дома „Вожд Карађорђе“ састављен 20. јуна 1938. године[34]

Актива		Пасива	
1. Готовина из прошле године	32,52	1. Послуга	2400%
2. Од Краљ. бан. управе заостала помоћ	2100	2. Огрев и осветљење	59840,25
3. Помоћ од Краљ. бан. управе	5200	3. Оправке зграде и покућанства	112%
4. Примљено од ученика на име дуга и текућег издржавања	39295,5	4. Намештај и покућанство	111,24
5. Од друштва Ц.К. у Урошевцу помоћ	2000	5. Осигурање зграде	271%
6. Од друштва Ц.К. – обласни одбор Скопље	600	6. Намирнице	34086,21
7. Разни приходи	192	7. Разно	794,50
		8. Готовина	6111,82
Потраживања:		9. Уред за осигурање радника	49%

[33] Исто.
[34] Исто.

8. Од ученика	6872	10. Дуговања	152%
9. Од Краљ. бан. управе	500	Салдо за издавање	6722%
Свега	56794,02	Свега	56794,02

Извори

Архив Југославије, Министарство просвете, фонд 66.

Литература

Ђилас 1969: Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године,* Заједница научних установа Косова, Приштина.

Јовановић 1941: Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А.Д., Београд.

Урошевић 2001: А. Урошевић, *О Косову антропогеографске студије и други списи,* Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“, Приштина.

Урошевић 1990: А. Урошевић, *Косово,* Јединство, Приштина.

Чановић 1967: С. Т. Чановић, *Специфични проблеми наставе у школама Косова и Метохије,* Приштина

Mirjana BAZIĆ

On the Importance of the State Civil School in Uroševac

Summary

The author stresses the fact that deep changes realized in social life were to be reflected to the overall scholastic life and educational work in general. By virtue of adequate material we were able to have insight into the fact that the education process in Uroševac and literary making of the larger part of population had been conducted by organizing of pupil bands formation, libraries and funds in order to support pauperism, and all with the aim to conduct educational process more successfully. A great contribution to the development of educational life represents the foundation of Community home and school which tries to accomplish the development of youth in a positive direction in the sense of narrow co-operation, keep up of fellowship, provide of material support etc. So, the aim of this paper is to stress those elements of social-peda-

gogic nature from which educational problems of school, conditions and possibilities of the recruitment of collective spirit of pupils, and necessary material resources for harmonious development of scholastic toils and road stead are derived. These stages of the development show us how and in what manner the pedagogic organization of educational road stead is accomplished.

ЕТНОЛОГИЈА

УДК 398.42(497.115)

Александар ПАВЛОВИЋ

ПРЕДСТАВЕ О ВАМПИРУ КАО УПОЗОРЕЊЕ ЖИВИМА*

Апстракт: Прикупљена етнографска грађа о животу и култури становништва Косова и Метохије говори да у религијским представама тог становништва важно место заузима вампир. Реч је о бићу које је замишљено као живи мртвац, који се након смрти враћа међу живе у намери да им нанесе зло и штету. Циљ рада представља покушај да се у бављењу религијским схватањима, у овом случају веровањима у вампире, уместо пуке дескрипције, која у српској етнологији доминира све до неколико последњих деценија 20. века, афирмише концепт научне експликације. У раду се веровања у вампире објашњавају са комуникацијског аспекта, који у српској етнологији постаје актуелан захваљујући утицају структуралне антропологије, а са којег се веровања у тог демона уочавају као медијум путем којег живи међу собом размењују неке од друштвено значајних порука.

Кључне речи: вампир, етнографска грађа, Косово и Метохија, етнологија, антропологија, структурализам, Душан Бандић, функција, комуникација.

Представе о мртвацу који устаје из гроба и који се враћа међу припаднике своје заједнице срећу се у религијским схватањима људи у разним крајевима света. У веровањима Словена, по свему судећи, ово биће јавља се још за време њиховог боравка у старој постојбини. О томе сведочи и назив који је констатован код целокупног данашњег словенског живља, а који најчешће има исту основу. Код становништва на подручју бивше Југославије преовлађује термин *вампир*, мада се могу чути и друга, локална имена: *вопир*, *упир*,

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

лампир, *лампијер*, *вукодлак*, *кодлак*, *тенац*, *громник*, итд.[1] Код Руса и Украјинаца сређе се назив *упир*, такође и *вапир*, код Белоруса *вупор*. У веровањима Пољака присутни су термини *упиор* и *вапир*, а у веровањима Бугара *вампир* и *вапир*.[2]

Иако се веровања у живе мртваце јављају на широком простору, изгледа да се она ипак нигде нису развила до те мере и са толико детаља као код Срба. Сâм термин вампир (*vampire*) стигао је у Европу 1725. године управо захваљујући извештају једног ревносног сеоског старешине аустријским властима о догађајима у селу Кисиљеву у источној Србији, недалеко од Великог Градишта. Након смрти извесног Петра Благојевића, наиме, умрло је и десетак сељана који су претходно изјавили да их је наведени покојник мучио. Сељаци су тражили да заједно са свештеником ископају тело овог покојника. Када су то урадили, наводно су нашли тело у нераспаднутом стању, тако сачувано да „није могло боље бити ни за живота“, без непријатног мириса, са неколико капи крви на уснама.[3]

О веровању у вампире постоје и далеко старији документи, иако они не говоре о самој форми веровања. Од средњовековних споменика најзначајнији је Душанов законик из 14. века у којем се забрањује вађење покојника из земље и његово спаљивање под претњом да ће село платити вражду (казну), а да ће поп који буде учествовао у тој активности бити рашчињен. И након тога, посебно од 15. до 17. столећа, на просторима бивше Југославије постоје архивски подаци у којима се помињу веровања у вампире.[4] Та веровања присутна су и касније. У Србији на почетку 19. века, на пример, забележено је да су кметови и трговци са Уба тражили од кнеза Милоша дозволу да откопају гроб и да униште вампира за кога су веровали да изазива болести и повишену смртност људи.[5] У архиви Тимочке епархије, која се чува у неготинској цркви, а која је почела да се води 1836. године, има неколико докумената који говоре о настојању свештенства да искорени скрнављење гробова

[1] Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997, 85, 88.

[2] Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, „Вук Караџић“ и Етнографски музеј, Београд, 1981, 126.

[3] Lidija Radulović, „Vampir: osujećeni mitski predak i simbol osujećenog muškog seksualnog potencijala“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с, год. 1, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд, 2006, 181.

[4] Исто, 182.

[5] Бојан Јовановић, „Вампир као метафора“, *Гласник Етнографског института LII*, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 230.

и ископавање мртваца, итд.[6] Веровања у вампире, најзад, јављају се и у 20. веку, када је, рецимо, због откопавања покојника из гробова и пробадања глоговим колцем, будући да се мислило да је реч о повампиреним људима, пожаревачки суд 1944. године осудио на батинање групу мушкараца и жена.[7]

Веровања у вампире код становништва на Косову и Метохији

Етнографска грађа која је почевши од краја 18, па све кроз 19. и 20. век прикупљена у вези са веровањима у вампире изузетно је обимна и разноврсна. Одређена количина потиче и са простора Косова и Метохије. Ту је посебно интересантан материјал који је сакупљен у 20. веку, с обзиром на то да на добар начин говори о укорењености и дуготрајности веровања у поменуто демонско биће. Татомир Вукановић, на пример, који је током тридесетих година 20. века вршио истраживања живота и културе косовско-метохијског живља, с тим у вези доноси извештај из Дренице. О веровањима у вампире код Срба у селима Доњи Стрмац и Которе каже: „Верује се да вампирима постају они људи кад умру, а који су били рђави људи за живота. У народу се верује: ако мртваца прескочи жив створ, пре укопа: кокош, мачка и слично, мртвац ће се повампирити. 'Вампирић' је дете рођено од оца вампира и мајке удовице, којој овај долази на љубавне састанке после своје смрти, излазећи из гроба. 'Вампирић' само може видети вампире, а затим, једино га он може и убити. Вампира могу појести и курјаци ‚бијели'. Они обитавају у гробљу а за њих се каже 'то су курјаци од гробља'. Они ништа друго и не једу, сем вампира. Верује се да вампир нарочито доноси помор стоци".[8]

Вукановић доноси и опис веровања у вампире код Албанаца из дреничких села Марина и Дивљак. Наводи да се на албанском језику вампир зове *lugat* и каже следеће: „(...) и код Арбанаса у Дреници постоје веровања и обичаји о вампиру, као злом бићу. (...) Ако мртваца пређе мачка или кокошка, верује се да ће се тај мртвац повампирити. Он тада чини разна злодела људима у своме селу, махали и родној кући. Радо долази код младе удовице и са

[6] С. Зечевић, нав. дело, 127.

[7] Б. Јовановић, нав. дело, 229.

[8] Татомир Вукановић, *Дреница – Друга српска Света Гора. Антропогеографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934–1937. године*, Музеј у Приштини, Београд, 2005, 77–78.

њом проводи љубавне ноћи. Из тих љубавних веза, верује се да се рађа син *lugat*-ов, који се зове *dhampir – llampiraq*. Верује се да он једини може видети вампира и одстрелити га. А одстрел вампира бива увек у 'акшам', када се домаћа стока враћа са паше, а одстрел се врши из пушке. Кад се стока приближава селу, *lugat* се обично смести, како се верује, на рог некоме волу а тада га *llampiraq* угледа и одстрели, тако да во остане неповређен. Тада се 'показује крв од одстрељеног вампира'. (...) Када се умрли повампири, за четрдесет дана нико га не може видети, али после тог датума свако га може видети, међутим само у подобју онога што човек гледа јер се вампир претвара: као камен, стока, дрвеће, кућа. Када га одстрели *llampiraq*, више се не може појавити, већ као мртвац остаје у своме гробу. Ко има у своме јату кокошака црног петла, верује се да у ту кућу вампир не може да дође".[9]

Поред Вукановића, приказ веровања у вампире на Косову и Метохији даје и Мина Дармановић. Реч је о подацима прикупљеним у српским селима Брњак, код Косовске Митровице, Смач и Врбичане, код Призрена, затим и у месту Српски Бабуш. Подаци су прикупљени у периоду 1968–1969. године, за *Етнолошки атлас Југославије*. О веровањима у вампире у селу Брњак, М. Дармановић каже: „У Брњаку вампиром се сматра покојник који ноћу излази из гроба. Називају га и вукодлак, и нема разлике између вампира и вукодлака. Вампир пије крв из срца људима и стоци; дави их и гуши. Карактеристичан је и изглед вампира-вукодлака: длакав је, црвених очију, унакажен. Може се јавити и у облику животиње, а може и у смањеном или увећаном облику. Верује се да се вечито бори са воденичарима. Верује се да вампиром постају они који су умрли без свеће, затим они покојници које је на одру прескочила мачка, кокош и они који су рођени у кошуљици. Најпоузданије средство у спречавању вампирења представља, по народном веровању, пробадање мртвог тела, затим чување покојника да га нешто не прескочи, а ако се деси да нека животиња ипак пређе, онда је треба 'намамити' да се врати истим путем, при чему се потом као мера предострожности поставља нож код покојниковог узглавља".[10]

О веровањима у селу Смач, М. Дармановић наводи следеће: „У Смачу, према народној традицији, вампир је мртвак који ноћу излази из гроба. Људе узнемирава тако што их гуши. Верује се да

[9] Исто, 206.

[10] Мина Дармановић, „Веровања у вампире и нека друга демонска бића из српске митологије", *Баштина*, бр. 5, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 1992, 198–199.

вампир обично напада своје укућане, али и друге. Верује се да после смрти живи са својом женом и да са њом има и децу, вампирчиће. Таква деца имају белу косу, беле веђе и трепавице. По причању, вампир је мешина од крви. Нико га не види, а верује се да га једино могу видети његова деца, вампирчићи. Вампир постаје покојник кога је прескочила нека животиња, мачка, миш, и др. Да се човек не би повампирио, пази се да мртвака не прескочи нека животиња, а у случају да се то догоди, онда се покојнику забада игла у стомак. Људи као заштиту од вампира користе крст. Казивачи из Смача испричали су да је постојао човек који је 'убијао' вампире. Он је живео у селу Врбница крај Призрена и по националности је био Албанац. Долазио је на позив и с пушком је чекао док се не појави вампир. Пре него што би пуцао, тражио је да се припреми кофа воде и да се она одмах проспе на место где је пао вампир погођен из пушке. У време када је вршен овај запис, 1969. године, није се знало да ли је тај човек још увек жив".[11]

„Веровање у вампире", према речима М. Дармановић, „забележено је и у селу Врбичане. Вампир је мртав човек који убија стоку и људе. Тумор (вампир) пење се на прса и гуши људе или животиње. Вампир обично напада воденичара. Иначе, вампир има свој карактеристичан изглед, црвеног је лица, крвавих очију и носи свој мртвачки покров, док је вукодлак невидљив и за њега се верује да је попут мешине пуне крви. Вампир постаје мртвак кога на одру прескочи мачка. А да би се спречило да се покојник повампири, нека жена треба да прободе мртвака иглом у стомак и тако се гарантовано неће повампирити. Људи се од вампира штите крстом. И у Врбичанима је забележено да је постојао човек који је 'убијао' вампире и њега су звали Вампир, а живео је у селу Врбница код Призрена. Највероватније се ради о истом човеку, као и из Смача, који је наводно убијао вампире".[12]

Приказ веровања у вампире код становништва на Косову и Метохији М. Дармановић завршава кратким освртом на податке из Српског Бабуша. Каже да је тамо такође „(...) забележено веровање у вампире. То је човек који после смрти устаје из гроба и тражи своје ствари. Вампир је невидљив, коље стоку и досађује људима. 'Вампировићи' су особе које се рађају из односа мајке и већ преминулог оца".[13]

[11] Исто, 199.
[12] Исто.
[13] Исто.

Етнографска систематизација

Подаци које доносе Т. Вукановић и М. Дармановић готово у потпуности се уклапају у концепт етнографске грађе прикупљене током 19. и 20. века, која је у вези са веровањима у вампире код Срба, као и код осталог становништва на простору бивше Југославије. Прва озбиљнија систематизација те грађе изнета је у студији Тихомира Ђорђевића под називом *Вампир и друга бића у нашем веровању и предању*.[14] Одређене систематизације, након тога, извршене су и у радовима Веселина Чајкановића,[15] Слободана Зечевића,[16] Душана Бандића,[17] итд. Оно што је тим студијама и радовима заједничко јесте разноврсност етнографске грађе коју садрже, а која само говори у прилог шароликости веровања у вампире која су на терену забележена. Д. Бандић у томе види проблем, посебно онда када је потребно прецизно идентификовати вампира као демонско биће са јасно израженим представама које се у вези са њим јављају. „Упоредо са плуралитетом назива", како каже, „јасно је изражен и плуралитет садржине. Народне представе о вампиру у великој су мери неуједначене, понекад и противречне. Оне варирају од краја до краја, од села до села, у извесним случајевима и од куће до куће".[18]

И поред постојања бројних варијетета који отежавају потребну садржинску идентификацију, у прикупљеној етнографској грађи о веровањима у вампире ипак је могуће уочити неколико карактеристичних елемената. Као прво, ту се јављају представе о томе како се постаје вампир. Према замисли, да се повампири може свака особа, и мушка и женска, и стара и млада, међутим, никада без неког разлога. Тих замишљених разлога има безброј: често је претварање у вампира замишљено као последица неког необичног, несрећног стицаја околности, које су могле да задесе човека у широком временском распону од дана рођења па до дана смрти. Тако, на пример, као потенцијални вампир јавља се дете које је рођено у црвеној „кошуљици" (у црвеној плаценти), као и оно које је рођено уочи каквог већег празника. У вампира могу да се претворе и људи који су били изложени

[14] Тихомир Ђорђевић, „Вампир и друга бића у нашем веровању и предању", *Српски етнографски зборник LXVI*, Одељење друштвених наука САН, Београд, 1953.

[15] Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон, Београд, 1994, 221–239.

[16] С. Зечевић, нав. дело, 126–133.

[17] Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 2004, 180–186.

[18] D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, 88.

враџбинама, урицању или неким другим наводно злим утицајима. До вампирења може да доведе и сâм чин умирања (ако смрт наступи насилним путем или без прописаних обреда), али и неки догађаји после тога (ако покојника прескочи каква животиња – пас, мачка, и сл. – или ако се нешто додаје преко њега). С друге стране, према замисли, постанак вампира није увек изазван спољним околностима. Разлози понекад леже у сâмом човеку и у његовом понашању, па се, тако, могу повампирити лоши људи, тј. људи који су кршили моралне норме (који су убијали, крали, варали), затим људи који су се огрешили о религијске прописе и који их нису поштовали (они који се нису придржавали одређених забрана или који су избегавали вршење обавезних обреда), итд. Такође, у могуће вампире убрајају се и они који због неизвршених обавеза или неиспуњених жеља умиру несрећни и незадовољни, и који се због тога – завидећи живима – после смрти враћају међу њих у настојању да им напакосте.[19]

Важно место у веровањима у вампире заузимају представе о његовом изгледу и животу. У етнографској грађи повампирени човек најчешће је приказан како задржава своје раније физичке предиспозиције. Додуше, само до извесне мере, с обзиром на то да самим чином повампирења наводно наступају и неке промене: тело умрлог нема више ни месо ни кости, већ је испуњено крвљу, односно неком крвавом, пихтијастом масом, због чега, некад више, некад мање, вампир личи на надувену, крвљу испуњену мешину. Оваквог изгледа, он тобоже шета селом у истој оној одећи у којој је и сахрањен и готово увек је огрнут мртвачким покровом или га вуче за собом (према веровању, у покрову лежи његова моћ). Иако је превасходно замишљен у људском обличју, вампир се у веровањима среће и како се претвара у неку животињу или предмет: у пса, кокош, гуску, пласт сена, буре, итд. Схватања о дужини живота вампира знатно варирају, међутим, као најчешће забележена јављају се два: 1) да он живи кратко време, не дуже од четрдесет дана, и 2) да му је живот знатно дужи и да може да траје и више векова. Међу бројним веровањима у вези са животом вампира, у етнографској грађи највише је оних у којима се каже да он дању мирује у гробу, а да ноћу излази из њега и лута по околини. Према тим веровањима, излази преко целе године, при чему је најактивнији у зимском периоду. Сматра се, уз то, да има и дана када потпуно мирује: то је углавном суботње вече, затим Велики петак (дан Христових мука), итд.[20]

Један од елемената који се често среће у етнографској грађи јесте замишљени однос вампира према живима. У већини забележе-

[19] Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, 180–181.
[20] Исто, 182–183.

них веровања повампирени покојник представљен је како одлази међу припаднике своје заједнице, односно међу припаднике своје породице и свога села. Најрадије, како је описано, посећује своју кућу или куће својих сродника, али, исто тако, врзма се и по другим местима која људи ноћу иначе избегавају. У глуво доба повампирени покојник може наводно да се сретне на гробљу или у његовој непосредној близини, затим на каквом раскршћу, на гумну, у воденици, итд. Његова појава изазива свеопшти страх, како код људи, тако и код животиња. Прво га осете пси, потом коњи, а после њих говеда и остала стока. Тада настаје општи хаос: почиње лајање, њиштање, мукање, при чему домаће животиње по сваку цену настоје да побегну. Такав страх није безразложан, будући да вампир, према веровању, убија и људе и стоку, дави их и пије им крв. Злонамерност и непријатељство са којима обично наступа, при том, ипак нису једине карактерне особине које су му приписане. Забележена су веровања, наиме, која кажу да он може да чини и корисне ствари, и то првенствено помажући својој породици у завршавању домаћих послова, одржавајући добре везе са својим укућанима, и сл. Ту се као посебно занимљиво јавља веровање да повампирени покојник посећује своју бившу жену и да са њом одлази у кревет, поготову ако је она млада и лепа (Тихомир Ђорђевић је забележио више случајева злоупотребе, или боље речено употребе оваквог схватања од стране појединаца, који су, претварајући се да су вампири, под плаштом ноћи водили љубав са младим удовицама).[21]

Уопштено посматрајући, дејство вампира је у веровањима углавном приказано као штетно по човека, и сваки контакт са њим, без обзира на његове намере – добре или лоше – замишљен је као изузетно опасан. У етнографској грађи могуће је наићи на бројна „сведочења“ како су многи после сусрета са њим оболели и умрли, како су жене, његове љубавнице, убрзо почињале да бледе и да вену, и сл. Одатле, уопште не чуди што се као један од карактеристичних елемената у вези са доживљајем вампира јављају и поступци чији је циљ „заштита“ од тог демонског бића. Тих поступака има читав низ. Најважнији и најчешћи јесте настојање да се повампирење покојника спречи: то се чини оштећивањем његове коже, рецимо забадањем игле или трна од црног глога у пупак, засецањем тетива испод колена, итд, а све из уверења да се покојник на тај начин неће надути и да ће спласнути као испражњена мешина. Ако се и упркос томе умрли наводно повампири, приступа се његовом физичком уништавању, односно „убијању“. Да би такав подухват

[21] Исто, 183–184.

био успешно обављен најпре треба „открити“ ко је вампир и где се он налази. У причама које су забележене помињу се људи који су у освит зоре „пратили“ вампира и „гледали“ у који ће гроб он ући. „Препознавање“ гроба у којем вампир лежи, с друге стране, обавља се и на основу његовог изгледа – он је тобож напукао, обронњава се, крст на њему стоји накривљено, и сл. У „трагању“ за вампиром у употреби се јављају и неке од домаћих животиња, на пример, црни коњ: људи га воде кроз гробље из уверења да ће вампира пронаћи у оном гробу преко којег коњ не сме да пређе, итд. Најзад, када је вампир „откривен“, приступа се његовом „ликвидирању“. Тај чин у етнографској грађи обично је приказан овако: на гроб вампира долази се колективно, људе предводи свештеник који том приликом чита одговарајућу молитву; у неким случајевима „убијање“ обавља *вампирџија*, односно особа која се сматра специјалистом за те ствари. „Убијање“ се врши пробадањем покојниковог тела глоговим колцем, а забележена су и предања по којима се то раније обављало његовим спаљивањем.[22]

Структурализам у српској етнологији

Дескрипција проучаваних појава, односно етнографија као крајњи домет истраживања, у српској етнологији доминира све до неколико последњих деценија 20. века. Бављење религијским садржајима у том погледу не представља никакав изузетак. Напротив. Истраживачи до Другог светског рата, попут Симе Тројановића, Тихомира Ђорђевића, Јована Ердељановића и Веселина Чајкановића, осим приказа етнографске грађе у својим студијама, једва да нуде било какву значајнију анализу или објашњење. Недостаци у њиховим радовима су бројни: непостојање или неразрађеност теоријског оквира проучавања, изостанак или погрешна употреба научних метода, непридржавање јединствених критеријума класификације, обиље етноекспликација, итд. При том, као највећи проблем јавља се општи приступ истраживању религијских садржаја, или, боље речено, циљ који су поменути аутори себи постављали. У готово свим њиховим радовима, наиме, присутне су компарације различитог квалитета које за циљ имају увек исто – реконструкцију „старе“ српске религије, тумачење појединих веровања или обичаја тако што ће се пронаћи евентуална сличност са постојећим религијама, временски и просторно, мање или више удаљених

[22] Исто, 185–186.

народа, те рестаурација и/или осмишљавање плејаде „старих“ српских божанстава, итд.[23]

Сасвим у духу романтизма, на чијој је идеолошкој матрици српска етнологија и заснована почетком 20. века, и уз *ad hoc* ослањање на климаву еволуционистичку теорију, наведени истраживачи трудили су се да пронађу потврду древности и аутентичности религије код Срба, њено старо словенско порекло, или – у амбициознијим студијама – њен својеврстан индоевропски педигре. Такве истраживачке тежње и амбиције, које, додуше, треба посматрати с обзиром на време у којем се јављају, те с тим у вези и с обзиром на достигнути ниво критичке мисли, настављене су и након Другог светског рата. Миленко С. Филиповић, Шпиро Кулишић, Слободан Зечевић и др. можда су се донекле решили извесних „школских“ недостатака својих претходника, међутим, њихов приступ проблему, односно идеја о томе шта би истраживање религијских феномена требало да представља, није значајно еволуирао. Истраживачки поступак који је најчешће називан „историјским“ или „генетским“ и даље је доминирао у радовима који се баве религијом. И даље се као кључно поставља питање порекла појединих елемената или целокупне религије Срба; повлаче се паралеле између наизглед сличних обичаја српског становништва и *древних народа*, обожавају се „прежици“, тј. „остаци“ старијих религијских епоха, растерују се наслаге прашине са ликова словенских божанстава, и сл.[24]

До промене у перспективи истраживања религијских садржаја долази тек пробојем идеја и метода структуралне антропологије крајем 70-их и током 80-их година 20. века. Тај пробој у целокупну српску етнологију наступа са вишегодишњим закашњењем, услед чега структурализам до домаћих истраживача стиже у својој дорађеној, реинтерпретираној варијанти, и то највише захваљујући посредством британске школе структуралне антропологије. Последице таквог развоја догађаја по истраживање религијских садржаја биле су јасно видљиве, посебно на базичном пољу – на плану стратегије проучавања, перцепције проблема и карактера циљева које су аутори-структуралисти пред себе постављали. Пријем структурализма омогућио је прекид дотадашње континуиране аналитичке праксе која је за циљ имала откривање магловитих прапочетака религије код Срба, реконструисање веровања и обичаја и повлаче-

[23] Danijel Sinani, „Strukturalizam u proučavanju narodne religije u Srbiji“, u: Dragana Antonijević (ur), *Strukturalna antropologija danas*, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd, 2009, 299–301.

[24] Исто, 301.

ње паралела са древним религијским системима. Увођење структуралистичког приступа означава моменат када се напушта потрага за коренима и прапореклом, извођење неплодних, или, чак, бесмислених реконструкција, аналогија и компарација, и прелази се на питања како религија „ради“, односно, које су то основне логичке и идејне структуре које стоје у позадини религијског мишљења и понашања и која је улога религије у животима оних који је практикују? Уместо доласка до одговора на питање одакле води порекло одређеног ритуалног понашања, ком култу то понашање припада и да ли је препознато код још неког *народа*, траже се одговори на питање *зашто* неко нешто ради под утицајем својих религијских уверења, и сл.[25]

Уплив структурализма у српску етнологију имао је бар троструки значај. Прво, захваљујући њему дошло је до превазилажења пуке дескрипције као крајњег циља истраживања, тј. до превазилажења етнографије која је сама себи сврха. Друго, тиме је добијен адекватан теоријски оквир за експликацију постојећег етнографског материјала.[26] Треће, дошло је до прекида стања у којем се етнологија понашала као да друштвени задатак због којег је формирана почетком 20. века и даље постоји. Дошло је, другим речима, до дистанцирања од оних истраживачких пројеката који су у времену њеног конституисања, а то је време романтичарског заноса и националне еуфорије, требали да послуже не у научне већ у политичке сврхе, за утврђивање етничких, па самим тим и државних граница; који су за задатак имали да (ре)конструишу етнографију српског села и сељаштва 19. века, да истражују *етногенезу*, односно *порекло* и *развој* српског *народа* од памтивека до најновијег доба, чиме је требало „доказати“ његово есенцијално постојање, његову старину, и сл.[27]

[25] Исто, 301–303.

[26] Прелазак са етнографије на експликацију, односно на сцијентистичку интерпретацију, за Ивана Ковачевића, једног од најзначајнијих савремених етнолога-антрополога у Србији, представља немерљив допринос који је структурализам пружио истраживањима појава у култури. Увођење структуралистичког приступа он види као почетак теоријско-методолошке модернизације српске етнологије, и у себи својственом маниру каже да се применом тог приступа, између осталог, дошло до увида да „обичаји немају значење које зна свака стара баба, коју треба брзо, на време, за живота испитати, већ да се структура и значење обичаја налазе испод опажљивог нивоа и етноекспликације“. Иван Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, *Зборник Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Етнографски институт САНУ, Београд, 2005, 16.

[27] Исти, „Српска антропологија у првој деценији двадесет првог века“, *Гласник Етнографског музеја 72*, Београд, 2008, 26.

Свежину и иновативност структурализма, те утицај антрополошких идеја, веома брзо је прихватило више домаћих, првенствено млађих аутора. Једна од иновација, преко које је структуралистичка теорија вероватно нашла и најкраћи пут до српске етнологије, била је примена теорије *обреда прелаза* (*rite de passage*) коју је почетком 20. века постулирао француски етнолог Арнолд Ван Генеп,[28] а коју је после неколико деценија дорадио и унапредио британски антрополог Едмунд Лич.[29] Први, али и највећи број радова домаћих етнолога који су настали употребом те теорије односе се управо на проучавање религијских садржаја, пре свега на проучавање ритуала и ритуалног понашања. Такав исход уопште није био изненађујући: ритуали и симболичко понашање којима је религија бременита, а ради чијег аналитичког интерпретирања је Ван Генеп уосталом и осмислио теорију обреда прелаза, указали су се као посебно повољно тле за опробавање примењивости „новог" метода. При том, домаћим етнолозима, жељним доказивања и испробавања властитих експликативних способности, на располагању је стајало брдо сакупљене етнографске грађе из области религијске праксе која је просто вапила да буде аналитички обрађена.[30]

---

[28] Арнолд Ван Генеп, *Обреди прелаза*, Српска књижевна задруга, Београд, 2005.

[29] Edmund Lič, *Kultura i komunikacija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

[30] Први рад на простору бивше Југославије у којем је примењена теорија обреда прелаза долази из пера хрватског етнолога Миливоја Водопије, који анализира матурирање загребачких средњошколаца као специфичан rite de passage (M. Vodopija, „Maturiranje kao Rite de passage", Narodna umjetnost 13, Zagreb, 1976). Први рад ове врсте у Србији дело је Мирјане Прошић која кроз призму теорије о обреду прелаза сагледава празновање поклада (M. Prošić, „Teorijsko-hipotetički okvir za proučavanje poklada kao obreda prelaza", Etnološke sveske 1, Beograd, 1978). Након тога следе: И. Ковачевић, „Разбијање предмета као граница појединих фаза свадбених ритуала", Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII, Пријепоље, 1979; Д. Бандић, „Табу као елемент организације културног времена и простора", *Градина* 6-7, Ниш, 1981; Мирослава Малешевић, „Породични ритуали око прве менструације", Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској, Посебна издања Етнографског института САНУ, Београд, 1982; M. Prošić, „Pogrebni rituali u svetlu obreda prelaza, na primeru Stonskog primorja", *Etnološki pregled* 18, Beograd, 1982; D. Bandić, „Koncept posmrtnog umiranja u religiji Srba", *Etnološki pregled* 19, Beograd, 1983; И. Ковачевић, „Воловска богомоља", *Гласник Етнографског музеја* 47, Београд, 1983; итд. Комплетну библиографију радова у којима је примењена теорија обреда прелаза видети у: И. Ковачевић, „Ван Генеп по други пут међу Србима", *Етноантрополошки проблеми*, н. с, год. 1, св. 1, 91–93.

Комуникацијски аспект веровања у вампире

Један од религијских феномена који се веома брзо наметнуо као предмет структуралистичке анализе био је и веровање у вампире. Прва озбиљнија аналитичка расправа на тему вампиризма заправо и настаје захваљујући утицају који су идеје структурализма извршиле на српску етнологију. Пређашња пракса описивања и утврђивања формалног идентитета вампира јесте обезбедила потребан фонд етнографске грађе, међутим, у научном смислу, то је био посао који никада није понудио ваљанија теоријска разматрања, објашњења која би дала одговоре на питања зашто веровања у вампире постоје, какву улогу и какво значење она имају у животу људи, и сл. Пионирски, али у исто време више него бриљантан покушај доласка до одговора на наведена питања изнет је у делу Душана Бандића под називом *Вампир у религијским схватањима југословенских народа*, објављеном 1980. године у часопису *Култура*, а затим и у његовој књизи *Царство земаљско и царство небеско*. За разлику од својих претходника, Бандић себи за циљ поставља не опис веровања у вампире, њихово позиционирање у општем систему религијских представа код Срба и становништва Балкана, изналажење њиховог порекла, итд, већ уочавање друштвених консеквенци тих веровања услед којих она имају истрајност и дуговечност. О потреби целовитијег расветљавања феномена вампиризма и његовог дубљег „читања", на почетку своје студије Бандић каже: „Нема сумње да су досадашња истраживања вампира довела до значајних резултата. Међутим, није тешко уочити и извесне недостатке. С једне стране, проблем идентитета овог бића није размотрен у потпуности ни на сасвим адекватан начин. С друге стране, анализа вампира сведена је на формалне оквире. Други аспекти поменутих веровања остали су углавном ван домена научног интересовања. Основни циљ нашег рада је да бар делимично попуни наведене празнине. У складу са том интенцијом, усмерићемо наше излагање у два правца. У првом делу рада позабавићемо се поново питањем идентификације вампира. У другом делу проширићемо поље анализе на проблеме значења и функција представа о овом демону".[31]

Ка остварењу циљева које пред себе поставља, а то је расветљавање вампиризма из једног сасвим новог, аналитички осавремењеног угла, Бандић полази од основних поставки структуралистичке теорије, према којој је митове могуће протумачити уколико се открије њихово скривено значење, тачније, од идеје коју је Клод

[31] D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, 87.

Леви-Строс, утемељивач структурализма, преузео из опште теорије информација, која гласи да мит не представља просто бајку, већ да преноси неку поруку.[32] „Претпоставља се“, каже Бандић, „да један мит, обред или веровање садрже одређену, најчешће скривену поруку. Теоријски, пошиљаоци те поруке су давно помрли преци, а примаоци су припадници данашњих генерација. При том ни пошиљаоци ни примаоци не морају да буду свесни те поруке, која понекад и није у сагласности са свесним искуством. Посматране у том светлу, основне идеје о вампиру могу се третирати као нека врста медијума преко кога се успоставља комуникација међу временски удаљеним генерацијама, као средство којим се, с колена на колено, преносе друштвено значајне поруке“.[33]

Да би дешифровао поруку која стоји иза веровања у вампире, Бандић пре свега настоји да идентификује, односно да утврди најважније представе које се јављају у вези са тим демонским бићем. У етнографској грађи која је прикупљена на ту тему уочава изузетну сложеност и вишедимензионалност података: деловање вампира у различитим крајевима различито је замишљено, толико, да су представе о његовим активностима понекад чак и опречне (од тога да убија људе и стоку, да само застрашује укућане или да се рве са пролазницима, па до тога да помаже у обављању кућних послова и да има полне односе са бившом супругом). Бандић при том примећује да сва та веровања истовремено ипак изражавају и једну општију (и опште распрострањену) замисао о карактеру вампира и о његовом односу према људима, који је, иако донекле подвојен, преовлађујуће антагонистички. На основу тога износи претпоставку да се појам вампира на једном (појединачном) нивоу испољава као скуп релативно различитих, а на другом (општем) нивоу као скуп релативно уједначених представа. Одатле, утврђивање идентитета вампира види као једино могуће на општем нивоу, кроз изналажење заједничких одредби које су присутне у појединачним представама.[34]

Разматрањем представа које се јављају као опште, Бандић разликује постојање четири елементарна, основна скупа идеја о најзначајнијим карактеристикама вампира, на којима се, по његовом мишљењу, идентитет вампира заснива. Те идеје су следеће:

---

[32] Edmund Lič, *Klod Levi-Stros,* Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd, 1972, 71.

[33] D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, 103.

[34] Исто, 88–89.

1) Вампир је биће у које се после смрти претварају људи који су без своје кривице постали жртве злих утицаја или несрећних околности (који су се родили у „кошуљици“, који су били изложени дејству враџбина и урицања, који су умрли насилном смрћу, итд). Исто тако, у то биће претварају се и људи који су сами изазвали или који су желели да изазову зло (кршењем моралних начела, непридржавањем религијских прописа, и сл). Реч је, дакле, о два различита типа појединаца – о људима који су жртве зла и о људима који су извор зла. Свим тим људским бићима, при том, на једном апстрактнијем плану нешто је заједничко: и у једном и у другом случају ради се о појединцима који се налазе у непосредном додиру са несрећом и злом, који су на неки начин обележени злим фатумом. Као такви, они се суштински разликују од осталих припадника своје друштвене заједнице, тако што одступају од традицијом утврђеног прототипа „обичног“, „просечног“ појединца. То су, другим речима, особе које њихова заједница карактерише као друштвено „опасне“, или „штетне“, тј. као аберантне.[35]

2) Вампир настаје тако што у покојниково тело уђе неко натприродно биће (најчешће замишљено као *ђаво* или *ђаволски дух*) које поново удахњује живот у мртваца, или тако што душа покојника не може да оде у своје боравиште, у свет мртвих, већ се враћа и остаје везана за његово тело, услед чега оно и даље остаје на известан начин живо и активно. У оба случаја под вампирењем се подразумева поновно оживљавање тела покојника, оживљавање које је иницирано присуством неког нематеријалног, духовног бића у њему.[36]

3) Вампир је биће које постоји кроз правилно смењивање интервала његове пасивности и активности: обично дању мирује у гробу а ноћу излази из њега и враћа се међу живе. У пасивном стању замишљен је као мртвац који наставља да живи у телесном, материјалном облику; његово тело се не распада, задржава делимично свој ранији изглед, показује видљиве знаке живота, итд. И када је у активном стању, вампир је замишљен као да је сачињен од материје. Његова активност јесте активност која је карактеристична за материјална бића: он убија људе и стоку, храни се њиховом крвљу, упушта се у физички обрачун са појединцима, ступа у полне односе са својом женом, итд. Људи се, уосталом, према активном вампиру и односе као према материјалном бићу: у жељи да га убију, они покушавају да униште или да оштете његово тело, и сл. Међутим, с друге стране, тело активног вампира, према замисли, није

[35] Исто, 91–92.
[36] Исто, 93.

„материјално“ у уобичајеном значењу те речи. Напуштајући гроб, наиме, вампир мења своја егзистенцијална својства. Пре свега, његово тело тада постаје релативно недоступно људским чулима. По правилу, могу да га виде само одређене животиње или одређене особе (пси, људи који су рођени у суботу, итд). Поред тога, величина и облик тела активног вампира крајње су променљиви, непостојани: он у трену може да се смањи и да прође кроз рупицу на гробу или кроз кључаоницу; способан је и да се потпуно трансформише претварајући се у различите врсте животиња или предмета. Тело вампира у активном стању, дакле, има особине које су иначе приписане нематеријалним, духовним бићима. Из тога следи да његово тело представља само материјалну форму у којој се јавља његова душа, односно нека друга душа или дух. Сходно томе, вампир се јавља као биће које се у пасивном стању замишља као одуховљено тело, а у активном стању као отелотворена душа (или друго духовно биће). У првом случају, тело и душа коегзистирају као два спојена, али, истовремено, и засебна, одвојива реалитета; у другом случају, тело и душа интегрисани су у јединствену, монолитну, неодвојиву целину (сâмо тело вампира је његова душа, и обрнуто).[37]

4) Списак замишљених активности вампира изузетно је дугачак и разноврстан. Те активности, при том, могуће је свести на неколико основних типова, који изражавају различите ступњеве његовог углавном непријатељског односа према људима. Највиши ступањ непријатељства присутан је у схватањима да вампир убија људе и стоку (да се храни њиховом крвљу). Паралелно са тим, распрострањена су веровања да ово биће напада људе, али их не убија, тј. да застрашује људе, али их не напада. Осим тога, замишљена активност вампира није увек непријатељска, у прилог чему, на пример, говоре веровања да вампир ступа у полне односе са својом женом (из којих чак има и потомство), да се приказује људима и да оглашава своје присуство у кући (без икаквих других намера), да понекад обавља домаће послове, итд. Из наведеног произлази да активност вампира изражава подвојен – антагонистички и неантагонистички став према људима, иако се антагонистички јавља као доминантнији. Потпунија слика о природи деловања тог демона, међутим, добија се уочавањем још једне његове димензије. Реч је о схватању да сваки контакт са повампиреним покојником, без обзира на његове намере, представља изузетну опасност за човека. Једном речју, и антагонистички и неантагонистички мотивисано деловање овог бића има један јасно изражен карактер – оно је увек опасно. Веровање у ту опасност нужно изазива одговарајућу

[37] Исто, 94–97.

реакцију угрожене људске заједнице (породице или села). У етнографској грађи присутно је обиље магијско-религијских прописа и радњи чији је циљ да се онемогући повампирење покојника, односно, да се неутралише деловање покојника који се већ претворио у вампира. Без обзира на то да ли се ради о превентивној или интервентној активности, окосницу читавог тог система најчешће представља тежња да се тело вампира – било стварно, било симболично – уништи.[38]

Наведене скупове идеја, које уочава као опште у веровањима у вампире, Бандић укратко представља на следећи начин:

1) Вампир је биће у које се после смрти претвара посебна врста људи. То су особе које је њихова заједница окарактерисала као аберантне.
2) Вампир је биће које постаје захваљујући продуженој или поново успостављеној коегзистенцији његовог тела и његове душе, односно неког другог духа или демона.
3) Вампир је биће које постоји кроз правилно смењивање два егзистенцијална облика – одуховљеног тела и отелотворене душе (или неког другог духовног бића) – односно кроз смењивање два типа односа телесног и духовног принципа (односа упоредне коегзистенције и односа идентификације).
4) Вампир је биће чији су односи са људима обележени антагонизмом. Ове односе карактеришу комплементарне представе о опасном деловању вампира и о потреби његовог уништавања.[39]

Елементарне идеје о вампиру до којих долази, а за које сматра да представљају основу идентификације тог демонског бића, Бандић не посматра изоловано, већ кроз међусобну смисаону повезаност. Уочава да је те идеје могуће груписати око два комплексна идејна језгра, која сачињавају парови идеја који су претходно означени бројевима 1 и 4, односно бројевима 2 и 3. За први пар идеја каже да се односи на „индивидуалитет“ вампира, а за други на његову „егзистенцијалност“.[40]

У дешифровању поруке која стоји иза веровања у вампире, од чега као намере у читавој анализи и полази, Бандић као примаран узима први идејни спрег, онај који се односи на индивидуалитет

[38] Исто, 98–99.
[39] Исто, 100.
[40] Исто.

вампира. Сматра да се најбоље може представити у облику трочланог става:

1) аберантни појединци после смрти претварају се у вампира;
2) вампир је опасан за припаднике своје друштвене заједнице;
3) вампира треба убити и тако прекинути његов контакт са заједницом.[41]

Уопштено посматрајући, наведене тврдње говоре о посмртној судбини специфичних људи у специфичним околностима. Имајући у виду чињеницу да обимна етнографска грађа указује на то да се у многим религијама верује да посмртна егзистенција човека представља само наставак његове земаљске егзистенције, односно да се преминули човек замишља онаквим какав је био и док је живео, Бандић претпоставља да се исто схватање може односити и на људе за које се верује да су се повампирили после смрти. „То би значило“, како каже, „да се индивидуалитет аберантних појединаца задржава и у њиховом посмртном облику, у 'личности' вампира. Сваки појединi вампир, дакле, јесте аберантан појединац, само у новом, посмртном издању“.[42] Оно што Бандић на основу тога закључује јесте да се порука која је скривена у представама о вампирима мора односити на њихове живе претходнике, те да су такве представе специфична религијска форма којом се исказују одређене поруке о аберантности и аберантним појединцима. Овакав закључак представља кључ или кôд за дешифровање идејног спрега који је претходно представљен у три става о индивидуалитету вампира. Уколико се у тим ставовима појам вампира замени појмом аберантног појединца, добија се порука следеће садржине:

1) личност аберантног појединца не мења се ни после смрти;
2) аберантан појединац је опасан за припаднике своје друштвене заједнице;
3) аберантног појединца треба убити, односно прекинути његов контакт са заједницом.[43]

У разради порука до којих долази и у расветљавању њиховог значаја, поред комуникацијског, Бандић узима у обзир и функционални аспект веровања у вампире. Посматрајући их са тог становишта, сматра да их је могуће окарактерисати као својеврсни културни

[41] Исто, 103.
[42] Исто, 105.
[43] Исто, 106.

инструмент којим се одређено друштво служи да би задовољило неке своје виталне потребе, у овом случају потребе за отклањањем аберација или конкретније – потребе разрешења конфликтног односа на релацији друштвена заједница – аберантан појединац. Долази до закључка да представе о узроцима вампирења нису ништа друго до упозорења или правила понашања којих припадници друштвене заједнице морају неопходно да се придржавају уколико не желе да их после смрти задеси судбина вампира. На апстрактнијем плану, придржавањем тих правила, која би требало да спрече да појединац постане вампир, прихватају се традицијом прописане норме понашања и тиме се спречава сукоб појединца са својом заједницом. На симболичном плану, убијање вампира, у ствари, представља убијање аберантног појединца.[44] У друштвима традиционалног типа, у којима се веровања у вампире и разматрају, а у којима најчешће не постоје одговарајућа средства за обрачун са аберантним појединцем док је жив, тим путем се увек изнова, на упечатљив, сваком разумљив начин, указује на последице које чекају припадника заједнице уколико овај прекрши важеће друштвене прописе и уколико тиме изађе из дозвољених оквира понашања.[45]

Закључак

Веровања у вампире представљају једну од изузетно „популарних“ тема у српској етнологији. Од времена њеног конституисања као науке, на почетку 20. века, о вампиризму је урађен низ радова, међутим, прву значајнију, аналитичку расправу о том феномену, написао је тек Душан Бандић 1980. године. Инспирисана идејама структурализма, које у српску етнологију продиру од краја 70-их и почетка 80-их година 20. века, његова студија на инвентиван на-

[44] „Убијање“ вампира јавља се као логички, неизбежан поступак који живим припадницима заједнице стоји на располагању у обрачуну са сваким појединцем који је окарактерисан као аберантан, тј. као друштвено опасан. Оно је, при том, „омогућено“ управо захваљујући наведеном идејном спрегу који Бандић повезује са егзистенцијалношћу вампира. Замишљу према којој се вампир истовремено јавља и као одуховљено тело и као отелотворена душа, наиме, „избегнута“ је опасност да он као повампирени покојник, који би се јавио искључиво у духовном облику (у складу са анимистичким представама које у религијским схватањима доминирају када је о мртвима реч), ескивира властиту „смрт“. Тешко би, другим речима, било могуће замислити „убијање“ нечег тако невидљивог и неопипљивог као што је то људска душа. Да би био спаљен или прободен глоговим колцем, покојник – аналогно живом човеку – мора да има тело. Зато је вампир осим у духовном и замишљен у телесном облику: да би његови најближи могли да га и „реално“ убију. Исто, 115.

[45] Исто, 110.

чин осветљава вампиризам и открива до тада неуочене функције и значења тог феномена. Примењујући комуникацијски приступ, Бандић идентификује веровања у вампире као специфичну религијску форму којом се преносе поруке о људима који на различите начине одступају од онога што се сматра „нормалним“ у једној друштвеној заједници, односно поруке о аберантним појединцима. Функцију тих религијских представа сагледава у контексту традиционалног типа друштва, тј. сеоских и родовско-племенских заједница које теже хомогености, а у којима присуство аберантних појединаца прети да наруши нормално функционисање заједнице. У том смислу, у недостатку институционалних механизама за каналисање или спречавање аберација, цео комплекс веровања и праксу убијања вампира Бандић види као веома јасну поруку и упозорење живима какве их последице након смрти чекају уколико прекрше друштвене норме понашања.[46]

Веровања у вампире која су забележена међу становништвом на Косову и Метохији, а која су у овом раду наведена према описима Т. Вукановић и М. Дармановић, прилично су разноврсна, међутим, у великој мери ипак респондирају са концептом елементарних идеја које Бандић уочава на општем нивоу веровања у тог демона. Како код Срба, тако и код Албанаца, вампир је замишљен као веома опасно и зло биће, које ноћу излази из гроба и одлази међу припаднике своје заједнице. Приказан је како убија људе и стоку (пије им крв, гуши их), чини разна злодела, наноси штету, итд. Код Срба у селима Доњи Стрмац и Которе, при том, верује се да вампирима постају људи који су били рђави за живота. Сматра се да до вампирења долази и рођењем у „кошуљици“, или уколико умрли на други свет оде без свеће (Брњак), затим несрећним случајем, на првом месту ако покојника пре сахране прескочи каква животиња: мачка, кокош, миш, и сл. Вампир је приказан као изразито ружно створење: длакав је, крвавих очију, унакажен, црвеног лица (Брњак, Врбичане). У неким случајевима замишља се да је невидљив или да наликује мешини од крви (Смач). Верује се да може да промени облик и да се претвори у неку животињу или у неки предмет (Брњак,

[46] Бандићева студија није остала усамљени случај у савременој интерпретацији веровања у вампире. Након њега, појављује се још неколико аутора који у својим радовима настоје да етнографску грађу у вези са тим феноменом „прочитају“ на један нов, теоријски осавремењен начин. На пример: И. Ковачевић, „Прикољиш“, *Гласник Етнографског института* XXXIX, Београд, 1990; L. Radulović, нав. дело; Б. Јовановић, нав. дело; Гордана Благојевић, „Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру“, *Гласник Етнографског института* LII; итд.

Марина, Дивљак), такође да се смањи или увећа (Брњак). С друге стране, готово свуда одакле потиче етнографска грађа коју доносе Т. Вукановић и М. Дармановић, присутна су и схватања да вампир није само непријатељски расположен према људима. Он, наиме, одржава везу са својом женом, и из те везе има и потомство (вампирчиће, вампириће, вампировиће, llampiraq). На крају, и код Срба и код Албанаца, вампир се јавља као биће које треба уништити, тј. „убити". Замишљено је да се то може урадити одстрелом из пушке, пробадањем тела покојника, и сл. Код Срба у неким крајевима (око Призрена) забележена су и предања да су раније чак постојали и људи који су наводно убијали вампире. Били су то Албанци, и у села чији су житељи веровали да се појавио вампир долазили су по позиву, са пушком у руци.

Оно што се као закључак на основу претходно реченог може извести јесте следеће: Бандићев комуникацијски приступ вампиризму, којим је тај феномен објаснио са аспекта порука које се њиме шаљу, сасвим је могуће применити и на веровања у вампире која су забележена међу становништвом на Косову и Метохији. Утолико више јер је реч о веровањима у којима су садржане елементарне идеје за које Бандић сматра да представљају основу на којима идентитет вампира почива. То су идеје од којих је, даље, могуће сачинити она два идејна спрега који омогућавају „читање" поруке коју веровање у вампире шаље. Посматрано из угла његовог индивидуалитета, вампир се према тим идејама и међу Србима и међу Албанцима доживљава: 1) као биће које настаје од покојника који је или био изложен несрећним околностима или који је за живота, као лош човек, био извор несреће и зла; 2) као биће које је изузетно опасно по припаднике своје заједнице; 3) као биће које треба убити и тако прекинути његов контакт са заједницом. Уколико се појам вампира, исто онако како то у својој студији чини Бандић, и ту замени појмом аберантног појединца, представе о узроцима вампирења и у том случају јављају се као ништа друго до упозорења која говоре да припадници друштвене заједнице морају да се придржавају прописаних норми понашања ако не желе да их после смрти задеси судбина вампира.

Цитирана дела

Bandić 1997: D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Вукановић 2005: Т. Вукановић, *Дреница – Друга српска Света Гора. Антропогеографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934–1937. године*, Музеј у Приштини, Београд.

Дармановић 1992: М. Дармановић, „Веровања у вампире и нека друга демонска бића из српске митологије“, *Баштина*, бр. 5, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина.

Ковачевић 2005: И. Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, Зборник *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Етнографски институт САНУ, Београд.

Литература

Bandić 1997: D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Бандић 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд.

Вукановић 2005: Т. Вукановић, *Дреница – Друга српска Света Гора. Антропогеографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934–1937. године*, Музеј у Приштини, Београд.

Дармановић 1992: М. Дармановић, „Веровања у вампире и нека друга демонска бића из српске митологије“, *Баштина*, бр. 5, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина.

Зечевић 1981: С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, „Вук Караџић“ и Етнографски музеј, Београд.

Јовановић 2004: Б. Јовановић, „Вампир као метафора“, *Гласник Етнографског института* LII, Етнографски институт САНУ, Београд.

Ковачевић 2005: И. Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, Зборник *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Етнографски институт САНУ, Београд.

Ковачевић 2006: И. Ковачевић, „Ван Генеп по други пут међу Србима“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с, год. 1, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд.

Ковачевић 2008: И. Ковачевић, „Српска антропологија у првој деценији двадесет првог века“, *Гласник Етнографског музеја* 72, Београд.
Lič 1972: L. Edmund, *Klod Levi-Stros*, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd.
Radulović 2006: L. Radulović, „Vampir: osujećeni mitski predak i simbol osujećenog muškog seksualnog potencijala“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с, год. 1, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд.
Sinani 2009: D. Sinani, „Strukturalizam u proučavanju narodne religije u Srbiji“, u: Antonijević 2009: D. Antonijević (ur), *Strukturalna antropologija danas*, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd.

Aleksandar PAVLOVIĆ

The Idea on Vampire as a Warning to the Alive

Summary

The theme of the author's paper is the phenomenon of vampires, which was written down either with Serbs or with the whole population in the area of former Yugoslavia. The author takes as an initial step the ethnographic material which is connected with the beliefs in vampires gathered in the area of Kosovo and Metohia, and takes into consideration the material brought by Tatomir Vukanović and Mina Darmanović. He gives the overview to the researches of vampirism in the Serbian ethnology and states that up to the several last decades of the 20th century, this field is being dominated by the papers not exceeding the level of description and trying in them to discover the origin and roots of beliefs in vampires hypothetically. Such state lasts to the end of the 70-ties and beginning of the 80-ties of the 20th century, when in the Serbian and Yugoslav ethnology enters the structuralism thanks to the influence of anthropological ideas. This influence managed to express itself very soon also in the field of study of the belief in vampires on account of which there is a study of Dušan Bandić from 1980, in which the phenomenon of approaching to vampirism has been explained in a completely innovative way.

Beginning with the basic concepts of structuralistic theory, according to which each myth or belief are nothing but a system of messages by which, as the author says, some of socially important ones are being transferred from generation to generation, and Bandić reveals the unperceived functions and

significance beliefs in vampires up to that time. Bandić perceives such beliefs appear as a religious form through which the members of social community are communicating among themselves informing to each other an important message, this is a warning that each individual who deviates from the socially accepted norms of behaviour will end up in such a way he will become a vampire after death in a way that he will be killed by his near relatives in a most brutal way as a vampire.

Observed by the aspect of ethnographic material being brought by T. Vukanović and M. Darmanović, it is shown that Bandić's communicative approach is completely relevant with the belief in vampires in Kosovo and Metohia, either with Serbs or with Albanians. It is possible to say the vampirism is appearing there as a medium which, in the absence of the institutional mechanisms, serves as a so called instrument by which the collectivity regulates its relation toward socially „dangerous" that is, aberrant individuals who are threatening to damage a normal functioning of the community by their behaviour.

ПОЛИТИКОЛОГИЈА

УДК 94(497.115)"1900/1914"

Срђан СЛОВИЋ

КОСОВО И МЕТОХИЈА ОД 1900. ГОДИНЕ ДО ПОЧЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА*

Апстракт: Почетак XX века је период финализације Источног питања. Његово решавање је у великој мери утицало на животе јужнословенских (балканских) народа, а до решења се никако није могло доћи без ангажовања тадашњих великих сила.

У првој декади XX века положај Срба на Косову и Метохији није значајније поправљен. За државноправни развитак Косова и Метохије од суштинске је важности била Младотурска револуција из 1908. године и став Албанаца према њој. Албанци су били против револуције, јер им ништа суштински није донела. У том циљу су и организовали устанке против младотурске власти. Косово и Метохија потпада под Србију након победе у балканским ратовима против Турске, а сама Турска бива истиснута са Балканског полуострва.

Велике силе су и даље играле значајну улогу у погледу међународног положаја Косова и Метохије и Албаније и признале једну нову и контроверзну творевину – Независну државу Албанију децембра 1912. године.

Кључне речи: Косово и Метохија, Источно питање, Младотурска револуција, независност, национално ослобођење, освајање, Лондонска конференција.

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

Источно питање крајем XIX и почетком XX века

Државноправни развитак и међународни положај Косова и Метохије до краја XX века био је резултат одлука Берлинског конгреса и начина на који је он „решио“ Источно питање. Сам Конгрес није начинио неки већи напредак у погледу решавања суштинских проблема везаних за потоњи преображај Источног питања у један од главних узрока Првог светског рата.[1] Ти проблеми тицали су се следећег:

- фрустрирајућег национализма новонасталих балканских држава;
- критичке слабости Порте;
- бриге Беча због субверзивне делатности словенског национализма, који се сматрао смртном претњом његовом националном интегритету;
- руских амбиција на Балкану и аустријске одлучности да то спречи;
- блиске везе Аустрије са Немачком као стубом европског система равнотеже снага.

Прилику за успон на Балкану Аустрија је добила споразумом између краља Милана Обреновића са Аустро-Угарском 1881. године, када је дошло до победе аустрофилске фракције. На другој страни, дошло је до опадања панславистичких идеја у Београду и слабљења утицаја Русије. Међутим, оваква политика је била краткотрајна, а бруталним убиством последњих представника династије Обреновића, у јуну 1903. године, на престо је дошао проруски оријентисан Петар Карађорђевић.

На ово се надовезао и успон Српске радикалне странке Николе Пашића, што је значило да ће Београд још једном покушати да приступи политици експанзије под руском заштитом. Аустријска анексија Босне и Херцеговине 1908. године, коју је српско национално јавно мњење гледало са великим подозрењем, драстично је смањило могућност било какве нове сарадње са Хабзбурговцима.[2]

---

[1] Вечну потку Источног питања чини сукоб цивилизација – исламског Истока и хришћанске Европе. То је питање опстанка Османлијског царства на Балканском полуострву и Леванту. Најједноставније речено, то је питање постепеног урушавања Османлијског царства до његовог коначног пропадања. Његов прави идентитет је немогуће утврдити без подробније анализе покрета отпора хришћанских поданика Порте и великих сила, претендената на отоманско наслеђе.

[2] Руски и аустријски министри спољних послова – Изволски и Алиос Барон вон Лекса Ехрентал (Lexa Aehrenthal) састали су се у Буклау 1907. године и

Почев од јесени 1909. године, руски изасланик у Београду, Н. Г. Хартвиг, играо је улогу мобилизационог чиниоца јужних Словена сличну оној коју је играо Игњатев током ратова 1876–1878. године. Резултат овога било је обједињавање Балканског савеза под руским протекторатом, кога су чинили: Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора. Основни циљ био им је ослобођење Балканског полуострва од турске власти. Након опсежнијих припрема, Први балкански рат је превентивно отпочео у октобру 1912. године црногорским нападом на Котор. Дестабилизована успехом Младотурске револуције 1909. године, Турска није била у позицији да пружи озбиљнији отпор. Након серије пораза, Порта је прихватила Лондонски мир у мају 1913. године, који је отоманске границе потиснуо иза мореуза, што је било први пут од XIV века да се границе постављају иза стратешки веома значајних мореуза.

Балкански народи су победили на фронту, али је новонастали регионални поредак на полуострву остао талац каприца великих сила и дубоко укорењених локалних подела. Беч је наставио са јачањем својих позиција у Босни и Херцеговини. У циљу блокирања српског приступа Јадранском мору, уз подршку Немачке и Италије, био је патронат стварања независне државе Албаније, која у себи није садржала српску покрајину Косово иако је била састављена углавном од албанског живља. Грчкој је дозвољена унија са Критом, али су преостала углавном грчка острва и територије у Егеју и Азији остали ван њеног домашаја.

Русија, која је играла главну улогу у генези сукоба, није била у стању да обузда амбиције својих савезника. Месец дана након мира у Букурешту, 13. јуна 1913. године, Бугарска је изненада напала Србију ради јачања својих територијалних претензија према Македонији. Румунија, Грчка и Порта су опортуно пристале на страну Србије. Тако је избио Други балкански рат који је трајао непуних месец дана и завршио се безусловним поразом Бугарске. Резултат рата потврђен је миром у Букурешту у августу 1913. године, којим се Једрене враћа Турској, Румунији контрола над Добруџом, а већи део Македоније прикључује се Србији, а све то на штету Бугарске.

неформално се сагласили са компензационим договором, по коме би Аустрији било дозвољено да анектира Босну и Херцеговину, а Русији допуштен слободан приступ мореузима (Босфор и Дарданели). На крају погодбе, Аустрија је остварила своје циљеве у Босни, док Русији није дала гаранције за слободан пролаз кроз мореузе.

У оваквим међународним околностима српско становништво на Косову борило се за поправљање свог незавидног положаја.

Положај српског становништва и устанци Албанаца на Косову и Метохији до стварања независне државе Албаније

Иако је крај XIX века обележио изузетно тежак положај Срба у Старој Србији, а сви дотадашњи покушаји у виду апела српских конзула и посланика у Цариграду нису дали одговарајуће резултате, и даље се настојало да се поправи положај српског живља.

Због наведених околности, српска влада је била принуђена да посегне за радикалнијим мерама. Посланик српске владе у Турској, Стојан Новаковић, 1898. године предлагао је да се становништво у Старој Србији наоружа и организује. Ово наоружавање и организовање требало је да почне са јужне границе и да се постепено шири ка Косову и Метохији и даље. Пошто дипломатске мере нису дале резултате, а Срби већ од владе у Београду званично затражили оружје, на састанку владе у Нишу 1899. године донета је одлука да се почне са доставом оружја угроженим Србима. Преко царинарнице у Рашки и другим трговачким каналима, један контингент овог оружја стигао је у српска села. То су биле старе пушке „мартинке“ заробљене у српско-турском рату како се не би открило да српска влада оружјем снабдева Србе на Косову и Метохији, што би изазвало међународни инцидент. Најпре је био наоружан један део Срба из Ибарског Колашина, а целокупни догађај познат је као „Колашинска афера“ из 1901. године.

Српска влада се одлучила за још један корак у виду подношења Предлога реформи којим је од Турске тражила заштиту српског становништва у Старој Србији. Тај захтев је упућен Порти у септембру 1902. године и садржавао је следеће мере:

- разоружавање Албанаца и наоружавање Срба;
- административно-судску реформу са учешћем Срба у судству и управи;
- појачање турских гарнизона како би се градови и села заштитили од албанских банди;
- смену поткупљивог и довођење поштенијег чиновништва;
- аграрну реформу.[3]

Те године десила су се још два веома важна догађаја у историји Косова и Метохије. Русија 7. маја отвара свој конзулат у Митрови-

[3] Борислав Пелевић, *Кроз историју Косова и Метохије*, Евро, Београд, 2005, 179.

ци, и за конзула поставља искусног дипломату Григорија Степановича Шчербину. Ово је наишло на велико негодовање код Албанаца, а Иса Бољетини се овоме одлучно супротстављао и запретио да ће свака српска кућа бити запаљена уколико буде пружала помоћ руском конзулату. Руски конзул није могао да дође у Митровицу и ступи на дужност све док султан није Ису позвао у Цариград, након чега је руски конзул несметано дошао у Митровицу. Султан је ово учинио на интервенцију Русије.

Упоредо са овим догађајем, долазило је и до демонстрација Албанаца услед руског захтева за реформама у европском делу Турске, а све то у циљу побољшања положаја Срба. Протести су се претворили у отпор против укључивања Срба у жандармерију (заптије) и против доласка руског конзула. Последњи протест, 30. марта 1903. године, ескалирао је у напад Албанаца на Митровицу. Према проценама конзула, у овом нападу погинуло је од 200–300 Албанаца. Следећег дана уследио је нови напад на Митровицу, а руског конзула је приликом обиласка одбрамбених снага с леђа убио Албанац Ибрахим Халит, турски каплар.

Погибија руског конзула Шчербине попримила је код Срба димензије националне жалости. Међутим, оно што је било запањујуће са руске стране јесте чињеница да је њена реакција на погибију конзула била веома блага, више протоколарног него суштинског карактера.

Овакво стање на Косову и Метохији трајало је све до Младотурске револуције, која је деловање Албанаца усмерила у другом правцу. У Турској 1908. године долази до незадовољства владавином султана Абдула Хамида и мешања великих сила у унутрашње прилике у овој земљи. Побунили су се млади официри у турској војсци, због чега је султан био приморан да врати Устав из 1876. године. Образована је нова влада са Ћамил-пашом на челу. Ово је била тзв. Младотурска револуција, која је имала велики одјек у Турској и међу Албанцима.

Политика младотурака према Албанцима није била искрена. Они су им дали велика обећања, али када су се учврстили на власти 1910. године донели су одлуку о укидању сваког језика у Турској осим турског. Штавише, у школама на Косову и Метохији забрањено је образовање на албанском језику. У турском парламенту било је тридесет посланика из Албаније и Косова и Метохије.

Младотурци су били демократичнији од претходне власти и почели су да траже поновно увођење плаћања пореза, регрутацију Албанаца у турску војску; покушали су да дају једнака права

свим грађанима Турске без обзира на веру и нацију, уз могућност да се хришћани организују у политичке организације. Албанци су се овоме оштро супротставили не желећи да сви грађани турског царства буду једнаки. Стога је и турски султан Мехмед V Решад доста хладно дочекан приликом своје посете Косову 1911. године, а Иса Бољетини није се ни појавио на скупу.

У овом периоду српска влада почиње са успостављањем нове дипломатске игре са Албанцима. Наиме, пошто ни нова младотурска влада није донела никакав бољитак Србима, почело се са успостављањем добрих односа са Албанцима, устаницима који су се дигли против младотурске власти. Оваквој политици се прикључила и Црна Гора. Штавише, Иса Бољетини је једно време био почасни гост на двору краља Николе на Цетињу, те је са њим црногорски краљ правио планове о заједничком устанку Малисора у северној Албанији и Албанаца на Косову и Метохији у пролеће 1911. године.

Српска влада је успела да за себе придобије вође албанског покрета – Ису Бољетинија, Бајрама Цурија и Идриза Сефера, али су и једни и други овој сарадњи приступили неискрено. Српска власт је за циљ имала да помагањем албанским учесницима ослаби Турску, са којом је рат био неизбежан у циљу ослобођења старих српских земаља. Албанци су, са своје стране, желели да извуку од Србије више новаца, знајући да ће у случају српско-турског рата увек стати на страну Турске. Извесније је било да ће Албанци стати на српску страну у случају рата са Аустро-Угарском, али је и сама Аустро-Угарска почела са благонаклоном политиком према Албанцима, уз знатну дозу неискрености према великим силама.

Никола Пашић је 1912. године пројектовао Уговор о заједници Срба и Албанаца у Косовском вилајету, којим се предвиђају слобода вере, албански језик у школама, судству, управи и локалној самоуправи, што Албанци нису прихватили. Све захтеве су одбили на Скупштини албанских главара у Скопљу, 10. октобра 1912. године.

Овај период карактеришу и велики сукоби Албанаца и нове младотурске власти. Конзервативни Албанци се никако нису мирили са промењеним стањем које је владало за време Абдула Хамида II. Устанак је почео у пролеће 1912. године. За вођу је одређен Хасан-бег Шишковић Вучитрнац, познат под називом Приштина, по томе што је заступао област Приштине у турском парламенту, а Исмаил Кемали био је задужен да у европским државама заступа циљеве албанске борбе против турске власти.

Нереди су почели већ у јануару месецу, посебно у северној Албанији, где су се побунила племена Мирдита, Шаши и Леши, као и католичка племена Климeнти, Пуке и Курбати. Младотурска власт није желела да улази у сукоб са незадовољним Албанцима, па је покушала да их истим уступцима одврати од тога. Србија је наставила са достављањем оружја, а Црна Гора престала услед проблема са Аустро-Угарском и пораза са Турском 1910–1911. године. Устанак је почео у Ђаковици априла 1912. године, а касније су се немири проширили на простору целе Старе Србије. Међутим, вође устанка биле су одлучне у намери да иду до краја. Касније је следио напад на Пећ, а затим блокада пута Пећ–Митровица. Услед изостанка помоћи са севера Албаније, губитака на обе стране и пада морала, долази до расцепа у врху устаничког покрета. Турци су основали тзв. официрску лигу против младотурске власти, а у Цариграду је дошло до пада владе. Турски официри нису желели да се боре против Албанаца тако да су сви градови на Косову и Метохији били предати устаницима без борбе. Скопље је пало у руке устаника 12. августа 1912. године, што је значило капитулацију турских војних и државних власти у Старој Србији. Турска је послала државну комисију у Скопље на преговоре са устаницима. Хасан Приштина је изнео документ у 14 тачака са захтевима устаника. Захтеви су били следећи:

– специјални закон за Албанију у складу са обичајним правилима;
– слободно ношење оружја;
– служење турске војске само у областима где живе Албанци, сем у случају рата;
– амнестија за устанике;
– да чиновници у сва четири турска вилајета (Косовски, Битољски, Скадарски и Јањински) буду Албанци или да знају албански језик;
– да се албански језик призна као званични;
– оснивање гимназија (султанија) у санџацима са више од 30.000 становника;
– оснивање верских школа на албанском језику;
– да се строго примењује шеријатско право;
– накнада Албанцима за материјалну штету насталу у устанцима;
– да се у три вилајета накнадно изврши подела на нахије;
– изградња путева и железнице на простору четири вилајета;

– да се бивше владе Младотурака изведу на суд;
– да се Албанцима врате изгубљене територије.[4]

Пошто није било тежњи ка независности или територијалној аутономији у односу на Турску, државна комисија Турске прихватила је све захтеве осим последња два. На захтев Хасана Приштине, устаничке вође вратиле су се кућама. Овоме је допринела и претња Гази Муктар-паше да „уколико вође устаника своје људе не распусте и упуте их на редовне послове, он ће издати наредбе својој војсци да нападне Албанце". Вође устаника су биле свесне чињенице да је војска турске царевине много моћнија од оне у Старој Србији, тако да су испоштовали вољу Гази Муктар-паше. Устаничке вође биле су задовољне оствареним резултатима, а посебно смањеним порезима, служењем војске само на територији своје аутономије, званичним проглашењем албанског језика и др.

Оно што је забрињавало све европске државе, осим Аустро-Угарске, је то што су Албанци тражили припајање сва 4 вилајета новој творевини која формално-правно није била држава, већ само аутономија, али је у фактичком смислу то био зачетак нове државе по програму Призренске лиге. Оно што је карактеристика борбе за аутономију албанског народа јесте чињеница да су је они посматрали као борбу за сопствену аутономију, али не и за Србе, који су остали раја без икаквих права.

Косово и Метохија у склопу политике великих сила и суседа непосредно пре, за време и после Првог балканског рата

Из напред наведеног изводи се закључак да је један део албанских првака, у годинама које су претходиле балканским ратовима, везујући се за политичке програме Младотурака, усмерио албански устанички покрет ка стварању територијалне и етничке целокупности Албаније и потпуном игнорисању права неалбанског становништва у поменутим вилајетима. Да би се превазишла криза између албанског и младотурског покрета, дошло је до оснивања Албанског националног комитета.

Један од таквих комитета био је онај који је основан у Скопљу 1910. године, у циљу борбе за велику Албанију и са идејом да су цела Македонија, Стара Србија и Епир области „Велике Албаније". Ово је један од преломних момената у односима младотурске

[4] Исто, 189.

власти и Албанаца.[5] С друге стране, албански покрет у Скадарском вилајету тражио је, под утицајем Беча, само признање албанске националности, језика и школе. Овај покрет је априла 1910. године захватио и Косово и Метохију, али га је Шевћет-паша угушио. Овакав албански шовинизам и агресиван национализам исплатио се у поменутим вилајетима за време већ поменутих устанака Албанаца против турске власти.

Због изражене напетости у међунационалним односима на просторима европске Турске (Румелија) и сукобљавању, европске силе безуспешно су вршиле притисак на Порту да уведе реформе.

Наступ Италије према Турској, који је био резултат њене средоземне источне политике и интереса за Либију, довео је до подстицања балканских држава на антитурску активност. Дошло је и до приближавања у бугарско-српским односима због страха од активности Беча и заузетости Русије ратом са Јапаном. У Србији се развио интерес за придобијање Бугарске за став да Стара Србија не улази у састав Македоније уколико дође до промена у Румелији. Због неуспеха Илинденског устанка и страха од активности Беча, Бугарској је било у интересу учвршћивање односа са Србијом.

Србија и Бугарска су 1904. године потписале уговор о привредној сарадњи, у чијем је трајном политичком додатку стајало да ће се заједнички супротставити „свакој непријатељској акцији или изолованој окупацији“ у четири вилајета Румелије. Већ 1905. године потписани су и споразуми о забрани револуционарних организација и забрани увоза оружја.

Следећих година дошло је до побољшања односа између Француске, Русије и Велике Британије, наспрам сила Тројног савеза. Британија је у то време учврстила своје позиције у Азији. Русија, поражена од Јапана, поново се окренула Балкану и мореузима (Босфор и Дарданели). Ово је резултирало британско-руским споразумом о подели интересних сфера у Азији и стварањем Антанте, чија је политика интернационализације румелијског питања изазвала Младотурску револуцију.[6]

Беч се увелико припремао за анексију Босне и Херцеговине. После војничког преврата у Трнову, 5. октобра 1908. године, Бугарска је прогласила независност коју су велике силе одмах признале. Антитурски наступи Италије и Русије довели су 1909. године до

[5] Момир Стојковић, „Косово и Метохија у балканским односима“, *Међународна политика* бр. 1085/1086, 1999, 3.

[6] Ово је међународни чинилац који је утицао на избијање Младотурске револуције, поред домаћих, наведених у претходном излагању.

њиховог тајног споразума, којим је предвиђен *status quo* на Балкану, подршка начелу народности у балканским односима и начелу интервенције. Начело интервенције било је у супротности са каснијим италијанско-аустроугарским тајним споразумом о заједничком наступу на Балкану у коме се предвиђало да Беч неће вршити окупацију Новопазарског санџака без претходног договора са Италијом. За Албанију је било предвиђено задржавање претходног стања.

Најконтроверзнију и најнеискренију политику у погледу Албаније и Старе Србије водила је Аустро-Угарска. Добро размотривши албанско питање, влада у Бечу је на основу извештаја својих представника истакла да решење престижа на Балкану треба тражити преузимањем контроле над Косовом.[7] Полазећи од уочавања да је једино преко Косова могућ продор Вардарском долином ка Солуну, аустроугарски политички и војни кругови усредсредили су се на изузимање Косова из реформске акције, иако су са другим силама управо на то обавезали турску владу још од Берлинског конгреса. После Младотурске револуције, када Аустро-Угарска напушта тактику споразумевања по питању *status quo-a* са Русијом на Балкану и са Италијом на Јадрану, албански покрет за аутономију на политичкој и националној основи имаће значајно место у дипломатским и стратегијским пројектима политичких и војних кругова у Бечу. Министарство спољних послова је заступало став да политичку стратегију треба заснивати на начелу неинтервенције, а тек у случају расподеле балканске Турске ићи на стварање Албаније. Међутим, војни врх био је одлучан у ставу да треба прихватити потребу заузимања Драча и Валоне из стратегијских разлога.[8]

Аустро-Угарска је одлучно била против јачања Србије и Црне Горе као експонената руске политике. Пошто су Албанију сматрали погодним геополитичким простором, врхови Аустро-Угарске су Албанце сматрали драгоценом „противтежом“ осталим балканским народима и државама.

Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка имале су заједничке циљеве ослобађања Старе Србије и Албаније од Турака. Крајем фебруара 1912. године склопљен је савез између Србије и Бугарске по коме је Србија добила гарантован излаз на Јадранско море, а заузврат Србија је Бугарској обећала арбитражу руског цара у вези са спорним територијама у Македонији. Приступањем Цр-

[7] Ђорђе Микић, „Албанско питање и српско-албански односи у XIX веку до 1912“, *Марксистичка мисао* 4, Београд, 1985, 149.

[8] Ђорђе Борозан, *Велика Албанија – порекло, идеје, пракса,* Војноисторијски институт, Београд 1995, 46.

не Горе и Грчке после дугих дипломатских преговора, почетком октобра 1912. године, склопљен је Балкански савез. У циљу образовања савеза, Бугарска је учинила пресудан корак – напустила је предрасуду о недељивости Македоније, која је била фатална за обе стране. На иницијативу Бугарске, Црна Гора је 8. октобра објавила рат Турској, десет дана пре других савезника, како би се испитале реакције великих сила. То је био почетак Првог балканског рата. Иако су међународна и унутрашња ситуација погодовале оваквом развоју догађаја, велике силе су уложиле оштар протест јер им није одговарало нарушавање мира и јачање Србије и Црне Горе, а посебно излаз Србије на Јадранско море. Оне нису намеравале да после завршетка сукоба изврше било какву промену *status quo* на Балкану. Притисак Аустро-Угарске и Русије довео је до локализације балканског рата. Турска је у знак протеста прекинула дипломатске односе са Србијом, Бугарском и Грчком 15. октобра 1912. године, а наведене државе објавиле су рат Турској два дана касније.

Албанци су се, по традицији, борили на страни Турака, али је општа карактеристика њиховог отпора био веома слаб одзив мобилизацији. И поред велике агитације албанских лидера (Цури, Бољетини), од очекиваних 60.000, пријавило се само 16.000 добровољаца. Ова чињеница имала је велики утицај на брз пораз албанско-турских снага. За разлику од Албанаца, мобилизација код Срба била је веома успешна. Под оружјем се нашло преко 400.000 људи спремних да се боре за ослобођење Косова и Метохије. Основна идеја била је „освета Косова“ и жеља да се Србија у својим историјским границама ослободи вишевековне турске окупације. Очекивало се да ће се исправити неправда са Берлинског конгреса, када је Стара Србија остала и даље под турском окупацијом. Успеху српске армије погодовали су велики проблеми у турској војсци, поменути слаб одзив на мобилизацију и ангажовање Турске у рату против Италије око Либије. Бој на Мердару означио је прву велику победу српске војске, када је разбијен турски Приштински одред, а главни отпор турско-албанских снага сломљен је уласком Моравске дивизије 22. октобра у Приштину. Потом су ослобођени Вучитрн, Митровица, Феризовић, Призрен и Ђаковица. Пећ је ослободила црногорска војска. Након тога, српска војска је освојила албанске градове Тирану, Драч, Љеш и изашла на Јадранско море. Србија је припајање северног дела Албаније правдала историјским разлозима и економско-стратешким интересима. Црногорска војска ослободила је Скадар, Бугарска Једрене, а Грчка Солун.

Успех балканских савезника против Турске био је веома брз и неочекиван. Велике силе биле су принуђене да признају њихову победу и да Лондонским уговором од 30. маја 1913. године прихвате одстрањивање Турске са балканских простора западно од линије „Еноса на Егејском мору до Мидије на Црном мору, изузимајући Албанију (чл. 2). Питање поделе тих територија остало је нерешено, због неспоразума међу савезницима. Ти неспоразуми довели су до Другог балканског рата. Бугарска, која га је изазвала нападом на Србију, поражена је. Македонија је подељена између Бугарске, Грчке и Србије по принципу фактичке окупације, што је санкционисао Букурештански мировни уговор, без присуства сила. Тим мировним уговором Србија је добила Косово, Вардарску Македонију и део Санџака (старе Рашке области). Црној Гори припали су Метохија и други део Санџака, а Скадар, који је, као што је већ речено, Црна Гора ослободила, припао је, на захтев великих сила, новој албанској држави.

И поред веома интензивне али неискрене политике према Балкану, Аустро-Угарска, стиче се утисак, није успела да искористи балканске националне противречности и заплете проистекле пре и за време Балканских ратова. Свим силама је настојала да се супротстави покушајима неке од сила да се „учврсти на источној обали Јадрана или Јонског мора“. Прихватила је чињеницу да у Санџаку „живе Словени, православни и муслимани“ и да Санџак не може ући у оквир Велике Албаније, већ да треба да га добије Црна Гора. Велика Албанија требало је да обухвати Јањински вилајет без Јањине, цео албански и већи део Дебарског санџака, „чисто албанска подручја“ Призренског и Пећког санџака, а да се у Битољском вилајету граница постави на вододелници Охридског и Преспанског језера. Црногорска освајања требало је ограничити у Скадарском вилајету на Малесију и на град и долину Скадар. А ако се ово не постигне, треба се задовољити мањом, али независном Албанијом.[9]

Стварање независне државе Албаније 28. новембра 1912. године

Пошто је Турска изгубила балкански рат и већ била пред распадом, албанске вође су одлучиле да се у својој политици више окрену Аустро-Угарској. Новембра 1912. године представници албанских комитета у Турској и у иностранству су одржали конферен-

[9] Владимир Ћоровић, *Србија и Аустро-Угарска у XX веку*, Београд 1993, 371–411; нав. према: Момир Стојковић, нав. дело, 4.

цију у Букурешту, с које су великим силама упутиле захтев да се Албанцима призна аутономија у оквиру Турске. Велике силе, а пре свих, поменута Аустро-Угарска, прихватиле су захтев албанских првака. На националном конгресу старешина из већине албанских области у Валони 28. новембра 1912. године, уместо аутономије у оквиру Турске, била је формирана привремена албанска влада која је прогласила независност Албаније. Међутим, због различитих интереса великих сила у односу на Албанију на Балкану, а посебно због заузимања делова њене територије од стране Србије и Црне Горе, сазвана је већ средином децембра 1912. године конференција амбасадора шест великих европских сила у Лондону. На конференцији је донета одлука о стварању аутономне Албаније под султановом врховном влашћу, а под контролом шест великих сила – при томе су Италији и Аустро-Угарској признати посебни интереси у Албанији. Под притиском великих сила, а без руске подршке, Србија је морала да повуче своје трупе из северне Албаније. Пошто се Порта у поменутом мировном уговору од 30. маја 1913. године одрекла свих права над Албанијом, Албанија је добила само формалну „пуну“ независност.

Иако је Албанија одлуком Лондонске конференције 12. децембра 1912. године формално постала независна држава, она то још дуго времена неће бити у правом смислу речи. Постоје три основна разлога зашто Албанија није била права, већ квазидржава, недовршена и недефинисана без јасне границе и унутрашњег уређења:

– питање граница није било решено, тако да Албанија није имала јасно дефинисану територију;
– унутрашњи сукоби и борба за власт албанских главара и
– потпуна зависност од великих сила, пре свега Аустро-Угарске и Албаније.[10]

На састанку великих сила у Лондону 30. маја 1913. године, када је потписан уговор о миру, нису дефинисане границе Албаније, већ је донета одлука да се Аустро-Угарској, Немачкој, Енглеској, Француској, Италији и Русији наложи да одреде границе Албаније, али и све што је у вези са Албанијом. У августу 1913. године наведена комисија покушала је да утврди границе, али то није било дефинитивно решење, да би каснији рад комисије прекинуо Први светски рат. Ни после Првог светског рата Албанија није имала границе ни јасно одређену територију, иако је била проглашена

[10] Детаљније о овоме видети у: Борислав Пелевић, *Кроз историју Косова и Метохије*, нав. дело, 206–208.

за суверену државу. Општи је закључак да су већину добијених територија чинили крајеви у којима влада хаос са измешаним становништвом албанског, муслиманског и српског порекла. Границе Албаније дефинитивно су утврђене 1921. године, када су признате границе из 1913, с тим што је специјална комисија требало да поново изврши исправке граница у вези са Скадром, Призреном и југом Албаније, и то у корист Албаније. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца није пристала да изгуби Призрен и део Старе Србије на југу и западу данашње Македоније, као ни да српски манастир Свети Наум припадне Албанији. Границе су коначно утврђене у Фиренци 26. јула 1926. године.

Током утврђивања границе између Србије и Албаније дошло је до озбиљног масовног упада више хиљада оружаних Албанаца на територију Србије код Дебра, 22. септембра 1913. године, након чега је избило више међународних спорова и противречности не само између малих балканских држава, већ и међу великим империјалистичким силама. Упад Албанаца послужио је српској влади као повод да знатне војне снаге Србије (више од две дивизије) употреби не само за угушивање побуне и сузбијање упада, него и да окупира, мада привремено, један мањи део албанске територије. Стварно напуштена од свих пријатељских сила, српска влада морала је да прихвати аустроугарски ултиматум и нареди повлачење својих јединица из Албаније. Током Првог светског рата, Косово је, као и Албанија, било под бугарском и аустријском окупацијом.

Уместо закључка

Из свега наведеног може се извући један општи закључак: победници у балканским ратовима били су само за нијансу задовољнији од губитника. Ова помало поражавајућа чињеница резултат је неиспуњених националних циљева, упркос победи. Зверства надопуњена сучељавањима услед неиспуњених националних циљева овакве врсте стварала су нове клишее систематичног протеривања целокупног становништва на спорним подручјима, што ће се касније (током ратова 90-их година) популарно назвати етничким чишћењем. Све ово стварало је легат непријатељствима, која ће се тешко моћи искоренити.

Источно питање није било постављено да би остало нерешено; оно се само преобразило у нови контекст где је супарништво међу националним државама добило превагу у односу на отпор Порти. Овим је осигуран известан ток будућности кризног подруч-

ја југоисточне Европе, коју ће будући догађаји више потврдити него оповргнути.

Литература

Зарковић 2008: В. Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић.

Zurcher 1993: E. Zurcher, *Turkey – A modern History*, London, Taurus.

Mazower 2002: M. Mazower, *The Balkans*: *A Short History*, New York, The Modern Library.

Маликовић, 2000: Д. Маликовић, *Косово и Метохија 1908–1912*, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић.

Nation 2003: C. Nation, *War in the Balkans*, 1991-2002, Strategic Studies Institute, Carlisle, 2003

Пелевић, 2005: Б. Пелевић, *Кроз историју Косова и Метохије*, Евро, Београд.

Стојковић, 1999: М. Стојковић, „Косово и Метохија у балканским односима“, *Институт за међународну политику и привреду*, 1085/86, Београд.

Туцовић 1914: Д. Туцовић, *Србија и Арбанија, један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије*, Београд.

Ћоровић, 1993: В. Ћоровић, *Србија и Аустро-Угарска у XX веку*, Београд.

Fuller, 1999: W. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, New York, Free Press.

Храбак, 1975: Б. Храбак, „Арбанашки устанци 1912“, *Врањски гласник*, књ. 11/1975.

Часописи

Међународна политика, 1999.

Марксистичка мисао, 1985.

Правни живот, 1989.

Srđan SLOVIĆ

Kosovo and Metohia from 1900 to the Beginning of the First World War

Summary

The author says that in the first decade of the 20th century, Eastern Question came into its final phase. After the assassination of the last Obrenović monarch in June 1903, the Russophile Petar Karađorđević came to the throne in Belgrade, which turned the Serbian policy toward Russia and enabled the creation of a new Balkan League. Such circumstances influenced the position of Serbian people being still under Turkish domination, which was coming to its end.

Serbian government did its best in order to assist its inhabitants in Kosovo. After the Youth Turkish Revolution, which represents the weakening of the Turkish Empire, Serbian government tried to gain the affection of the Albanians by every diplomatic means. On the other hand, Albanians approached this issue insincerely since they wanted to gain financial resources and in case of eventual Serbian-Turkish war, they would be stuck to the Turkish side. Independently from their great risings against the Turks (1909-1912), they fought against Serbs during the First Balkan War.

As regards the attitude of the great powers against the Kosovo and Albania issue, the author points out to the most active policy that was led by Austria-Hungary and Italy. Their policy was very controversial and insincere. This is especially the feature of the Austrian policy. It was decisively against the strengthening of Serbia and Montenegro, whose development could have a great impact on its Eastern policy. Russia was the only great power which supported Serbia and Montenegro.

The formation of Independent Albania in the Conference of great powers in London (December 1912) was the result of the aggressive policy of Austria and Italy toward Serbia. Although this new creation was a very fragile category, it did not prevent the Albanians from giving up their ideas created in Prizren League (1878).

УДК 94(497.115)”1912/1945”
323(497.115)”1912/1945”

Драган ТАНЧИЋ

ПОЛОЖАЈ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД БАЛКАНСКИХ РАТОВА ДО 1945. ГОДИНЕ*

Апстракт: Овим радом се, у складу са ограниченим простором, разматра политички положај Косова и Метохије од Балканских ратова до 1945. године, односно политичке појаве и политички процеси везани за политички положај и политичко-правна решења Косова и Метохије у Србији од Балканских ратова до 1945. године. Научна сазнања о положају Косова и Метохије у Србији, у посматраном периоду, биће исказана посредством увида у постојећа документа политичко-правне садржине и саму политичку праксу, на основу којих су се одређена решења примењивала. Научна политиколошко-правна анализа примене тих решења усмерена је према простору Краљевине Србије, Краљевине СХС, Краљевине Југославије и ДФЈ.

Кључне речи: политика, политичке појаве, политички положај, устав, Косово и Метохија, Краљевина Србија, Краљевина СХС, Краљевина Југославија, ДФЈ, Срби, Арбанаси.

Простор данашњег Косова и Метохије, од половине XV века па све до почетка 1912. и 1913. године, односно Балканских ратова, био је под доминантним утицајима турске владавине. Један од утицаја, који се на неспоран начин може опазити и идентификовати, односи се на знатно измењену и поремећену етничку структуру становништва. Наиме, битно измењена етничка структура становништва учињена је на штету српског народа. Од 1455.[1] на подручју

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XIV до XX века* (бр. 148020), које је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Хаџибегић, Хамид, Ханџић, Адем, Ковачевић, Ешреф, „Област Бранковића: опширни катастарски попис из 1455. године“, Оријентални институт, Сарајево 1972.

Косова и Метохије било је 98% Срба а само 1% Албанаца; 1871, према аустријским подацима[2], Срба је било 64% а Албанаца 32%. Према попису из 1921. Срба је било 26% а Албанаца 66%; према попису из 1931. Срба 32,6% а Албанаца 60,1%; а према попису из 1948. Срба је било 24,1% а Албанаца 68%. Из наведених статистичких података може се уочити тенденција да је доласком турског царства, па све до Балканских ратова[3], на простор Косова и Метохије, и њиховом геноцидном политиком према српском народу, битно промењена демографска структура становништва у корист Албанаца а на штету српског народа.

Почетком XX века долази до настанка повољних услова за Краљевину Србију везано за простор Косова и Метохије, при чему имамо у виду, пре свега, укупно повољну геополитичку ситуацију. С једне стране, имамо у виду интересе великих сила и рат Италије и Турске, а са друге, анархију и побуне на Косову и Метохији и Македонији, чиме су створени повољни услови за склапање Балканског савеза између Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске[4] против Турске, с обзиром на то да је генерална процена била да се питање хришћанства може решити само политиком силе и ратним операцијама. Велике силе се нису противиле намери да се питање Балкана реши заједничком акцијом балканских држава. Аустро-Угарска се није противила, јер је сматрала да ће турска војска поразити балканске земље. Руска дипломатија је подржала образовање Балканског савеза, јер је сматрала да је он уперен, пре свега, против интереса Аустрије и Немачке. Међу балканским државама, Србија је била

[2] Према подацима аустријског пуковника Петера Кукуља (Петер Кукуљ) из 1871. године, коришћена за интерну употребу аустроугарске војске, наводи се да Призренски Мутесарифлук (који одговара у великој мери данашњем Косову и Метохији), има 500.000 становника, од којих је 318.000 Срба односно 62%, Албанаца 161.000 односно 32%, 10.000 Рома и Черкеза и 2000 Турака. Неки аутори процењују да је око 200.000–400.000 Срба протерано из Косовског Вилајета од 1876. до 1912, посебно током грчко-турског рата 1897. године.

[3] Србија није имала проблема са националним мањинама до 1878. године, јер их у тој држави није ни било у већем броју. У периоду од 1878. до 1912. у Србији је, и то само у три среза Врањског округа (Прешево, Бујановац, Лебане), постојала арбанашка национална мањина, као и нешто муслиманског живља.

[4] Србија, Бугарска, Црна Гора и Грчка су почетком двадесетог века благовремено запазиле, с једне стране, унутрашње слабости Турске, а са друге, настојања великих сила да источно питање реше на штету балканских држава. Из тих разлога су 1911. отпочеле преговоре, како би, удруженим политичким и војним деловањем, ослободиле одређене територије од турске власти. У том контексту је 1912. дошло и до потписивања Уговора о пријатељству и савезу између наведених држава који је био усмерен против Турске.

највише заинтересована за припрему на борбу са Аустријом, јер су се тиме њени интереси подударали са интересима заштитнице балканских Словена – Русије. Бугарска и Грчка нису се могле ослонити на савез који би био уперен само против Аустрије. Њихови национални интереси су се могли реализовати само победом над Турском. Основни проблем при стварању Балканског савеза односио се на постизање споразума о подели Македоније између Србије, Бугарске и Грчке. Проблем је био и однос према Албанији. Србија би заузимањем Албаније добила излаз на море. Из тих разлога Аустро-Угарска и није допуштала да се Албанија преда Србима. Против српских претензија Аустро-Угарска је заједно са Италијом водила мноштво активности, иако су њихови интереси били супротни. Тежећи превласти на Јадрану, Аустрија и Италија су једна другој оспоравале претежни утицај у Албанији.

Српска влада, непосредно пред Балканске ратове, покушавала је разним активностима да обезбеди подршку Арбанаса и да их изолује из војних дејстава, и у том контексту на Косову и Метохији били су појединачни контакти припадника српске војске са неким арбанашким првацима. Никола Пашић им је заузврат понудио склапање уговора о заједници Срба и Арбанаса у косовском вилајету, којим би им била гарантована слобода вероисповести, арбанашки језик у школама, посебна арбанашка скупштина која би доносила законе и друго. Међутим, та понуда српске владе је одбијена и они су се одредили да оружаним средствима штите турско царство, а оружје добијено од Србије искористе против ње.

Први балкански рат вођен је од октобра 1912. до маја 1913. године, од стране Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе против Турске. Чланице савеза су мобилисале следеће снаге: Србија око 286.000 људи, Бугарска око 269.000 људи, Грчка око 78.000 људи, Црна Гора око 33.000 људи. Укупно су мобилисали око 668.000 војника. Турска је мобилисала око 300.000 војника. По отпочињању оружаних дејстава, турска војска је претрпела катастрофалан пораз. Чланице Балканског савеза заузеле су велики део европске Турске. Бугарска војска се кретала према турској престоници. Турска је тражила мир 3.11.1912. године, када се обратила великим силама, молећи их да посредују у успостављању мира. Захтев Порте је прихваћен. Две велике силе (Русија и Аустро-Угарска), које су биле заинтересоване за балкански сукоб, с нестрпљењем су очекивале престанак рата. Аустро-Угарска је била узнемирена појавом Србије на обалама Јадрана и војним присуством балканских држава у Албанији, те је новембра 1912. године извршила мобилизацију једног дела своје

војске и концентрисала јаке трупе на српској граници. Немачка је подржавала Аустро-Угарску. Она је Аустро-Угарску подстицала и на оружану акцију, при чему јој је обећала и своју помоћ. Виљем II је изјавио Францу Фердинанду да се не сме попуштати у српском питању. Он је дао на знање да се, ако треба, неће презати да се изазове рат европских размера. Очигледна је била политичка и војна процена Берлина да долази повољан тренутак за поновну поделу света. У тим околностима, руска влада је подржавала српске намере, али је и тежила да се избегне рат ширих размера, за који Русија није била још спремна. Стога је српској влади предложено да попусти и ствар не доводи до оружаног сукоба, што је Србија под притиском Русије и учинила. Половином децембра 1912. године у Лондону су отпочеле рад две међународне конференције. На једној, Турска и државе-чланице Балканског савеза, а на другој, представници шест великих европских сила. На првом састанку амбасадора, 27.12.1912. године, не уважавајући ставове Аустрије и Италије, донета је одлука да се створи аутономна Албанија под врховном влашћу султана и под контролом шест великих европских сила, да Црна Гора и Албанија буду суседне земље, чиме је спречен директан излазак Србије на море. Лондонска конференција амбасадора је донела и одлуку да Србија мора да повуче своје војне снаге из Албаније, да напусти северну Албанију, а Црна Гора да прекине блокаду Скадра. Тиме је Србија остала без излаза на море, како је то истакао Јован Цвијић.

Првим Балканским ратом Србија је територијално увећана, добила је заједничку границу са Црном Гором, обезбеђен је слободан извоз на Солун, њени привредни потенцијали су битно увећани, а њен спољнополитички положај и углед је у међународној заједници доста увећан. С друге стране, негативни ефекти и последице по Србију били су: новоформирана албанска држава и чињенице да је она постала инструмент аустроугарске политике и једно од упоришта за продор на исток, и то према Солуну, а с друге стране, претензије Бугарске на Македонију онемогућавале су Србији стратешки правац развоја, такозвани животни правац развоја, моравско-вардарску долину. Битно промењена етничка структура становништва Старе Србије и Западне Македоније и проблеми због честих препада арбанашких племена у вардарско-моравску долину (иницирани од Беча) у битној мери су усложњавали односе међу чланицама Балканског савеза. Србија је доведена у ситуацију да је морала да напусти принципе „Балкан балканским народима“ и „принцип народности“ и да брани своје стратешке позиције, што је

и саопштила силама Антанте и Централним силама. Србија је била посебно угрожена на простору новоослобођених крајева, на граници са Албанијом и Бугарском.

У новостеченим условима, ојачана је политичка и војна улога и значај Србије и чланица Балканског савеза, а истовремено су значајно ослабљене укупне политичке и војне позиције аустроугарског и немачког блока, јер, у случају европског рата, због ојачане Србије, Балканског савеза, Аустро-Угарска би морала да повлачи велики број оружаних снага из Галиције (у случају претпостављеног сукоба са Русијом) на балкански фронт. Турска, на коју су Немачка и Аустрија рачунале у случају рата са Русијом, била је ослабљена поразом и могла је за себе да придобије само мањи број руских дивизија. У тим околностима, Аустро-Угарска је усмерила све своје активности ка одвајању Бугарске од Србије, чиме би се разбио Балкански савез, и тиме створила могућност да Србија за противника има Бугарску. Балкански савез је за Аустро-Угарску и Немачку представљао респективну војну силу и претњу, те и из тих разлога чињени су стални напори аустроугарске и немачке дипломатије да се Балкански савез разбије, што, имајући у виду међународне односе између балканских држава, није ни било тешко учинити.

Србија је, не добивши излаз на море, одлучила да тражи компензације у Македонији, те се у фебруару 1913. године обратила Бугарској са предлогом за ревизију територијалних услова српско-бугарског уговора о савезу из марта 1912. Осим тога, и између Бугарске и Грчке долази до сукоба, с обзиром на то да Грчка у северном Епиру није добила што је имала намеру. Грчка је хтела да на рачун Бугарске добије накнаду у јужној Македонији и Тракији. Између Бугарске и Грчке се од почетка рата водила и борба око судбине Солуна. Иако су Србија и Грчка, заједно са Бугарском, још увек ратовале против Турске, оне су међу собом почеле преговоре о акцији против Бугарске. Другог дана по закључењу Лондонског уговора о миру са Турском, тј. 1.6.1913. године, потписан је српско-грчки савез, ком је пришла и Румунија. С друге стране, намеравајући да сачува Балкански савез, руска дипломатија је покушавала да наговори Србију и Грчку да своје захтеве ускладе са реалном ситуацијом, а Бугарску да покаже попустљивост. С друге стране, Аустро-Угарска је Бугарску усмеравала да уђе у рат. Аустријанци су обећали Бугарској зајам и гарантовали јој територијални интегритет. У Албанији су обећали да ће радити на организовању банди које ће нападати Србе с леђа. Влада Бугарске је покушавала да Русију

приволи да у бугарско-српском спору заузме одлучан антисрпски став, што руска дипломатија није прихватила. Руси су предложили руску арбитражу у сагласности са српско-бугарским уговором од 13.3.1913. године. Намере руске дипломатије да се сачува Балкански савез односно јединство словенских држава нису успели.

У Други балкански рат Бугарска је ушла са 440.000 војника; Србија је имала 384.000, а Грчка 101.000 људи. Други балкански рат отпочео је крајем јуна 1913. године, изненадним нападом 4. бугарске армије на српске трупе на Брегалници и 2. бугарске армије на грчку војску, а завршио се јула 1913. године, поразом Бугарске као и укључењем Румуније и Турске у рат. У борбама против српске (ојачане са 13.000 Црногораца) и грчке војске, које су почеле бугарским нападом, бугарска војска је претрпела пораз на Брегалници, у бици и бојевима код Кукеша, Калинова, Лехне и Дојрана и доживела неуспех на старој српско-бугарској граници. Због тих пораза Бугарска се нашла у врло тешкој ситуацији, нарочито када јој је 10. јула Румунија објавила рат, а 15. јула њене трупе прешле Дунав код Карабље према ушћу Исхера и отпочеле наступање према Софији. Ситуација се још више погоршала за Турску када су 15. јула и турске трупе прешле границу Енос-Мидија и 22. јула поново заузеле Једрене. На крају је Бугарска била принуђена да тражи примирје, па су операције прекинуте 21. јула, а уговор о миру потписан у Букурешту 10. августа 1913. године.

Мировним уговором у Букурешту 10.8.1913. извршена је коначна подела територије задобијене у Првом балканском рату: Србија је добила Вардарску Македонију, Косово и већи део Метохије, тако да се повећала за 39.000 км² и око 1.290.000 становника; Црна Гора је добила Васојевиће, део Метохије и део Санџака, повећавши се за 7.000 км² и 150.000 становника; Грчкој је припао Епир, јужна Македонија, део западне Тракије, Халкидичко полуострво са Солуном и већи број острва у Егејском мору, чиме се повећала за 51.300 км² и 1.624.000 становника; Бугарска је добила Пиринску Македонију, Струмицу са околином и део Тракије, тако да се повећала за 21.000 км² и 600.000 становника, а Румунији је припало око 800 км² јужне Добруџе са 303.000 становника. Албанија је основана на површини од 27.000 км², док је Турска задржала Једрене са 12.000 км² територије на Балкану.

Другим балканским ратом разбијен је балкански савез и тиме је ојачан утицај империјалистичких сила на балканске државе. Македонија је била подељена, а македонски народ уместо слободе доживео је ново национално угњетавање. Губици у људству у оба бал-

канска рата били су велики: код Турске 153.000, Бугарске 156.000, Србије 71.000, Грчке 50.535 и Црне Горе 11.200 људи.

После потписаног мира у Букурешту српска влада је своју пажњу усмерила ка стабилизацији унутрашњих прилика у Србији, а посебно ка утврђивању односа према Македонцима и Албанцима који су ушли у оквире проширене Краљевине Србије. Званично су новоослобођени крајеви припојени Краљевини Србији од 07.09.1913. године. Српска влада је у новоприпојене крајеве увела неке српске законе, а у већини случајева доношени су посебни прописи, којима су Македонци и Албанци стављени у неравноправан положај у односу на друге становнике Србије, тако да нису имали право да буду бирани нити да бирају, такозвано активно и пасивно бирачко право, нису имали своје представнике у Скупштини, нити су имали слободу говора, штампе, збора, нити удруживања, а на њих се могла применити и смртна казна и за чисто политичке кривице. Овакав став српске владе био је наметнут јаком позицијом војних структура, који су сматрали да се политички поредак Краљевине Србије ни у ком случају не може примењивати на новоприсаједињене области, и да се то ново становништво не сме и не може изједначавати са становништвом Краљевине Србије.

Присаједињењем Косова и Метохије саставу Краљевине Србије и Црне Горе, Арбанаси су се нашли у саставу словенских држава, насупрот намерама које су испољавали у периоду 1878–1912. за успостављањем „Велике Албаније“, у којој би се, поред других арбанашких крајева, нашли и Косово и Метохија. Велики део арбанашке популације долазак српске и црногорске војске дочекао је као окупацију, а не као ослобођење од турске власти. Одмах по доласку српске и црногорске војске укинута је турска власт и власт самовласних локалних господара и уведена српска управа, организација власти, сагласно одредбама српског Устава из 1903. године и одредбама црногорског Устава из 1905. године.

Указом од 20. новембра 1913. године, у областима које су ушле у састав Србије, уводи се организација власти сагласно Уставу из 1903. Наиме, према специјалној Уредби о уређењу новоослобођених области од 18. августа 1913. године, уведени су окрузи, срезови и општине, као и на осталој територији Србије. На Косову и Метохији извршена је подела на округе: Призренски, Метохијски, Косовски и Звечански, а у оквиру њих на срезове: Дежевски (Нови Пазар – Рашка), Вучитрнски, Дренички, Митровачки, Гњилански, Грачанички (Приштина), Лапски (Подујево), Неродимски (Урошевац), Пећки, Источки (Ђураковац), Ђаковички, Горски (Драгаш),

Подгорски (Ораховац), Шарпланински (Призрен) и Качанички. Закони Србије су делимично или потпуно важили и у овим областима. Због незадовољства и побуна Арбанаса у областима Косова и Метохије, због уласка у састав Српске државе, влада Краљевине Србије је октобра 1913. године донела Уредбу о јавној безбедности, којом су биле предвиђене и строге казне за сваку врсту отпора.

За разлику од претходних ратова (српско-турских 1876–1878. и српско-бугарског 1885), балкански ратови су вођени уз пуну народну подршку и општу спремност да се ослободе „поробљена браћа на Југу“, „освети Косово“ и „врати слава Цар-Душановом царству“. Војска, чије је основе изградио краљ Милан, а која је касније била модернизована и боље наоружана, показала је у низу борби са Турцима и са Бугарима високе војничке квалитете. Најважнији резултат балканских ратова био је значајно проширење Србије на југу, сузбијање Бугара из Вардарске Македоније и стварање заједничке границе са Грчком и са Црном Гором. Светски рат, који је избио непуне две године потом, спречио је боље интегрисање новоослобођених крајева у Србију.

Атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. искористиле су чланице Тројног савеза, односно Немачка и Аустро-Угарска, као повод за рат против Србије и Црне Горе. У тим условима отпочеле су и војне операције на балканском фронту. Србија је мобилисала око 250.000 оперативне и око 150.000 резервне војске, а Црна Гора око 35.000 људи. У првој години рата, 1914. године (од 12. августа до 15. децембра – Церска и Колубарска битка) војне операције у Србији су окончане. Укупни губици Аустро-Угарске, према њиховим званичним подацима, били су 7.592 официра и 266.212 подофицира и војника, док су српски губици били: 132.000 војника и старешина, од чега 22.000 погинулих, 91.000 рањених и 19.000 заробљених. Аустро-Угарска је била војнички поражена. Војно-политички углед Србије је битно ојачан, док је, с друге стране, знатно погоршан положај Аустро-Угарске. У тим условима, војне операције Аустро-Угарске на простору Србије престале су све до јесени 1915. године.

Током децембра 1914. године (05.12.1914) формирана је коалициона, општестраначка влада, која је одмах предложила, а Народна скупштина у Нишу 07.12.1914. године усвојила, „Нишку декларацију“, којом се озваничио југословенски програм као званични ратни програм Србије. Са израдом Нишке декларације, влада је истовремено радила и на припреми Македонско-косовске декларације, која је била намењена пре свега српској војсци, и то посебно једи-

ницама које су биле састављене од Косовара и Македонаца, после Колубарске битке. Македонско-косовска декларација објављена је као регентова прокламација 28.12.1914. године. Прокламација има посебан значај за подручје Косова и Македоније, јер се њоме фактички извршило укидање посебних уредби донетих крајем 1913. године, којим је становништво на том подручју било у потчињеном положају. То је било посебно значајно, имајући у виду укупне међународне односе, а посебно односе са Бугарском у Македонији и супротстављање италијанским утицајима, односно италијанској окупацији Валоне.

Отпочињањем ратних сукоба између Србије и Аустро-Угарске долази и до усложњавања односа на српско-албанској граници, о чему је српска влада била благовремено информисана. Аустро-Угарска влада је вршила притисак на владара Албаније Вилхелма од Вида и политичке емигранте са Косова у Албанији да се оружано супротставе Србији, чиме би се отворио други фронт према Србији. Из превентивних разлога српска влада је половином августа 1914. године понудила муслиманском становништву делове северне и средње Албаније, над којима би имали посебну управу, да њихова племена образују сенат, који ће њима управљати и доносити законе, а са Србијом да се направи политичко-царински савез за заједничку одбрану од спољњег непријатеља.

Српска влада, како би ослабила утицаје Аустро-Угарске и могућу интервенцију Албаније и побуне на Косову (у циљу слабљења утицаја Аустро-Угарске и могуће интервенције Албаније и побуне на Косову) и Метохији, предузимала одређене контраактивности – дестабилизацију укупних прилика, са нагласком ка подстицању унутрашњих сукоба и политичких подела како у Албанији, тако и на Косову. Применом политике „завади па владај“, и у том контексту, полицијски чиновници на Косову су имали посебна упутства. Почетком септембра 1914. године српска влада је савезницима послала телеграм којим се хтело испитати њихово расположење, односно да Србија због могућег напада из Албаније и веза Аустро-Угарске, Бугарске и Турске и Албаније, превентивним ратним операцијама заузме стратегијске тачке у Албанији, како би се обезбедила од дејстава с југа. Савезници су ове предлоге српске владе одбили. Због укупне ситуације, српска влада је тек почетком јуна 1915. године са преко 20.000 војника превентивно заузела Елбасан, Тирану и у тим деловима успоставила Есад-пашину власт. Савезници су били стављени пред свршен чин, делом су се противили, али нису ништа озбиљније предузимали. Ова акција српске владе

у тим условима, фактички је била усмерена ка супротстављању италијанским интересима према Албанији, али и њиховом проширењу утицаја на друге делове Балкана.

После Церске и Колубарске битке током 1914. године, Србија и Црна Гора биле су у тешком положају. Недостајало је наоружање, муниција, храна, одећа, обућа. Од разних болести, а посебно пегавог тифуса, до јесени 1915. године, умрло је око 127.000 војника и грађана. Отпочињањем ратних дејстава Аустро-Угарске у јесен 1915. године и улазак Бугарске у рат на страни централних сила и напад на српску војску, усложнили су дејства српске војске на два фронта. У тим условима, српска Врховна команда тражила је од држава-савезница да јој доставе обећану помоћ у оружју, муницији, и другом, али је српска војска није добила. Захтеви српске војске да савезници пошаљу своје трупе у Скопље и Велес нису наишли на одобравање савезника. Због тешке ситуације српска војска се повлачила преко Црне Горе и Албаније на Јадранско приморје. Савезници су 5. јануара 1916. године одлучили да се српска војска евакуише на Крф. Интересантно је да су Италијани настојали да свим силама спрече и успоре евакуацију српске војске. Тако су већину бродова искористили за транспорт аустроугарских војника, које је српска војска заробила и спроводила са собом, а одбијали су да превозе српску војску ратним бродовима, због страха од болести, епидемије.

Током Првог светског рата, после повлачења српске војске 1915. године, Косово и Метохија је подељено у две окупационе зоне. Метохија је ушла у Генерални гуверман „Црна Гора“, а мањи део Косова са Косовском Митровицом и Вучитрном у Генерални гуверман „Србија“. Велики део Косова (Приштина, Призрен, Гњилане, Урошевац, Ораховац) ушао је у састав бугарске Војно-инспекцијске области „Македонија“. Аустроугарска власт на Косову и Метохији разним погодностима покушала је да за себе веже арбанашко и муслиманско становништво. Бугарска окупациона власт остала је запамћена по терору, прогонима, насилној бугаризацији. У обе зоне најтеже су страдали припадници српског народа. После пробијања Солунског фронта, у Србији и на Косову и Метохији долази до масовног устанка против окупационих власти. Српска и француска војска почетком октобра 1918. године избиле су на простор Косова и Метохије, где је успостављена грађанска и војно-полицијска власт. Српска војска је све до децембра 1918. године интензивним акцијама сламала арбанашке побуне и спроводила акцију разоружавања.

У току Првог светског рата Србија је изгубила 1.264.000 становника, односно 28% укупне популације од 4.529.000, и то 58% мушког становништва, од чега се никада није опоравила. У косовско-метохијској области 1913. било је 497.475 становника, а 1921. око 439.000, што је последица, с једне стране, миграционих кретања, а с друге, ратних прилика. Преткумановска Србија је 1910. имала 2.922.058 становника, а 1921. само 2.601.044[5].

Ослобађањем Србије 1918. и настанком Краљевине СХС, Косово и Метохија остаје саставни део Србије (део њеног правног подручја, уз још пет који егзистирају у новој краљевини). Организација власти је истоветна са претходном успостављеном 1913. године, док је важност српског Устава замењена одредбама Видовданског устава из 1921. Током двадесетих година XX века трају два значајна процеса: процес колонизације Срба и другог јужнословенског становништва на Косово и Метохију, али и снажна оружана албанска „качачка" акција, која је сломљена 1924. године, али која егзистира све до Другог светског рата.

У Краљевини СХС албанској националној мањини била је гарантована употреба матерњег језика, односно право на основно школство, што се ограничило пре свега на верска училишта.[6] Како је југословенска држава настојала да то питање реши са Албанијом билатерално, до тога никада није дошло, а ни сама „Странка јужних муслимана – Џемијет" није инсистирала на том питању. Уочи Другог светског рата редовне школе на српско-хрватском језику похађало је око 14.000 ученика албанске народности. Југословенске власти тридесетих година прошлог века преговарају са турским властима о пресељењу муслиманског становништва из Југославије у Турску (што је и иначе пракса за овај простор тога доба, поготово интензивирана после грчко-турског рата 1919–1922, када су на стотине хиљада хришћанских Грка и муслиманских Турака, прила-

[5] Према: *Становништво НР Србије 1834–1953*, Београд 1954, 19–42.

[6] „Трајно решење албанског питања у Југославији видели су неки српски политичари у исељавању Албанаца. Искуства Милошевих мера за исељавање албанског становништва из српских градова четрдесетих година XIX века, и исељавање неких 30 хиљада Албанаца из Топлице и Јужне Мораве 1878 – наводили су на мисао да би се на тај начин могао решити овај проблем у оквиру граница Југославије. Повод за ово су дале и оне спонтане муслиманске миграције које су започеле још у току операције савезничких армија у Првом балканском рату: маса Турака, али и муслиманских Албанаца, бежала је пред овим трупама не само из страха од освете него и због непристајања да живи у хришћанској држави које је било тако карактеристично за муслиманско становништво Турске (према: В.Чубриловић, *Политички узроци*, 27; А. Урошевић, *Косово*, 95; *Горња Морава*, 93).

зили својим матичним државама). Иако је постојао, тај процес није био нарочито интензиван, због избегавања југословенских власти да преузму финансијске обавезе у том погледу, али и одустајања турске стране. Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије, због националне безбедности и потенцијалног нарушавања територијалног интегритета Југославије, пред Други светски рат, наређује да се настави акција исељавања Албанаца, а команда III армијске области са седиштем у Скопљу предлаже мере. У оквиру тога, треба „смишљено, систематски, али и енергично" спроводити ову акцију; доводити српски елеменат, настојати да се у што скорије време јаке компактне масе арнаутске разбију, довођењем у њихову средину бар 50% нашег живља; за колонизацију у чисто албанским насељима неће се моћи применити аграр, тј. одузимање, него би ту земљу требало откупити по доброј цени, па онда вршити насељавање. Милиони који би се дали за откуп те земље, по оцени ове команде, били би незнатни издаци према користи која би се добила растресањем компактног арнаутског насеља. Указује се, при том, и на значајну помоћну улогу, коју треба да одигра црква, народна одбрана и приватна иницијатива преко разних друштава и слично.[7] И Главни генералштаб предлаже енергично насељавање: или задовољити захтеве Шиптара у материјалном и духовном погледу или их што скорије иселити из Југославије у Турску. Прву солуцију је одмах одбацио као неприхватљиву, јер је сматрао да би то Шиптаре „само привремено задовољило и да би потом у најскорије време и моменту за нас неповољнијем ипак тражили присаједињење Албанији[8].

Југословенски државни оквир од 1918. до 1941. није третирао Косово и Метохију као засебну јединицу. Албанци су имали елементарна права, али њихов положај није био повољан. При том треба напоменути да њихов положај није одступао од положаја других мањина, не тако значајних народа (југословенских мањина у околним земљама, поготово српске у Албанији), као и то да су Албанци и раније, а поготово од укључења у састав Србије и Југославије, имали изразити антидржавни став, што их је сврстало на страну „неповерљивих", на које се није могло рачунати у изградњи државног јединства и стабилности.

---

[7] Према: Хадри, А., „Косово и Метохија", *Косово и Метохија у Краљевини Југославији*, ИГ 1967, 1–2, 51–84.

[8] Према: Аврамовски, Ж., *Прилог питању италијанско-албанске иредентистичке пропаганде на Косову и Метохији у време минхенске кризе и окупације Албаније*, ИГ, 1964, 2–3, 123–140.

Са Другим светским ратом и капитулацијом југословенске оружане силе долази до распарчавања њене територије. Србија је подељена између Мађарске, НДХ, Бугарске и Албаније, док је „преткумановска“ Србија са Банатом дошла под војну управу немачке војне управе, са српским представницима у извршној власти који су били спремни да јој служе. Косово и Метохија највећим делом припада „Великој Албанији“, под италијанским утицајем, док део севера Косова и Метохије (Косовска Митровица, Подујево и Вучитрн) улазе у састав Србије, пре свега због немачких економских интереса (рудници, саобраћајнице), а део косовског Поморавља долази под бугарску управу. Како су ову промену околности Албанци дочекали као „ослобођење“, при том они нису били једини (и код Хрвата, и балтичких народа, немачка окупација је доживљена као „ослобођење“), није било реално да они спремно и у већем броју ступе у борбу против нових власти. Као последица италијанске, албанске и бугарске окупације, Косово и Метохију напушта око 100.000 Срба, док је убијено око 10.000 Срба.

Од 1941. до 1945. године на Косову и Метохији успоставља се режим квислиншке управе „Велике Албаније“, којом се руководи из Тиране. Предоминацију на Косову и Метохији имају полицијски органи који доминирају над управним. То је период изразите албанске доминације, где Србима и другом словенском становништву, није преостало ништа друго до оружане борбе или пак бекства у Србију (под немачком управом) или другу српску државу, Црну Гору (под италијанском управом). Квислиншка управа имала је снажну подршку албанског становништва. Са престанком италијанског протектората, „Велика Албанија“ наставља да функционише, добијајући једино међународно признање од нацистичке Немачке. Своје опредељење, односно привржености немачком савезнику, поред учешћа у вулнетарима (некој врсти локалне полиције), балистима, покрету „Легалитети“, Албанци показују и формирањем 21. СС дивизије „Скендербег“ (са 11.000 војника) и Косовког пука – Регименте Косова (са 1.000 жандарма), под немачком командом, у лето 1943. године.

Неспорно је да су окупационе власти на Косову и Метохији водиле веома суптилну политику, тако што су вешто користиле постојеће лоше односе између Арбанаса и Срба и Црногораца. То се посебно показало као успешно на простору италијанске окупационе зоне, у оквиру Велике Албаније. После капитулације Италије, Немачка је реокупирала и признала Албанији „релативну независност“ у границама формираним 1941. године, чиме су подржали

великоалбанске намере да се реализује „етничка Албанија“. Тим активностима су подржавали претензије великоалбанске струје на простор у Краљевини Југославије, где су били насељени Арбанаси, а посебно Косово и Метохију. Систем организације власти, после капитулације Италије, није у битној мери мењан, сем нужног прилагођавања Албаније немачком окупационом систему.

О положају аутономних јединица у КПЈ усвојени су и одређени политички ставови. Наиме, на Пленуму ЦК КПЈ 9–10.06.1935. године у Сплиту усвојена је Резолуција у којој се истиче: „Дужност је радничке класе да свим својим снагама помогне покрет за федерацију односно аутономију појединих народа, или хисторијских покрајина“. Од тада до 1940. године истицано је да национално питање мора бити решено тако да његова државноправна форма треба да буде федерација, а у њеном оквиру мора постојати могућност за политичко-територијалне аутономије. На V Земаљској конференцији у Загребу, октобра 1940. године, усвојена је резолуција, којом је наглашено да је један од важних партијских задатака „борба за националну равноправност угњетених народа и националних мањина Југославије“. Јосип Броз Тито је крајем 1942. године истакао да „питање Македоније, питање Косова и Метохије, питање Црне Горе, питање Словеније, питање БиХ, лако ће се ријешити на задовољство свих, само на тај начин што ће га решавати сам народ, а то право сваки народ стиче, с пушком у руци у овој данашњој народноослободилачкој борби“. Народноослободилачки рат против окупатора, на чијем челу је стајала Комунистичка партија Југославије, водио се и на простору Косова и Метохије. Обласни комитет КПЈ на Косову и Метохији следио је политику ЦК КПЈ, иако у изузетно тешким условима на овим просторима. Током 1941. и 1942. године, и поред тешких услова, истакнута је борба за „јединствени народно-ослободилачки фронт Косова и Метохије“, чији је основни циљ била борба против окупатора и његових марионета. Оријентација ка стварању органа народне власти на Косову и Метохији постојала је од почетка првих устаничких активности, мада је у тим периодима било и многих несналажења и лутања.

Промењене војно-политичке прилике на простору Европе, СССР (пораз Немачке код Стаљинграда, искрцавање савезника на Сицилију, капитулација Италије), стварање велике слободне територије у земљи, битно утичу и на промену укупних односа на простору Косова и Метохије. Од Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију формира се Покрајински комитет КПЈ за Косово и Ђукадин, са којима се није сложио ЦК КПЈ. У међувремену, на II засе-

дању АВНОЈ-а у Јајцу 29. и 30.11.1943. године донете су конститутивне одлуке, ударени основи новој држави, али о аутономним јединицама није било ни речи. На II заседању АСНОС од 7. до 9. априла 1945. усвојени су значајни акти на усавршавању политичких институција власти федералне Србије. Обласна народна скупштина Косова и Метохије донела је 09.07.1945. године у Призрену Резолуцију о прикључењу Косова и Метохије федералној Србији. У њој се истиче да „шиптарско становништво ужива стварну равноправност и има све могућности да у тесној сарадњи са српским и црногорским становништвом, и уз помоћ демократске Србије и целе ДФЈ заложи своје снаге за свој погодни културни развој и економски и друштвени напредак“.

Косово и Метохија је, с једне стране, поред Македоније и Словеније, што је неспорно у југословенској историографији, дала најскромнији допринос победи над фашизмом. Они нису имали (уз Македонију) ни своје представнике на II заседању АВНОЈ-а у Јајцу, где су ударени темељи нове југословенске федерације. С друге стране, команда партизанског покрета на Косову и Метохији била је склона тежњи да се Косово и Метохија припоји Албанији (што се најјасније види из одлука Бујанске конференције, које су поништене од стране врха партизанског покрета). Однос нових југословенских власти и политичка стратегија и тактика била је јасна у првим годинама после ослобођења. Косово и Метохија се формирало као аутономна област у саставу Србије (са својим местом и у републичком, као и савезном уставу). Србима – колонистима уредбом савезне владе забрањен је повратак на Косово и Метохију (6. март 1945), док насељеници из Албаније дошли током окупације нису били принуђени да напусте земљу.

Литература

Књиге

Антић 2004: Чедомир Антић, *Кратка историја Србије*, Стубови културе, Београд.

Бабић Миленко, Благојевић Момчило, Чордаш Стеван, Ђукић Миодраг, Лалић Борислав, Марковић Александар, Миловановић Љубинка, Павловић Драгомир, Савић Велизар, Станић Славко, Шарановић Михаило, Вукчевић Радивоје, *Енвер Хоџина Албанија*, Тањуг, Београд, јул 1981.

Бартл 2001: Петер Бартл, *Албанци*, KLIO, Београд.

Батаковић Т. Душан, Ћирковић Сима, Чавошки Коста, Јефтић Атанасије, Самарџић Радован, Зиројевић Олга, Тричковић Радмила, Ђуретић Веселин, 1989: *Косово и Метохија у српској историји*, Српска књижевна задруга, Београд.

Батаковић 2006: Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско--арбанашким односима*, Чигоја штампа.

Бибич, Новосел 1971: Адолф Бибич, Павле Новосел, *Политичка знаност*, Напријед, Загреб.

Богдановић 1986: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Српска академија наука и уметности, Београд.

Церовић 1989: Вуксан Церовић, *Косово, контрареволуција која тече*, Нова књига, Београд.

Чулиновић 1954: Фердо Чулиновић, *Државноправна хисторија југославенских земаља у XIX и XX веку*, Школска књига, Загреб.

Чулиновић 1981: Фердо Чулиновић, *Државноправни развитак Југославије*, Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Загреб.

Чулиновић 1961: Фердо Чулиновић, *Југославија између два рата*, књиге I и II, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб.

Цвијић 1913: Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд.

Ћоровић 2005: Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Октоих, Нова књига, Подгорица, Лео комерц, Београд.

Димић 1998: Љубодраг Димић, *Срби и Југославија*, Стубови културе, Београд.

Ђорђевић 1966: Јован Ђорђевић (уредник), *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд.

Ђорђевић, Срдић 1975: Јован Ђорђевић, Милутин Срдић (уредници), *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд.

Драшкић 2000: Сретен Драшкић, *Европа и албанско питање*, Српска књижевна задруга.

Џелетовић 2000: Иванов Павле Џелетовић, *Балистички покрет 1939–1952*, *Масовност, сарадња са италијанским и немачким окупатором и злочини над Србима*, Архив Србије, Београд.

Џуда 2002: Тим Џуда, *Косово*, Самиздат Б92, Београд.

Хаџибегић Хамид, Ханџић Адем, Ковачевић Ешреф 1972: *Област Бранковића, опширни катастарски попис из 1455. године*, Оријентални институт, Сарајево.

Хајнеман 2004: Роберт А. Хајнеман, *Увод у политичке науке*, ЦИД, Подгорица.

Хајредин 1984: Хоџа Хајредин, *Афирмација албанске националности у Југославији – Стаљинистички национализам и иредентизам у Албанији*, Рилиндја, Приштина.
Петрит 1999: Имами Петрит, *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат Б92, Београд.
Јовановић 1924: Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца,* Геца Кон, Београд.
Јовичић 2006: Миодраг Јовичић, *Србија на прелому векова,* Службени гласник, Правни факултет, Београд.
Крстић 1994: Бранислав Крстић, *Косово између историјског и етничког права*, Кућа Вид, Београд.
Кутлешић 2001: Владан Кутлешић, *Основи државе и права*, избор текстова, Службени лист СРЈ, Београд.
Кутлешић 2001: Владан Кутлешић, *Основи права*, Службени лист СРЈ, Београд.
Љушић 2008: Радош Љушић, *Историја српске државности XIX века*, Српска књижевна задруга, Београд.
Нушић 1986: Бранислав Нушић, *Косово: опис земље и народа*, св. 1, Просвета, Београд.
Пашић: Најдан Пашић, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд, Центар Покрајинског комитета ПК СК Војводине за политичке студије и марксистичко образовање, Нови Сад.
Павловић: Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, KLIO, Београд.
Петрановић 1988: Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918 –1988*, Нолит, Београд.
Петрановић 1992: Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, Војноиздавачко-новински центар, Београд.
Петрич, Пихлер 2001: Волфганг Петрич, Роберт Пихлер, *Дуг пут у рат*, Косово и међународна заједница, Самиздат Б92, Београд.
Станојевић 2005: Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, треће допуњено издање, Издавачка књижница Напредак 1926, фототипско издање, Фокус, Младеновац.
Зрнић 1972: Лука Зрнић, *Видовдански устав и преуређење државе и друштва*, Штампарија „Свети Сава“, Београд.

Устави и друга законодавна акта

Устав за Краљевину Србију, проглашен 5. јуна 1903, обнародован у Српским новинама 7. јуна 1903. год., Зборник LVIII, број 552, Државна штампарија Краљевине Србије, Крф, 1916.

Претходне одредбе о насељавању јужних крајева, Службене новине, бр.11/1919.

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Даничић, Нови Сад, 1921.

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 170, 3. август 1921.

Прокламација „Моме драгом народу Србима, Хрватима и Словенцима“, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. јануар 1929.

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. јануар 1929.

Закон о краљевој власти и врховној државној управи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 9, 11. јануар 1929.

Закон о називу и подели Краљевине на бановине, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 223, 5. октобар 1929.

Устав Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 215, 3. септембар 1931.

Закон о успостављању Бановине Хрватске, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 194-А- LXVIII од 26.08.1939. г.

Устав Федеративне народне републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, број 10/1946.

Dragan TANČIĆ

The Position of Kosovo and Metohia from the Balkans Wars to 1945

Summary

The author of this work deliberates the political position of Kosovo and Metohia from the Balkan's wars to the 1945, that is political phenomena and processes linked with the political position and political-legal solutions of Kosovo and Metohia in Serbia in the mentioned period bearing in mind the limited space.

Scientific knowledge on the position of Kosovo and Metohia in Serbia in the mentioned period will be expressed by having insight in the existent documents of political-legal content and the political praxis itself, based on which some solutions were applied. The scientific political-legal analysis of these solutions application was directed toward the area of the kingdom of Serbia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the Kingdom of Yugoslavia and Democratic Federal Yugoslavia.

СОЦИОЛОГИЈА

УДК 323.1(=163.6)”197/99”
323(497.6)”1969”
323(497.1)”199”

Милојица ШУТОВИЋ

СЛОВЕНАЧКА „ЧЕСТНА АФЕРА“: ТРАГАЊЕ ЗА АУТОНОМИЈОМ И ПУНОЛЕТСТВОМ НАЦИЈЕ*

Апстракт: У функционалном смислу словеначка „честна афера“ (1969) била је симптом нефункционалности и ентропије југословенског поретка. Он својом социјалном контролом и социјализацијом није успео да одржи равнотежу поретка изградњом заједничких вредности. Национални егоизам, не само Словенаца, у тежњи за аутономијом и пунолетством нације, континуирано је довео до распада југословенског система. Покушај да се ствари врате уназад показао се неуспешним.

Кључне речи: Југославија, Словенија, „честна афера“, аутономија, нација, ентропија, поредак.

„Пропашћемо због пречана“.

Ж. Булагџић[1]

Концепт југословенског федерализма није се темељио на доминантној нацији „империјалног лепка“, већ и на покушају да се појединци одвоје од своје примарне лојалности својим националним заједницама, како би им се усадила једна јавна лојалност држави – Југославији. Али, као што смо видели, изгледи за стварање такве поли-

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] Посланик посланства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Берлину од 1927. до 1935. „Пратила га је фама великог германофила. То је био.“ (М. Црњански)

тичке културе и заједнице уз кампању „националног комунизма“ и доминацију једне партије и њеног харизматског вође, одвијали су се с промењивим резултатима и не охрабрујуће показујући неуспех, у тренутку кад национализми мобилишу своје заједнице и омогућују им самосвесно потврђивање у надметању за доминацију и повратку самодовољности, излажући државну заједницу опасности националне фрагментације. Тиме се у пракси суочавамо са противречном изградњом државе, комбинацијом националне интеграције и мобилизације, обликујући политички и културни идентитет, по ком ће се једна нација јасно разликовати од друге, како би се деполитизовала главна национална супарништва, одлучном политиком децентрализације и административним мерама лабавијег тумачења јединства територијалне државе, у њеном оквиру.

Но, упркос томе, национална сучељавања у Југославији истрајавају, оживљавајући политичка искуства, историјска сећања и институционално наслеђе, стварајући социјалне и културне предуслове националне мобилизације. Она су се лако надограђивала у неразвијеном југословенском друштву, ровитом многобројним проблемима: незапосленост, пораст социјалних разлика и друштвених неједнакости, недемократичности и конзерватизма, неодговорности и некомпетентности политичких олигархија, које су под маском идеолошког чистунства наметале националистичку алтернативу, настојећи да остваре идеју суверенитета своје нације, републике. Појављује се паралелни политички систем који делује иза фасаде институционалног и користи легитимне институције да би већ донете одлуке саопштио јавности и обезбедио мобилизацију у њиховом реализовању националног питања заоденутог у обландама квазилевичарског неолибералног плашта и властољубља њихових предводника, подређивањем индивидуе колективитету нације, намећући ауторитет нације као нужну судбину дате популације.

Све је то утицало да се говор о Југославији све више доживљава као „манифестације националног или наднационалног утопизма, или као прорачуната идеолошка диверзија против аутентичних националних интереса или раширених предрасуда о њима које у интерпретацији владајућих националних олигархија стичу статус највиших циљава“.[2] Говорити о Југославији као Србин значило је потајну тежњу за српском хегемонијом владавине над не-српским народима, уздати се у Југославију као Хрват, значило је терати воду на српску воденицу унитаризма, а као Словенац – изневерити

[2] Б. Милошевић, *Првих десет година: 1987–1997*, Политичка читанка, Београдски круг, Београд 1997, 60.

отаџбину, засновану на економској рачуници прилагођену условима живота свог етничког простора, који према својим духовним принципима живи у сфери Запада, на вишем степену привредног развоја и напредности од осталих делова земље. Те велике разлике у степену економске развијености подстицале су представе о запостављању или потискивању националног идентитета, зашто се окривљивала савезна држава и њен централизам, тако да је било тешко наћи општеприхватљива решења, било да се ради о доброћудном запостављању или голој интервенцији, држава у том погледу није могла бити права, мада је настојала да поступа на национално непристрасан начин.

У оквиру тих питања, обнављају се тезе о економској експлоатацији, односа развијених република (Словенија и Хрватска) које се залажу за децентрализацију и смањење њиховог издвајања за неразвијене и неразвијених република које су се томе опирале, репродукујући конфликте и кризе међу етнификованим републикама у борби за њихове свакодневне и дугорочније интересе, дајући им национално значење које они раније никад нису имали, поновним откривањем историје и традиције, политизацијом ширих слојева политичке заједнице. Она је по реторици и паролама, ако не увек, управљена против *status quo*-а, постојеће поделе власти у оквиру вишенационалне државе, у којој „за многе народе национално питање је питање њиховог опстанка“.[3]

Словенци су нарочито били осетљиви на своје национално питање, сугеришући борбу мишљења, плурализам интереса, са уверењем да се неспоразуми не могу више решавати диктатом од врха надоле и да ће сукоба на југословенском плану бити мање у условима веће самосталности република и изразитије националне државности, која ће се са мање стидљивости признавати да су републике посебне државе у оквиру југословенске заједнице, као „зеленог стола“ за равноправне споразуме и договоре, ради слободног испољавања националних економских интереса, идејног трагања, уметничког стварања, критике, демократије, политичке толеранције и хуманизма.

Овакве тенденције ће се испољити у „честној афери“[4] (1969), бурним расправама о положају Словеније у Југославији, дефини-

[3] В. Соловјов, *Изабрана дјела, том II: руско национално питање*, ЦИД, Подгорица, Издавачки центар, Цетиње 1994, 15.

[4] 31. јула 1969. на ванредној седници у Љубљани Републичко извршно веће Словеније осудило је одлуке СИВ-а, према којој се на 4. међународни конкурс Међународне банке за обнову и развој не шаље захтев словеначке скупштине за модернизацију неких путних праваца у Словенији, што је представљало пресе-

сању улоге федерације, питање развијених и неразвијених (севера и југа) проблеми неликвидности, проширене репродукције државног капитала, договарања и јавних притисака, улоге СКЈ и радничке класе, оживљавање идеја о националном умирању, захтевом за властитим вишком рада, истичући да нема нације без државе, нити се она може свести на питање културе и просвете.

Такве тенденције и њихови браниоци би хтели да „југословенску вишенационалну заједницу поцепају у самосталне државе и државице. Пошто федерација „није тобоже успела", неки би убудуће организовали конфедерацију или пак, републичку државност осигурали правима вета, федералном клаузулом или сличним правим средствима".[5]

Оне се испољавају порастом критике и притисака из република на савезне органе, нарочито из Словеније, чија је влада оптужила федерацију за дискриминаторски однос према Словенији у расподели међународних зајмова за републике, супротстављајући се федерацији, што је изазвало политичку кризу и могућност пада Савезне владе, у којој се шире тезе „како федерација блокира сваку могућност Словеније", како „у Словенији отварају економске а у другим републикама политичке инвестиције" (М. Рибичић), па је љубљанска штампа тражила да Словенија постави питање ревизије својих материјалних обавеза према федерацији.[6] Касније су протагонисти ових схватања дисквалификовани као носиоци идеје о „развијеној Словенији као самосталној држави унутар развијене Европе и ван социјалистичке Југославије".[7]

дан у послератној федералној пракси, супротстављања једне републике федерацији.

[5] М. Рибичић, Федерација није супернационална творевина, Теорија и пракса, 1968, наведено према: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југословенски федерализам – идеје и стварност*... II, Просвета, Београд 1987, 420. Митја Рибичић у време „честне афере" био је председник СИВ-а, а Стане Кавчић Владе Словеније. Занимљиво је да кад се тражио наследник Мике Шпиљка за дужност председника СИВ-а 1968. ИК ЦК СКЈ донео је одлуку, уз Титову сагласност, да на ту функцију предложи Стану Кавчића, који је као услов прихватања захтевао да му потпредседници буду Бранко Микулић за привреду, Мика Трипало за спољне, унутрашње послове и ЈНА, а Мирослав Пачујлић за друштвене службе. Трипало је по Титовом савјету одбио понуду, пошто му је Тито сугерисао да остане у Хрватској како би постао председник ЦК СК Хрватске, а Бакарић да пређе у Београд. Тако је у тој комбинацији и Стане Кавчић одустао и остао у Словенији. М. Трипало, *Хрватско пролеће*, Глобус, Загреб 1990, 190.

[6] *Дело*, 3. август 1969.

[7] М. Рибичић, у телевизијском интервјуу поводом прве годишњице Кавчићеве оставке (1973). Кавчић је то оценио као Рибичићево подметање јер „моја визија је била само уједињена Социјалистичка Европа, у којој ће и социјали-

„Честна афера“ изазвала је оштре реакције на рачун руководства Словеније, које својим притиском угрожава монолитност Југославије (Тито), и да би пракса таквих притисака могла испровоцирати употребу недемократских метода у решавању политичке кризе, што би могло довести до тежег историјског пораза тековина словеначког народа (Е. Кардељ). Али упркос оштрој критици, савезни центар и друге републике нису интервенисали у унутрашњи политички живот Словеније, што је „честна афера“ очигледно изражавала захтеве и намере словеначке јавности за преуређењем односа у федерацији на принципима националне еманципације и јачања републичке државности.[8] Догађаји у Словенији само су убрзали ове процесе, успостављања етатистичко-националног хибрида, обнављањем ауторитарног режима и „етнификације друштва“, који стимулише све врсте тензија, поготову националне. То потврђују и збивања у Хрватској. Словенци и Хрвати испољавали су страх од српског хегемонизма, посебно критикујући унитаристичке тенденције „београдске чаршије“, придавајући јој чак већу моћ и утицај и од саме званичне власти. С друге стране, Словенци су исказивали посебно незадовољство својим издвајањем доприноса за „развој неразвијености“ Југа. Тиме се све више улазило у опасну сферу у којој је однос просечног личног дохотка Словеније као најразвијеније републике у неразвијене покрајине Косова у саставу Србије био 7:1. Тај јаз, насупрот свим редистрибутивним политикама, слободног кретања радне снаге, непрестано се продубљивао од 4:1 колико је износио педесетих година. Он је изазивао незадовољство

стичка Југославија и Словенија (као саставни део СФРЈ) добити свој простор, одрешену улогу и важност“. Покушао је да у „Делу“ демантује Рибичића, објављивањем ове исправке, али без успеха, схвативши да је потпуно искључен из јавног живота и осуђен на ћутање. Види: „Нови дани Станета Кавчића“, (3), *Дуга*, бр. 372 (28.V – 10.VI 1988), 7.

[8] Д. Биланџић, *Хисторија СФРЈ*, Главни процеси 1918–1985, Школска књига, Загреб, 1985, 361. Извршни биро ЦК СКЈ 8. августа 1969. оценио је одлуку словеначке владе као неприхватљив метод решавања оваквих питања. Међутим, током расправе показали су се различити ставови у оцењивању последица овог догађаја. Представници Хрватске сложили су се с осталима против тенденција републичких „вета“, успротививши се надгласавању било које републике. БиХ се залагала за бржи развој неразвијених, а Србија да се слични спорови више него до сада решавају у институцијама система (Скупштина СФРЈ и СИВ-у) а мање у врху СКЈ, којем треба оставити идејна питања. Исто. Стане Кавчић је оптуживан за везе с хрватским национализмом, због изјаве да ће свака република и покрајина морати имати своју „Десету сједницу“, мада та веза није доказана. Са политичке сцене отишао је тихо, загонетном нагодбом на једном тајном састанку партијског руководства Словеније крајем 1972.

сиромашних република, посебно Србије с Косовом, која је све више заостајала, сматрајући да у расподели југословенског колача добија недовољно, док су богате републике сматрале да издвајају и превише, оптужујући сиромашне за паразитизам, примитивизам, неинвентивност и бахатост.

Овај економски распад земље често се заборавља. Југославија је покушала да то обједини, да уједини делове земље са „дохоцима од нивоа Шпаније до Хондураса“ (Б. Милановић), што се показало немогућом мисијом. „Џестна афера“ у Словенији била је симптом нефункционалности такве мисије и ентропије југословенског поретка. Он својом социјалном контролом и социјализацијом партијског монопола комунистичке власти, или било ког другог предзнака, није успео да одржи равнотежу државног поретка изградњом заједничких вредности. Национални егоизам, не само Словеније, за аутономијом и пунолетством нације, континуирано је доводио у питање *вредност опстанка заједничке државе*. Приликом разматрања њене будућности, изложене снажним локалним силама, занемарена је и запретана кључна чињеница да се држава односи на „оквир вредности унутар кога се одвија јавни живот и бави делотворним вођењем политике ради остварења ових вредности“. Јер, „немогуће је раздвојити *државу–каква–би–требало–да–буде од државе–каква–јесте*“,[9] што се у бившој Југославији упорно покушавало.

„Џестна афера“ само је актуелизовала расправу о *суверености република* и праву народа на самоопредељење, као поприште националних сукоба између „идеалне“ институционалне теорије и наше неидеалне ситуације, настојањем да се бар скицира теорија „идеалне“ правде. Неки своју скептичност усмеравају на „теорије које су толико „идеалне“ да се не могу супротставити управо оним проблемима који нас наводе да уопште трагамо за институционалном реформом“.[10] У тадашњој институционалној реформи федерације представници Словеније су, упорношћу католичког попа исповедника, стално инсистирали на сувереним правима Словенаца, што није био сам случај, већ је постало правило у деловању националних елита, глумаца истог театра. Расправе о *суверености нације,* у смислу довршења националне државе, поново су нас враћале на почетке заједничке државе, чија су три почетна слова грба државе Срба – Хрвата – Словенаца „личила на вапај дављеника: СОС“, „неку

[9] Е. Винсент, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд 2009, 257.

[10] А. Бјукенан, „Теорије, сецесије“, у: *Сецесија, транзициона правда и помирење* (приредили П. Бојанић и Ј. Бабић), Службени гласник, Београд 2009, 55.

хемијску формулу“ или „монограм језуита: СИС“, док је касније и сам назив Југославија, узиман као несретна „граматичка накарада“ која није у духу ни српског, ни било којег словенског језика, пошто се на страним језицима увек пише са иницијалом ypsilona, па ће земља увек бити последња, не само на парадама и олимпијадама.[11]

Слободан Јовановић „као нека секаперса Београда“ (М. Црњански), још почетком педесетих, критиковао је неспособност новог режима у управљању државом. „Поникли из гериле, Титовци су и на влади остали герила. Они умеју да воде Странку у борбу противу непријатеља, али не умеју да управљају државом“. Иако су се прилике промениле, ипак се, донекле, стара игра понавља, кад су се у Србији борile за премоћ Русија и Аустрија, где је прва тражила подршку у народним странкама, друга у владаоцима. У комунистичкој Југославији „Русија гледа да створи своју странку (комунистичку – М. Ш.), а Западне силе мисле да им је један човек довољан“ (Тито, Милошевић, Коштуница, Тадић – М. Ш.).[12] За време „честне афере“ ово сучељавање поново је актуелизовано. Њен симптом, ретроактивно посматрано, показаће недовољност и једног и другог. Југословенски *одговор* био је недовољан за *суверенистички изазов*. „Од Бодена до Хобса, сувереност је напустила зачарани круг велике Природе и отворила књигу модерне, у коју ће се уписати аутономија људи у потрази за сопственим пунолетством“.[13] „Честна афера“ је отворила страницу за разрешење *парадокса суверености*, отворено захтевајући аутономију и пунолетство словеначке нације, ради уписа у регистар модерних нација – држава. Вероватно без ослобођења од надређених људских заједница и суверених субјеката, тај проблем не би могао ни бити постављен. Словеначки захтев није био ван свог времена, напротив, био је сасвим савремен.

[11] М. Црњански, *Embahade*, Службени гласник, Београд 2009, 10.

[12] С. Јовановић, *Поруке* (приредили Ј. Тркуља и З. Лазић), Службени гласник, Београд 2006, 70, 164.

[13] С. Гојар–Фабр, Појам суверености од Бодена до Хобса, у: *Суверен и суверености: између појма, фикције и политичке емоције* (приредили П. Бојанић и И. Миленковић), Службени гласник, Београд 2008, 120.

Литература

Bilandžić 1985: D. Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi 1918–1985*, Zagreb: Školska knjiga.

Bjukenan 2009: A. Bjukenan, „Teorije secesije“, u: *Secesija, tranzicijona pravda i pomirenje*, (priredili P. Bojanić i J. Babić), Beograd: Službeni glasnik, 29–55.

Crnjanski 2009: M. Crnjanski, *Embahade*, Beograd: Službeni glasnik.

Gojar–Fabr 2008: S. Gojar–Fabr, „Pojam suverenosti od Bodena do Hobsa“, u: *Suveren i suverenost: između pojma, fikcije i političke emocije* (priredili P. Bojanić i I. Milenković), Beograd: Službeni glasnik, 101–120.

Јовановић 2006: С. Јовановић, *Поруке* (приредили Ј. Тркуља и Ж. Лазић), Београд: Службени гласник.

Milošević 1997: B. Milošević, *Prvih deset godina 1987–1997*, Beograd: Beogradski krug.

Петрановић, Зечевић 1987: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југословенски федерализам – идеје и стварност*, II, Београд: Просвета.

Solovjov 1994: V. Solovjov, *Rusko nacionalno pitanje. Izabrana djela*, tom II, Podgorica: CID.

Tripalo 1990: M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb: Globus.

Vinsent 2009: E. Vinsent, *Teorije države*, Beograd: Službeni glasnik.

Milojica ŠUTOVIĆ

Slovenian “Cestna afera”: The Quest for the Autonomy and Maturity of the Nation

Summary

The author wishes to explain that the Slovenian “cestna afera“ from 1969 was in functional sense the symptom of the non-functionality and entropy of Yugoslav establishment. It was not able to maintain the equilibrium of the establishment by building of common values by means of its social control and socialization.

National egoism, not only with Slovenians, but in the whole members of federal state as well, in the quest for the autonomy and maturity of the nations, as per the author’s statements, were permanently leading to the disintegration of the Yugoslav system. The attempt to get the things backwards was considered to be unsuccessful.

УДК 316.48:323.1(497.115)
323.1(=163.41:=18)(497.115)

Ивана АРИТОНОВИЋ

НЕКИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ДРУШТВЕНИХ СУКОБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

Апстракт: Рад представља историјску рефлексију неких питања узрока и последица друштвених сукоба на Косову и Метохији. Најпре је, са теоријског аспекта, разматрано питање друштвених сукоба. Као последице етничких сукоба и стварања националних држава (нарочито на подручју некадашње СФРЈ), дошло је до стварања политичке митологије, као и редефинисања националних историја, које су добиле значајну улогу. Из приказа конкурентних историја Косова и Метохије, чини се да су српски и албански историчари имали задатак јачања националног идентитета и међуетничког анимозитета. Задатак ауторке није било приказивање *праве, објективне* истине, већ представљање две опречне/конкурентне верзије о прошлости Косова и Метохије.

Кључне речи: друштвени сукоби, Косово и Метохија, Срби, косовски Албанци.

Увод

Питање етничког сукобљавања познато је готово свим народима света. Етничких сукоба и борби у савременом свету све је више, што условљава раст национализма, ксенофобије и насиља. Сем Балкана, који је својеврстан пример етничких и верских сукоба у Европи, не треба занемарити упорне сукобе на Блиском истоку, источној Африци, Ираку, Авганистану, Грузији, Чеченији и

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

многим другим местима.[1] Заједнички именилац наведених сукоба јесте њихово дуго трајање, утемељено на етничким или верским разликама. Одрживо решење сукоба није видљиво и поред интервенција међународне заједнице.

Сукоб Срба и Албанаца на Косову и Метохији, о којем ће бити речи у раду, пример је побројаних карактеристика међуетничких сукоба. Наведени сукоб сложен је проблем, за Србе додатно усложњен након једностраног проглашења независности покрајине, од стране *привремених* Косовских институција, 17. фебруара 2008. године. Срби и косовски Албанци, годинама оптерећивани антагонизмом, дисбалансом политичке, економске и демографске моћи, на микронивоу (у свакодневном животу) жртве су дискриминације, мржње, насиља и изнад свега неспремности за живот у миру и толеранцији. Решења сукоба једва су видљива, уколико сагледамо њихове карактеристике и број жртава.

У раду су наведена теоријска одређења друштвених сукоба, са освртом на значај неравнотеже моћи. Историјској генези друштвених сукоба често се не придаје велика пажња, због чега је описан и историјски развој друштвених сукоба на Косову и Метохији. Пажња је усмерена и на примере међусобне сарадње две етничке заједнице, којих је у историји било, иако националисти из обе етничке заједнице у последњих стопедесет година то негирају.

1.1.Теоријско одређење сукоба

Друштвене сукобе у социологији пре свега треба посматрати са аспекта два супротстављена становишта: органицистичког (које оспорава њихов значај) и конфликтног (које уважава њихов значај). Прво је функционалистичко, које акценат ставља на равнотежу у друштву, а сукобе/промене доживљава као процес изградње нове равнотеже (чије основе неће бити поремећене). Друго становиште је марксистичко, које полази од става да су друштвени сукоби неопходан услов друштвеног развоја. Не треба занемарити ни теоријски допринос представника немачке формалне социологије Георга Зимела (Georg Simmel), према чијем су учењу конфликти и мир међусобно испреплетене друштвене категорије „како у редоследу тако и у симултаности социјалног живота, да се у сваком стању мира стварају услови будућег конфликта и у сваком стању

[1] Хелена Здравковић, *Политика жртве на Косову,* Српски генеалошки центар, Београд 2005, 11.

конфликта долази до стварања услова будућег мира“[2]. Зимел тврди да у историјској стварности овакво стање можемо сагледати у било ком друштву. Примера ради, економска или демографска супериорност може бити узрок немира/ратова. У таквим ситуацијама долази до акумулације антагонизма, мржње и коришћења свих расположивих видова борбе против оног „другог“. Он каже да се антагонизам развија „непосредно из објективних услова мира, ма какви они били“[3]. Штавише, Зимел заступа тезу да је сукоб *облик социјализације,* из чега следи да ниједна група не може бити потпуно хармонична, јер би тада била осуђена на одсуство развоја. Групе имају потребу за хармонијом, али и за дисхармонијом – сукоб не мора нужно бити дисфункционалан.

Објашњавајући неке Зимелове ставове у вези са друштвеним сукобима, Луис Козер каже да „реалистични сукоби не морају бити праћени непријатељством и агресивношћу. ’Тензије’ у психолошком смислу нису увек повезане са конфликтним поступањем. Ипак, може да буде ’од користи’ да се противник мрзи“.[4] Специфичност оваквог става видљива је нарочито у разматрањима етничких конфликата. Позивајући се на Парсонсов модел „жртвеног јарца“, Козер упућује на метод који се често користи у друштвеним сукобима – отворено испољавање антагонизма на припаднике сопствене заједнице (етничке, верске) опасно је и погрешно, због чега је много *прихватљивије* и *лакше* преусмерити антагонизам према оном „другом“.[5]

Осим Козеровог доприноса процесу социолошког теоријског објашњења друштвених сукоба, у савременој социологији значајно је и учење Ралфа Дарендорфа (Ralf Dahrendorf), који је настојао да направи синтезу највреднијих резултата до тада доминантних теорија. Сматрајући да је „друштво целина састављена од различитих група које се истовремено налазе у сукобу и сарађују међусобно“[6], Дарендорф каже да су сукоби, а не интеграција, диспозиција за развој друштва (у првом реду реч је о класним сукобима, као једној од покретачких снага друштва). Он конфликтне групе дели на *квазигрупе* и *интересне-групе*. „Прве почивају на заједништву латентних интереса и стога нису реалне групе већ теоријска конструкција сачињена

[2] Георг Зимел, „О конфликту“, *Георг Зимел 1858–2008,* приредио Душан Маринковић, Mediterran Publishing, Нови Сад 2008, 100.

[3] Исто, 101.

[4] Луис Козер, *Функције друштвеног сукоба – Испитивање концепта друштвеног сукоба и његове употребе у емпиријским социолошким истраживањима*, Mediterran Publishing, Нови Сад 2007, 81.

[5] Исто, 71.

[6] Милан Трипковић, *Социолошке теорије,* Дневник, Нови Сад 1992, 283.

у сврху објашњења друштвених сукоба; друге су реалне групе, које имају препознатљиву структуру, организацију, програм, чланство и сл.“.[7] Сходно томе, до сукоба долази услед чинилаца који се могу испољити на различите начине. „Применом тих критеријума, успоставља се једна континуирана скала која иде од мирне расправе, па до грађанског рата“.[8] Треба рећи да је учење Ралфа Дарендорфа ближе конфликтном него органицистичком моделу, иако ова чињеница не умањује његов допринос теоријског промишљања друштвених сукоба.

Осим наведених социолошких виђења и дефиниција друштвених сукоба, у обимној литератури, која се бави етничким сукобима, такође је много дефиниција. Пре свега, прихваћено је становиште да „конфликтни процес било које врсте карактеришу две основне димензије: једна се односи на значајне перципиране неподударности и неслагања, док се друга тиче уплитања једне или више страна у способност друге стране да оствари свој циљ“.[9] Сибер (Siber), пак, наводи да „конфликтне ситуације (посебно уколико је сукоб етнички) воде јачању националног осећања, јачању осећања заједништва, унутарнационалној хомогенизацији, а као последицу имају даље дистанцирање од других група, које се доживљавају као претња сопственој националној групи“[10]. Заједничка особина етничких сукоба јесте повећање унутаргрупне солидарности, осећања виктимизације, јачање самоидентификације (на пример, путем националних митова) и виђење „другог“ као персонификацију зла. Агресивна осећања и понашања израженија су и бројнија када једном до сукоба дође, него пре самог сукобљавања, што доприноси дужем трајању и интензитету сукоба, као и тежем постизању компромиса. Прави узроци сукоба у највећем броју случајева налазе се у економској или политичкој сфери интереса *мањине.*

1.2. Етнички сукоби

У последњој деценији XX века свет је, услед глобализације, постао у великој мери међузависган – економски, политички и културно. Ипак, треба узети у обзир процесе који су се истовремено одвијали – са једне стране дошло је и долази до интеграције запад-

[7] Исто, 285.

[8] Исто, 286.

[9] Хелена Здравковић, нав. дело, 12.

[10] Siber, Ivan, *Psychological approaches to ethnic conflict in the territories of former Yugoslavia* // Janjić, Dušan (Ed), Ethnic Conflict management: the case of Yugoslaia, Ravena, Longo, 1997, 104.

ноевропских земаља, под окриљем Европске уније, а са друге до дезинтеграције земаља централноисточне Европе, чије су основне карактеристике национализам, сепаратизам и етнички сукоби. „Са дезинтеграцијом бивших социјалистичких земаља (СССР, СФРЈ, ЧССР) и стварањем нових држава процењује се да данас у Европи има између 90 и 100 милиона припадника националних и етничких мањина (око 12% укупног европског становништва), што је највећи забележен број у новијој европској историји“.[11]

Интернационалне организације постају све важније. У исто време, број националних држава све је већи, наоружавање је достигло незапамћене нивое, а политичка нестабилност је ендемична. Економске неједнакости међу земљама су велике, са тенденцијом даљег раста. Етничке, верске и класне супротности велики су проблем слабих држава. Етничке поделе и односи етничких држава стварани су, наглашавани, смањивани или уништавани растућом интернационализацијом политичких економија и у подели рада и у интернационализацији државне безбедности. С друге стране, питање етничких сукоба дуго је било игнорисано од стране научника (у првом реду социолога).

Интеретнички конфликти сурови су, развучени и тврдокорни. У крајњем случају, улози су опстанак наспрам геноцида.[12] Надметање и ривалство зарад индивидуализованих економских и политичких добара важно је, али најинтензивнији конфликти очекују се када су улози колективна добра и полагање права на престиж и политичку власт. „Државе су главни актери у стварању, наглашавању или умањивању етничких идентитета. Оне су арене у којим се показује ривалство, конфликт и ресурси етничке мобилизације и контрамобилизације“.[13] Етнички конфликти настају из сложених комбинација етничких снага, неједнакости, политичких прилика, ресурса за мобилизацију, међузависности и међународних интервенција. Међународна помоћ странама у унутрашњем конфликту продужава и интензивира етничке борбе, за шта Косово и Метохија могу послужити као пример.

Необичан и понекад збуњујућ термин *етничка група* толико је дубоко укорењен у стручној литератури да је бесмислено опирати му се. Испоставља се да је припадност етничкој групи утемељена

---

[11] Нада Радушки, „Искуства развијених европских земаља у решавању питања националних мањина“, *Социологија*, Vol. 51, N° 1, 2009, 66.

[12] Robin M. Williams, Jr. (1994), *The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives,* Annual Review of Sociology, Vol. 20, pp. 49.

[13] Исто.

на преференцијалној ендогамији, продуженом непотизму, фиктивном сродству и колективним митовима, а у циљу даљег територијалног ширења.[14] Етничке групе су и примордијалне и посредне – на различите начине под различитим условима неке етничке групе одржале су се кроз много векова, неке су се појавиле касније; неке имају флексибилне границе, док друге представљају чврсте ентитете.[15] Краткорочно, етничке границе су у снажној вези са социјалним, економским и политичким статусом и такве неједнакости често су појачане категоричком дискриминацијом и званичном политиком. Сходно томе, етничке поделе могу изазвати сукобе великог интензитета.

Неки од тврдокорних етничких конфликата почивају на полагању права на територију: „територија“ није изгубила своју важност као циљ, многи етнорегионални конфликти усмерени су против државе, у напорима да стекну или поврате контролу над домовином. Други конфликти усмерени су ка ривалским етничким групама (често досељеницима) са циљем заузимања земље или су учени да угрожавају аутохтону етничку групу до нивоа етничке мањине, доводећи је у опасност да изгуби државу. У таквим ситуацијама главни страх је од демографског надјачавања и одузимања територије, због чега долази до насилних сукоба. Сукоби често ескалирају и у друштвима у којима неколико етничких група полажу право на староседелачки статус (на пример, СФРЈ).

Чини се да је проблеме, који су у вези са националном интеграцијом и елиминацијом узрока интеретничких конфликата, много теже разрешити у мултиетничким друштвима, која обухватају етничке групе на различитим нивоима социокултурног и социополитичког развоја, различитих културних традиција и цивилизација, и које се суштински разликују у домену политике. Нестабилност мултиетничког друштва драматично се погоршава када заједнице, које су хетерогене, представљају значајан део популације или заузимају велику или стратешки важну територију у периферном делу државе; када такве заједнице представљају консолидоване нације; када је дошло до акутне оскудности ресурса у држави; када је дошло до промене режима и када међународна ситуација у региону прође кроз значајну промену.[16]

---

[14] Исто, 52.

[15] Исто, 57.

[16] Algis Prazauksas, „Ethnic Sonflicts in the Context of Democratizing Political Systems: Thesis“, *Theory and Society*, Vol. 20, No. 5, Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union, 1991, pp. 600.

Интерес међународне заједнице у одржавању постојеће равнотеже моћи и опасност од ланчане реакције у данашњим околностима најважнији су аргументи који говоре у прилог очувања територијалног интегритета мултиетничких држава у којима постоји раздор. Ипак, треба имати на уму и то да у одсуству радикалне реформе таква подршка може водити очувању нестабилних и непредвидивих режима у мултиетничким земљама, за шта Србија и Косово и Метохија, као њен саставни део, може послужити као пример.

1.3. Не/равнотежа моћи

Уколико сукоб сагледамо као процес интеракције бар две сукобљене стране, које се разликују припадношћу различитој етничкој заједници, вери или језику, долазимо до закључка да је, на основу тих критеријума, најлакше инструментализовати сопствени национални идентитет и означити „другог“ као другачијег и непожељног. Свака група, по правилу, бори се за доминацију над оном другом. Доминација се испољава у демографској, економској, политичкој, образовној, културној, па и криминалној сфери. „Та борба испољава се кроз политичку структуру друштва и доводи до структуралне виктимизације која се стално обнавља сама по себи“.[17] Промене у било којој од наведених сфера, али у првом реду економској моћи, праћеној међусобним неповерењем, доводе до друштвених сукоба.

У односима између Срба и Албанаца, на Косову и Метохији, бројни су примери различитог нивоа моћи, која је смењивана у различитим друштвеним уређењима (од Србије у оквиру Отоманске империје, преко Краљевине Југославије, СФРЈ, СР Југославије, Србије и Црне Горе, Републике Србије, до *Републике Косово*). Промене у односима моћи праћене су високим степеном насиља, дискриминацијом, као и присилним миграцијама, пре свега српског и другог неалбанског живља. Нова, у овом случају албанска већина, настојала је да „изравна рачуне“ са „насилницима“, чијем *насиљу* је претходно била изложена. Отуда је задатак другог дела рада приказ конкурентних историја и неравнотеже моћи.

[17] Хелена Здравковић, нав. дело, 14.

Историја Косова и Метохије

Аргументи о „вечној мржњи“ српског и албанског народа своје утемељење пре свега налазе у конкурентним интерпретацијама историје Косова и Метохије. У складу са тим не изненађује помисао да је *сидриште* идентитета обе етничке заједнице осећање угрожености од стране „другог“, што доводи до негативне идентификације „другог“ и искључиво позитивне идентификације себе и сопствене групе. Свесни чињенице да социологија не може једина дати одговоре на питања друштвених сукоба, одлучили смо да се осврнемо на историјски развој проблема. То није једноставан задатак, уколико се узме у обзир да је свака етничка заједница о истом простору писала дијаметрално различиту историју. Реч је о историјама које су често биле политички и идеолошки коришћене. Отуда, наш задатак и није приказивање *праве, објективне* истине, већ представљање две опречне/конкурентне верзије о прошлости Косова и Метохије.

2.1. Косово и Метохија у античко доба

Криза српско-албанских односа, дакле, своје утемељење налази и у опречном приступу историји покрајине од стране српских и албанских научника. „Обе групе тврде да имају примарна историјска права на Косово, своју историју сматрају за апсолутну истину, поричу историју ’оног другог’ и користе своју историју да би доказале како су стално виктимизиране и изложене угњетавању“.[18]

У албанским уџбеницима историје, може се наћи да овај народ води порекло од Дарданаца – илирског народа, који је одувек био насељен на Косову и Метохији, северној Албанији, западној Македонији и југоисточној Црној Гори. Као *јасну* чињеницу наводе свој језик, који је другачији од свих осталих језика у региону, односно Европи. Ипак, о пореклу Албанаца одавно се полемише. Неки аутори чак сматрају да је немогуће проучавати прошлост Албанаца археолошким методама, јер „готово да нема таквих података о њима“.[19] Албанци се сматрају мешавином различитих етничких група, самим тим и култура. „Они су били досељени сточари и зато

[18] Исто, 29.

[19] Ђорђе Јанковић, „Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира“, Излагање са стручно-научног скупа *Методолошки проблем истраживања порекла Албанаца*, Српска академија наука и уметности, Београд, 21. јуна 2007. Објављено у зборнику радова *Албанци лажни Илири*, „Пешић и синови“, Београд 2007.

су археолошки тешко препознатљиви – нису познати по трајним насељима ни занатској производњи".[20]

Најпре се сматрало да су Албанци Словени који су дошли са Кавказа, где је у средњем веку постојала покрајина по имену Албанија. Потом су сматрани потомцима Пелазга, Етрураца, Трачана, Дачана и најзад Илира.[21] С обзиром на то да је порекло овог народа и даље нејасно и спорно, није се дошло ни до конкретних закључака. Уколико се узме у обзир податак да је прво помињање Албанаца у историјским изворима присутно код византијског хроничара Михајла Аталијата (који се бави раздобљем од 1034. до 1079. године), видећемо да их овај хроничар назива Аварима. У латинским изворима називани су Арбанасима или Албанцима и то од XIV века. Евидентна различитост албанског језика, који припада посебној грани индоевропских језика, ипак није поткрепљена доказима о илирско-албанској вези и сличностима.[22] „Писани извори и језик указују на разнородно порекло албанских племена, међу којима исходиште најзначајнијих Арбана (Шиптара) и Мирдита – Мардаита треба тражити у средњој Азији, од Кавказа до Сирије".[23] И поред тога, Албанци се позивају на континуирано порекло, које ни Римљани, ни Словени нису успели да прекину, а чему у прилог говори њихова специфична култура, од народне ношње до уметности.

Идеју о илирском пореклу Албанци интензивно пропагирају од 1945. године. Од тада тврде да Косово и Метохија има илирску, самим тим албанску прошлост. „Тада је већ пропагандно био утврђен став да су Албанци потомци Илира. Зато је језгро Илира тражено само у северној Албанији и Црној Гори, упркос томе што је археолошка наука и тог доба и наших дана располагала доказима да се матично илирско подручје налази на динарском простору".[24] Ревитализацијом *полагања права* на историју, као и територију Косова и Метохије, у етничком, демографском и културном погледу, која је изнад свега била инструментализована у политичким сукобима, не треба бити изненађен. Балкан је одувек био регион без стабилне демографске структуре, чије су промене биле условљене бројним миграцијама. И савремени житељи сведоци су такве *суд-*

[20] Исто.
[21] Хелена Здравковић, нав. дело, 31.
[22] Исто, 30.
[23] Ђорђе Јанковић, нав. дело.
[24] Исто.

бине Балкана, с тим што су узроци таквог стања објашњени на различите начине, у складу са потребама етничке групе и идеологије.

2.2. Косово и Метохија у средњем веку

Док се о пореклу албанског народа и даље полемише, српска историја говори о владавини династије Немањић[25], која је крајем XII века своје територије проширила на југ и југоисток – простор данашњег Косова и Метохије. Штавише, примарно место у српском колективном памћењу Косово и Метохија заузима због тога што је представљало државотворно језгро, национално, верско, културно и економско средиште снажне средњовековне немањићке државе.[26] Кулминација развоја српске средњовековне државе везује се за владавину цара Душана Силног, када се српска држава простирала од Дунава до Пелопонеза.[27] Након његове изненадне смрти и немогућности цара Уроша да управља тако великим царством, започет је пут пропасти српске државе. Истовремено су са Истока почеле да продиру Османлије, у намери да освоје Балкан.

На Видовдан, 1389. године, на Косову пољу сукобиле су се Османлије и српска војска, предвођена кнезом Лазаром Хребељановићем.[28] Обе војске су претрпеле велике губитке. Ипак, Срби сматрају да су извојевали *моралну победу*.[29] То је један од разлога због којег је ова битка у историји српског народа оставила далекосежне трагове. Наиме, „косовски мит“ већ вековима прати српски народ, подсећајући га на корене успостављене управо на косовској земљи.

[25] Оснивач династије је Стефан Немања, који је 1196. године абдицирао, како би се замонашио. Сви владари династије Немањић, сем цара Душана, у Српској православној цркви, канонизовани су и тако постали светитељи.

[26] Миломир Степић, *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција,* Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27–29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд 2005, 260.

[27] Хорват описује како је цар Душан сарађивао са вићеним Албанцима у периоду освајања данашње Грчке. Суштина сарадње била је у обрадивим површинама које су Албанци добијали у замену за оданост (Бранко Хорват, *Косовско питање,* Загреб 1988, 84).

[28] Према неким изворима, Срби и Албанци су се заједно супротставили отоманској инвазији у Косовској бици (Патрик Ходнус, „Могу ли Срби и Албанци живети заједно?“*, Безбедност западног Балкана*, бр. 4, 2007, 5).

[29] Централни положај који Косово и Метохија заузима на Балкану, главни је разлог одигравања боја управо на тој територији. Међутим, Косово и Метохија је до данас задржало како суштину свог „геополитичког магнетизма“, тако и специфичан српски колективни етно-психолошки однос према „косовском миту“ (Миломир Степић, нав. дело, 260).

Данас је овај мит историјска спона између савремених и средњовековних Срба, као и један од главних аргумената српског народа у дебати о полагању права на Косово и Метохију.

Након што су, крајем XIV века, Османлије преузеле контролу над данашњим Косовом и Метохијом, као и територијама у окружењу, настала је борба локалног становништва за очување националног и верског идентитета, будући да је исламизација постала *уобичајена* појава, првенствено на просторима данашњег Косова и Метохије, Албаније, Босне и Херцеговине. Процес исламизације некада је наметан силом, док су људи свесни повластица које би имали као муслимани и сами одлучивали да пређу у поменуту религију. На Косову и Метохији се, међутим, паралелно одвијао процес исламизације и албанизације, због чега је велика већина Албанаца примила ислам. Тако су Албанци постали део повлашћеног становништва, док су Срби, који су углавном задржали православље, били део друштвено дискриминисане *раје*.[30] Мањи број Срба примио је ислам и касније се асимиловао у повлашћене Албанце. Процес исламизације један је од главних фактора каснијих сукоба Срба и Албанаца, јер је верска подела, и након престанка петовековне отоманске владавине, оставила дубоко укорењено колективно сећање о трајном и непремостивом сукобу.

Било је и случајева, које су записали домаћи и страни путници, да су нека локална муслиманска албанска племена и породице штитиле православне манастире и гробља, како од разбојника, тако и од владајућих Турака.[31] Ипак, живот под перманентним притисцима је 1690. године натерао Србе са Косова и Метохије на Прву велику сеобу, коју је предводио патријарх Арсеније III Чарнојевић. Ова сеоба је и званично први велики егзодус Срба, будући да је Косово и Метохију тада, према неким изворима, напустило 60.000 људи. Док су се Срби померали ка северу (на просторе данашње Војводине), у Босну, Далмацију и Хрватску, Косово и Метохија насељено је великим бројем Албанаца, који су напустили планинска подручја, населивши равницу. Ова сеоба је за Србе имала двоструке последице – с једне стране их је, на Косову и Метохији, проредила, а са друге, преостале Србе дискриминисала.

Друштвени положај Срба је у XVIII веку био јако тежак, будући да је процес исламизације и албанизације попримио екстремне облике, што је изазвало и Другу велику сеобу Срба 1737. године, у време патријарха Арсенија IV Јовановића–Шакабенте. Читав

[30] Хелена Здравковић, нав. дело, 38.

[31] Патрик Хондус, нав. дело, 6.

XVIII и XIX век био је обележен страдањима Срба на Косову и Метохији, све до ослобођења 1912. године. Српска историја 1878. годину помиње као период добијања независности и ослобађања својих јужних територија, док су Албанци управо те године одлучили да се супротставе продору хришћана, обезбедивши аутономију на простору Косова и Метохије. Од 1880. године Албанци су се ујединили као народ, будући да је међу њима било муслимана, али и католика и православаца.[32] Од тада је главна црта њиховог идентитета етницититет, а не религија (мада је број муслимана међу Албанцима неупоредиво већи у односу на припаднике осталих конфесија), што је узрок и данашњег српско-албанског антагонизма.[33] Уместо проналажења решења за коегзистенцију, услед етничко-религијске измешаности, дошло је до већег јаза, који је продубљивао *чист* етнички и религијски идентитет.

2.3. Косово и Метохија у првој половини XX века

Услед пропасти Отоманског царства, локални интелектуалци и политичари почели су да се баве стварањем нових нација, позивајући се уз то на нације из средњег века.[34] Уколико се присетимо учења Е. Смита (Anthony Smith), долазимо до закључка да концепт нације не може опстати без одговарајуће (славне) прошлости и територије које воде веродостојној будућности. „Да би била створена убедљива слика нације, мора бити пронађена и усвојена достојна и особена прошлост – такозвано *златно доба*“.[35] Овим поступком ствара се континуитет међу генерацијама, где се, у одсуству историјских чињеница, прибегава митовима о славном и мученичком наслеђу.

Током Првог балканског рата, Србија ослобађа цело Косово, Црна Гора Метохију и Скадар. „Миром у Лондону (29. јул 1913) призната је Албанија, а Србија и Црна Гора морале су се повући из Скадра“.[36] Том приликом, утврђене су границе Србије и Црне

[32] Година 1887. обележена је отварањем прве школе на албанском језику. Њен оснивач био је Наим Фрашери, истакнути борац за независну Албанију. Међутим, процес формирања албанске нације завршен је тек 1972. године, када су, на конгресу у Тирани (25. новембра 1972. године), усвојени нормативи за књижевни албански језик (Зоран Богавац, *Нечујна звона: хришћанско наслеђе Космета,* Принцип Бонарт Прес, Београд, 302, 304).

[33] Хелена Здравковић, нав. дело, 42.

[34] Патрик Ходнус, нав. дело, 7.

[35] Исто.

[36] Бранислав Крстић, *Косово између историјског и етничког права,* Кућа Вид, Београд 1994, 16.

Горе са Албанијом, као и међусобне границе. Током Првог светског рата на Косову и Метохији погинуо је јако велики број Срба и Албанаца, с тим што су се Албанци активно борили на страни Немаца, Аустријанаца и Бугара. После пробоја Солунског фронта, Косово и Метохија бива ослобођено од стране српских и француских трупа (октобра 1918. године). Проблем који је постављен пред нову државу – Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, било је конституисање независне Албаније и утврђивање званичних граница са том државом.

И Срби и Албанци маштали су о својим националним државама, са Косовом и Метохијом као саставним делом. Још тада је започето полагање права на спорну територију, при чему ситуација, након петовековне отоманске владавине, није била сасвим повољна ни за једну етничку заједницу. Са једне стране, постојао је велики број српских споменика, који су указивали на присуство и утицај Срба у средњем веку, али су Срби већ тада представљали мањину. Са друге стране, Албанци скоро да нису имали доказе о свом ранијем животу на Косову и Метохији, али су демографски били најзаступљенија заједница на спорној територији. Отуда су се Срби ослањали на „косовски мит“ и патњу коју су преживели за време отоманске владавине, а Албанци су у одсуству „златног доба“, прибегли идеји о епохи пре доласка Срба на Балкан, када су већинско становништво представљали албански *преци* – Илири.[37] Срби су били *дошљаци*, који су *окупирали* њихову – албанску територију. Након бројних перипетија, уз посредовање светских сила (Француске, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава), питање албанских граница дефинитивно је решено 26. јула 1926. године, при чему је Косово и Метохија остало у границама Краљевине Југославије.

Као једну од главних мера за успостављање етничке равнотеже на Косову и Метохији, Краљевина Југославија *видела* је у аграрној реформи и колонизацији. Након првих десет година тог процеса, дошло је до многих недостатака, који су довели у питање читав подухват и државну политику на овом плану. Треба рећи да су интензивнија насељавања извршена између 1922. и 1929, као и 1933. до 1938. године. „Према недовољно тачним подацима до 6. априла 1941. насељено је на Косову и Метохији укупно 12.000 породица, што значи око 60.000 Југословена, претежно Срба из разних крајева земље, по правилу из пасивних области“.[38] Уколи-

[37] Патрик Ходнус, нав. дело, 9.
[38] Исто, 219.

ко се сетимо података Јована Цвијића да је између 1876. и 1912. године из овог дела Србије избегло преко 150.000 Срба, долазимо до закључка да аграрна реформа и колонизација ни приближно нису довеле до етничке равнотеже. „Уосталом, показују то и подаци о националној структури косовско-метохијског становништва из 1939: од укупно 645.017, на словенски елеменат долази 162.896 (25,2%), на несловенски – албански, турски, цигански итд. елеменат – 422.827 (65,6%), а на српске и друге насељенике још свега 59.294 (9,2%)“.[39]

Током Другог светског рата, Косово и Метохију међусобно су поделили Немци, Италијани и Албанци.[40] Прве жртве албанских националиста (качака) били су колонисти, који су од априла 1941. године, под претњом смртном казном напуштали Косово и Метохију. „За годину дана, до априла 1942. године, накупило се на јужним границама окупиране Србије око 60.000 избеглица (исто: 235). Број исељеног становништва са Косова и Метохије тешко је, чак и приближно утврдити. Према неким подацима, у периоду мај 1941– април 1944. године, из италијанске окупационе зоне протерано 40.000 особа.“[41] По завршетку Другог светског рата, одлуком Скупштине ФНРЈ 6. марта 1945. године, Србима прогнаним са Косова и Метохије био је забрањен повратак својим кућама, у циљу задобијања албанске лојалности. Од 1945. до 1961. године на Косову и Метохији етнички је од Срба очишћено 338 насеља (исто). Само у периоду од 1966. до 1971. године протерано је око 35.000 Срба, а од 1961. до 1989. године протерано је 220.000 Срба. „Релативно стабилан однос Срба и Албанаца (једна трећина према две трећине) потрајао је неколико деценија (од 1931. до 1961) да би ова равнотежа била потпуно сломљена у наредне три деценије: 1991. број Срба пада на 11%“.[42]

[39] Исто, 219–220.

[40] „Италијанској окупационој зони припало је Косово, делови западне Македоније и делови Црне Горе, Бугарима Македонија и део Косова са градом Качаником, а север Косова са Митровицом, Вучитрном и Подујевом (и рудником Трепча) припао је Немцима“ (Зоран Богавац, нав. дело, 436).

[41] Димитрије Богдановић, нав. дело, 237.

[42] Срђан Шљукић, „Културни ресурси и сукоб: Косово између историје и морала“, *Митови национализма и демократија*, Графомаркетинг, Нови Сад 2009, 119–152.

2.4. Косово и Метохија у другој половини XX века

Познате су велике албанске демонстрације 1968. и 1981. године, чија је последица велики број Срба, који су напустили своје домове, као и Устав СФРЈ из 1974. године, којим је косовским Албанцима дат висок степен аутономије. Наиме, Устав донесен 1974. године, на Брионима, успоставио је покрајине Војводину и Косово као државне субјекте у конфедерацији југословенских република, чиме су створени политички услови за легалну албанизацију Косова и Метохије и изгон Срба, на шта је „у име социјализма, српско руководство затварало очи“[43]. У деценијама које су уследиле, дошло је до *преобликовања* идентитета, који је из форме *братство и јединство* постајао национално конструисан. „Конструкција је била утолико потребнија што су у социјалистичкој Југославији сви народи, с изузетком националних мањина (од којих албанска, још од краја шездесетих година, није себе сматрала ’мањином’) имали барем подједнако елемената који их раздвајају.“[44] Компарације ради, према попису становништва из 1948. године, на Косову и Метохији живело је 27,4% Срба. Од 1961. до 1981. године број Срба опао је на 14,9%.[45] Затим, према попису из 1991. године на 11%.

Последња деценија XX века остаће упамћена по распаду СФРЈ, животу грађана Србије под санкцијама, у сиромаштву, као и *политизацији етницитета*, који је насупрот европским трендовима ширења Европске уније, на Балкану условио стварање независних држава. Срби и Албанци пропустили су прилику да након пада комунизма реше своје националне спорове. „Демократија, која по природи укључује све и која, бар на теоретском нивоу, захтева политичку једнакост свих појединаца у друштву, имала је потенцијала да измири српске и албанске националне интересе.“[46] Међутим, догодило се супротно. Дошло је до продубљивања национализма и ксенофобије, а у циљу представљања спорне територије као искључиво „своје“ и „одувек“ њима припадајуће.[47] Политизација етницитета, погодна за припаднике политичких елита, условила је поларизацију српско-албанских од-

[43] Добрица Ћосић, *Српска политика у другој половини XX века, Велика Србија: истине, заблуде и злоупотребе,* Зборник радова са међународног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности 24–26. октобра 2002, 2003, 349–375.

[44] Милан Трипковић, „Етнички сукоби у мултикултуралним друштвима и (не)могућности њиховог предупређивања“, *Социолошки преглед*, Vol. XXXIX, N°2, 2005, 125.

[45] Димитрије Богдановић, нав. дело, 316.

[46] Патрик Ходнус, нав. дело, 9.

[47] Димитрије Богдановић, нав. дело, 316.

носа, у свим животним сферама. Односи су пресечени и тамо где су годинама добро функционисали.

„Етнички сукоби су омогућили да се изврши општа криминализација и елитизација друштава која су била њима захваћена, а то је, са своје стране, погодан оквир, односно велика и реална претња за избијање нових конфликата.“[48] На Косову и Метохији управо се то догодило – Срби и Албанци били су оптерећени антагонизмом, који је 1997. године праћен киднаповањима и убиствима Срба од стране такозване Ослободилачке војске Косова. Затим је 1998. године дошло до отворених сукоба Војске Југославије против паравојне организације ОВК. Том приликом велики број Албанаца напустио је своје домове.[49] Затим је 1999. године (24. март – 9. јуни) дошло до бомбардовања Србије и уласка НАТО трупа на простор Косова и Метохије, масовног прогона Срба из ове покрајине (преко 240.000), као и киднаповања и убијања (око 2.000 лица), злостављања, рушења и паљења српских светиња. С друге стране, на Косово и Метохију дошли су како расељени, тако и Албанци из Албаније.

Данас, под међународним протекторатом, Косово и Метохију можемо назвати постконфликтним подручјем, пред којим су бројни изазови. Срби и Албанци и даље имају дијаметрално различите погледе како на прошлост и историју подручја, тако и на његову будућност. Оно што вероватно обе етничке заједнице прижељкују јесте мир. Само је питање да ли је реч о миру под међународно признатим границама Републике Србије или *Републике Косово*? И тако изнова почиње прича о историјском или етничком полагању права на територију Косова и Метохије...

3. Закључак

У раду смо настојали да прикажемо специфичности друштвеног сукоба на Косову и Метохији, вишедеценијском трусном подручју, у оквиру Републике Србије. У првом делу рада било је речи о теоријском одређењу сукоба, етничкој структури Косова и Метохије, као и неравнотежи моћи, који су годинама развијани у одсуству толеранције између Срба и Албанаца – који сматрају да полажу историјско (Срби), односно етничко право (Албанци) на спорно подручје. У другом делу рада дат је преглед историјског

[48] Исто, 109.

[49] Према недовољно прецизним подацима, реч је о 800.000 Албанаца.

развоја Косова и Метохије, будући да поменути народи о том подручју заговарају две дијаметрално различите историје.

Приказом неких аспеката „паралелног“ косовског друштва, чија је суштина етнички сукоб зарад контролисања територије, а у циљу (некада) стварања, односно (од 17. фебруара 2008. године) одржања заокружене националне државе, покушали смо да укажемо на етничке, територијалне и културне разлоге, на које се позивају сукобљене стране. Поред бурних историјских збивања, по моделу клатна, смењивања власти и демографске слике Косова и Метохије (од Прве велике сеобе Срба 1690. године наовамо), између две етничке заједнице није дошло ни до асимилације, ни до коегзистенције. Штавише, дошло је до јачања паралелних структура у свим друштвеним сферама (у првом реду религије, обичајног права, образовања, јавног мњења и на крају паралелне државе), чије су последице страх, анксиозност и агресивност, које су смењиване. „Зато се са једнаком вероватноћом изводе контрадикторни закључци о Косову као целини, поистовећивањем 'паралелног' друштва и мултикултурализма, у коме Срби и Албанци живе у прошлости и будућности, а не у садашњости, где српска 'паралела' живи као маргина, гето или 'украс на прозорима' албанског моно-етничког монопола на државу“.[50] Живот у *прошлости* или *будућности* отежава могућност развоја демократских односа, јер Срби и Албанци изнова прибегавају митовима, тражећи *права* на спорну територију. Једну од заједничких карактеристика српског и албанског национализма можемо назвати борбом за оспоравање права оног „другог“. Позивајући се на учење Сабрине Рамет (Sabrina Ramet), Хондус (Patrick Hondus) сматра да доктрина колективних права, коју заговарају и српски и албански националисти, претвара културне разлике у културне раздоре, правећи од религије или нације основу за политичку акцију.[51] Оваква доктрина предност даје већинским групама, што су обе етничке заједнице настојале да искористе.

Неки аутори предлажу и сасвим конкретне кораке у циљу отклањања последица етничких конфликата (на простору бивше Југославије, али њихова примењивост и на примеру Косова и Метохије може бити делотворна) у виду пет принципа:

1. „Принцип *немењања државних граница,* изузев на основу добровољног пристанка свих заинтересованих страна (...);

[50] Милојица Шутовић, „Антиномије 'паралелног' косовског друштва“*, Социологија*, Vol. XLIX, N°1, Београд 2007, 66.

[51] Патрик Ходнус, нав. дело, 11.

2. Принцип *слободног и потпуно безбедног повратка избеглих и расељених* лица у места свог боравка пре избијања етничких сукоба (...);
3. Принцип *развоја демократије* и изградње европских демократских стандарда, посебно у погледу заштите права националних и других мањина;
4. Принцип *децентрализације и регионализације* као најадекватнији модел организовања мултиетничких и мултикултурних друштава;
5. Принцип *регионалне сарадње и регионалног повезивања* у циљу бржег развоја, који нужно значи прекорачење постојећих државних граница, али без њиховог довођења у питање на било који начин".[52]

Наведени принципи значајни су нарочито ако узмемо у обзир *стварну* заштиту права етничких група, нарочито мањина на одређеном простору, због чега остаје неразјашњено шта су и који интереси светске и европске глобалне политике? То је посебно уочљиво ако се присетимо жаришта у самој Европској унији (Баскија, Каталонија, Корзика, Северна Ирска), на која су поједине европске земље веома осетљиве, а којима у званичној политици не придају пажњу као земљама у транзицији, иако наведени проблеми нису мање једноставни од *Косовског проблема*.

Упркос етничким сукобима вођеним на Косову и Метохији, чије смо историјско утемељење покушали да прикажемо, сматрамо да *косовско питање* није затворено/заокружено једностраним проглашењем независности *Републике Косово.* Оно као да је прешло на наредну фазу развоја, а друштвени – етнички сукоби, и поред тога што нису интензивни или их нема у оружаном смислу, свакодневно су присутни у осталим друштвеним сферама. Као решење, које ће се у крајњој линији *наметнути*, видимо напоре обе етничке групе чији ће циљ бити бољи међунационални односи, који пре свега подразумевају разумевање, толеранцију и дијалог.

Јако мало Срба и Албанаца данас прихвата идеју да Косово и Метохија припада и једној и другој заједници, пре свега због давања приоритета идеји националне државе. На свакодневном нивоу то није спорно, уколико истраживач на терену обави разговор са Албанцем са крајњег југа покрајине или Србином са крајњег севера. Један ће без дилеме рећи да живи у *Републици Косово*, а други у Републици Србији. Питање је, међутим, на шта ће истраживач наићи у етнички мешовитим срединама? На какво виђење перс-

[52] Милан Трипковић, нав. дело, 119.

пективе живота? И поред непријатељства, као основе савремених српско-албанских односа, обе етничке групе једног дана ће морати да пронађу решење за живот у миру, самим тим што у „сваком стању конфликта долази до стварања услова будућег мира“.[53] Треба нагласити да је реч о подухвату, који се састоји од интеракција које нису запажене ни под којим другим условима. Тај подухват није део ни рата ни мира, „баш као што ни мост није део ниједне од обала које спаја“.[54]

Цитирана дела

Богавац 2006: З. Богавац, *Нечујна звона: хришћанско наслеђе Космета,* Принцип Бонарт Прес, Београд.

Богдановић 1999: Д. Богдановић, *Књига о Косову,* Народна књига, Београд.

Brubaker, Laitin 1998: R. Brubaker, D. Laitin, *Ethnic and nationalist Violence,* Annual Review of Sociology, Vol. 24, pp. 423–452.

Здравковић 2005: Х. Здравковић, *Политика жртве на Косову,* Српски генеалошки центар, Београд.

Јанковић 2007: Ђ. Јанковић, „Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира”, Излагање са стручно-научног скупа „Методолошки проблем истраживања порекла Албанаца“, Српска академија наука и уметности, Београд, 21. јуна 2007. Објављено у зборнику радова *Албанци лажни Илири*, Београд.

Козер 2007: Л. Козер, *Функције друштвеног сукоба – Испитивање концепта друштвеног сукоба и његове употребе у емпиријским социолошким истраживањима,* Mediterran Publishing, Нови Сад.

Крстић 1994: Б. Крстић, *Косово између историјског и етничког права,* Кућа Вид, Београд.

Зимел 2008: Г. Зимел, „О конфликту“, у: Душан Маринковић (пр), *Георг Зимел 1858–2008,* Mediterran Publishing, Нови Сад, 99-102.

Siber 1997: I. Siber, *Psychological approaches to ethnic conflict in the territories of former Yugoslavia //* Janjić, Dušan (Ed), *Ethnic Conflict management: the case of Yugoslaia,* Ravena, Longo.

Степић 2005: М. Степић, „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“, Зборник радо-

[53] Георг Зимел, нав. дело. 100.

[54] Исто, 101.

ва са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27–29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд.
Трипковић 1992: М. Трипковић, *Социолошке теорије,* Дневник, Нови Сад.
Трипковић 2005: М. Трипковић, „Етнички сукоби у мултикултуралним друштвима и (не)могућности њиховог предупређивања“, *Социолошки преглед*, Vol. XXXIX, N°2, 99–121.
Ћосић 2003: Д. Ћосић, „Српска политика у другој половини XX века, Велика Србија: истине, заблуде и злоупотребе“*,* Зборник радова са међународног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности 24–26. октобра 2002, 349–375.
Хондус 2007: П. Хондус, „Могу ли Срби и Албанци живети заједно?“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 4, 2007, 4–12.
Шљукић 2009: С. Шљукић, „Културни ресурси и сукоб: Косово између историје и морала“*,* у: *Митови национализма и демократија*, Графомаркетинг, Нови Сад, 119–152.
Шутовић 2007: М. Шутовић, „Антиномије ’паралелног’ косовског друштва“*,* *Социологија*, Vol. XLIX, N°1, Београд, 65–88.
Williams 1994: R. Williams Jr, *The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives,* Annual Review of Sociology, Vol. 20, pp. 49/79.

Литература

Богавац 2006: З. Богавац, *Нечујна звона: хришћанско наслеђе Космета,* Принцип Бонарт Прес, Београд.
Богдановић 1999: Д. Богдановић, *Књига о Косову,* Народна књига, Београд.
Brubaker, Laitin 1998: R. Brubaker, D. Laitin, *Ethnic and nationalist Violence,* Annual Review of Sociology, Vol. 24, pp. 423–452.
Здравковић 2005: Х. Здравковић, *Политика жртве на Косову,* Српски генеалошки центар, Београд.
Simmel 1904: G. Simmel, „The Sociology of Conflict“*, The American Journal of Sociology*, Vol. 9, No. 4, pp. 490-525.
Зимел 2008: Г. Зимел, „О конфликту“, у: Душан Маринковић (пр), *Георг Зимел 1858–2008,* Mediterran Publishing, Нови Сад, 99-102.
Јанковић 2007: Ђ. Јанковић, „Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира”, Излагање са стручно-научног скупа „Методолошки проблем истраживања порекла Албанаца“, Српска академија наука и уметности, Београд, 21. јуна

2007. Објављено у зборнику радова *Албанци лажни Илири*, „Пешић и синови“, Београд.

Јевтић, Пецељ 1995: М. Јевтић, М. Пецељ, *Ислам и геополитичка логика,* Просвета, Београд.

Castells 2002: M. Castells, *Moć identiteta,* Golden marketing, Zagreb.

Козер 2007: Л. Козер, *Функције друштвеног сукоба – Испитивање концепта друштвеног сукоба и његове употребе у емпиријским социолошким истраживањима,* Mediterran Publishing, Нови Сад.

Коковић 2005: Д. Коковић, *Пукотине културе,* Прометеј, Нови Сад.

Крстић 1994: Б. Крстић, *Косово између историјског и етничког права,* Кућа Вид, Београд.

Накарада 2007: Р. Накарада, „Случај Космета – јединствена произвољност“, *Социолошки преглед*, No. 3, стр. 305–327.

Радушки 2009: Н. Радушки, „Искуства развијених европских земаља у решавању питања националних мањина“, *Социологија*, Vol. 51, N° 1, стр. 65–82.

Siber 1997: I. Siber, *Psychological approaches to ethnic conflict in the territories of former Yugoslavia //* Janjić, Dušan (Ed), *Ethnic Conflict management: the case of Yugoslaia,* Ravena, Longo.

Степић 2005: М. Степић, „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“*,* Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27–29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд.

Трипковић 1992: М. Трипковић, *Социолошке теорије,* Дневник, Нови Сад.

Трипковић 2005: М. Трипковић, „Етнички сукоби у мултикултуралним друштвима и (не)могућности њиховог предупређивања“, *Социолошки преглед*, Vol. XXXIX, N°2, 99–121.

Ћосић 2003: Д. Ћосић, „Српска политика у другој половини XX века, Велика Србија: истине, заблуде и злоупотребе“*,* Зборник радова са међународног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности 24–26. октобра 2002, 349–375.

Хондус 2007: П. Хондус, „Могу ли Срби и Албанци живети заједно?“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 4, 2007, 4–12.

Хорват 1988: Б. Хорват, *Косовско питање,* Загреб.

Шљукић 2009: С. Шљукић, „Културни ресурси и сукоб: Косово између историје и морала“*,* у: *Митови национализма и демократија*, Графомаркетинг, Нови Сад, 119–152.

Шутовић 2007: М. Шутовић, „Антиномије ’паралелног’ косовског друштва“*, Социологија*, Vol. XLIX, N°1, Београд, 65–88.

Williams 1994: R. Williams Jr, *The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives,* Annual Review of Sociology, Vol. 20, pp. 49/79.

Интернет извори

Brubaker, Laitin 1998: R. Brubaker, D. Laitin, *Ethnic and nationalist Violence,* Annual Review of Sociology, Vol. 24, pp. 423-452. http://links.jsotr.org/sici=0360-0572%281998%2924%3C423%3AEANV%3E2.0.CO%3B2-Z

Јанковић 2007: Ђ Јанковић, „Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира", Излагање са стручно-научног скупа „Методолошки проблем истраживања порекла Албанаца", Српска академија наука и уметности, Београд, 21. јуна 2007. Објављено у зборнику радова *Албанци лажни Илири*, „Пешић и синови", Београд 2007. http://www.rastko.rs/kosovo/delo/11620

Хондус 2007: П. Хондус, „Могу ли Срби и Албанци живети заједно?", *Безбедност Западног Балкана*, бр. 4, 2007, 4–12, http://www.ceeol.com

Williams 1994: R. Williams Jr, *The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives,* Annual Review of Sociology, Vol. 20, pp. 49/79. http://links.jsotr.org/sici=03600572%281994%2920%3C49%3ATSOECC%3E2.0CO%3B2-H

Prazauksas 1991: A. Prazauksas, *Ethnic Sonflicts in the Context of Democratizing Political Systems: Thesis,* Theory and Society, Vol. 20, No. 5, Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union, pp. 581–602, http://links.jsotr.org/sici=0304-2421%28199119%2920%3A5%3C581%3AECITCO%3E2.0.CO%3B2-3

Приручник о примени водећих принципа интерне расељености, 3, http://66.102.9.104/search?q=cache:zxFc4_29DJIJ:www.unhcr.org.yu/index.aspx%3Fcid%3D70+prirucnik+o+primeni+principa+interne+raseljenosti%2Bunhcr&hl=en&ct=clnk&cd=1

Ivana ARITONOVIĆ

Some Causes and Consequences of the Social Conflicts in Kosovo and Metohia

Summary

The characteristics of social conflicts in Kosovo and Metohia were presented in this paper. First of all, the author deliberated the issue of social conflicts, ethnic clashes and influence of ethnic identity on social conflicts from theoretic point of view. So, the author from historic aspect describes the genesis of conflicts in Kosovo and Metohia. Out of the reviews of competitive histories, it is to be appeared that Serbian and Albanian historians, among all, had the task to reinforce national identity.

The task of the author was not in the presentation of the real, objective truth, but the one of the two competitive/opposite versions on the past of Kosovo and Metohia. The author also gets the impression the Kosovo issue has not been closed/finished yet by the unilateral proclamation of the independence of the Republic of Kosovo. This one is appeared to be turned into another phase of development, and social conflicts no matter whether they are intensive or not, they are not present at all in arm sense, but are present in everyday life in other social spheres.

Such state imposes an additional obligation to the researcher of social conflicts to respect scientific principles (objectivity, neutrality, and preciseness), bearing in mind the fact that different, frequently pseudo historic interpretations of conflicts may mislead the track in the cognitive process and explanations of the concrete social conflicts.

УМЕТНОСТ

УДК 73:069.9(44)”1900”
73(163.41)(44)”1900”

Звездана ЕЛЕЗОВИЋ

УСПЕХ СРПСКЕ СКУЛПТУРЕ НА СВЕТСКОЈ ИЗЛОЖБИ У ПАРИЗУ 1900. ГОДИНЕ*

Апстракт: Рад говори о успеху српског вајарства на Светској изложби у Паризу 1900. године, када је прву награду за дело *Косовски споменик* добио Ђорђе Јовановић. Поред њега, на изложби су учествовали и вајари Петар Убавкић и Симеон Роксандић. Српској скулптури, која је још била под утицајем академизма, упркос новим тенденцијама у европској уметности, одато је признање, што је довело до афирмације скулптуре у српском друштву, у којој је тада примат имало сликарство.

Кључне речи: Ђорђе Јовановић, Петар Убавкић, Симеон Роксандић, Светска изложба у Паризу 1900, Косовски споменик, Крушевац, српска скулптура.

Светска изложба у Паризу одржана је 1900. године, на прелазу векова, у славу достигнућа прошлог и у циљу бржег развоја новог, XX века. Стил доминантно присутан на изложби била је сецесија. Изложба је трајала од 15. априла до 12. новембра 1900. године. Учествовало је више од 76.000 излагача на простору од 1,12 квадратних километара, у великом броју изграђених павиљона. Светску изложбу у Паризу посетило је преко 50 милиона људи, продатих улазница било је 50.607.307.[1]

Када је Србија добила позив да учествује на изложби у Паризу, српска влада формирала је посебан одбор за припрему изложбе, са

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

[1] V. Arwas, *Art nouveau: the French aesthetic*, London: Papadakis Publisher 2002, 66.

Светозаром Гвоздићем на челу. Србија је тежила ка својој државној афирмацији и програм изложбе био је амбициозан. Одлучено је да се подигне посебан павиљон на платоу изнад Сене, код моста Алма, према пројекту Милана Капетановића. Павиљон је изграђен у српско-византијском стилу, и подсећао је на цркву, али је оставио снажан утисак на посетиоце јер се уклопио у тежњу ка фолклорним елементима, која је била присутна на целој изложби. Србија је своју поставку изложила у павиљону и тематским изложбама на Марсовим пољима. Покушала је да афирмише своју пољопривреду и индустрију, али и просвету, културу и уметност. Три године је читава земља живела у припремама: ангажовани су богати индустријалци, научници, уметници, занатлије и други који су припремали експонате за изложбу. Зидови павиљона су били обложени пиротским ћилимима, изложени су руде и минерали, етнографски предмети, пољопривредни производи. У изложбеном простору је постављено неколико група састављених од воштаних фигура. Прва група је била посвећена ратничкој Србији и кнезу Милошу. Друга је у минијатури представљала улаз манастира Високи Дечани, на брежуљку који доминира Дечанском реком. Затим је уследила традиционална посета гробова старих српских краљева кроз ликове варошана из Скадра, Ђаковице, Новог Пазара, сељака с Косова, из Дебра, Тетова, Гостивара. Поред њих су били представљени Срби из Црне Горе, јужне Мађарске, Славоније, Хрватске, Далмације. Пета група је представљала српску свадбу, и шеста Србе из Босне и Херцеговине. Успех је био велики: српски излагачи су добили 220 награда, од тога 7 Grand Prix-a, 35 златних и 53 сребрне медаље.[2]

Српски уметници су искористили јединствену прилику да изложе своја монументална дела са темама из националне историје. У тим делима је преовлађивао романтичарски дух и реалистички приступ. Паја Јовановић је изложио дело *Крунисање цара Душана* (за које је добио златну медаљу); Марко Мурат *Долазак цара Душана у Дубровник*; Бета Вукановић *Слава у Србији* и *Увођење Маре, кћери Лазареве, у харем* и још два портрета; Ђорђе Крстић *Пад Сталаћа*; Леон Коен *Отмицу девојака*; Риста Вукановић *Дахије*; Петар Раносовић *Упад хајдук Вељка у турски стан*. Излагали су још: Кирило Кутлик, Анастас Боцарић, Светислав Јовановић, Никола Милојевић, Стева Тодоровић, Пашко Вучетић, Антоанета

[2] Л. Трифуновић, *Учешће Срба на светској изложби у Паризу 1900*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ, 1980, 500–501; Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике, 2006, 325–327.

Вулић и Живко Југовић. На Светској изложби у Паризу излагала су три српска вајара: Ђорђе Јовановић изложио је *Косовски споменик* и *Змај Јова Јовановић*; Симеон Роксандић *Дечак који вади трн*; Петар Убавкић монументалну скулптуру *Таковски устанак* и *Александар Обреновић*.[3]

Српски павиљон у Паризу 1900.

У то време се српска уметност нашла у одређеним егзистенцијалним проблемима. Вајарство се нашло у сенци сликарства, за које је критичка и шира публика била заинтересованија. Уопште се за почетак развоја српске скулптуре везују имена ова три вајара, која су узела учешће на Парискоj изложби: Ђорђа Јовановића, Петра Убавкића и Симеона Роксандића. Они се убрајају у представнике академизма, а Роксандић је био близу реализма. Иначе, прва фаза развоја скулптуре код Срба крајем XIX века носи ознаке академизма. О делима српских вајара из тих почетака скулптуре данас има мало сачуваних радова, а она сведоче о утицају Италије и француске академске школе. То не представља никакву посебност српске скулптуре, већ само њен реалан развој, као и у другим европским земљама. Уметници су се још дивили ремек-делима ренесансе у Италији, тако да се није доводила у питање уметничка оригиналност, јер су у првом плану били лепота и вештина. Ипак, не могу се прецизно одредити узори који су у Риму утицали на Убавкића или касније Роксандића. Изгледа да је стваралаштво Ђорђа Јовановића више импоновало српском грађанству с почетка XX века, те је то допринело популаризацији и развоју скулптуре. Она „је одговарала идеалима узвишености и величанствености. Садржавала је елементе класичности и елементе модерности у оној умереној варијанти француске академске школе, која је виталну снагу реалистичких форми и романтичарски замах преводила у елегантне арабеске инсистирајући при томе на отмености облика и композиције.“[4]

[3] M. Pušić, „Srpska skulptura 1880–1950“, u: *Jugoslovenska skulptura 1870–1950*, Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1975, 62–63.

[4] Исто.

Ђорђе Јовановић, *Споменик косовским јунацима*, Крушевац, 1904.

Поводом одлуке да се централна прослава петстогодишњице Косовске битке одржи у Крушевцу, истовремено је одлучено да се подигне и споменик, за који је по конкурсу одабрано идејно решење Ђорђа Јовановића.

„У оквиру прославе постављени су темељи за *Косовски споменик* у Крушевцу, али је његова израда трајала више од једне деценије.“ [5]

Овај монументални споменик пред аутора поставља питање композиције са више фигура и њиховог смештаја на отвореном простору. На пирамидалну композицију аутор је поставио рањеног барјактара Бошка Југовића – из чије руке вила прима заставу. Са два рељефа: *Причешћивање Лазарове војске* и *Милош убија Мурата*, као и двема седећим фигурама: *Србија* и *Гуслар*, украшено је постоље споменика. Композиција споменика надахнута је народном епиком, а сâм споменик одражавао је политичку слику тадашње Србије.[6]

[5] Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 296.

[6] Д. Медаковић, „Ликовне уметности на прелому два века“, у: *Историја српског народа*, књ.VI, том 2, Српска књижевна задруга, Београд 2000, 447–449.

У европској ликовној култури XIX века коришћене су алегоријске персонификације нације, у којима се изражавао одређени актуелни став, или формулисала постојећа политичка ситуација. Ове алегоријске персонификације присутне су јако и у српској уметности, а очигледне су и на споменику косовским јунацима Ђорђа Јовановића. „*Србија која влада*, *Слободна Србија* среће се и на споменику *косовским јунацима*... Она је приказана како седи овенчана ловоровим венцем, док левом руком придржава мач. Изнад ње постављен је грб Краљевине Србије. Тако се персонификација слободне Србије управо односи на обновљено српско краљевство.“[7]

Наши уметници јесу на изложби испољили вештину декорације, али је она полако нестајала са сцене у ондашњем Паризу. Долазила су нека друга времена и уметници који су сликарство и скулптуру усмеравали ка неком новом путу. Лазар Трифуновић за те разлике каже: „... али у односу на онај други Париз, незванични, који је водио сликарство напред и одређивао ток уметничком животу Европе, разлике су биле огромне – Сезан је у Ексу сликао своја зрела дела са геометријским асоцијацијама, Гоген је на Тахитију завршавао последњи циклус, млади Пикасо је већ дошао у Париз, а Матис је правио прве слике звучног колорита. У таквом миљеу актова, мртвих природа и пејсажа није имала шта да тражи наша патетична визија прошлости. У Београд су се српски уметници вратили са медаљама, умирени у патриотизму, али и са интуитивним сазнањем да будућност сликарства иде другим путем. И не само сликарства, и будућност света је пошла другим путем.“[8]

И поред успеха српске скулптуре у Паризу, наши вајари су били свесни да уметност, којој су њихова дела припадала, пролази. Европска уметност нашла се на раскрсници, и неповратно је кренула неким новим смерницама, у потрази за савременим ликовним изразом.

Литература

Arnason 1975: H. H. Arnason, *Istorija moderne umetnosti*: *slikarstvo, skulptura, ahitektura*, Beograd: Jugoslavija.

Arwas 2002: V. Arwas, *Art nouveau: the French aesthetic*, London: Papadakis Publisher.

[7] Н. Макуљевић, 213–215.

[8] Л. Трифуновић, *Учешће Срба на светској изложби у Паризу 1900*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ, 1980, 501.

Вујовић 2005: Б. Вујовић, *Историја уметности*, Београд: Б. Вујовић.
Медаковић 2000: Д. Медаковић, „Ликовне уметности на прелому два века“, у: *Историја српског народа*, књ. VI, том 2, Београд: Српска књижевна задруга.
Kolarić 1961: Kolarić, *Novija jugoslovenska skulptura*, Beograd: Jugoslavija.
Макуљевић 2006: Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике.
Николајевић 1980: Б. Николајевић, *Српска уметност на Париској изложби*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ.
Pušić 1975: M. Pušić, „Srpska skulptura 1880–1950“, u: *Jugoslovenska skulptura 1870–1950*, Beograd: Muzej savremene umetnosti.
Трифуновић 1980: Л. Трифуновић, *Учешће Срба на светској изложби у Паризу 1900*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ.

Цитирана дела

Arwas 2002: V. Arwas, *Art nouveau: the French aesthetic*, London: Papadakis Publisher.
Макуљевић 2006: Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у 19 веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике.
Медаковић 2000: Д. Медаковић, „Ликовне уметности на прелому два века“, у: *Историја српског народа*, књ.VI, том 2, Београд: Српска књижевна задруга.
Николајевић 1980: Б. Николајевић, *Српска уметност на Париској изложби*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ.
Pušić 1975: M. Pušić, „*Srpska skulptura 1880–1950*, u: *Jugoslovenska skulptura 1870–1950*“, Beograd: Muzej savremene umetnosti.
Трифуновић 1980: Л. Трифуновић, *Учешће Срба на светској изложби у Паризу 1900*, у: Уметници чланови САНУ, Београд: САНУ.

Zvezdana ELEZOVIĆ

The Success of the Serbian Sculpture at the World's Exhibition in Paris in 1900

Summary

In this article the author states that at world's exhibition in Paris the Serbian sculpture was presented through the works of Đorđe Jovanović, Petar Ubavkić and Sima Roksandić. These three sculptors are connected with the beginning of the development of the Serbian sculpture, who is considered to be the representatives of academism while Roksandić is considered to be close to the realism. Đorđe Jovanović was awarded the gold medal for his work the Monument to Kosovo Heroes in Paris in 1900. It contributed to the development of sculpture which was largely in the shadow of painting. Generally speaking, the first phase of the development of sculpture with Serbs at the end of the 19th century bears the marks of academism confronted with new aspirations in the European art of that time. The European sculpture and painting under the influence of new artists were breaking off with the academism looking for new ways of artistic expression.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008(497.115)

БАШТИНА : гласник / главни и одговорни уредник Срђан Словић. – 1991, св. 1- . – Приштина-Лепосавић : Институт за српску културу, 1991- (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

ISSN 0353-9008 = Баштина (Приштина)
COBISS.SR-ID 3404300